

T Ö R T É N E L M I
V I S Z H A N G O K

JELLEM ÉS KORRAJZOKBAN

ÍRTA:

KEGYES RENDI ALDOR, S A PESTI NAGYMNASIUMBAN
NY. R. TANÁR.

PEST

PFEIFER FERDINAND BIZOMÁNYA.

1857.

Hazám, hazám!

Im elhalának a dicső apák,
Kik értted szívok vérét áldozák,
Kik megrakák a nagy épületet,
Melyet csodált, és félt nyugöt, kelet;
S hét vezér hajh! s Árpád szent neve
Emlékeinkben már csak hitrege!

G a r a y.

Előszó.

Ember a teremtés remeke. S mint égi csillagok mind-egyikében mennyei gondviselés mosolyg le ránk: az emberiség nagyai, mint ugyanannyi üstökösök, szintúgy figyelmeztetnek minket a fölöttünk örködőre.

Voltak nemzetek, voltak országok nagyok, hirhettek fényben, hatalomban. Tereiken minden történetileg nevezetesebb hely, irataikban minden nagyobb név emlékekben örökítettek meg. Megkoszorúztattak azok: hogy a rajtok haladó vándornak intő például szolgáljanak; Örökítettek ezek: hogy társadalmi életben becsületesség, hazaszeretet, áldozó készség, munka, szorgalom, kitartás, hősiség és polgárerény örökké viruló mintái maradjanak.

Szobrok, emlékek állítottak, hogy a melegkeblű utódokat hason körülményekben hason kegyeletre bírják: hogy idegen szemében tisztelet tárgyai maradjanak. —

Ki a világtörténelmi dolgok folyamát éber figyelemmel kíséri; ki egyesek vagy népek emelkedésének és

bukásának okait helyes ítélettel vizsgálja, meg kell győződnie: hogy semminemű cselekmény sem hozta meg óhajtott gyümölcsét, ha a munkálkodások élén hivatásos férfiak nem állottak; ha az ajánlkozó körülményekkel okosan meg nem alkudtak. Az óhajtott eredmény soha nem maradt el ott: hol magán vagy közügyek ily merderben folytak le.

Számító emberek ezért viseltettek kiváló kegyelettel nagyaik, jeleseik iránt!

A mondtak nemcsak a múltra, a jelenre is állanak; csak az égető fájdalom a dologban, hogy minmagunkról nem szólhatunk így.

Őseink véröket, vagyonukat hozták áldozatul; nélkülözve éltek, bajnokul haltak meg; hogy nekünk gazdag és hatalmas országot hagyjanak hátra, s mert úgy lón, nekünk nem maradhatott egyéb teendőnk: mint szentül tapadni a kimért úthoz, híven őrizni meg a hagyományt! Mi többnyire hidegek valánk.

Nyomor nyomorra következett, csapás csapást ért; s mégsem láttuk be: hogy mindez hálátlanságnak, feledésnek átka. Eljöttek a kínálkozó alkalmak, nem alkudtunk meg velők; megjelentek a nemzet óriásai, s nem hallgattunk rajok.

Ha végig tekintünk az idők viharos járásán, s figyelemre méltatjuk a csapások közepeit is férfiasan fenálló nemzeti nagyokat, akaratlan is amaz igazságra kell buk-

kamnink: hogy az örködő gondviselés, mely jótékony palástával annyiszor fede el e nemzet rongyait megadta ugyan minden időszaknak a maga Mózeseit; de a hideg közöny, a makacs tétlenség mindannyiszor gátot gördített a jó igyekezet elé.

Percz és pillanat bírt bennünket legtöbbször lelkesedésre; innen a hamar feledés.

Megbámultuk nagyaink vérküzdelseit, megcsodáltuk a mindent föláldozó készséget: de sem nem követünk, sem meg nem háláltuk; innen a pusztá térek, innen a felejtett tettek, nevek; innen a csak szállangó emlékezet.

Nem akarok példákat felhozni. A példa rendesen gyűlölt dolog szokott lenni. De annyi való, hogy íng más népeknél az emlékek szívemelő buzgalmat tanúsítottak és ébresztettek; íng azok a nemzet virágzott szakainak czégeül szolgálnak: addig nálunk csekély, vagy semmi életjelre sem bukkanhatunk. Az elfeküdt nagyokat képekben is alig bírjuk felmutatni.

Hol őseink ez élethalál harcát vívták, legfőlebb a füttyürésző pásztor bús zengedezése figyelmeztet raja; hol nagyaink hamvai porlanak, a helyet csak álmainkban Intjük.

A zúgó századok leörlöttek mindent, az enyészet vasfoga vakmerően járt el pusztításában, a legtanulságosabb történelmi romok is parlagon hevernek. Nincs

kéz, mely az omladozó falakat támogassa, nincs, mely a porló hamvakat kijelölje.

A vétkes közöny a hant alá temetetteket neveikkel tetteikkel együtt föld alá takarta. Hol van csak egy cziprus is, melynek leveleit a hála és kegyelet meleg könyei ápolták volna, mely nagyok sírjairól szakítva, a törpe utódnak ösztönül szolgáljon, fáklyafényül derengjen?

A Magyar igen szíves ember, szívből szól, szívből nevet, szívből szeret, szívből cselekszik, szívből mulat, szívből tisztel, szívből óhajt, szívből vágyik, szívből kíván, szóval: lelkének minden nemesb sugalmát szívből követi, tán nagyai emlékét is oda véste föl? Ez egy igen hihető; mert a nagy ősök nyomán haladókra ép úgy rátalálunk a béke virányain, mint harczok dörgedelmeiben.

A magyar fölötte szereti a szívemléket. Azonban:

A szív igen porlékony edény, a legnemesebb szív is csak egy emberéletre terjed. Hol nemzedékre szóló tettek állanak: ott századokra mutató emlékeknek kellene beszélniök. Ezek szólnak tízparancs táblájaként az utódoknak, ezek vésik föl a teendőket a lélek táblájára. Egyetlen vigaszom abban van, hogy a magyar mindig tudott tenni, ha kellett.

Szíve tehát ép, és jó; s addig mindig remélhetünk.

De hagyjunk föl az emlékekkel, tán majd azoknak is eljő kora:

Üssük föl a történetek lapjait, keressük föl ama nagyokat férfiak és nőkben, egyház és világ fiaiban, kikben megdicsőült a hon, s megdicsőültünk mi.

Adjuk át neveiket, adjuk át tetteiket a serdülő kornak. A jó példa rendesen tanulságos szokott lenni, és vonzó; legalább ha olvasandják a nagyszerű tetteket, ha a tettekben a neveket is megjegyzendik: lesz min épülőniök, lesz min elandalogniok. A tettek rugóit mindig tanácsos ismerni; ez mutatja be a lelket, a jellemet. S üert nagy tettek többnyire nagy átalakulásnak hintek el magvait: egyszersmind megismerendik a kort is, melyben azok éltek, és cselekedtek.

Mit én mondandók el, elmondja ugyan mindazt a történelem is — hisz szavaimat magam is abból gyűjtöttem egybe; — de jól esik néha a szívhez is nyúlni; tanulságos sokban a hallottak vagy olvasottak fölött el is merengeni! Hisz ember a teremtés remeke!

Igen jól érzem, mily nagy fába vágtam legyen fejszémet, ismerem csekély körömet és tehetségemet; de tán mentségül és irányul szolgálанд a jó akarat, mely csak jót és nemest kivan ismertetni, mely ha botlásokat számlál is el, mindig csak ama tűzoszlopra utal: mely Isten választott népét az ígélet földére vezérlé.

Miket én mondandók el, azokból már sokat hall-

hattatok, sokat olvashattatok, de tán nem az általam felhozandott irányban, nem a kívánt tanulsággal. Hőseimből több megjelent már nevem alatt, s noha nem ily terjedelem, nem ily határozott jellemben, nagyrészt mégis szívesen fogadtátok. Ez szolgáltatott ösztönt a bővebb buvárlatra, a határozottabb munkairányra, a terjedelme-sebb ismertetésre, az elszórt daraboknak egybeöntésére,

Művemben történelmi nefelejcsesl szeretném a serdülő kort megajándékozni, ember, jellem, és korról kívánnám megismertetni, írhattam volna dicsszótárt, csupa koszorút hinthettem volna a porladó sírok lakóira, de az nem vitt volna célhoz. Tettekben kell keresnünk em_bért és jellemet; tehát mindent egybe kellett hordanom, mi a számbavett egyének működési körébe vágott; mindent fölvennem, mi a kornak színt adott, mi az eredményre fényt vagy árnyékot vetett.

A fényoldal arra szolgáljon, hogy vezérül álljon előttünk lépteinkben: a botlások intő például szolgáljanak. Ha oszlopokon nem olvashatjuk a múltnak emléket: vessük föl annak eseményeit lelkünk táblájára. Az oszlop arra való, hogy a meleg keblű utód hozzá vándoroljon élni és tenni tanulni: a lélekemlék arra szolgál, hogy minden fontosabb tetteinkben a dicsőően elfeküdt ősök őremléke kalauzoljon bennünket.

Hoztam föl idegen példákat is; hogy több tárnok bírjon minket egy érzületre.

Horváth G. valahol így szól: Akár kedvező akár nem kedvező sors érjen valamely nemzetet, határozott lelkesültségre van szüksége, mely tagjait a közjó iránti szeretésben állhatatosakká tegye. Mert a mely nemzet, mint belőről fejlődő egész, saját tárgyaiban önmaga iránti szeretést nem fakaszt, mely a fakasztottál állandóan nem táplálja, a tápláltat valódilag nem magasztosítja: hasonlóvá lesz a szelek irányaitól megzaklatott felhőhez, melynek a sok ingadozás után utoljára sem lehet más sorsa, mint a foszlékokbani elenyésztés. Bámuljuk a régi Helléneket, hogy hazafiúi szeretetük a Persákkal viselt háborukban oly dicső jeleit adák az önfeláldozásnak. És méltán bámuljuk őket. De mi volt az, mi bennök azt a dicső tettekben nyilvánuló lelkesültséget előhozta? Az ősi hagyományokkal! okszerű foglalkozás. — Tehát az üdvös példák.

Idegen és jó példa ritkán veszti hatását. Okulásra mindent föl kell használni.

Czélommal már tisztában lennénk, még forrásaimról kell számolnom.

Én nem történelmet, jellemvonási adatokat kívántam egybehalmozni: tehát nem láttam elkerülhetlennek minden eseménynél kútfőre vonatkozni. Azonban azt mégis szükségesnek tartám fölemlíteni, mily szerzők nyomnín haladtam légyen: hogy az olvasói nevek szemléleténél is határozott irányra következtethessen. A főb-

bek ezek: V i r á g Benedek magyar századai; H e -
roes Hungariae; Ortelius Co n t i n u a t u s, ki
egyszersmind képeivel is kedveskedik; Istvánffy,
Szalay, Szekér, Péczely, Kelet népe, Újabb-
kori Ismeretek tára, Buday, Fényes Elek,
s egyebek. Ittott tekintélyesb politikai hírlapjainkat is
fölhasználtam, igénybe vettem Korányit, Padost,
s mindent mi alkalmilag ajánlkozott.

Ennyit kézikönyveim használatáról.

Most már rajtad a sor szíves olvasó munkálatomat
figyelemre méltatni, a benne ajánlott jókat elfogadni, s
ha ittott akaratlan is tévedtem volna, hibámat nem hatá-
rozott szándéknak, hanem emberi gyarlóságnak betudni.

Isten velünk.

Pest, 1857.

Sárváry Béla.

Bevezetés.

Mielőtt a honszerző apák, a nemzetdicsőítő férfiak, vagy is fajunk virágainak jellemzéséhez fognánk; mielőtt olvasásába ereszkednénk ama nagyszerű dolgok és eseményeknek, melyeknek eredménye fényárként ölelé át a fölKent bajnokokat és hazát: nem leend fölösleges a hazában és hazán kívül széttekintenünk; nem leend fölösleges hazánkkal és saját egyéniségünkkel kissé közelebbről megismerkednünk.

Máskép jellemzi hazáját a magyar író, máskép a külföldi utazó: mindegyiknek lehet igaza némelykor, mindegyik tévedhet valamiben.

Bölcs Leo, a keleti császár ezer év előtt így szólt rólunk: Férfiakban gazdag, virágzó és szabad e nemzet; fényre gazdagságra nincs nagy gondja, csupán oda törekszik, hogy elleneit férfiasán küzdje le. —

Barclay azt mondja: A csaták és folytonos csapások e nemzetet nagyon megtörék, a pórság, mely szántóföldek körül lakozik, levetkező a szerény egyszerűséget, már inkább vadságra hajlandó, cselvető mind övéi, mind ellenfelei közt. A nemesség valamivel emeltebb lelkű, alkata szabatosabb, lelke magasbratóró, taglejtése, járása bizonyos kellem és méltósággal van párosulva; öltözéke keleti eredetre m utat, a bíbor kedvencz szí-

ne, némelyek a kék szint is becsülik. Jeles és férfias öltözékét többnyire rövid kard díszíti. Egyiránt alkalmas az alattomos és nagyjelentőségű tervekre; a kivitelben egyiránt merész, kivált hol szalmatűzre van szükség.

Istvánnffy Pannóniát hadak és csapások színtérének nevezi. Egyébiránt azt mondja: Nem teend fölösleges, és fáradságra nem méltó dolgot, ha megisinertetendi ezen nemes, kincs, hadügy, és vitéz férfiakban gazdag országot, mely termékeiben áldásteljes, barom, folyam, és halakban igen dús, mely mindennel bővelkedik.

Mocsáry igen mélyen nézett e nemzet literébe, és jól tette; ó egy helyütt így fest minket: Nincs ország, melyben a társaság oly szétzilált, oly szertehúzó állapotban volna, mint hazánkban.— S ennek oka nem az, hogy a hon népessége különböző fajok és nemzetek halmaza; ez okok más kútfőből erednek. Egyike ezeknek a nemzet jelleme. A magyar általában büszke és hiú, igen örül mindegyik, ha máson túltehet Másik ok a műveltségnek kisebb terjedtsége, mint más különben is türelmesebb természetű nemzeteknél. Hogy egyik osztály a másikat műveltség tekintetében felülmúlja, természetes, ez a legrendezettebb társaságban is úgy van: de szükséges, hogy aránylag minden osztály elérje azon fejlettséget, melyre állásánál fogva hivatva van, s nálunk ez arány hiányzik.

Fényes E. így vigasztal bennünket: Katonai vitézségét, bátorságát, lélekerejét még ellenségei is egyiránt elismerik — a Magyaroknak; — és leginkább ennek köszönheti azt, hogy annyi vész és háborúskodás közepett is csodálatos módon életben maradt.

Fessler a Magyarokról írt művében Mátyás, a Magyarokról szólván, e jellemzetes szavakat hagyá fen az utódoknak: Egyedül én ismerem a Magyarat, monda több ízben Korvinus Mátyás; és mi lőn a Magyarból Mátyás dicső korában? Szóra figyel, tette indul a Magyar!

Íme hány vélemény! mennyi bennök a szép, mennyi a sújtó; pedig minden nemzetnek egy jellemképpel kellene bírnia. Rónay J. igen szépen olvasztá egybe a tarka nézeteket, tegyük fel tehát annak nyomán e kérdést: *Minő a Magyar?*

Termete általában közép, vaskos, erős; kiálló esontos homloka alatt tüzes, égő szemek ülnek, szemölde vastag, bajusza tömött, arczéle élénk; e külsején azonban a különböző éghajlat befolyása sokat változtat. Nedvkatát nehezebb meghatározni; mert miként bőr- és hajszíne, úgy ez is sokban és igen gyakran elütő a hazafiakban.

A termet külsejéről írt szavakat azonban kisse vege oly határozottan döntő értelemben, mint veendők például Tacitus vagy Caesaréi a Germánokról, kik semmi vérvagyulékben nem részesültek, kik sem idegen nemzetségből, sem más nemzetségre nem házasodtak. A magyar polgáriasodott nemzet, érdekeivel sokszor megfordult a világ színpadán, s bár mennyire keleti faj legyen is: szívviszonyai mégis gyakran olvaszták egybe nyngett szépeivel; innét az arczél, termet, hajzat, és színbeli változat, innét a vérvagyület, tehát mint mondók, a vérmérsékletbeni különbség is. Megközelítőleg azonban mégis szólhatunk.

A Magyar rendesen búskomoly, hisz sírva vigad a Magyar. Ki azonban figyelemmel kíséri nyelvünk zenei hangját, dalaink kedélyességét, büszkén lejtő táncunkat, s a csodásán gyors hangulatváltozatot: inkább vérmesepésnek találand bennünket; s ha visszapillantunk a zajgó múltra, úgy találjuk, miszerint a világtörténeten tengerként átvonuló vérküzdemeink inkább epésre lejtő nedvalkatot árulnak el: ha pedig a mai hullámzó életen nézünk keresztül, ha a fölöttünk átvonult évezred óriási változatait szemléljük, ha az annyi vészelek közepe is az elhatározó pillanatban életet és hírnevet kivívni bíró léleknagyságot veszszük figyelembe: bizony elmondhatjuk, hogy nemzetünk jellemében a vérmesség túlnyomó.

Körüljárt mint Isten ostora Európa téréin, vérkardot villogtatott a leghatalmasabb népek ellen, de diadalai közepeit is oly nagylelkűnek tanúsítá magát: mint bátor és bajnoknak harcaiban. Máskor el elszunnyadt, már sírja szélén látszott lenni, de a halálaimat sohasem várta; mert fajja, családja hóna, nyelve azonnal cselekvésre bírta.

Magas szögletes homloka szép lelki tehetségre mutat, befekvő tüzes sőt igéző szemei nagy elmeélt, és magas képzelő tehetséget árulnak el; görbedt sasorra fenhéjázást, büszkeséget tanúsít, kiálló állcsontai daczra mutatnak; szépen metszett szája ízlést hord ajakán, rövid vastag nyaka erélyt, kitartást, bátorságot képvisel; széles mellében tartós életerő, ép szív, s kedélyes baráti érzelem rejlik. Tanúsítják ezt az első látásra is rendszeren szívből fakadó szavai.

Bármit tegyen is a Magyar, mindent szívvel cselekszik, minden szavában szívélyessé mutatkozik; nála minden azonnal szívére hat; ezt mutatják szavai is: szívből szeretem, szívből gyűlölöm, szívből utálok; ő ha fel lép, közönyös nem bír lenni; nyúlj szívéhez, könnyebben bírod őt bármire, mint észokokkal; mert inkább szeret érzelegni, mint szemlélni. Ha fölleskül, ha szól: kísérd figyelemmel taglejtéseit, kedves hangját, lángoló szemeit, édes nyelvét, meleg szívének beszélő szólmácsát, s mielőtt szavait értenéd, olvashatod gondolatait arczvonalmain, olvashatod akaratát szeméből. Ha dalra nyílnak ajkai, legyen az víg vagy komoly, első hevére fölriad örömben; ha elandalg, búsongva végezi; szavai mindkét esetben szívében fogamzottak meg; jele hogy úgy zeng, miként érez. Érzelme értelmét azonnal kezével mutatja; míg csak egy szó lebbent el ajkáról, már is fölugrott, kezeit fölemelte, eget földet átkarolta, mert szive csordultig telt meg, mert azt hiszi: mindenki megértette.

Ha tánczra kél, majd maga áll ki a síkra, majd társnőt választ; előbb is lassú méltósággal lengi körül tánczosnéját, pengést, fölriadást hallat, megjárj a néhány-szor elég büszkén körét, s villámgyorsan ragadja meg társnőjét; erre pörög és pördít, de szemei, ajkai mindig andalgván csüggnék tánczosnéján, fölkarolja őt hévvel, s pillanatra ismét magára feledi, ismét maga kél tánczra. Midőn fellobban lelke indulata, a föld robban meg alatta, ha szívéhez szorítja kedves tánczosnéját, a szelet is mozogni tanítja; lelke felolvad ilyenkor, s lelkesedett tűzzel nyomja ki indulatát. Ha a nyereszkedő játék csak-

ugyan feltárja tükörét a szenvedélynek: akkor az érzelmű beszédmód, a kedélyes dallam, amaz önálló és sajátos táncz még biztosabb hévmérője az áradozó érületnek, mely annak idején, és annak helyén egész valóját lángba borítja a Magyaroknak.

Vitézségről szólnom sem kellene; de mert vannak, kik egyéb jó tulajdonai mellett azt is kétségbe vonják, nem lesz fölösleges pár szót felhozni arról is.

Bonfinius így szól: A világon sehol nem láttam oly hideget, meleget, munkát és éhséget kiálló, a katonai parancsnak annyira hódoló, a harcra oly kész, s életét oly könnyen feláldozó népet, mint a Magyarokat. Télen nyáron egyiránt táboroznak, s miként saját szememmel láttam, hó és födél alatt türelmesen telelnek, csakhogy a megkezdett ostromot félben ne kelljen hagyniok.

Bölcs Leó azt mondja: E nemzet meggyőzeivé sem hagyja oda a csatatért soha, mint más nemzetek; hanem megáll rendítlenül, s megkísért minden utat, csakhogy ellenségét bármily utón is megronthassa.

A „Geist der Zeit” így ír: A Magyar tüzes mint az Olasz, gyorsatározató és merész, mint a Francia, büszke mint a Spanyol, becsületes és őszinte mint a Német. Telve van becsvágygyal, a rajta ejtett gyaláztatot azonnal megboszulja; hazáját, nemzetét szenvedélyesen szereti; a magyar magvát teszi az osztrák hadaknak, lovon gyalog egyiránt erős, szép katona.

Az angol alsó házban Sir John Newport 1813-ban azt monda: Magyarok voltak az elsők, kik Napóleon győzelmes fegyvereinek szerencséjével szegültek ellene.

A közvélemény pedig így szól: Ültesd a Magyar lóra, adj kardot kezébe, szeresse vezérét, bízzék parancsnokában, gyakorold két hétig, ha fegyvere lova jó, bízvást tűzbe viheted; s látni fogod, miként hónáért, fejedelmeért az ördöggel is megvív.

V ö r ö s m a r t y így dallá meg a Magyarat:

Hont szerze, melynek hódító nevére
Elsápadott a megrettent világ. —

Úgy hiszem, ily szép és jellemző szavak után nekem már mitsem kell mondanom.

Hogy büszke is a magyar, mutálja alkata, ruhája, fegyverzete, táncza, magatartása.

Szeret úrkodni uraltatni, szeret fényleni csillámlani, szereti a czímet, hiú születésére, büszke hivatalára, féltékeny hazájára, barátságos mindenki iránt, nagylelkű levertje ellenében is.

Igen kedélyesen jegyzé meg R. Az Angol hivatalt keres, mert világpolgár és mint ilyen részt kíván venni a világ kormányában; a Francia, hogy zajt üssön, hogy figyelmet gerjesszen; a Német, hogy hivatala után élhessen, hogy emelkedjék; a Spanyol, hogy másokat megvethessen; az Olasz, hogy vétlen láthasson célja után; a Szláv hogy nemzetségét emelhesse, hogy másokat bukathasson; a Magyar? hogy úr legyen.

Tán innét van, hogy sem félni, sem futni nem szerét. Nem fél, mert elleneivel bátran szembe száll; nem fut, mert ha leveretik is, ellenségét járhatja vagy futtatja. Innét: a tatárjárás, francziafutás, törökfutás. Azonban haragudni igen tud, s első kitérője mindég vészes.

Szeret a Magyar különösen viselni, megviselni, rúg-

ni; sajtósági kifejezései és szólásformái eléggé tanúskodnak róla: katonaviselt, hivatalviselt ember; ugyan megviselte az idő; minő ruhát, kardot, főveget viselt? stb. lám legszebb lova, legkedveltebb ebe rúgott föl stb.; én az egészben igen szép gyöngédséget látok. Az első szóban ugyanis bizonyos jelleget, a másodikban határozottságot, a harmadikban kíméletet kíván értetni; már irigykedni, irigyleni nem igen szeret, ez szűkkeblek tulajdona, s az ilyes embereket Káinról kajánoknak mondja. Kaján ott van legtöbbször, hol igen kimért a kör, hol csekély vagy igen korlátozott a hatáskör, neki mindig volt cselekvőköre, hazájával és családjával pedig mindig béért; soha nem soványkodott meg szomszédai zsiradéka miatt; ha az ittott eltévedtek mégis az irigyek lézengő csoportához számítandók: azokat elbizakodottság, vak önhittség, hivatalkór tette kábultakká. Legjellemzőbb a magyar örömeiben:

Tán semmi nemzetnek sincs annyi ünnepe, mint a Magyaroknak. Szeret vigadni, szeret mulatni, pedig ki világos virradtig. Ki vele élt, ki közte megfordult, ismeri áldomásait, lakmáit, torait; pohara bujdosik, kézről kézre adatik, s él a barátság! Nem is tud mulatni, ha örömet meg nem oszthatja.

Ha borát szűri, vigad; ha arat, vigad; ha takarmányát gyűjti, vigad; ha hizottat öli le, vigad; ha születés van a házban, vigad; ha lakodalmaskodik, vigad; ha név- vagy születésnapját üli, vigad; szóval, ha vigadni akar, mindig talál becsületes czímet. Ekkor leggonoszabb ellenségével is kibékül, pohara fenekét égnek fordítja, s a barátságot magasan élteti, —

Legtöbben és legtöbbször visszaéltek barátságával és hiszékenységével. Ha megharagítod, haragja hamar felfortyan de egyet kettőt fordul, megmeg kibékül, s miért? mert hinni, bízni, remélni igen szeret. Hisz, mert lelke őszinte; bízik, mert nem önálló; remél, mert a jövő mindene.

Hogy szíves, barátságos, s adakozó, tudja mindenki, ezt nem kell bizongatni; de hogy vállalkozó-e? az nagy kérdés. Anyagi ügyekben ma már nem tagadhatjuk, de irodalomban még várni kell egy kis időt. Van benne hűtlenség is. Mi iránt? Ősi szokásai iránt. A divatban úgy utánoz, mint bármely más nemzet, de a szellemiekben mais sokszor idegen. Szereti utánozni, miben a külföld kitűnő, de a magáét gyakran feledi. Szomorú példák rá azok, kik a világ minden művelt nyelvét beszélték, és anyanyelveket még sem tudták. De hűtlen ruházatához is, máris csak ünnepinek tartja azt, mi őt keleti népnek mutatja; nem kívántatik ugyan, hogy üstököthordj, mint hordtak őseid, de ne feledd, hogy a nemzetnek a ruha is sajátosságos burokja, jellege. Lám mennyire következetlenek vagyunk, egyik kezünket egekig emeljük, miszerint a csillagok is tudhassák, hogy magyarok vagyunk: másik kezünkkel már magunk aggatjuk magunkra a sújtá. sokat, a sallangokat. —

Hódolni nem szeret, korlátot csak kényszerülve tűr, de a szép szóra könnyen hajt. Ha parancsolsz, kénytetve megteszi; ha jó szót adsz neki, ha kéred, tűzbe ugrik éretted; a törvényt is csak addig tiszteli, míg szerét teheti neki töltete lesen hódolni; de mondd, hogy határtalanul bízol benne, hogy számítasz nagylelkűségére, mondd hogy

szereted, tiszteled: magad fogod megbámulni az áldozat nagyságát, melylyel nyilvánított érzelmeidet meghálálja.

A magyarnál igen sok a szent; hazája szent, fejedelme szent, törvénye szent, szava szent és igaz; mi arra mutat, hogy mindezek iránti szeretete rendíthetlen. — Szeret a Magyar kérkedni is, mivel? Nevével, származatával, családjával, ősi képei és címereivel; ha hivatalnok, baráti körökben is szívesen hallgatja meg czimét; ha megboszantod, előbb mellére üt. s rögtön felsorolja ki- és milétét, de azt is hozzá teszi: hogy ő becsületes magyar ember. Mindenki véleményét becsüli, de a magáét szereti. Leszavazhatod, számmal kisebbségben hagyhatod, ő uyugottan fog helyére vonulni, mert véleménye megmaradt; de ha okokkal akarsz ellene harcolni, akkor dacolni fog, mert fölvered meggyőződését.

Láttuk magunkat átalánosságban. lássuk most részletben. —

A magyar nemzetnek eredeti bűne a fényűzés, a nagyravágyás, a pazar bőkezűség, és uralkodói vágy. Ez onnét van, mert büszke születésére, nemzetiségére, nevére, vagyonára; lenézi tehát szegényebb honfitársait, s hogy vagyonos és nemes eredete még feltűnőbb legyen: a piperében is nemes pótlékot keres, harczba száll társaival, harczba önmagával. Ha győz nyugodtan pihen meg babérain, ha vesz, azt mondja: ilyesmiért harcolni sem volt érdemes, s megmeg nyugodni megy. Mindenesetre többet pihen, mint dolgozik. Hajdan így okoskodtak elég balul: A könyv papnak, a művészet taliánnak, a kézmű németnek, a földművelés parasztnak, a föltalálás anglusnak való; most már mélyebb alkuba bocsátkozunk

a körülményekkel. Tudományra, művészetre, gazdaságra régi világban igen keveset hederítettek, most már ezek is jobb lábon állnak. —

A semmittevésben hamar megunták magokat apáink; tehát majd hivatalt kerestek, majd a renyhe időtöltés bodor füstében gyöngörködtek, el elutaztak, pártokra szakadtak, s ha kun béke volt, magokkal háborúskodtak; s e villongásokat utóbb annyira megszokták: miszerint komolyabb dolgokat, sőt a hazai legérdekesb ügyeket sem bírták pártoskodás nélkül eldönteni. Megszállt azonban a kor lelke sokat, kibújt csöndes lakából, s ekét ragadott; kardját szegre, ármálisát a mestergerenda alá rejté, s híven szántogató ama hantokat, mik alatt a honért elhunytak örök álmokat szunnyadják.

Ha régi időkben föllépett egy magyar nemes úr: csilláma, magatartása, eljárása kis királyi szerepre mutatata; ha lakát szemléled, vagy beléptél abba: bútorzata, kényelme, ízlése kevésben különbözék egyebekétől; de ha cselekvék, zaj, keleti fényűzés s könnyelmű pazarlás jelölé minden lépteit. S ez gyakran feldúlta családat, nyugalmát.

A port különösen szereti; most tán nem annyira, de hajdan igen. Pőre volt minden nemesnek, a patvarián keresztül kellett mennie minden nemes ifjúnak, hogy ügyvéd lehessen, s a porokét unokákról unokákra terjeszt-hesse. A változott körülményekkel most ezek is megváltoztak; most tanul mindegyik, tudós óhajt lenni mindegyik, vagy legalább is oly munkálkodásra fordítja ifjú erejét: mely magának hasznot, a hazának becsületet szerezhet.

Minden nemzetnek van valamely különös sajátja.

A Német, bárhol van is a világon, könnyen meghonosodik, hazáját hamar feledi, mert hónát mindenütt fölleli; de hogyan? Midőn idegen helyen telepedik meg: megtartja nyelvét, megőrzi szokásait, egybegyűjti nemzetrokonait, s egy önálló kört képez; nyelvét, érzelmeit nem tukmálja másra, de mert sajátjához híven ragaszkodik, s azt hüen megőrzi: ha neked van vele dolgod, te kényszerülsz saját nyelvén szólani hozzá.

Az Angol, a Franciaia egy kis világért sem mondana le születése, nyelve, vagy ősi szokásairól. Ez közlékenyebb ugyan, s a körülményeknek is hamarább meghajol: de amaz hajthatlan, makacs, s inkább nélkülöz, mint simuljon. A Szláv leghamarabb megadja magát, leghamarabb kibékül a körülményekkel, s ha jó kenyérre kap, csak akkor gondol haza, ha sok a pénze; már azt szeretné megosztani, szeretné sajátjaiból több urat látni.

A Magyar akkor érez legtöbb gyönyört, midőn külföldön találkozik hazafival, itthon gyakran elpipázza a jó szerencsét: kun lelkesedéssel említi nemzetiségét, s városokat jár be, csakhogy még egy pár honfitársat gyűjthessen; ha meggyűlt a kis kör, nagyot iszik a hazáért, s felszív: adja Isten hogy a Magyarat a fél világ uralja. Csodálom, hogy elég a félvilág. —

Most már mindnyájan összeférünk, összeolvadunk: ipar, művészet, kézmű, s tán minden foglalkozásnál vállvetve dolgozunk. Nem kérdezzük: ki fia? csak jól dolgozzék. S ez helyén van.

Legszívesebben foglalkozik a Magyar: bortermesztés, és földműveléssel.

Tán, mert háromszor iszik a Magyar, igen, de háromszor jót is akar; s mert szereti a jó kenyeret? Meglehet, de hihető az is, hogy ez még ősi időkből foglalkozmánya; hisz új hazájában is ezekkel barátkozott meg legelsőbb. Azután a hegyeket nem szokta lakni, csak hol szülő is terem, a síkot pedig azért foglalá el, hogy búzát termelhessen. Mutatja ezt jó kívánata is: adjon Isten bort, búzát, békességet. Most már el lehet mondani: miszerint a gazdasátnak e mindkét neme kedvencz foglalkozássá vált, gabnánk a külföldön is keresett árucikk, boraink Amerikát is megjárták. Rég így kellett volna.

Mi a magyar földművest illeti, az szerény, alázatos, kevéssel beérő, okoskodni nem igen szeret, azt foglalkozása sem kívánja; de van meggyőződése, becsületességben senkivel nem cserél, őszinteségét maga is bevallja. Meghajol a tekintélynek, meg a pillanat benyomásának; bírjon bármi csekélylyel is, ha az sajátja, beéri vele, boldog és elégült arcot mutat mindenben; csak nézz rá, midőn szerény alázatossággal tisztel meg, azonnal szeretni fogod. A jó napokat ez is szereti, és sokáig igen sokáig híven emlékezik vissza örömeire. Ha módját ejtheti maga is csinál magának jó napot. — Szereti különösen a rendet, a sort; ha arat rendet vág, ha legénységében, az az hogy ő derék fiú — hegykélkedik, így szól: vágok olyan rendet, mint te; ha jóra való embertársát magasztalja, dicsérő szava ebből áll: ő igen rendes ember; még kedvencz barmát is rendesnek nevezi, vagy mert a többiek közt azzal csináltat rendet, vagy mert a parancsszó után rendesen jár.

Ha széles kedve kerekedik, s lábait táncára egyen-

geti: a tánczképes ifjakat így utasítja rendre: sorba legények; ha katonának megy, besoroztatja magát, innét a sorkatonaság; ha inni akar, sorrajárja a pohár; ha menyasszonyát akarja tánczközben közkézre juttatni, sortánczot kezd; ha rendez, intéz valamit szegény körében, a tolakodót így torkolja le: barátom tartsunk sort. A fasorokat azonban nem igen szereti, telkét, kertét, lakát nem igen veszi körül fasorokkal, noha bennök sok kényelem és haszonra találna; még az út melletti sorfákat is inkább megtépi, mint ápolja vagy táplálja.

Ha azonban valódi nemzeti sajtáságot, keleti eredetiességet, s ősi jellemméltóságot keresünk, nézzük meg a puszták, a vadon fiait az ő lovaik, juhaik, sertéseik, barmaik csordáival, sajtáságos öltözetökkel, s jellemző szokásaikkal; keressük fel az úgynevezett pogány fajt, kemény termést, s látni fogjuk, hogy ezek magától az eleven ördögtől sem rettennek vissza; ezeknek lova a szellővel jár, merényök a sátánnal birakozik. De lelkök őszinte, nyílt, kedélyök derült, és vidám; általában büszkék, bátrak, szilajok, és tombolok; vágyaik nem terjednek messzire, de kedvök kielégíthetlen, erejük fogyhatlan. Nincs vad csikó vagy ló, melynek ha egyszer nyakába csimpeszkedett, meg nem ülné, meg nem hurkolná, meg nem törné. Ha fölkapott a lóra, mi nálok csak gyermekjátéknak tartatik, úgy rá helyezi magát, mintha a lóból nőtt volna ki. — A juhász, mert tán foglalkozása sem oly büszke, már sokkal szelídebb, ő beéri szamarával, cifra szűrével, sallangos kalapjával, füttykös botjával, sípjával, baltájával; beszédét, eljárását, mulatóságát romlatlanság jellemzi, de cifra szűrét a világ min-

den pásztoruké öltözetéért sem adná. Templomot ritkán lát. De ha belép a szent küszöbön, kizárólag Istennel fogalkozik, s buzgón imádkozik.

Szegődni rendszeren sz. Mihálykor szoktak, e nap öröm és ünnepnap mindenki előtt.

Egyezkedés után egybe sereglenek, vigalomra gyűlnek, sok előkelő embert összehívnak, s mulatni kezdenek. Zajt vagy lármát ütni meg nem engednék egymásnak: íng átlatosságukat nem végezték. Meglepő látni e tarka tömeget, midőn Isten házából kiindulván, víg és öröm-sugárzó arczczal siet mulató helyére örege apraja, íjja lánya; mintha sz. Mihály volna üdvössége napja, oly örömmel karolja át a nap emlékét, örömeiben bujában; mert gyakran egy évi boszuját ilyenkor szokta egyszerre leróni. Furcsa dolog, de úgy van:

A kanász már sokkal komolyabb, hidegebb, hallgatógabb, de vadabb is. Oka tán a rengeteg, melynek lakója, vagy a berkek ünnepélyes némasága, melyek körül gyakran elandalog, embert ritkán látván. vagy vele hidegen beszélvén. Véd- és mulató eszköze a fényes balta, a kurtaszárú pipa. A baltavágás vagy baltadobásban annyira gyakorolt, miszerint a kiszemelt südőt a csorda közepeit egy csapással is képes moczczanás nélkül földre teríteni; a vad tömeg, ha látná, honnét származott a halálos dobás, boszujában azonnal széttépné, s most nyugodt megadással hajt minden szavára. Hátha még tánczolni látnád az eredeti kanászt! Elsápadnál az éles balták merész villogásán; szikrát hánynak a gyilkos aczélok, a szem és fej irányában suhognak, és mégsem sértenek meg senkit. Szűre ennek is meg van, s pedig

csakugyan czifra szüre van; erre összetakargatja fillérkeit, kalapját szinte megveszi, kutyáját is maga neveli, de ha egyébre is kiterjedne vágya, mi néha szinte megtörténik, már azt úgy szokta megszerezni; egyébiránt földesuraik iránt hívek szoktak lenni.

Tanyáját, vidékét nincs ember ki annyira ismerné, mint a kanász; ha illanásra készteted, hasztalan minden kutatásod, őt föl nem leled. Különbén a kanász nem szokott fejetlen élni, ő választ magának rendesen kanászbíró, s annak egész alázattal hajol meg; az határozott jogot gyakorol mindnyája fölött, neki faluk is engedelmessé válnak. Az illeténeke emberekkel nem is jó sokat tréfálni; egész községnek terelgeti maga előtt nyáját, s ha nem bántod meg a kanászt, abból nem szabad egy darabnak sem elveszni. —

Sajátságos a pórnépnél általában a férfi és nő közötti viszony.

A Magyaránál a hitestárs rendesen feleségnek mondatik, tehát maga az elnevezés is egyenlő jogot tulajdonít férjnek és nőnek. A műveltebb osztályú nő hitestársát férjnek, az alacsonyabb sorsú urának nevezi, s miként nevezi, beszélgetésében is úgy tiszteli. A pórság kendezi vagy magázza férjét, s ez ellen véteni nem szabad.

A férj elnevezés többnyire barátságosabb hangot szül, s az ilyen házások tegeznek is egymást: hol a nő férjét urának mondja: ott azt többnyire magázza. Hol a megtisztelés a férj iránt „kend”-ben áll, ott a női szerep igen, vagy többnyire alárendelt. Innét a közép és művelt osztályú házastársak párosan járnak: az alacso-

nyabb sorsunknál külön járnak a férfiak, külön a nők. A hajadon még hátrább vonja magát, s a harmadik osztályt képez; még kedvesének sem jár oldalánál, de igen híven megy nyomában, így haladnak, így beszélgetnek. Otthon a férj valódi úr, a nő kiszolgáltató; a térj kenyérkereső, a nő ellátja a házat, ügyel a rend és tisztaságra, s gyermekeivel foglalkozik.

Nagy hiba volt hajdan a középosztályú népnél, hogy gyermekét sohasem akarta „különb” emberré nevelni, mint maga volt. Ha az apa nem járt iskolába, gyermekei iskoláztatásával sem sokat törődött, s bármily nyomorú mesterség mellett tengődött is, fiát is arra szorította; csak elvétve vergődött ki egypár az apai körből, vagy mások nógatása, vagy mások figyelme által. A közelmúltban már e hanyagság is javulásnak indult: láttuk a szegényebb sorsú apák gyermekeit a legmagasabb polczra is fölemelkedni, láttunk a közsorsúak közt művészeket, tudósokat, nagy hazafiakat; mi egyenest arra mutat, hogy ég e nemzetnek minden rétegét szép képességgel áldá meg. Legtöbbnyire csak nemes neveltette gyermekeit, az is miként mondók ügyvédnek, hogy a porlepte ősi porokét legyen kinek folytatni. Ma már minden máskép van. A föld porától az emberiség fényfokáig mindnyájan egyiránt működünk: az Úr szöllőjében, az élet színpadán, a tudományok csarnokában, a művészet mezején, a haza boldogításán; s úgyis kell. Ne a büszke elbizakodottság, ne az édes mitsemtevés, ne az ősi balítéletek: hanem hazaszeretet, tudományvágy, művészeti inger, s felebaráti szeretet legyen a czimkép, melyet honfitársaink arczáról leolvashassunk,

mely műveinkben nyilatkozzék, mely életünket, létünket érvényesítse.

Nevezetes sajátása e népnek még az is, hogy a parancsoló körülményeknek oly zúgolódás nélkül, s némán tud meghajolni; nem böstörködik, nem keres menedéket álutakon; egyet kettőt szól, ha felszólamlása sikertelen, áldozatként veti magát oda. A babonát azonban még mindig szereti, nem oly hév és hiszékenységgel ugyan, mint egykor, midőn kuruzslókra oly sokat hajtott, s oly melegen ragaszkodott a jósnőkhöz, mint Germania ős népei, kik semmi jelentékenyebb dologhoz nem fogtak, míg a jósnőket kérdőre nem vonták, kik magán és közügyekben, magokban a harczokban is az aggnők véleményét kérték ki; sőt a gyermek születésekor is azonnal meghivattak, hogy jövőjét előre mondják meg. A népkönyvek és népiratok igen tekintélyes hatást gyakoroltak a kedélyekre, megszűntek már nagyrészt a félszeg nézetek, a balhiedelmek, a kéz- és csillagjóslatok, mik a könnyen tévútra vezethető népet nem egyszer ébresztették szomorú csalódásra, de okulásra ritkán. Rajta honfitársak, csak a népnek törekedjünk jó irányt adni, az emberiség ügyében ez egy ígér legdúsabb aratást. Hol a nép jó utón jár, jó renden a széna.

Szeret e nép gúnyolódni is, nem ugyan rász akarattól, de igen, rász szokásból; e ferdeség némely helyütt annyira elharapózott, miszerint barmaiknak is adnak gúnyneveket. Némely faluban majd minden embernek van gúnyneve, például: Sánta Peti, Tolvaj Pista, Nadrágos Péter stb. A jegyzők, népbírók e félszeg szokást könnyen megsemmíthetnék.

A mi iránt legnagyobb előszeretettel viseltetik, az a tűz. Már ez bizonyosan ősi hozomány. Erdőn, mezőn, réteken, tanyákon, pusztán akár egyedül akár társával van is a pór, mihelyt megállapodik, mihelyt letelepedik, első gondolata tüzet rakni; ott sem elég, hogy egyszerű izzó tűz legyen, hanem a lángot szereti; miután ez már vidoran pattog: hozzá kuporodik, meggyújtja nála makrapipáját, s óraszámra elméláz mellette; s ha ilyenkor megkérdenéd: min gondolkodik? Az lenne a válasz: semmin. Még sokat lehetne szólni fajunk jó és rossz szokásairól, de legyen most elég ennyi; keressük fel inkább a nőket, kik szinte elég sajátsággal bírnak. —

A női természetnek kiváló tulajdona a vallásosság, gyöngédség, remény, tehát a jövőbe merengés. A gyermekség első éveitől, midőn még az édes anya meleg karjai közt rebegi el az első imát, ama nehéz perczig, melyben kétségbe esve térdel le a feszület előtt, lelke fő szüksége a hit. Női kebelt ritkán dűlnak fel hitlenség furiái, mert szeret hinni; s noha csalódní épen nem szeret, mert sokat hisz, mégis gyakran csalódik. Szép szó, jó bánás, őszinte lélek könnyen megnyerik a női kedélyt, de vissza ne élj bizalmával, mert halálos utálattal fordul el tőled.

Ez így van most, hajdan igen alárendelt szerep jutott a nőknek; a rómaiak rabolták, a germán népek csatára szorították, a magyar vette vagy cserélte, el lehet tehát gondolni, miszerint az időben még a papucskormány nem volt ismert dolog. Vő, vőfél, eladó lány eléggé bizonyítják, hogy őseink csakugyan adták és vették nejeiket.

A keresztény vallás elfogadása szerencsésebb helyzetbe juttatá a nőket is; a Magyar megosztá vele jogát, feleségnek nevezé, s kivéve a nyilvános dolgokba! befolyást, az élet és divat minden előjogaival felruházta. Hölgynek főerénye a szemérem és szüziesség. Már a magyar elnevezés eléggé mutatja, miszerint szem és szív a Magyaránál mindenkor igen nagyjelentőségű szavak valának; szívünk érzelmeit többnyire szemünk czéégérezzi e két szó tehát eredetét bizonyosan női tulajdonoknak köszönheti; hogy a magyar nő födetlen fővel járt, mutatja e szavunk h a j a d ó n , azaz nem férjesült nő.

Magyar nőnek elismert jelleme: a háziasság, nyílt-szívűség, hűség, s honszerelem.

A háziasságnak elég jelképe az anyyi századokon át fenmaradt barátságos asztal; nyílt-szívűségét nemzeti származata mutatja; hűségét bizonyítja sz. László ama törvénye, mely a nőbecstelenítőre halált mond; honszerelemből elégszer ragadtak fegyvert hölgyeink is.

A magyar nő vidor, élénk, jó kedélyű mint a francia, de nem oly ledér; barátságos szíves, munkás, de nem oly takarékos mint a német; heves, de nem oly kitartó, mint a spanyol; szerető, de nem oly ingerlékeny mint az olasz, nemis féltékeny annyira. A spanyolt büszkesége, a németet a nép vélemény, az angolt becsület, az olaszt hiúsága, a magyart házi boldogsága békélteti ki a sorssal. A spanyol nő büszke férjének szépségére, az olasz szeretetére. a francia hírére. a német életére, az angol hitelére, a magyar hivatalára, nevére, hazafiságára,

Hiánya a magyar nőnek, hogy rendesen többnek akar látszani, mint a menyki; s hogy a métely kint járva-

nyos divatnak könnyű utánzója; a pipere tehát és hiúság hamar belopózik szívébe. A Magyaroknak különben is sok baja van szívével, tehát a nőknek is megbocsátható mindez, de csak úgy, ha mértékig megy a dolog. — Másik hiánya, hogy nyelvét nem igen becsüli, a nemzetirodalmat nem igen kegyeli, mindent szeret olvasni, csak magyar könyvet látni ritkán kezében. Főhiánya pedig az, hogy gyermeke nevelésével, nem sokat bajmóldik.

A zenét, tánczot, éneket kedveli, de nehezebb munkával járó dolgokkal nem sokat törődik; pedig más viszi helyette a szerepet a nevelőszobában, a konyhában, a gazdaságban! Írásra ritkán vállalkoznak, rajzban kevesen ragyognak, neveléssel még gyéribben foglalkoznak.

Igaz, hogy ezek nehéz vádak, de csakis általánosságban vannak elmondva. A magyar nő minden szép és jóra hajlítható, idomítható. Jó példás férjet oldalához, s mint illatos rózsa tapadand támasztékához; megvárja szavát, megteszi akaratát, megelőzi óhajtatát.

Ha a hiányokon akartok javítani, elég rá jó példa, jó szó; hogy pedig ez csakugyan elég lehessen, a nőnevelésnek kell megadni kellő alapját. —

A magyar nők rendesen szépek; vannak vidékek, melyek hírhedtek a női szépekről; arczokat elevenség, kedélyeket mélység, érzelmöket bensőség jellemzi. Szeretnek áldozni is, de legtöbbször magokért. Haragra hamar lobbannak, de hamar mégis békülnek, s így a házi boldogságot rövid időre borítják búfellegek.

Művelt osztályban úr és úrnő egyiránt szerepelnek; a népnél már szomorúbb a nők sorsa. Nehéz munkára

szorítatnak, kíméletben ritkán részesülnek, otromba bánásmód alól alig szabadulhatnak. A kaczerőség, hiúság, fényűzés ide is befurakodott.

Ha ittott a jellemzésben tévedések vannak, az annak tulajdonítandó, hogy a férfi épen oly szempontból tekinti: a nőérényt és hiányt, mint nő a férfi sajátságát.

Legyünk önérzők, önmunkások. A mi szépet a kegyelő természet, s az éber gondviselés ránk ruházott; őrizzük meg azt féltékenyen: de igazítsuk el ama hiányokat is, melyek oly nem szépen illenek hozzánk. A hibákat ne csak megismerni, de megjavítani is törekedjünk.

S. Koháry István várparancsok.

Koháry István.

Midőn nagy férfiak életrajzához fogunk, minden nemes akarat daczára akaratlan is elfogul a kebel: majd azért, hogy a lezajlott múlt fukar kezekkel hagyá fen legnagyobbaink emlékeit is; majd azért hogy feszült figyelmünk sem felelend meg az úgy méltóságának. Ki tagadja azonban, hogy mégis csak jobb cselekedni valamit, mint semmit? Hány jeles hunyt el siratatlan, hány hamvad el mais emléktelen! Vagy mutassunk fel csak egy közeinléket, keressünk csak egy szobrot, mely nagyaink, vagy eseményeink élő tolmácsa lenne! Minden nagyobb esemény helyére az arra menő kéz csak egyegy kavicstot hajított volna; nagyainknak csak minden század emelt volna is egyegy emlékállványt: az erény és nagyságnak ma ezredéves oszlopai volnának; lenne hova vándorolni fölkelkesülni, lenne hol erény- és tettakaratra serkenni. A romaiak, midőn csatatérről csatatérre vonultak, és a nyomasztó körülmény miatt emlékszobrot vagy diadalíveket nem emelhettek elhunyt hőseiknek, a tábor elesett vitézei emlékére, ott hol elvérzettek, rögöket hánytak össze, s hogy emléktelen ne hamvadjanak el, pázsitot vontak az elhunytak sírhalmaira; s ha a sors és körülmény megengedé, mily emlékekkel tisztelék meg nagy halottaikat, mindnyájan tudjuk.

S. Koháry István várparancsok.

nővére Judit. Farkast kivéve mindnyája hamarább elhala, mint István.

Mielőtt hősünk ifjú korát vennők szemlélet alá, nem leend fölösleges annak a férfiágban kimúlt őseire és utóivadéokra is néhány pillantást vetni. István ősei igen tekintélyes, gazdag férfiak, és magas hivatalnokok valának, örökösödés nyomán a Hontmegyei főispányság kizárólag családukat illeté, s részint Magyarorszáiban, részint Austriában igen terjedelmes földbirtokkal rendelkeztek. Ez mindenesetre okos számítás, hősi tettek, tiszta hazaszeretet, és az uralkodó iránti hű ragaszkodásnak vala szüleménye. —

1815-ben e család herczegi méltóságra emeltetett, kihalt azonban a férfiág mindjárt az első herczegben Koháry Ferencz Jósefben, ki Magyarországnak korlát-noka vala 1826. javait örökölte lánya Mária Antónia Gabriela, kit 1816-ban herczeg Koburg-Koháry Ferdinánd vön nőül. A herczeg 1785-ben született, s a franczia háborúban igen nevezetes katonai szerepet vitt, névleg: az eckmühli, wagrami, és kulmi csatamezőkön tünteté ki magát. A házasság következtében: a murányi, szittnyai, és csábrági uradalmak, melyek a Koháry család fiága kihaltával a koronára szálltak vissza, királyi adomány utján Koburg-Grothai herczegnek adomány oztattak; de átvette egyszersmind azon jószágokat is, melyek a herczegnöre örökség utján Magyarorszáiban, és Austriában szállottak.

E férfiút nem ártaná kissé közelebből is megismemünk.

Kitűnő államgazdászati ismeretekkel, és utazások által gyűjtött tapasztalatokkal bírván: birtokaiban a gazdálkodási, s iparszellemet addig nem ismert fokra emelte, salakosokban a munkásságot és jóllétet mintegy előteremté. Lássuk a dolgot példában:

Minden birtokán szabályozott erdei gazdálkodást, s erdőtenyésztést hozott be, és mindenüvé szakértő hivatalnokokat alkalmazott, s megvetette alapját a máris virágzó nagyobbszerű gyáriparnak; az utakat majd kijavította, majd újakat készíttetett, gyárépületeket emelt, s barátságos bánásmódjával minden lakosságot lekötelezett. A magyarországi vasgyáriparnak ő adott lendületet, tiszteit külföldre utaztatá, leendő hivatalnokait maga képezteté; állított répatermesztést, cukorgyárt, szeszgyárt, gőzmalmot, gazdasági udvarokat, stb. szóval teremtő szorgalmával mindenfelé fényes eredményt tanúsítá; tiszteinek nyugdíjat rendezett, jobbágyaival atyaiag bánt, ínség napjaiban mindenütt ő volt első segélyével, különösen az 1845-46-ik terméketlenségből származott köznyomorban ezreken és ezreken segített pénzáldozatával és új és új jövedelemforrást nyitott a munkaképeseknek majd utak csináltatásával, majd a tehetleneknek kórházat nyitva, és orvosi segélyt nyújtva.

Élte egész áldás volt birtokaira nézve. A vármegyék, melyekben földes úr volt. a legforróbb hálaköszönetekkel áraszták el a nemes herezeget, maga az uralkodó ház is saját kéziratában jelenté ki a herczegnek legmagasabb elismerését- Meghalt 1851-ben aug. 27-én Bécsben.

E néhány sort nem azért hozam föl, hogy rózsát

hintsek az elhunyt emberbarát sírhalmára. hanem mert keveset bírnak az emberiség e fajtájából fölmutatni; s így élete, eljárása. tette, és minden intézkedése bizvást mintául szolgálhat azoknak: kik hason hivatásban állván, avagy mitsem hederítenek az emberiség kiáltó szavára, A agy igen jól esik nekik, nagy tettekre nagy emberek példája által sörkentetni.

És most térjünk át Istvánunkra.

Atyja tiszta keblű keresztény. Anyja a jámborság gyermeke vala. Szó vagy tett, mit a családi körben hallhata vagy láthata: csupán buzgóság és hazafiasság sugalma volt, anyjában a tiszta keresztényiesség angyalát atyjában a csaták mesterét üdvözölheté; Atyja szinte István, füleki várnak volt parancsnoka, a hűség, a harcias elszántság. a rendületlenségnek benne szemlélheted eleven példányát. véglehelletét is a hazája érdekében vívott csatában adá ki Léván, hol is 1664-ben megsértett oroszlánként küzdvén, az említett vár védelmében hősileg hunyt el. Nemes testalkatát, gondolkozó lényét, ősi arcvonásait az előttünk fekvő kép elég eleven színben tünteti elénk. Nézd meg jelmezét, gondolj haláldiadalára, s azonnal beláthatod, hogy míg növekedő szívreménye fölött apai gondoskodással örködhett: elkövette lélekismeretesen mindent: mi gyermekét hazájára nézve hasznos polgárrá s becsületes embertárssá képezheté.

Anyja mint mondók Judit, a hírhedt Balassák ivartéka vala; tehát ama magyar nemzetség származéka, mely a haza legnagyobb zivataraiban is híve tudott lenni Ilonának, fejedelmének, s akkor is kedély, hév, és

magasztos lélekkel pöngette a lantot: mikor annak kevés értője, még kevesebb becsülője volt. Judit eszmékben gazdag, tetteiben lélekismeretes, kivitelében lankadatlan hölgy vala; hazáját, nyelvét szerette, becsülte, ezen szólott elsőbb is kisdédéhez, igen jól tudván: miszerint az anyáink ajkain elcsengett édes hangok legbiztosabb tartósságra számíthatnak az ifjú növekedő, érzékeny kebelben.

Gyermekében idejekorán megészlelé a szép tehetséget; látta benne a jórai hajlamot, a nemesrei törekvést, a kitartást, a szilárdságot, s midőn benne előre is egy leendő aczéljellemet sejté: épen nem csalódott. Határozott akarata volt elsőbb is jó nevelést, és tudományt adni gyermekének; és mint anyának csakugyan ez is volt első teendője.

Sokan csalódtak már az elbizakodottságban, még többen, kik hitték, hogy gazdagságjokkal az emberi hivatásnak minden kellékeit gyermekeikre ruházandják. Rég megmondá egy görög bölcs: oly útravalót kell — az élet vándor pályájára — szerezni, melyet hajótörésben is meg lehet menteni. Aztán, midőn az óvilágban bizonyos alkalommal a katonaság azért zúgolódott, hogy rosszul fizettetik, hogy miként egykor nem bír magának kincseket szerezni, „Kincseket akartok? — monda a császár — íme ott a Perzsák tartománya, rajta, keressük fel őket;” és mentek, és gyűjtöttek egész halmazzal kincseket.

Higyjétek nekem, ama roppant kincsből, mit a római köztársaság összehalmozott, misem létezik többé; pénztáraik tátongó üreggé váltak, városaik lerontvák,

tartományaik lerongálvák, mert utóbb nem becsülték a lélekjavakat, megszegyenelték a becsületes szegénységet azon emberek, kiknek vitézsége a világ határaitra terjedett, kiknek messzebb hatott parancsszava, mint fegyverük villogó fénye; mert levetkeztek szellemet és őszinte akaratot, mert látványságaikban sem tartottak meg egyebet: mint mi a bátorságot gyöngítette, s a kéjnek csábul szolgált.

Tehát mit adjon szüle gyermekének? Erkölcös nevelést és tudományt; hogy mint a példányul kitűzött anya, midőn kincsei felől tudakozódnának nála barátnői, gyermekeire mutatva, ő is elmondhassa: ezekben van kincsem, s mindenem.

És most vegyük közelebbi figyelem alá Istvánunkat.

Már kis korának is fődíszei valának a szelídség, ipar és kitartás, különösen pedig a vallásos buzgalom. A múltékony gyermeki játékokra keveset, vagy mitsem hajta: de az arany és ezüsttel ragyogó hadszerekben annál inkább gyönyörködék; természete vidor, esze felfogó, mindent tudnivágyó s dolgai végrehajtásában ügyes. Irigység, hazudozás, hízélgés, kétszínűség lelkébe nem bírta magát befészkelni; de annál inkább jellemzé legapróbb cselekedeteit is őszinteség, szerénység és folytonos egykedvűség. Midőn vallásos kötelezettségét végzé, ki sem találkozék környezetében, ki benne az oltárnak leendő rendületlen szolgáját nem sejté; midőn mások beszédein oly tudvágyólag csügge, mindenki tudósnak képzelé; midőn apja csillogó fegyvereit gyenge oldalához illesztgeté, atyja örömmel csókolá meg benne a leendő hőst. Lássuk, hánynak lőn igaza.

Mint nyolcz évest már könyvek között találjuk, de koránsem játszva, vagy idővesztegetve: hanem minden feladványa- és iratával azt tanúsítva, hogy fölös, félszeg, hamarkodott munkának barátja soha nemleend. Mindenki iránt szíves, szülei és főnökei iránt előzékeny, szótartó és szóra hajtó lévén, szerető anyja által a magasabb körökbe gyakran elvezettetek, hol legfőbb gyönyörét abban leie: ha betanult szavalmányait elmondhatá, vagy ünnepélyes alkalom lévén a szónoki szerepet ő viheté. E legszívesebb foglalkozását azért említem fel, hogy lásuk meg a felhozandó példában, miszerint ifjú éveinkben szerzett ismeretünknek mindenkor hasznát vehetjük.

Történt, hogy mint magasabb osztálybeli tanoncz a birodalom fővárosába, Bécsbe juta, hol már csak azért is szívesen mulata, mert lelke elhatározott szándéka vala: magát a bölcsészeti tanulmányokban tökéletesíteni. Egyszer híre futamodik, hogy Zrínyi Miklós Bécsbe váratik, ama Zrínyi Miklós, kinek vitéz tettei messze Európát bejárák. Koháry mint bölcsész már akkor megtanulá, hogy az időnek minden percze felhasználandó, hogy az érdem mindenkor méltánylandó, s csak alkalomra várt, hogy föllelkesült meleg érzelmeit a halhatlan hős irányában elmondhassa, S midőn Zrínyi az újat maga előtt megállapodni szemlélé, midőn a tiszta észsugalta meleg szavakat meghallá, elfogult a nagy lélek, megrázta gyengéden a tisztelgő jobbját, és atyai szavakkal serkenté: hogy kezdett pályáját továbbra is kitartó lélekkel folytassa, s ragadjon bár egykor kardot vagy tollat, legyen magánélet vagy nyilvánosság embere, mindenkor czélt érend, ha a bölcseségtől vezéreltetik.

Midőn pedig mint bölcsészeti pályavégzett a tudori rangért akart megküzdeni: azt mint bárki más nemcsak nyilvánosan, hanem fölkent ura Lipót előtt kíváná végrehajtani. Miként fölteve magában, úgy is tőn. Vitatmányait Lipótnak ajánlá fel, ő azokat kegyesen elfogadá: s midőn minden jelen voltak öszhangzó szavára tudorrá kiáltatik, Lipót elé intetik, s általa kitartó szorgalmának elismerésére, példás készütségének kitüntetésére. nemes pályafutásának örök emlékéül arany lánczczal díszítetek fel.

Gondos tanulmányozása azonban korántsem maradhatta zavartalan; ez időre esnek a nehéz török mozgalmak. Atyja Füleken parancsnokolt, s mint hadfőt sorsa és a körülmények Léva alá rendelek. Léva a selmeczi útba esik, határát Percz folyó mosogatja; itt mais látشانak várromok, melyek híres és erős várnak omladékai: itt küzdött Koháry is a honért, itt áldozá fel nemes életét.

A nagy férfi halála az eddig gondtalan növekvő ifjúra nagy hatást tőn ugyan, de a gondviselés előtt megadó lélekkel hajolt meg.

Lipót, a nemzet királya, minden hason sebet jótékony kezekkel tudá meggyógyítani.

Füleke, Nógrád megyének egykor igen erős, és sok viharral daczolt vára vala: sok honfi hamvai rejlenek ott a most düledéssel fenyegető romok a hajdan ott viselt dolgoknak ugyanannyi felkiáltó jelei. Az akkor nagy fontosságú várban a fenhatóság nagy kitüntetés- és királyi megtiszteltetésnek vétetett; s Lipót, a csatahősök nem csekély bámulatára, az elárvult vár parancsnokságát

1667-ben Istvánra bízta. E kitüntetés az ifjú Koháryt annyira meglepé, hogy számot vetvén ifjú erejével, s e polczra nálánál maga is több harczedett férfiút látván méltóbbnak, alázattal kére meg fölkent urát: hogy e kegyelmet a még csak lehető érdemeinek jutalmazásául tartván fen, azt jelenleg avatottabb férfiakra ruházza.

De a fejedelem bizalmát az ily őszintén bevallott szerénység még inkább felhangolá, ő Istvánt a bizalommal átadott parancsnokság bizalmas elfoglalására utalá. Erre István elhagyván Bécset, rendeltetése helyére Fülekre sietett.

Koháry István mint teljhatalmú füleki parancsnok alig huszonegy éves vala!

A főhatalmat átvevén, mindenek előtt bizalmas érzelmet ohajta minden harcztársába csepegtetni, mire annál is inkább nagyobb szüksége vala, minthogy felei nagy részt külön vallásnak valának. Szíves leereszkedése, bizalmas bánásmódja, lovagias érzülete, és mindenki irányában megkapó előzékenysége őt csakhamar közszeretet és tisztelet tárgyává tevék; és mert katonai kötelezettségében maga iránt is mindenkor és mindenben rideg szigort gyakorolt: fegyveres társai a megszokás által szinte olyanokká levének.

Ezen ügyekezetében czélt érvén, atyjának vérrel fedett ruházatát mindenkor magánál tárta, részint, hogy az irántai hálát és tiszteletet soha ne feledje, részint, hogy hősi példáján minden pillanatban föllekesüljön; de társait is hason kitartásra serkenté, gyakran mondogatván, hogy minden pillanatot megragadjanak, miszerint atyja

halálát mint vitézekhez illik, meg is boszulják. Az alkalom nem vala távol.

Az Eger vidékén uralgó Törökök több ízben fel felzaklaták Fülek vidékét: de István fegyveresei ugyanannyiszor vissza is verék őket; ily csatákban leginkább újonczait akará megedzeni, s hogy nekik még több alkalmat és kedvet szolgáltatasson, minden zsákmányt csatárainak engedett.

Úgy látszik István kellő sikerrel tanulmányozta az ókor történelmét; a görög és romai nagyság szüntelen szeme előtt lengett okaival, eszközeivel, de szeme előtt lengtek eme lehanyaglott népek bukásának indokai is; megtartotta és követte a példákból mi magas hivatásának fényeredményt biztosított: el, sőt megvetette, mi őt vagy harczársait hasonló bukásra bírhatta volna. — Nincs a világon hatalmasabb köztársaság, mint melyben a törvények tiszteltetnek, megtartatnak: nem félelem, nem bölcseségből, hanem szenvedély és törvényszeretetből. Ilyen volt fénykorában: Roma, és Lacedaemon. Ily összetartás, ily törvényszeretetre bírta ő harczosait. De követett ő más jó példát is:

Romaiaknál szokásban volt, az egybeharácsolts zsákmányt összehalmozni, abból alattomban semmit el nem sajátítani, hanem a vezér belátása szerint megosztozni. A vezérek győzelmének nagyságát a diadalmeneten előtte hurczolt zsákmányhalmazhoz mérték. Ő ebben is a tanácsosabb részt követte, nem keresett tünde dicsőséget, nem vett részt a koncban, hanem beérte azzal: hogy az ellenséget jól eldöngette, a keresztény foglyokat megszabadította, s azoknak lánczait leoldotta, az elfoglalt zsák-

mányt pedig egész terjedelmében katonáinak engedte; így építgeté leendő nagysága lépcsőjét, így terjesztett félelmet mindenféle egyverével!

Az ifjú hős, ki 12 éves korában Hontmegye főispányává neveztetek, s alig néhány évvel idősb hadparancsnoki szerepre hivaték: hatás és tekintélyre csak szigorú rendtartás, szilárd lélekelhatározottság, páratlan törvényszeretet, önállóság, és diadalmasan vitt csaták következtében számolhata. Az ifjú korban megadott czélszerű nevelés, a vasszorgalom, az apai csatahírek mély gyökeret vertek szívében, s minden törekvése oda lőn irányozva: hogy magas és harcziás hivatásának hason hangzatú tettekkel feleljen meg: tettel, és tettben akarván bemutatni: miszerint koránsem kizáró dicsőség nagy és gazdag apáktól származni, de igen, dicsőség azon útra törekedni, melyen nagygyá dicsökké válhatunk.

És csak így lehetett 1661-ben Honti főispány; bábérkoszorús atyja pedig 1664-ben Léva alatt a nehéz vérküzdlemben a dicsők halálával halván el: helyét a szép reményekben egyre gazdaguló fiú 1667-beu nyeré el. A tett és hűségben egyiránt rendületlen ifjú korán fejlett gyümölcsben mutatá be a világnak leendő nagyságát, s törhetlen jellemét.

Neve a csupa védelmi intézkedések által is rettegetté válván, miután egy párszor támadólag lépett fel, s a mindannyiszor dühhel előrerohanókat szétmorzsolá: a Törököket a Koháry név félelemmel tölté el. Szolgáljon tanúságul ama tény. hogy midőn az egri Törökök gyámolítására — kiknek főbb erejét Koháry már tönkre zúza — Budáról több ezernyi csapat kiindulván, ez kö-

zel Fülekekhez, az úgy is eléggé elsanyargatott néptől kocsit, lovat, élelmet és takarmányt zsarolna, a pórok egyike feltalálván magát, lélekszakadva fut a zsákmanylók közé, fennen kiáltván: K o h á r y j ő, K o h á r y j ő!, mire rémülés foga el az egész sereget, s ez oly zavart futásnak eredt, hogy ideje sem marad podgyászat elvinni.

Ily tettek nyomán csakhamar a királyi trónhoz is közelebb emelkedék, elsőbb ugyanis kir. tanácsnok, 1681-ben utóbb pedig a sopronyi hongyülésen aranykulcsal tiszteltetvén meg, kamarás lőn. Azonban hóna és királya iránti érdemei következtében minél magasbra emelkedék: a csalárd szerencse annál messzebb veté ki hálóját; hogy ez érdemdús férfiút annál mélyebben buktassa.

Ki nem ismerné e nevet: T ö k ö l i I m r e? E korban az elégületleneknek ő volt hangadója, ő ragada zászlót, s ő birta szakadásra a nemzetet; s majd győzve, majd leverve, oly tekintélyes serget gyűjte, hogy majd önserge, majd a Török által segítettve felső Magyarországnak legnagyobb részét elfoglalá, s a merre csak nyomult, mellette mindenkit fegyverre készített. Szemében azonban Koháry mindedig nagy szálla marada; s hogy ezt is mielőbb ügyének megnyerje, felkéré a váradi pasát, hogy míg ő dolgait más oldalon rendezendi a reá nézve legveszélyesebb embert, Koháryt, és Fülekvárát rohanja meg. Fülelek volt a magyar felföld védbástyája, s a bányavárosoknak legbiztosabb kulcsa; tehát egyike vala ama jelentékeny konczoknak: melyek után minden hasonló körülményben, minden hasonló szőrű csapatok legkivált agyarkodtak. A meghítt pasa a felhívást elfogadván, s részint

saját embereiből, részint az elégületlenekből tekintélyes haderőt alakítván, Füleket alá nyomni 1682-ben.

A pasának első teendője volt a várat felkérni, de Koháry megadásról hallani sem akara; sőt majd példa, majd szóval övéit annyira serkenté, hogy a legfenyegetőbb rohamokat is több ízben keményen véré vissza.

A folytonos ostromot és a legvérengzőbb rohamokat is tizenhét napig a legvitézebbül megállván, miután a várnak már külfalai romban heverének, őrcsapatait a belvárba helyezé. — Oh pártos visszavonás; hány halhatlan hősnek, és hány szent ügynek ásád meg sírját! De minél nagyobb a test, annál nagyobb árnyéka is; minél magaszosabb az erény, annál aljasabb vétek cselszövényez ellene.

Füleket vára már nagyon is megrongálva lévén, s a védcsapatok egyre belebb szorulván: a gázságszülte ijesztgetések következtében a várbeliekre félelem szállott. Koháry mindezt helyesen és korán észrevevén: majd rendelkezése majd tetteivel mindenkit megnyugtatni törekvék; azonban a honszerelem, kitartás és hűségmelengette ifjú vezér minél szilárdabb elhatározottsággal tévé kötelmeit: az ármány, mely rettegés és kétségbeesés alakjában minden embereit elfogá, annál határozottabb léptekben működék ellene.

Társai elsőbb is szorongó körülményeikre s a vár tarthatlanságára figyelmezteték, azután ajánlák neki, hogy tán mégis tanácsos volna a várat becsületes kötmények alatt átadni; de a rendületlen honfira mindez semmi hatást sem gyakorolván: végre könyörgéshez folyamodának, hogy miután segély semmi oldalról sem vár-

ható, és sikerre a legnagyobb erőfeszítés sem vezérlem!: ha fölkent fejedelmüknek ez tudtára esik, csak örvendhetni fog, hogy a védhetlen kövek elesvén, legalább katonasága mentve van. Már e végokoskodást oly határozott fenyegetés sulyozá, hogy nyíltan kimondva lön: miszerint ha kívánatuknak még tovább is makacsul ellenszegüend: katonai szolgálatukat megtagadják s a várat akarata ellen is a Töröknek adják át.

Ő a lázangók főbbéit és minden vitézbebeit egybehivatá; katonai kötelességüket felolvastatá, és meleg szavakban emelé ki mindazon vitéz tetteket, melyek hivatásuk teljesítésében eddigi pályájokat díszíték. „Csak kis vitézséget, és rövid kitartást még” — mond — „s a már is zúzott ellenség első fog tágítani; lássátok, ők ezrenként hullanak vitéz karjaitok csapása alatt, s töletek mit ragadtak el egyebet a hideg köveknél? Vagy attól rettegtek, hogy várunk falai lerombolvák? ha miként eddig, ezentúl is férfiak maradtok, a védőknek bástyául szolgálatidnak testeink. Vagy azt hiszitek, az uralkodó nem tudja mi kötelességünk, s ő helyeselni fogva a hűtlenség szülte menekvést? Gyávaságtokat hiába burkoljátok álszavakba. Vagy ti, kik a katonai dicsőségnek annyi, és oly szép áldozatokat hozatok, inkább ohajtnátok dicstelen életet élni? Azt nem hihetem; miért is, ha a végzet úgy hozza, haljunk meg inkább mindnyájan, halálunk hősi leend, és nem marad boszútlan: de ha megadjuk magunkat, dicstelen életünkre az árulás égető bélyeget nyomand.”

Tetszett néhánynak a lelkesítő beszéd, de nagyrészt siket füleknek szóld. A pártos megszakadás már annyira

elharapózott, hogy alattomban a feladási föltételek is elkészítetének, mik is a váradi pasának kezébe játszattván, neki nemcsak a vár és készlete, hanem annak hajthatlan parancsnoka Koháry István is kezébe szolgáltatott. A pasa nyakon ragadván Koháryt, a legcsúfosabb fenyegetésekkel sürgeté, hogy a feladási kötményeket írja alá; Koháry itt is törhetlen maradván, a pasa szavára mitsem hajta, mire ez annyira neki förmedt, hogy ha nem akadályozzák meg, azonnal átszúrja. Azonban figyelmeztetvén, hogy ha élve juttatja Tököli kezébe, ennek kedve sebb szolgálatot teend: az elárult hőst nyakig vasba vereti és Tököli táborába küldi, maga pedig a várat szétrombolja és megmaradt seregével Váradra siet. így jutott ellenség kezére a rendületlen férfiú, hogy minél magasabb fokán állott hűsége és vitészege által kiérdemelt dicsőségének: árulás által annál mélyebben bukják.

Valóban, mintha fiatal korában a szerencse azért kapta volna föl oly magasra, hogy megaláztatása a gyáváknak annál mentőbb például szolgáljon. Csalódnak, kik gyávaság köpenye alatt keresnek menedéket, józan fő soha nem helyeslendi tetteiket; férfit vitéség, bátorság, és elszántság illet, szűkkeblűeknél fészkel meg a gyávaság, ily fészekben azonban szép tettek nem teremnek.

Koháry azonnal a dolgok fenekére pillantott, míg a gyáva azoknak csak felszínével bíbelődött volna. Ő a kintartásban fényes diadalt látott, a megadásnak szinte azon eredményét sejtette, s nehezen csalódott volna; miután Tököli mindent kész vala latra vetni, csakhogy Istvánt vagy megnyerje, vagy megsemmítse.

Igaz ugyan, miszerint Apaffy Mihál, s a mondott pasa roppant erővel táborlotta körül az említett várat, de noha a parancsnok kicsi erővel rendelkezett is: vitéz ellenszegülése, okos intézkedése és elszánt védelme következtében az ellenség minden támadása mégis iszonyú veszteséggel veretett vissza; ezek maradtak minden támadás nyomán a csatatéren, s a mennyire fogyott az erejében, annyira emelkedett ez reményeiben.

A vár alatti város hamar elesett, a szorongatott családok, s a számos nemesség mind a várba menekült; már a vár falai is meg voltak rongálva, a halálozás is sűrűen tizedelte a népet: de ő katona volt, ő parancsnok volt, következőleg ily körülményekre nem volt szabad hajtania ott; hol hűséget esküvék: a várat utósó csepp véréig megvédeni; s mégis tárta szavát, mint katonához, mint várparancsnokhoz illett.

A várbeliek már elcsüggedtek, s az elesett szívek a feladásról tanakodtak; István mindezt igen jól tudta; s hamar megtudta; szép beszédet is tartott hozzájuk, mind nem fogott a megrémült kis lelkeken; tehát mit tesz, miután látja, hogy sem vigasz, sem buzdítás nem fog, miután tapasztalja, hogy az agyarkodó cselszövények alattomos utakon már működnek, s hogy az eddig annyira vitéz annyira lelkes csapatok teljesen lehangulvák, és készebbek magokat egy hűtlen ellenség karjaiba vetni, semmint magokat megvédeni; kiáll egyedül, és magasan esküszik: hogy ő készebb a reá bízott vár romjai alá temetkezni; semmint magát egy hazaellenségnek kegyeire bízni: Tette eléggé mutatja lelke fenségét.

Mit nem bírt kivinni szép szóval: tettel példával

akarta foganásítani. Fájdalom, vannak körülmények, melyek a különben legjobb hangulatú embert is megdermesztik, elveszti lélekjelenlétét, akarata megfásul, és teljesen tétlenné válik! Ily lélekállapotba estek Tstván hívei is, s csak így maradhatott sikertelen minden törekvése.

Az összes órhad, s a menekültek összeszólalkoznak, tervet készítenek, és közmegegyezéssel fej ér zászlót tűznek ki. — Kohárynak már ekkor egy híve sem volt, halálveszély fenyegette ittis, ottis, ő még sem tágított; az alku már meg volt kötve, a fejér zászló magasan lengett, csak egy perez még hátra; ő mégsem tágított, hűségesküjét a tehetlenségben is borzadott megszegni, s a frigyet a végperczben sem írta alá. Megmenthette volna szabadságát, meg a várba összehalmozott kincseit; mit neki az árulással szennyezett szabadság, mit ér a csillogó kincshalom, ha éltét hűtlenség bélyegzendé? Az eredményt már tudjuk.

A rómaiaknál a hatalom fénykorában a vezérek vert hadaikat az új támadók elé állították, hogy vagy mossák le a szégyent, vagy lakóijának gyávaságokért: s e megremült nép méltó elismerésre számított; ha életét megtartandá. Mily félszeg, mily kártékony ez eszme!

Koháry azonnal hadi törvényszék elé állítatott, s fogságra ítéltetett; most lóra kötöztetik, s elsőbb is Regéczre hurczoltatik, honnan a lelki nagyságát megbámuló őrei által kiszabadítatik, de ismét elfogatván 1683-ban elsőbb a munkácsi, utóbb unghvári, végre a pataki tömlöczökbe vettetik; élete mint mondják azok által

mentetett meg, kik az állandóság erényét ellenfelekben is tiszteltek.

Most már szerencseesillaga teljesen lehanyatlott, s csak szenvedés vára rá; lássuk mit bírt kiállani:

Számításában a pasa nem csalódik. Kinek Koháry elfogatása legnagyobb örömet szerze, az Tököli vala: részint mert benne ügyének legnagyobb ellenségét bírá, részint mert ha meghajthatandá, benne remélé leghatályosb vezérét bírni. Tököli eleinte, bár nyers természete mellett hízelgéshez nem szökék, szíves és megelőző bánásmóddal ügyekvék Koháryt megnyerni; de ezzel korántsem boldogulhatván, fenyegetőzéshez fogott; ezzel még kevésbbé juthatván célhoz, nyers szavai által azt nyeré: hogy Koháry meggyőződése, és fölkent királya iránti hűségében mit sem tágítván, őt büszke és elbízott honárulónak mondogatván, s e hon ellenéveli szövetekezést szemére lobbantván, pártos zavargónak nevezé. — Ez olaj vala a tűzre, és halálos ítélet erőszakolása.

Tököli viszonyban állt a lengyel királyijal. Koháry barátai és maga a fejedelem is oda működének, hogy a zsaroló férfiút ily nemes fogoly irányában szelídebb bánásmódra bírják. Ha ez emberszereteti előintézkedések nincsenek, Koháry már az első fölhevülésnél mint véráldozat hull el. De Tököli engedékenységének is csak az lón szomorú eredménye, hogy e jeles honfiút szinte éhhalálra kárhoztatá.

Huszonhárom hónapon át egyedüli tápláléka kenyér és víz vala.

Tököli most, mert Koháry személyén nem mere verboszut állani, birtokainak rohan, s azokat teljesen elpusz-

títja. De mindez haragra sem gerjeszté e nagy férfiút. Egyébiránt a kiállott szenvedések annyira megviselek, hogy magok a börtönőrök is könyörületre gerjedvén, őt több ízben megszökésre unszolák; s miután beleegyezni ebbe sem akara, hogy jóakaraturól annál inkább meggyőződjék, társul ajánlkozának melléje. De alig jutának a szomszéd faluig, midőn éhtől szorongatva élelmet esdvén, a kémektől felismertetnek s elfogatnak. Koháry társai azonnal karóra vonattak, ő pedig mint már emiitök, hosszú és sújtó nyomorok közt végre Munkácsra hurczoltatott. A szenvedés órái csak itt nehezültek még reá!

Mély és sötét barlangba vettetett, napot soha nem láthatott, szék, ágy és mindenül a nyirkos föld szolgálta, eledele még csekélyebb kenyér és víz vala. Öltönye testen úgyszólván megrohadván, még azt sem nyerheté meg, hogy tiszta ruhát válthasson. Vasa pedig kezét, lábát annyira megrongálá, hogy bilincs földte tagjain a bőrnek nyoma sem marada. Hozzá menni mindenkinek tiltva lévén, még beszélnie sem lehetett; sőt midőn nyomasztó nyavalyájában lelki vigaszért papot esdekle; a fagyott lelkű Tököli által tőle még ez is megtagadtatott. Itt fakadt ama keserű panaszra; hogy „Inkább pogány rabágban, mint Tököli fogságában kívánna lenni!”

Ennyi szenvedés és lelki fájdalom aligha meg nem ölendé a hajthatlan férfiút, ha a makacs Tökölinek emberszeretőbb neje kínos helyzetét meg nem sokalja. E nő a szerencsétlen után több ízben tudakozódék, s mindannyiszor segíteni óhajta sorsán, valahányszor, habár a legnagyobb titokban, állapotáról és kebellázító helyzetéről csak valamit is megtudhata. Elsőbb is a szívtelen

örököt törekvék megnyerni; s miután ezeket engedélyesebb érzületre bírá: cselédeit tanítgatá be tervei kivitelére. Vannak, kik e nőről magasztosabban gondolkozván, hinni szeretik róla, miszerint a szerencsétlen grófot teljesen szabaddá tenni törekvék; én annyit tudok felőle bizonyosan, hogy asztaláról a közel éhhalálrajutandónak több ízben juttata jobb eledeleket. E jó lelkű hölgy Zrínyi Ilona vala, ama hős karú hölgy, ki 1688-ban Munkács várát oly vitézül védelmezte, míg végre, mint Koháry, saját csatárai által elárultatván, ellenei kezébe jatszattott, s nyomor kísérte életét Kisászáiban Nikomédia vidéken végezte 1703-ban. Ilonának több küldeményei rendeltetésök helyére jutván, egy ünnepen császár-madárral kíváná az éhezőt megvigasztalni. Koháry meglepetését nem bírván palástolni, akaratlan e hangokra fakada: „Császármadár!” Ezt az arra vonuló örök meghallván, a dolgot Tökölinek azonnal följelenték, ki azon embertelen parancsot adá ki rögtön, hogy a fogoly irányában még neje parancsainak sem szabad engedelmesskedni. És most már csakugyan eltökélé a szerencsétlent éhhalálra jutatni!

Azonban Koháry minden kísértetek mellett is rendíthetlen marada; sőt minél méltatlanabb bánásmódban részesüle, szenvedéseinek annál nagyobb lelki erőt tön ellenébe. — Tököli most már foglyának törhetlen jelleméről teljesen meggyőződvn, mit gyötrelmekkel nem bira kivinni: újra szívességgel kísérlé kieszközölni.

Fényes asztalt rendez, vendégeket hí, s a pasát jobb oldalára ültetvn, Koháryt szolgálattétel végett asztalához rendeli. Ez azonban szenvedései közepeit sem feled-

vén kilétét, széket ragad, s az asztalnál Tökölivvel szemközt helyet foglal. Mit tegyen a boszúra gerjedt pártfőnök? Örömet színlel, s valódi ékesszólással kezdi ostromolni foglyát; emlékeztetvén gyengéden szenvedéseire, nagy és szép jövőt ígér neki, ha végre levetkezendvén makacsságát, mellette ragadna zászlót. Koháry feláll, és így válaszol:

„Ha feledéd, én figyelmeztetlek, miszerint őseim közül egy sem találkozók, ki hona vagy királya iránti hűtlenség bűnébe esett volna. Ily férfiak sarjadéka vagyok én. Mennyire elkorcsultnak nevezhetne engem a világ, ha tőlük csak nevemet származtatnám! Mit te makacsságnak mondasz, én azt hazám s felkent királyom iránti hűségnek nevezem. Élet és jobb sors, melyet gyalázatos hűtlenséggel kellene tőled megvásárlanom, nem kell; miként szabad kívánok lenni, úgy kész vagyok halni is; s ha elhalok, legalább lesznek honfitársaim közül, kik hazám s királyom iránt tanúsított hűségemet megemlegetendik.”

Mily vérboszúra gerjedt most Tököli, mondani sem kell; s Koháry, ha védangyalkint közbe nem jő Ilona, kényura dühének rögtöni áldozatául esik. A női kegyelet, a női szelídség ismét valósult! Mi bekövetkezett, azt Ilona már kiesdeni, meggátolni nem bír; felbőszült férjét azonban mégis rávette, hogy Koháry megroncsolt tagjaira bilincseket többé nem veretett.

Most elsőbb Ungvárott, ntöbb Sáros-Patakon vettek börtönbe, és a legfájóbb lelki csapás itt éri. Börtönébe vitetvén, vasai levétettek, de hogy sem ura kegyét, sem súlyosb büntetését ne feledje azok börtöne falára füg-

gesztetének. Alig tölt itt néhány napot, hírnök érkezik, ki szeretett anyjának halálát jelenti; s midőn halála okát tudakozná, értésére jut, hogy azt fogoly fiának szenvedései ölek meg. Erre nem sokára második hírnök is érkezik, ki őt testvérének Imrének haláláról értesíti.

A nagy férfi, ki eddigi csapásait mind nyugodt lélekkel tűré, e két gyászeseményre annyira elérzékenyült, hogy az, kit eddig nyögni, vagy szenvedései tengerében sírni soha nem láttak, magát az örlő bánatnak, epesztő könyeknek teljesen átadá; s ha sorsa nem jobbul, igen hihető, hogy szerettei után lélekfájdalmi következtében ő is a boldogultabbak üdvhonába szenderül.

Tököli fénycsillaga most tünedezni kezd. Foglya iránt engedékenyebb lón, s neki most már meleg étkekét is parancsolt adatni.

A Törökök ellen Bécsnél szerencsésen küzdött csata után Magyarország sorsa is javulásnak indult; mert a császáriak néhány sikerült ütközete által a Törökök és kegyenczeik is majd egész alsó Magyarországból kiűzetek. Tökölit a váradi pasa elfogván és bilincsekbe veretvén, a fényes Portának adá át; Kassa nem sokára szintén a császáriaknak hódolván, a penészes és átokterhelte börtönök ajtai is megnyíltak. Kassán számtalan magyar nyéré vissza ama szabadságát, melyet hóna iránti hűsége által veszte el. Ezek között sínlódott Koháry János is, ki a kárponai csatározások alkalmával elfogatott, és szintén börtönbe záratott.

Miután Kassa elesett, a mellékes apróbb váraknak kevés kedvök marada az ellenszegülésre. Sáros-Patak meglehetősen erősítvény vala, de a diadal koszorúzta fegy-

vereknek ellene még sem állhata; mihelyt pedig elesett, főgond Koháry szabadítására fordítaték, s a kiszenvedett nagy férfiú azonnal szabaddá is tétetett. Ez 1685-ben történt, mintán nem érdemelt rabságának sorvasztó kínait három évig s majd három hónapig ritka kitartás- és léleknagysággal viselé.

A mint szabaddá lőn, törvényes fejedelme őt azonnal magához szólítá, s a belépőnek nehéz arany lánczot függesztvén nyakába, megölelé őt, s a jelenvoltak hallátára így kiálta fel: „Éljen a hűség eleven példánya!” és tanúsított vitézsége emlékeű Füleket örök joggal neki és utódainak adá. Kiállott szenvedéseinek és példás kitartásának híre a birodalom határain is túlszárnyalván, többek közt csak XI. Incze pápát említem fel, ki őt valóságos magaviselete, ritka állhatatossága és páratlan hűségeért sajátkezűleg írt levelével tisztel meg. Fejedelme sem mulasztá el őt kitüntetni, s mindjárt a következő évben a dunáninzeni kerület s a bányavárosok végvárainak tábornokává tévé, 1686-ban, s rá nemsokára testvéreivel együtt örökös grófságra emelte. Most ismét kardot kötött, és ismét táborba sietett; de a balsors megmeg útonéré őt!

Anria János vezérlete alatt 1686-ban a császáriak Eger alá vonultak. Az ostromló sereg kiegészítő részét Koháry seregei tevék, ki a napi megrohanás- és támadásokban legnagyobb részt véve. Történt, hogy midőn támadásai közben a kirohanó Török ők nagyobb csapatával találkozó, s azokat lesújtva, majdnem egyszerre rohanna be velők Eger kapuin, egy török golyó jobb karját szétzúzá. Sokat szenvedett megzúzott karja fáj-

dalmaiban: de midőn Eger elfoglalását meghallá, fájdalomi panaszok helyett, örömkönnyekeket hullata.

Karjának azonban hasznát többé nem vehet; de királya bölcsen tudván a híres férfiú érdemeit méltányolni, ezüsből holdalakú bélyeget készítete, Koháry nevét belé véseté, s ezt ajánlá fel neki kézirati aláírás helyett, — mit a gróf hálaérzülettel fogadván, neve aláírását mindenkor azzal hitelesíté.

1703-ban a vészharangok ismét megkondulának. II. R á k ó c z y börtönéből megszökött és Lengyelhonba menekült, hol tábort gyűjtván, haza siet, s nem egész négy hó alatt egész felső Magyarországot lázangásra bírja. A király minden védeszközöket megragadván, többek között Koháryt is sereggyűjtéssel bízza meg. R á k ó c z y is törekvék őt minden áron megnyerni; de ez nem sikerülvén, miután B e r c s é n y i vezérlete alatt a bányavárosokat elfoglalá, Koháry birtokába tör s ezt egészen feldúlja.

1704-ben Selmecczen fegyvernyugvási alkudozásokra jövének egybe; az alkuvó felek Koháry és Bercsenyi valának, mindkettő teljhatalommal felruházva. István mitsein hagyja kísérletien, mi az elégületleneket engedékenységre bírhatá; ezek azonban elnyerni mindent, de elveszteni mitsem akarván, s az időt inkább saját nyerevényök mint békealkudozásokra fordítván, ismét fegyverre kelének.

Lipót a háború eredményét már nem éré meg; a trónon őt J ó z s e f követé, ki Koháry iránt szintén nagy tisztelet- és előzékenységgel viseltetvén, őt táborfői helytartóvá nevezte és 1711-ben Hontmegye örökös főispá-

nyává tette. Koháry új hivatalát legnagyobb örömmel fogadá, de egyszersmind legnagyobb erély- és tiszteletben viselé is; míg 1714-ben K á r o l ő t a pozsonyi országgyűlésen belső titkos tanácsossá, és — P á l f f y Miklós nádorrá választatván — országbírónak nevezé. Koháry most már megviselt, megtört férfiú vala! Megjött ideje, hogy viselt dolgai és fényes érdemei babérain pihenjen.

Tiszteletteljes aggkorát nyugalomnak szentelé s lakhelyül Csábrág várába vonnia. Sasfészkét megrongálák ugyan két ízben a lázangók, de ő azt mindannyiszor bevehetlenebbé tévé, s mintán bele költözködött, egészen aggkori kényelemhez alkalmazá. De itt sem élt ő magának, a közügy most is mindig szeme előtt lebege, s minél kevesebbet tehete megfogyott erejével, annál többet cselekvék észszel, tanácssal.

Sok időt áldozza híveinek, tisztelőinek, többet tudományos foglalkozásnak, legtöbbet Istenének. Az éj legnagyobb részét imának és vallásos eszmélkedéseknek szentelé. Halálához pedig oly elkészültséggel járnia, hogy nem csak a hulla eltakarítására kellő készleteket, de a gyászmiséhez kívántató papi öltönyöket is saját szemeivel vizsgálván meg, teljes odaadással lépe sírhonába.

Meghalt 1731-ben. Élt 82 évet. Halála jámbor volt, miként élete.

Átvittük hősünket az életen és annak szenvedésein: azonban némi őt közelebről érdekelt dolgokra még sem leend fölösleges még egyszer visszapillantani; ha szén-

védéseiben elmondtuk vigasza és fájdalmai perczeit, miért ne tekintenénk vissza szebb napjaira.

Rabságát sokan fölemlíték, állhatatosságát minden író és történész magasztalta; G y ő n g y ő s y következő szavakban festi szenvedéseit: „Elsőben Regécz, azután Munkács, Tokaj és Ungh váraiba vivék, és azokban — minden társaságtól magányosan rekesz tő, konyhai mosadékra hozatott zavaros vízzel, lovászok számára süttetett száraz kenyérrel sanyargató, az mindenek szolgáltára teremtett nap fényének világosságától elfogó, sovány ebédét és tisztuló szükségét egy helyben végeztető, a levegőégnek tikkanó rekedtségéből, a régi szemétnek nedves penészből származott dohossággal szédelegtető, — — végre majd halálos betegséget nemző rabságban tarták.” íme mire vitte hűsége, mennyi szenvedésnek vetette alája rendületlensége. S nem volt csak egy hang, mely vigaszul hozzá férhetett volna; öntudatában, s meggyőződésében keresett és talált vigaszt, és megnyugvást!

Kiszabadulása után alighogy magához tért, alighogy egybegyűjté elnyűtt erejét: a király megmeg csakhamar munkára szólítá, s a dunáninnyi részek, és a bánnyavidéki végek altábornokává tette. Mint ilyen nemcsak körében, hanem azon túl is folytonosan üldözte a Törököket; többek közt egyszer átcsapott a dunán, a pusztító ozmán csapatokat úzóbe vette, és Székes-Fejérvár alatt beérvén őket egyszeris másszoris hatalmasan eldöngette, s a nyert zsákmányon kívül számos keresztény fogolynak adta vissza elrablói szabadságát.

Az Eger alatt történt balesetét — 1686. már ismerjük, a Kohárii laminat már tudjuk, ez a „Cor-

pus juris”-ban is előfordul, s noha e percztől valóban csonka hősnek volt nevezhető: hadi szolgálatait mindamellet is egyre folytatta.

1687-ben az elerőtlenült gr. Bercsényi helyébe a bányai végek főkapitánya ő lett, s a császáriak mozgalmait a Törökök ellen mindenütt a leghathatósabb erélylyel ő támogatta. Midőn pedig 1703-ban Rákóczy Ferencz támadása kitört, a főhadi tanács értekezletére ő is meghivatott Bécsbe, s reá saját költségén egy egész hadat állított össze, melyet csakhamar begyakorolván, és csatasíkra vezetvén: elsőbb is a nógrádi zavargókat verte szét.

1704-ben már mint teljhatalmú királyi biztos működött, és Rákóczi küldötteivel kezdett alkudozni Selmecczen; s noha ő mindent elkövetett, hogy a fölzaklatott béke helyreállítassék: minden erőfeszített működése mellett sem juthatott célhoz. Rákóczy szerencséje csak most kezdett előtérbe lépni, a dunáninnyi részek majdnem mind kezére kerültek; neki pedig ez lévén hivatása, köre, miután ebből kizáratott: magán életbe vonult, és Budán a Vízivárosban vonta meg magát, hol akaratlan is tétlen életet kényszerüle élni.

Birtokai most váltak valódi martalékká; egykor Tököli, most Rákóczy pusztította el mindenét, és nem volt egy hang, mely kíméletet kért volna, nem egy szó, mely a lázangók dühét csillapítani merte volna. Élt elvonultan, talán megvetve, mint Belizár, de lelke álmai akkor is csatákon merengtek, s csak tér után vágyott, hogy magasztos terveit foganatosítsa. T. József, ki

minden hívét számba tudta venni, nem sokáig hagyta meg pangó állapotában.

Ő felismerte benne a tiszta keblű honpolgárt, tisztelte benne a rendületlen harczost, s látván, miszerint ily férfiúnak csak munkásság az eleme: elsőbb is altábornagyi méltóságra emelte, — az időben e czím magas jelentőségi szó vala. De a kegyes fejedelem itt sem álapodott meg: Koháry mint honpolgár is magas fokán állott a dicsőségnek, tehát mint ilyet is figyelemmel kísérvén 1711-ben ismét Hontmegye örökös főispánni hivatalába emelé; míg utóbb az annyi babér és érdemkiszoruzta hőst 1712-ben III. Károly a főhaditanács elöterjesztése következtében a 48 évig szolgált egykor igen hatalmas és gazdag dynastát — ki a lázangás és pusztítás következtében minden vagyonából kifosztaték, mert ezekkel egyetérteni sehogysem akart — egész fizetésével tisztesen nyugalmazta. Igen nyugalmazta:

Ámde Istvánunk olyan volt, mint egy örökké működő, örökké foglalkozó szellem. Már gyermeki neveltetése is folytonos működésre szoktatá, foglalkozása, eddigi hivatása még inkább megedzék a hőst; de a körülmények is igénybe látszottak venni esztét és tanácsát: innét lön: hogy az 1714-ki országos pozsonyi gyűlésen titkos tanácsossá, s még ugyanazon évben Pálffy Miklósnak nádori méltóságra emeltetése által a kegyes fejedelem Istvánt nevezé ki országbíróvá.

Szinte jól esik tudni, az érdemekben megöszült férfit fokonként emelkedni!

Most már teljesen csábragi várába vonult, itt vette számba elmúlt keserű perceit, itt gondolt vissza kiállott

martyromságára, s itt vigasztalta magát érdemeinek fokozatos kitüntetésével; nem is hagyta el ősi fészket, csak midőn országos ügyek bírák távozásra.

Élete folytonos harczban, igazságszolgáltatásban, jótékonyság, és tudományban folyt le. Élete küzdelmeit ismerjük, igazságszolgáltatásaért rendületlen jelleme kezeskedik, jótékonyágát alább látandjuk, tudományos foglalkozását szinte elszámálандjuk.

A mi jellemét érdeкли: haláláig eskühív volt, kevélység nélkül nagylelkű, s pazarlás nélkül jótékony. Meghalt nős élet nélkül, s így nem maradhatott csak unokája sem, ki vagy jeles tetteit, vagy szenvedéseit fölemlíthette volna.

Minden cselekedetében önálló, tervének minden kivitelében határozott és szilárd, csatáiban többnyire szerencsés, s még halálos szenvedéseiben is rendületlen férfiú vala.

Hazáját őszintén szerette, törvényeit mindenben és mindenkor tisztelte, a király, a haza joga iránt pedig szeplőtelen szeretet és hűséggel viseltetett. Isten, haza, és fejedelem volt jelszava, s e háromért áldozott fel mindent: vagyonát, boldogságát, szabadságát s életét. — Látánk eddig mint honpolgárt, mint hazafit, mint harczost, mint haláláig sanyargatott foglyot, mint a tisztelet és dicsőség legmagasabb fokán álló férfiút, lássuk most mint tudománybarátot, mint valódi néven nevezhető literátort:

Koháry nem csak hős volt, hanem tudományos férfiú is; őt ez oldalról is megemlíteni kötelességünk, ha róla hű emlékiratot kívánunk adni.

Míg élte legszebb éveit a börtön bűzös falai közt tölté, hogy az elrablóit és tevékenységre fordítható időt ne élje át tétlenül, magyar verseket szerkeszte; s inert azokat le nem írható, gyakori ismételtetés által annyira betanulá, hogy később, midőn szabaddá lőn, azokat minden fenakadás nélküi ír le, s belőlök könyvet szerkesztvén, azt csábrági várában tévé el. Mintán pedig Rákóczy ezt is elpusztítá, emléjéből újra leírta verseit.

A költészetet különösen kedvelvén, latin nyelven is többenmü versezeteket hagyta hátra; s mert a tudományokat kedvelé, tisztelte a tudósokat és segelte a tanulókat. Több tanintézetet alapíta és segíté, s több szegény de jámbor ifjak ápolására nagy költségeket fordíta. Végrendelete után alig bírnánk felmutatni egyetlen szerzetes társulatot is, mely kincseiből szép mennyiséget ne örökölt volna. Lássunk nagyobb alapítványaiból csak néhányat: az esztergomi káptalannak 65,666, templomokra 40,333, Kecskeméten a kegyesrendiek Grymnasiumát ő alapította, Léván, hol atyja elhunyt, templomot rakatott, s benne a boldogultnak síremléket emelt, aferenczeseknek 70,000, az irgalmasoknak 18,866, a trinitáriusoknak 34,116, a kapuczinusoknak 36,300, a pálosoknak 20,100 forintot utalványozott stb.

Az említett alapítványok magasztos keresztény lelkületének, tiszta hazafiságának és szeplőtlen emberszeretetének elég eleven tanúságai; szinte bámulandó, hogy ama terhes viszonyok közt, melyekben vagyoni majd egyre dúlattak, majd idegen kezek által foglalva tartattak: miként bírt annyi ezreket egybehalmozni. Jellemvonásaiból azonban mindez könnyen megmagyarázható.

Ki hazájaért áldozta föl mindenét, ki nyomorai közepete csupán Istenében kerese és találja vigaszt: igen természetesen csak az Úr és haza oltárain kívánható megtakarított filléreit is bemutatni. —

Tétlenségre kárhozottatott rabságában a költészet vigaszaihoz folyamodott; miként szerzetté verseit, említők már főnebb. Lám a munkásságra hívott elme mint bír, mint iparkodik minden percet haszonra fordítani: — Miután a viszonyok a gyakorlati térről leszoríták: majd budai elvonultságában, majdmeg Csábrágvárában ismét kedvencz foglalkozásához fogott. Számos versei, melyek többnyire viszontagságteljes élete különkülön állapotait jellemzik: majd bölcsészeti, majd kizárólag vallásos, majdmeg hazafiul darabokból állanak.

Munkáinak kidását 1720-ban kezdte meg a következő hosszás, s a kelet éveit kifejező chronosticai czimek alatt: I.) Sok óhajtás közben, ínségviselésben, éhségszenvedésben, keserves rabságban, Munkács kövárában szerzett versek, — leírva emlékezetből. Ali öt füzetből a következő czimekkel: *a)* Üdönk mulatására, búnk távoztatására verseinket koholjuk. 1683 és 84-ből; *b)* A bú enyhödésére, terhének is könnyebbedésére, avagy elkeserült, s elepedett szívnek pihenésére szerzett versek. 1684-ből; *c)* A meggyökerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedett ágain kinőtt fűzfaversek, 1685-ből; *d)* Némely istenes könyörgeések, 1685-ből; *e)* Keseredett rabnak búban úszva, s annak terhét húzva, ébren-alva látott álma, 1685-ből.

II.) Üdömúlatás közben szerzett versek, 1686-ból midőn Eger alatt kapott sebében sín-

lődnek, udvari káplánjának tollába mondva. — III.) Sokféle kereszttel elkeseredett embernek kikoholt verse, 1706-beli bújdosása idejéből, mint az előszó végszaka mondja:

Hol együtt, hol másutt fáradván jártomban.
Buda vízvárását bokáig laktomban.
Hazámnak romlásán lévén bánatomban:
Szerzem e verseket, henyélő voltomban.

IV.) E l v é n ü l t embernek búsuló gondolatai, vagy hogy inkább életének végéről elmékedési, 1721-ből: — V.) Hol egyszer, s hol másszor kifaragott, összeszedett rongyából leirt fűzfa versek, 1726-ból; — mind név és hely nélkül. A magyar nemzeti múzeumban némely nyomatlan versei is láthatók. — Ezek voltak anyanyelven megírt, s nagyrészt meg is jelent munkálatai.

A latin nyelvbeni jártasságát tanúsítják következő nevezetes munkái: (1706) *Chronographic a composita Budae*, és (1722) *Antidota Melancholiae*. — Mily magasztos áldozatot fogott volna hozni hónának, ha az idő alatt, míg chronológiával bajlódék, vagy nevezeteseb kortársait vagy kora eseményeit írandá meg.

Ha Koháry Istvánt mint embert tekintjük. főjelleme a hajthatlan lélek és szigorú igazságszeretet vala. Ez oldalon annyira ismert lón, hogy állhatatossága szintén közmondássá vált: ilyen volt ő mint katona, ilyen mint fogoly, ilyen mint államférfin, s miután az életmunkáiban megtörött: aggkorában is ilyen marada. Az emberek iránti részvéte a szegények és szenvedők iránti

könyörülete, hazája és fölként királya iránti másolhatlan ragaszkodása: mint páratlan vala életében, úgy példa marada holta után is.

Élte legkomolyabb perczeit hóna és polgártársai szenvedése, anyja és testvérei halála okozá. Ha néha-néha elméje saját szenvedéseire röpött vissza, ezekben vigaszt nyújtja öntudata; de ha arra gondola, hogy nemzójét s tán fivéreit is makacs magatartása vezeté sírba; ha arra gondola, hogy nemzete eztán is hasonló pártoskodásoknak lehetend kitéve: elmélyedt fájdmában s szomorú eszméi fölött aggkorában nem egyszer láták könnyezni. Ekkor egyedüli vigaszát a sz. írás s a sz. atyák olvasásában lelé.

Kebelén mindenkor a fölfeszített üdvözítőt viselé: ebben lelt vigaszt szenvedései közepeit, ennek nevében kelt csatára, erre lehelé ki végfohászát is. A római pápától teljes bűnbocsánati okirattal tiszteltetvén meg, azt mindenütt mint szent ereklyét hordozá magával; s midőn a halálra a legtisztább keresztényi szokással elkészüle, midőn a hit, és egyház őt minden védszereivel fölfegyverzé: egyik kezébe a feszületet, másik kezébe pedig a szent atya iratát ragadván, példás megadással szenderült át a boldogultak üdvhónába.

Lesz-e közöttünk, ki e nagy férfiú emlékének néhány perczet szentelni restelend? lesz-e közöttünk, ki saját fájdalmai és nyomorai közepeit nem gondoland a boldogult hős szenvedéseire? lesz-e, ki emlékével hóna és felebarátai iránt köteleességét feledné?

A mondottak eléggé tanúskodnak munka- és szenvedésteljes életéről; láttuk hadi tetteit, ismerjük irodal-

mi munkásságát, láttunk tehát benne oly férfiút: kiben műveit lélek, tiszta szív, páratlan egyenesség, hallatlan igazságszeretet, fáradhatlan, s folyton tevékeny munkásság valamik központositva.

Míg e nemzetnek történelme és irodalma leend, míg uralkodó hívei iránt hálával viseltetendik, míg e nemzet nagyait kegyetlen emlékekkel tisztelendi meg: élni fog mindaddig Koháryknak híre, neve, dicsősége; s az ifjú, kinek nemes keble a magasztos példákön lánggra szokott gyűlni, e nag férfin emlékéet mindenkor lelkesűlten fogja olvasni, utánozni.

István egyike volt fajunk jelesbjeinek, egyike volt kora leghírhedtebb embereinek. Ő azon férfiak sorába tartozik: kiket életben köztisztelet hord szerte karjain, s kiknek sírhalmánál egy ország, egy nemzet áll meg a vesztés fájérzetével.

Ő síremléket rakatott a dicsők halálával elhunyt édes apának: a hálás utókor meleg érzelemmel hódoljon István emlékének. Nagyaink nem azért hozták áldozatul gyakran önmagokat is, hogy csupán elszántságukat emlegessük: hanem hahogy kenyértörésre kerülne a sor, tett és lélekbén mi is nyomaikon törekedjünk előre; hogy az ő jellemök, példájok, munkásságok és valóságok az ifjú sarjadéknak lelkesűltsége, a férfikornak büszkesége, a nemzetnek gazdagsága és dicsősége legyen.

Munkáira nézve jó lesz az illetékes bírát, a szakavatott Toldyt meghallgatnunk:

K. J. az iskolából csak tudományos tőkét és gondolkodási hajlamot hozott: a költői érzeményt és alko-

tási belső szükségét az élet gerjesztette föl benne. — ínségében ritka lelkiezőt mutatott, egyetlen enyhülését három éven túl tartó rabsága alatt a költészetben lelte fel. A földi jók hiúsága,» a szerencse állhatlansága azon eszmekör, mely szerencsétlenségében elméjét mintegy magától elfogván, tárgyat nyújt költeményeinek, melyet minden erejében kiaknász, s átérezve, átszenvedve nyomósán és szépen énekel meg.

Koháry komoly filozofiai szellem, s így fogságában úgy mint szabadságában, s különösen magas állása viszonyai közt is, az élet nyújtott tárgyat elmélkedéseinek, költeményeinek. A szemlélődés egyik fő forrása költészetének mély érzéssel párosulva, s azon elégiai színben, melylyel eleinte szenvedései, utóbb tapasztalásai vonták be kedélyét. Nyelvezete: nemes, szabályos, gondos.

Az Eszterházyak.

Nekem legalább igen jól esik, nagyjaink hírkoszorúzza tettein mererengeni; mint küzdtek meg, mint vívtak rettenthetlenül, s hányszor hozták a szenvedő honnak áldozatul vagyonukat, életöket, tehát mindenöket! mint ködös völgyekből fenségesen felnyúló fellegkoronázta oromok képzelődésünket akaratlan is a kék végtelenbe vezetik: a messze múltnak homályából őseink babérkoszorúzza alakjaik ép úgy tündöklenek felénk; mintha emléket kérnének, vagy mintha útmutatóul ajánlkoznának lépteinkben, tetteinkben.

Van-e közöttünk, ki szétosztatván a múltnak ábrándos ködfátyolát, önkényt is el nem ismerné, hogy a nagy férfiak éltök legválságosabb korszakában is fő feladatul tüzek ki az emberiség boldogítását; hogy szellem és lélekfenségre törekedvén, azért hozának oly készséggel annyi áldozatot: hogy az igaz vallás a mocsoktalan hon-szerelem s a magas lélek világa utat törjön az utódok számára is a valódi erény, s az érdektelen érdem fénycsarnokába; hogy az ipar, szorgalom s tudomány mezején általok oly nemesen ápolt bimbók a féltett utódok keblében édes gyümölcsésé fejlődjenek; hogy mit az oltárra tevének, mi kegyelettel hajoljunk meg előtte. Ha

így cselekvénk, lerovánk mind, a mivel csak tartozánk, ha nem, rajtunk a sor. —

Úgy a nemzetek, mint egyesek életében is fordulnak elő nem egyszer kedvező időpontok, melyek ha használatlanul röppentek el: többé nem egy könnyen térnek vissza; tehát azokat megragadni, köz vagy magán haszonra fordítani, nemzetek és egyeseknek is mulaszthatlan kötelessége. Ki a történelem okadatolt s fokozatos fejleményét figyelemmel kíséri, e bokros tapasztalatból merített igazságot nem fogja kétségbe vonni soha; mert ott meg van írva a vétkes hanyagság kárhuzatos eredménye, meg a kedvező időpontok bölcs használatának édes gyümölcse, így dőltek némely szebb és boldogabb jövőre méltók feledékeny sírba, így emelkedtek fel a bölcsen számítók, hír, név és dicsőség ragyogó fényfókára, s maradtak és maradnak mindvégiglen, míg az eleinte utált, de utóbb megkedvelhető renyhe tétlenség őket is alá nem sülyesztendi, s a dicső kort ígért fényár a hanyag utódokban mint felvert buborék zaj nélkül nem tűnend el.

Felszámíthatlan ama nagyok száma, kiknek édes emléke elsülyedt a tétlen utódokkal együtt; s ha felfelvillan is tetteik fénye, csak zivatarban, csak messze vidéken felkorbácsolt fellegrétegekben cikáz át szunnyadó emlékek lángsugára. De mit merengjünk?

Nézzük az évlapok fénysorait, szellőztessük kissé a múltak csarnokát: ha Eszterházyakat keresünk, neveiket és tetteiket az évezred előtti eseményekben tálalandjuk, igen, ott találandjuk az Eszterházyak neveit, hol az irtózatoss világmozgalomban Atila hódító seregei törhetlen erővel küzdöttek, és a meghódíthatlan főve-

zérnek diadalittas seregei Európaszerte győzelmes lobo-
gókat lengettek.

Úgy van, ha a történeti évkönyveket vizsgáljuk, találunk ott egy lapot, mely az Eszterházy név fényes származatát a leopoldi oklevélben Atilla idejéből szakadatlan ágozattal vezeti le egész az 1712-dik évig; ez időközeg a ma és volt között nemcsak nemzetek életében, de a világ sorsára nézve is szörnyű időszak; ki fejt meg e roppant korhuzam jelentőségét egyesekre nézve; s mégis, az Eszterházy név mais fenragyog, a történelem fénybetűkkel emlegeti e család jelenét is. Keress honpolgárt, bajnokot, tudóst; keress egyházi fényt, méltóságot; keress emberbarátot, keress önálló szilárd kitartó jellemet, keress bármit, mi nagy és dicső, e névben mindent fogsz találni.

Fábrí nyomán e család ős neve Estoras — nem-e győzhetlen kardja, egyetemes diadalai, vagy törhetlen lelki ereje végett nevezek el még levert ellenei estoroknak — ostoroknak —? — A nemzetség egyik ága most herczegi, a többi grófi czímmel díszeskedik, vagyona, kincse tömérdek.

E család 969-ben már keresztény volt, és származásánál fogva Atilla utódának mondatik lenni; Miklós volt első, ki 1421-ben magáévá tévé a galánthai urodalmat, s e czímnévvel díszített családnak őse vala; Ferenczben, ki 1595-ben halt meg, e nemzetség három ág-ra oszlott, t. i. a csetneki, zólyomi, melyek 1683-ban nyerték meg a grófi czímet, és a forchtensteini ágra, mely 1626-ban hasonnevezetű urodalmat szerze, s egy-szersmind grófi czímet nyere. Pál a forchtensteini főág-

ból 1812-ben Lipót által német birodalmi hercegségre emeltetett, sőt pénzverők), és nemességosztó joggal is felruházatok; 1783-ban pedig a hercegi örökösödési jog az utódoknak is megadaték; ez ág időfolytával annyi birtok és urodalmaknak lőn ura, hogy az osztrák birodalomban hozzáfogható kisémet volt, sőt Europaszerte az idegen udvaroknál a legjelentékenyebb szerepeket is ő játszotta.

Közönségesen, s pedig nyáron Kis Mártonban, télen Bécsben lakik, szebb birtokainak egyike Fraknó, ez a nemzetség könyv- és fegyvertára, s hogy jól fejezzem ki magamat, kincsháza. Van az Eszterházy nemzetségnek más mellékes ágazata is, mely ha kincs vagy méltóságra nézve a fenemlítettekkel nem vetekedhetik is: hol jellem vagy tettről van szó, hátra bizonyosan nem marad. Szerzőnek azonban nem lehetvén czélja származati fát írni, vagy csak e néven nevezetteknek nagyobbait is felsorolni: nyugott lélekkel teendi le tollat, ha csak néhány bajnokait ismertetheti is meg.

Álljon tehát első helyen galánthai gróf Eszterházy Miklós, ki Kölesy szavai után is az ős hun törzöknek ágazatos unokája, ki származati fáját Atilláig viszi, s királyokkal áll rokonságban, s kinek családat az idők változékony folyama megingatta, s dicscímétől is megfosztotta ugyan, de mint földbe taposott jó mag megmeg felvirult, s tett és névben fennebb ragyog, mint valaha.

Miklós egyike volt e hon ama fiainak, kiket az ős kor: erős, vallásos, tudós, és nagy előnévvel szokott feldiszítani; 1582-ben april 8-kán adá e honnak Galántha,

Galántha az annyi bajnok, annyi honpolgár s annyi nemes léleknek folyton ringó bölcseje; anyja Illésházy, Sofia volt, a hajdani Illésházy István magyar nádor nővére, atyja, Ferencz, a pozsonyi megye igen tevékeny alispánja. Miklós már gyermekkorában úgy látszik három tárgy iránt viseltetek kiváló vonzalommal: Isten, haza, és tudomány; még Istennek le nem róva kötelmét, mitsem teve; míg polgári kötelességeit nem ismerte, meg nem nyugodott; fenmaradt idejét a tudományokbani bűvárkodásnak szentelé; beszélgetés közben hadmenetek, háborúk, és hősi vállalatokat legszívesebben hallgatá; az ifjú kori foglalkozások a bekövetkezett polgári eredményeknek így vetek meg alapját, így lón Isten s ember előtt nagygyá, ki gyermekkorában ezek tetszésében jára. Serdülő korának első évei igen sok küzdelemnek valának alá vetve; túrni, nélkülözni, megvetést viselni, ekkor kellé tanulnia; és tán ezek tevék őt képeessé meghaladni, és dicsőén meghaladni mindazt, mi őt a férfi pályán oly nevezetes egyénné képezé. A gyermekkor sikamlós pályáján átvergődvén, s az alsóbb tanfolyamon sikerdúsan átmenvén: magasabb iskolákra Nagy-Szombatba méné; hol a legnagyobb ipar és kitartással oldván meg kötelmeit, szüleit és rokonait a legszebb reményekre jogosítá. A még gyenge kebelben meggyökerezett vallás és erényszeretet serdülő korában is kalauzoló fáklyafényül szolgálta minden léptében; és tán ez tévé: miszerint üldöztetést, megvetést, javaibóli kifosztatást, és minden nyomatást a legbékésebb lélekkel eltüre; eltürt mindent, mint Istentől szenvedésekre hivatott egyén; szenvedései- és üldöztetésének, sőt utóbb kitagadtatásá-

nak is az vala főoka, hogy katolikus lévén: szülei által vallása elhagyására kényszeríteték, mit ő tenni sehogy sem akarván, kész lőn árva földönfutóvá lenni, semhogy-vallásától elálljon; a szülői hatalom túlnyomó lőn, s hogy mit önkényt nem akara megtenni, kényszer által vétessék reá: 1593-ban vagyonaiból kivetkeztetik, s az apai házból elüzetik; de mindez sem bírá őt megrendíteni.

Vagyon, név, cím reá nézve kevés ingerrel bírta, ő tisztában vala Istene és lelkével, és nyugott önmegadással hagyá el a házat, lelke feleit, és vagyonát; vándorbotot ragadott, és Illésházy Istvánhoz sietett. Istvánt a sors szinte meghányta; Illésházy ezelőtt főpalotaőr lévén, a királyi kamrát, s általa a királyi felséget is nagyon megsértette; vakmerőségéért csak bűnhődést várhatván, sőt barátai által titkon is megintetvén: miszerint ha élete kedves, mielőbb meneküljön, de István vészes helyzetét maga is észrehevén, Lengyelországba sietett, itt élt ő mint menekült, minden vagyonától megfosztva, mígnem Bocskay a gyökeres okosságú férfiút fel akarván használni, az országba csalogatta, s hogy tanácsával élhessen, körébe édesgette; de mert Illésházy számkivetésében sem feledé hazáját, s mindenétől megfosztva is hiven ragaszkodott az austriai fejedelemlházhoz: Rudolf ezt igen nagyra becsülte, s kegyelmébe vette, sőt őt választá bíróul ama zenebonák kiegyenlítésére is, mik közte s Bocskay között annyi szomorú villongásokat nemzének. Illésházy tehát visszatért, s vele kegyencze is a vagyonfosztott Eszterházy Miklós.

István minden alkalmat, és megkísérte minden módot, hogy Miklóst szülei vallására térítse, azonban min-

den szó, minden kísérlet foganatlan marada; midőn vagyonyfogyottan, s egyedül vándorbotjától kísérve bóklászott, a sors tán azért látszék őt Illésházyhoz mint egy biztos támaszhoz fogni: hogy vagy lélekereje edződjék, vagy tanuljon reményt is veszteni. Ki Istenre épít, biztosan épít, ha Isten velünk, ki ellenünk? — gondola, és nem csalódom. Illésházy nem boldogulhatván szóval, oly eszközökhöz nyula, melynek varázs ereje előtt a gyenge lelkek könnyen meghajolnak. Ő ekkor nádor volt, s mint ily én valóban méltóságához illő ajánlattal lépett föl; eléje hivatá még egyszer Eszterházyt, s elmondá forró szavakban, miszerint, ha elvétől elálland, és szülői vallását követendi: meggyőződése változtatásának s hite cseréjének jutalma Trencsin vára leend; roppant ajánlat, de még roppantabb fordulatra számíta Illésházy. Mit tön Miklós?

Eléje járul a nagy urnák, méltatlannak vallja magát a nagy adományra, forró köszönetet mond a szives fogadtatás és ellátásért, s a fényes palotának, a palota minden csábingereinek, az egyetlen védnökének is búcsút mond, és távozik visszatarthatlanul.

Most már teljesen árván, elhagyottan, sőt üldözötten bolyga a nagyúri sarjadék; a gazdag örökös hontalan horda körül hónapban az ép keblet, melyben annyi jó, szép, és nagynak magvai csirádzának, mindene ép keble, s egyszerű vándorbotja vala, most már nem szerencsére, gondviselésre számíta; szerte járt mint Jákob, kit a gondviselés karjai vezérlének; de nem is hagyatott el soha, ki keblének meggyőződést, lelkének hitet ada: vándor utain is éber szemmel kíséré lépteit.

Végre Mágocsy Ferenczhez, a nagy lelkű és szép jellemű kassai várparancsnokhoz vetődik, kinél hasonlithatlan jámborsága, szerény magaviselete, előzékeny szolgálatkészsége, s egyéb jeles tulajdonai által mind urának, mind az őt környezőknak kegyét és szeretetét azonnal megnyerte. Mágocsy egyenes jellemű férfiú volt, szavát nyíltság. tetteit hazafiúi lelkület, lépteit őszinteség jellemzé; Miklós lelkét ezek édesgetek Ferenczhez, s mert ezt kezdetben csak hallá, de utóbb személyesen is mind élvezheté és tapasztalhatá; annál melegebb lélek, forróbb bizalom, s annál fiúibb szeretettel csatlakozék hozzá; hogysis ne? hisz a szilárd jellem, a példás munkatűrés, a vonzó vallásosság oly tiszta színezetben tűnt fel minden nyomában, hogy ellenei is meghajlanak előtte.

Miklós itt már teljesen megnyugodni látszék; azonban sorsa könyvében úgy volt megírva, miszerint az erénytisztító próbatűzön megmeg átkellé esnie. Ő nemcsak jelenét, de jövője horgonyát is teljesen Mágocsyba helyezé, s az irígy sors ép attól fosztá meg őt, ki jelenének adója, jövőjének legbiztosabb támasza vala; Mágocsy Ferencz elhunyt, s Miklós ismét árva lőn.

E nem várt csapás reménye legszebb virágait is megfagyasztá, vagy legalább is megtépé; készséggel hajolt meg a zaklató sorsnak, s fiúi tisztelettel borult az elhunyt sírhalmára. Úgy látszik azonban, hogy az eddig kísértő szerencse most nem akara már megválni tőle.

A boldogult Mágocsy Ferencz özvegye Sz e r d a h e l y i Dersffy Orsola vala, ő jobban ismerte és becsülte Miklóst: semhogy őt vagy nélkülözhetette, vagy mint Miklós

akara tenni, távozni engedhette volna; a már érett ifjúnak magasztos lelki tulajdonai, ildomos külseje, megkapó bánásmódja az ifjú szép özvegy lelkét egészen lelánczoló; innen lón, hogy míg Miklós legvérmesebb reményeinek gondos kertésze is sírba költözék: addig az elszánt, és minden balsorssal bátran megküzdött ifjú számára az élet kertében illatosb rózsák nyiladoznak.

Özvegyünk lelkében a tisztelet és bizalom szeretet-té érlődött, s míg Miklós pontos szolgálata, s kellő előzékenysége által csak hálaadókat hívé leróni: addig úrnőjében szívet, vagyont, s általok állást nyere. Orsola igen jól tudá Miklós száműzetésének okát, benne tehát ellene sem láthatván bűnhődöt, mi csoda ha a meleg keblű hölgy benne annál több szeretetre! méltóságot talál: minél távolabbra löketek eredeti fénye, neve, és bírtokátó!

Mondók, miszerint Mágocsy tettek embere vala; a körülmények harcziasak lévén, de Ferenczünknek különben is minden élet és cselekvés módja hadias jellemet játszván; a fogékony és minden szép és jóra kész ifjú lélek pedig a derék hős oldalánál érlödvén: szinte katona, vitéz, sőt bajnokká edződék; a házasság 1611-ben történt meg; Miklós e véletlen lépés által is inkább hálás lekötelezett mint követelő férjnek válla magát, s mint bölcs és számító férfihez illek: a harcz és béke dolgait úgy intézé; a csatában rendíthetlen oroszlánként küzde, keblét folytonos harczvágy melengeté, de ha békéről vala szó, esze, iparkodása, sőt minden vállalata a béke által eszközölhető közjólétre törekvék, inkább út-

mutatás, tanács és zödelő olajággal mint véres karddal kívánván a dolognak folyamát rendezni.

E nemes irány a fejedelem figyelmét sem kerülheté ki, igen hihetőleg ismert vala sorsa, ismertek kiállóit lélekküzdelmei; mint nemes lelkű honfinak a fejedelmi kegyelet is nemes jutalmat akarván adni: Mátyás őt Gábor, Dániel, és Pál fivéreivel együtt szabadalmas úrrá, vagyis az ország bárójává avatá; a megtiszteltetés a mennyire kitűnő, annyira kiérdemelt vala, nem tűzvén ki magának feladatul soha semmit, mint fejedelmének, s hónának híven szolgálni. Mint báró magasabb fokán állván az emberiségnek, nagyobb tevékenységet is fejtett ki.

1614-ben átaljában ellenséges hangulat hallatszék szerte az Ozmán ellen; a Török ellen indítandó had szükségé és kellékeiről tanakodtak a német rendek Linczben, tanakodtak a magyarok Pozsonyban; a tanácskozások, a gyűlésezések mindkét helyütt egyenlő versengéssel folytak, s az egybesereglettek között alig találkozték, ki a közlelkesültségnek ellent bátorkodott volna mondani; már arról nem is vala szó: indítassék-e háború, csak azon vitatkoznak még némelyek: mily módok és eszközök vétessenek igénybe, hogy a közohajtmányszülte vállalat dugába ne dőljön, sőt sikerrel végeztessék. Pozsonyban Miklós is megjelent.

Hallja a félszeg óhajtmányt, látja az éretlen vállalatot, kardjához csap, és feláll. A jelenvoltak mind reá bámulának; beszédében a kellemesen csengő szónoki hang, a megkapó előadás, a talpraesett okoskodás, a mindent eleven színben feltüntető rábeszélés, szóval az

egész jelenet mint váratlan villámcsapás, oly kábítólag háta meg mindannyiát.

Szépnek feste a harczot dörgedelmeiben és babé-raiban, de szebbnek a békét áldásdús nyugalmában és gyümölcseiben. Szem elé állítá a haza dúlt arczatát, lélekrázó szavakban tára fel Pannónia vérhedt sebeit; de legmeghatóbban terjeszté elő a vérmes vállalat lehető vészes kimenetelét; a harcz, a háború ellen egyedül emelt szót, de az igazságteljes hangok a harczvágyó kebleket is annyira elragadák, hogy kik eddig a vé-res vállalatnak legszódúsabb szónokai valának: hall-ván Miklósnak lélekragadó s igazságos szavait, most azok lőnek a békének legtérítőbb apostolai; többre be-csülvén a kínálkozó béke pálmaágát a vérengző csaták minden koncánál. Van-e valami áldáshozóbb, mint a maga helyén mondott jó tanács?

Miután a mieink a török ellen indítandó háborúra nemmel szavaztak, hogy a nemzet határozott akarata Linczben is tudva legyen, s ha lehet irányul szolgáljon: az egybegyűlt hónapák tisztelgő követséget válasz-tanak; a most már báró Eszterházy Miklós, Napraghy a kalocsai érsek, Lépesy a nyitrai főpap s egyéb jeles férfiak Linczbe ménének; együtt valának itt az osztrák, stájer, cseh s egyéb birodalmi főurak, hol a küldöttek igen szívélyesen fogadtatván, előállá azonnal a küldött-ség szónoka Miklós, s kebelringató szónoklatával annyira elbájolá az együtt tanakodott főurakat, hazánk, s az egybegyűltek lehetendő sorsát, a vészes körülményeket, a békét ajánló védveket oly élénk színnel rajzolá: mi-szerint a legtöbbek lelkét bámulatra gerjesztvén, másokat

minden ellenmondás nélkül bilincselte tervéhez; nyelve, tudománya szónoki tehetsége, kiváló méltányossága, fényes elméje most szerte hangzott Európában; minél megvetettebb s elhagyottabb volt elűzetésében, most dicsősége fénysugara annál világosabban ragyoga, mintha az Eszterházy névnek minden jeles sajtáságai belé költöztek volna.

Küldetését ily dicsően végezvén szeretett hónapba sietett, le nem irhatok a tisztelgések s a szíves fogadtatás, melyben őt a nemzet örege apraja részesíté. Most Pázmányra fordítá figyelmét, ki valódi hitbajnok, tudományhős, régiségbúvár, s a legtisztább jellemű hazafi vala; Pázmány volt ama jeles férfiú, ki egyházakat, s a növendékpapság számára középületeket rakata. ki tanintézeteket emele, ki többször visele követséget, s ügyeit rendesen szerencsével oldá meg; kit a király pénzverési kiváltsággal ajándékoza meg, ki Mátyásnak világhírű könyvgyűjteményét, mely jórészt ozmán kézben vala, saját pénzén akará megváltani, ki utóbb e nemzet főpapja, az egyház bíbornoka lön, s ki a vallás és nemzet dolgában a fény, jóllét s dicsőség előmozdításában a legnagyobb embereknek áll dicskoszorújában, most — mondám — Miklós Pázmány Péterre fordítá hatásdús figyelmét, és azt akará kivinni: hogy ezen tudomány, magas lélek, és tiszta vallásosság-ajánlottá jeles férfiú választassák meg az elárvult egyház érsekévé, s a magyar papság áldornagyává; mint akará, úgy lön, s benne és általa a haza és egyháznak áldást ada, egy kimeríthetlen bőség-szarut ajándékoza.

Mint fakadozó rózsabimbó naponkint kellemesb és kellemesb illatárt terjeszt maga körül: úgy tünteté fel érenyeit Miklós is újabb és varázslóbb színben hóna és föl Kent fejedelme előtt; nem volt honpolgár, ki nevét Örömmel nem említette volna, nem volt nap, hogy Miklós neve szeretett fejedelme emléjében meg nem fordult; ez irántai kegyelet és megtiszteltetés egyre érte egymást.

1617-ben bereghi; 1618-ban zólyomi főispány lön; 1619-ben ismét békeköveti méltósággal díszítetek fel: majd Cseh, majd meg Erdélyországba; a ritka tulajdonokkal felruházott lángész, a szeplőtelen jellem, a megkapó szónoklat, a közszeretet és tisztelet, s a mindent felülmúló igazságszeretet még az ellenfélnél is határozott diadallal bírtak vállalatainak sikerítésére.

Báthory, ki az akkor uralgott zavaroknak magvetője, s gyümölcseinek aratója volt, kimúlván: az erdélyi fejedelemség Bethlem Gáborra ruházta. Bethlem előkelő nemes családnak vala sarjadéka, s ifjabb korában mind családat, mind barátait a legszebb jövőre jogosítá; növekedési helye a fejedelem udvara volt, tehát már kora éveiben is a fény és dicsőségnek sokféle ágzataival ismerkedhetek meg, s megfordulván Konstantinápolyban is, a kormánylat ügyeiben nem közepszerű képességet nyerhete; bátor vitéz, harcvágyó és jeles hadfő vala, tömérdek csatában vőn részt, s mert hadi vállalatait többnyire szerencse kíséré; tettei és merész vállalatai által híre neve oly magasztos lön: hogy méltónak tartott, ki Báthory halála után a fejedelmi méltóságra emeltesék; az uralkodó osztrák ház iránt kellő ragaszkodást tanúsítván, a reá ruházott méltóságban a fejedelem

is megerősíté; ő e biztos állást fölhasználá, s elsőbb a csehországi utóbb az erdélyországi zavarokba is belevegülvén, oly magas tekintélyre emelkedett, miszerint épen nem rettegett a magyarországi ügyekbe is bekeveredni, szitui az elégületlenség tüzet, s felhasználván a kedvező alkalmat, magát Magyarhon királyává tenni; csatáinak száma 42-re megy, s néhány válságos pillanatot kivéve, legtöbbnyire diadalmaskodott.

Bethleni — miként mondók — az osztrák fejedelem kegyeit megnyervén, neki hűséget és engedelmességet esküdvén: általa a fejedelmi méltóságban megerősítették; az Ozmán szinte jogot tárta a fejedelem választására befolyással bírni, az eredmény megmutatja miért, a zultán ez egyszer a fejedelmi megerősítésben mellőzött, miért is ő iszonyú haragra gyúlván: irtó háborút és halált dörgött rettentő haragjában a Magyarra. Bethleni, hogy uralmát biztosítsa, a zultánnak Erdély több várait felajánlá; a várparancsnokok azonban megemlékezvén a császárnak tett esküről, ezt tenni sehogysem engedek, sőt tartván az erőszaktól: Bethlenitől elpártoltak és Magyarországhoz csatlakoztak.

Bethlem a zultánnak tett vallomás után török segílyt nyert, s a tőle elpártolt várakat megmeg elfoglalta, s midőn Nagy-Váraddal is hasonlóan akarna cselekedni: közte s Homonnay közt czivódás keletkezett, mit hogy a Török megboszuljon: Esztergom vidékén több mint 60 falut kifosztott és felpörkült. —

Látván a zultán, miszerint a körülmények reá nézve nem igen kedvezők, miszerint Austria s frigyársai ellene harczra készülnek; kinevez egy fényes követséget,

s azt Bécsbe meneszti, hogy a fényes porta számára 20 évi békekötést eszközöljön; erre a fejedelem nem sokára meghalálozván, trónvillongások álltak be, s Magyar-Erdély- és Csehország véres mozgalmaknak lőn színpada, miket majd az elégtelenség- és érdek-szülte pártoskodás majdmeg a vallási viszályok még veszélyesebbé tőnek. Bethlem hálóját jó korán kivetette, hogy a zavar szüleményét a konczt el ne szalaszsa. Gábor most azon volt, hogy ügyének minél több fényes nevet nyerjen meg, be is kopogtatott több előkelő családnak ajtaján, s legkivált azokat vadásza, kiket értelem és tudományért az udvar is kedvele; t. i. nagy nevekkel és fényes családokkal állandván dolgai élére, bizonyosabb”nak hívé a sikert.

Többek közt Miklósunk után is sóvár pillantokat vete, s mindenkép azon vala, miszerint tetszését megnyervén, pártjának élére állíthassa. Bethlem Pozsonyt elfoglalván, ugyanoda Sz. Márton napjára általános hongyűlést hirdete, s fel és meghíva mindenkit, ki csak pártjának vagy tervének barátja lenni kívánna. Pozsonyban elég számosan gyülekeztek egybe, de nem jelent meg az, kinek jelenlétét Bethlem legkivált óhajtá, nem jelent meg Eszterházy Miklós. Ez Gábort igen aggasztá, de reményéről még sem monda le végképen, hanem mit szóval ki nem vihete, remélé, miszerint fényes Ígéretekkal hajlandja végre. Csalódott, e harminczadon túlesett már Miklós!

Bethlem mint gondola, úgy cselekvék; egy dicsőség-halomteljes nagy ígéreték, s mindennemű szép jövőt ígérő hízelgésdús levelet bocsát Miklóshoz, barátjának hívja,

s ügye támogatására szólítja fel; Eszterházy sokkal rendületlenebbül állta hona s fejedelme iránti vonzalmával: semhogy bármily kecsegtető sorok is megrengethették volna; ő hónának esküdött, nem pártnak, s attól elállani nem is akara; mit tön tehát? nemcsak hogy meg nem hajol a hízelgő szavaknak, hanem sőt roszellja léptöket, gátolja a párt törekvéseit, s minden kitelhető módon el-lenszegül; ilyesmit ha társai gyanítanak is, Bethleni épen nem vára.

A csalódott pártfő nagyon felingerült, s nemcsak Miklóst, de elvbarátit is példásan akarván sújtani: vele együtt Pázmány Pétert, Bálás s a Tamást, s kivel különben is már koczódása vala, Homonnay Györgyöt, s a Jezsuitáknak összes társulatát számúzi, s minden vagyonaiktól megfosztja. A hatalom az ő kezében vala, dúló fegyverei ezt könnyen végrehajthaták.

A magyar trón azonban nem marada sokáig üresen, boldogult Mátyás helyébe a magyar királyságban törvényesen Ferdinánd következek. Miklós fej éré a számúzés kimondatván: hogy a büntetés másik részét is érezze: Huszár Istvánt egy jó csapat élére állítván Lackenbach várát körülfogató, hogy a fegyver hatalmának hódolni kényszerülendvén a felhánt eskütől vagy önkényt álljon el, vagy ha nem, foglyul hurczoltassék eléje. Miklós a vállalatról nemis álmodván, épen honn vala, maga állott ki tehát birtoka védelmére, s erősen föltéve, vagy vele veszni, vagy vele együtt szilárdul megállani a csatát, a vérküzdelmet. Segélyére szolgált Dampier tábornok, párosult a két hős, véres viadal keletkezett, s Huszár harczosaiból felmészároltatván 800, a többiek pedig

a diadalmas ellenség előtt megállani nem bírván, csúfos futásnak eredtek.

A váratlanul kivitt győzelemnek nagy lón híre, de még hatásdúsabb eredménye.

Ez alatt Ferdinánd elfoglalá a trónt, s minden ígyletét arra fordítá, hogy a nyugtalankodók kibékéltesse-nek, a rend és béke hazaszerte visszaállítassék; békekövetek választattak tehát, megkezdettek az alkudozások, meghányatott mindkét fél Ugye, de engedni, vagy követeléseiben tágítani egyik sem akarván: bíról utol-jára is a kard választatott; megindultak az ellenséges csapatok, folyt a harcz változó szerencsével, míg végre Bethlem megveretett; erre hívei közül többen elpártoltak, seregei pedig a folytonos csaták által is jelentékenyen meggyérülvén: most már a kényszerűség is hajlandóbbá tévé az alkudozásokra.

Az egyezkedések és viszályok egyengetésében Miklós is igen tevékeny részt vevén, s ura királya érdeme, ragaszkodása, és fáradalmait méltányolni akarván, őt Újvár és vidéke parancsnokává tévé, sőt a határvidékek főtábornokává is kinevezé. A szent ügyért küzdeni kész léleknek csak alkalom kell, s úgy hóna mint vallásáért mellére tűzi azonnal a pánczél, melyet tántorítlan elszántsággal vet minden veszélynek ellene. Legyen példa Miklós.

Bethleninek föllengző lelke a kiszabott határok között meg nem férvén, adott szavát csakhamar megszegte, s magát ismét a Töröknek pártfogó karjaiba vette; oldalához veszi az eгри és boszniai basákat, kezébe ragadja az elégületlenek lobogóját, s véres kezekkel

tépi meg hazája, és Morvaország békefáját; vas, tűz, s önkény lón seregeinek vezérhangja, dühök fegyvert szolgáltata, karjok utat töre a merre csak haladni akarának; pusztaság és nyomor jelelék lépteiket, boldog s boldogtalan várháborúba keveredek; mit megkíméle a pártos fél, elundokítá a török kéz, mely apát anyát s gyermeket egyaránt rablánczra füze, s csordakint üzé ki hónából, melyet többé soha nem valának látandók; a kincs, ragadomány, s szíjra fűzött keresztényekkel délczegő vércsapatok már Újvár alá érkezének; Új vár Miklós parancsnoksága alatt vala, s mit csak a védelemre megtehetete, megteve mindent. A dolog 1623. történt.

Miklós már igen jól tudta, kivel leend dolga; ismerte ellenfelét, ismerte törekvéseit; résen állott minden cselre és alkalomra, bármit vala is hozandó a végzet, mint edzett, mint harczban otthonos, mint hadgyakorolt férfiút készületlen nem találhatá. Míg ő intézkedik, míg harczosait biztogatja és gyakorolja, futár futárt ér, s a minden oldalról fenyegető viharról csakhamar értesül.

Már ő ekkor talpon álla, csatárai tudták kivel leend dolguk, azonnal csatasorokat képeznek, útját állják, s rögtön harcz, vagy megadásra szólítják.

Nem leend fölösleges dolog tudni, miszerint B. Gábor Erdélyben nemes szüléktől származván s Bátori Gábor erdélyi fejedelem kegyeit csakhamar megnyervén, annak udvarában fölvétetett, s mint ott serdülő ifjú egyszerűs mind finomabb nevelést is kapott; megtanult emberekkel bánni, s azoknak vagy kegyeket osztani, vagy hajlamaikat haszonra fordítani; magasabb neveltetést Konstantinápolyban nyert; ismerte tehát az udvari csínyt,

ismerte a magasabb köröket, udvarok és fejedelmekkel állott barátságos viszonyban.

A férfias foglalkozások legnemesebbikét harcziás dolgokban látta, vívni csatázni, ellenséget leverni hivatásának ismerte sok ragadt rá az ozmán politikai eljárás-módból is, de legfőbb gyönyörét mégis csatatéren kereste és találta fel; negyvenkét hadi vállalatban volt jelen; merész és legtöbbször sikerült hadi működése, fényes diadalai oly hír és névre juttaták, miszerint a hallatlan tetten elbámult nemzet méltónak ismérte el arra, hogy Bátor halálával a magasztos fejedelmi méltóság rá ruházassék.

Minél kevesebb igény vagy jog nyomán jutott ki-tűnő helyzetébe: annál fenhéjazóbb kívánalmakra gerjedt a heves lelkű Gábor, egybezavarta a jog és igazság fogalmát, csel erőszak nem nagy nyomatékú színben tűnt föl előtte, saját egyéniségét mindenkinek föléje emelvén, egyéb érdek háttérbe szorítaték.

Zavart fogalommal bírni, önmagunkkal telve lenni, nemcsak magán de közérdekekre sem hajtani, országos ügyeket saját egyéniségüinktől elválasztani nem tudni, ott, hol mindezeknek külön osztályrész jutott, hol milliók jólléte forog kérdésben: nagy föladat kedveltséget vívni ki, nagyobb a ránk ruházott bizalmat föntartani, legnagyobb a közkívátnak megfelelni tudni. Hol azonban annyi s oly hatalmas a parancsoló, hol annyira kuszáltak az érdekek, hol oly sok ügyekszik a zavarban halászni: könnyű uszályhordókat találni, könnyű figyelmet tévesztetni: Gábor mint mondók egyes ember volt.

Elsőbb is a csehországi zavarokba keverte magát,

s ügyeit úgy vezette, hogy ő is kivehesse hasznát, népe is minden jót reméljen; aztán az erdélyi izgalmat használta föl, végre Magyarország ügyeibe keveredett, s 1620-ban aug. 25-én hívei által csakugyan Magyarhon királyává kiáltatott. Enyit röviden e nevezetes férfiúról.

De ne hagyjuk oly messze Miklósunkat, hisz ő a nap hőse.

A merész felhívásra megriad az Ozmán, de mint híuz körültekint rögtön, s látván a parányi magyar csapatot, örömeben ujongani kezd, s nemis gondolhatván egyéb-mint világos győzelemre: azonnal sorakozik, csatarendet képez, kardot ránt, s véres viadalba bocsátkozik. Foly a vér mindkét oldalon, messze elhallatszik a halálhörgés, s az uratlan paripák bőszenyerítése; hullák fődék a vérmezőt, de a diadal édes reményében egyik fél sem hajt a borzasztó körülményre; szúr, vág, öl mindegyik, takarítja elhullottait mindegyik fél, de tágítani kisésem akar.

Miklós most cselet vet, hátrálást színlel, a Török utána nyomul, s míg ez a legelszántabban viaskodik, magyar csapatok lépnek nyomába, s csak azon veszi magát észre: hogy a megvetett kis csapat által hínárba húzatott, bekerítetett.

A körülfogottak egy darabig küzdöttek hősileg, aztán meghunyászkodtak, végre lerakták fegyvereiket. Ismét sok keresztény nyerte vissza szabadságát; a rab-szíjra fűzött és megmentett keresztény ék számát 1390-re tehetni. A fogoly Törökökkel elég szelíden bántak, fegyvereiket zászlajukat elszedték s hogy a fényes eseményt szeretett fejedelmöknek annál világosabb színben tüntessék fel: mind a zászlókat mind a foglyokat Bécsbe kül-

döttek, egyedül az öröm és dicsőség maradván Miklós számára hátra.

1619-ben váratlan csapás érte Miklósunkat. Néhány év előtt ugyanis mint mondók megnősült, s a hírneves Dersfi családba házasodott. E hír, név és dicsőség koszorúzta család rózsaága legkivált oda illet Miklósunk diadalfény övezte boglárához. Dersfi mint egyházi főméltóság, mint magyarországi főpap már kereszténységünk első századában, vagyis már 1067-ben nagy név vala. A Dersfiek tehát mind szebb mind zivatarosabb korszakaiban e nemzetnek majd mint egyházi főméltóságok¹, majd mint hadvezérek, majd mint követek, majd mint fényes s országos hivatalnokok díszeszkedtek; Eszterházyknak e tekintélyes családba házasodott, azonban a hír és nagyság oly magas fokára emelkedett hős apai örömet soha nem élvezheté; az említett év legsúlyosabban nehezedett rá, a tisztelt honfi, a babérozott bajnok, a rendületlen csatár szeretett nejét is elvesztette.

Sokáig kesergett ugyan a kedves nő elhunytán, de végre is megnyugodott a sorsban.

A szakadatlan foglalkozás, a szünetlen hivatalkodás a folytonos harc messze űzék lelkének borús gondolatait, s míg egy oldalon nélkülözni kényteték a legforróbb családi örömeket is: más oldalon vitéz tettei megtennék a hervadhatlan babért, mely csak az emberiség nagyai számára virul.

Búja, bánata közepette is legdicsőbb harczokat vívott: Végre ama gondolatra jött, hogy nevét dicsőségét mégis jó lenne utódra ruházni; megnősült tehát másodízben is, s házastársul Thurzó Imrének özvegyét, szüle-

tett bedeghi Nyáry gróf Kristinát vevé 1624-ben. Ez új frigy a hazának legnevezetesebb bajnokokat, a családnak hosszú, és fényes időket visztükröző nemzetségfa-ágakat adott, miután pedig házassága által családja biztosítva lön: minden figyelmét és tevékenységét ismét hóna boldogítására fordította.

Bethlem ugyanis egyre nyugtalankodott, s mert az Ozmántól folyton nyert segélycsapatokat, egy szebb jövő reményében egyre zaklatá az úgyis kesergő hazát.

Ha ma békét kötött, már másnap irígy kezekkel tépte meg azt, megmeg fegyvert ragadott, s ott csapott le véres fegyvereivel, hol a békés polgárok legkedvezőbb nyugalomnak örvendenek; ha pedig — mi szinte több ízben megtörtént itt-ott jól eldöngették, ki első esedezett fegyvernyugvásért, az ő vala. A folytonos háborúskodás annyira megingatá már saját népeit is, miszerint állhatlansága miatt azok is békétlenkedni, sőt ellene lázadni kedének.

Miklós a Bethlemféle ügyet pártoló és terjesztő musulman csapatokat most ismét hatályosan megzúzta; Gábor meghunyászkodik, s megmeg békeért esd. Az országban Bethlem ügyét többen pártolák, a béke többek előtt szíves vendégül kínálkozik, maga Ferdinand a király is örömmel látszék hallgatni a megalázkodott hatalmas úrra, csak egyedül Miklósunk állt ellent, egyedül ő ellenzé a béke tárgyalását.

Békét mindenki óhajtott, de csak marados békét óhajthatott, mivel világos ellentétben állott Gáborunk ingatag jelleme. Eszterházy igen jól foga föl az egyéniséget, az álköntösbe öltözködött békebarátnak igen jól

ismerte hangját; innen lőn, hogy magának Ferdinándnak is ellenezte a béke tárgyalását. A dolog egy időre csakugyan fel függesztetett. Meggondolván azonban, hogy a harczmoraj és ellenségeskedés-okozta vallási sebeket mégis tanácsos lenne mielőbb megorvosolni, hogy engedékenységgel tán az ellenfelet könnyebb leend jó útra téríteni: végre a király is hajlott az őszintének mutatkozott szóra, s hogy a kívánt béke megadassék, maga is beleegyezett.

Thurzó, a hírhedett alkirály halála ez időre esik, elhunytával tehát a nádori méltóság árván maradt. E fénypolcz, melyen annyi saját érdemein emelkedett egyén dicsőült meg, mely a nemzetiség és hazafiságnak tárháza és nyílt tüköréül annyiszor szolgált, mely király és nemzet közt oly hatalmas támpont vala: sokáig árván nem maradhatott.

Az ország nagyai tehát s a rendek egybegyűlvén 1625-ben Miklóst közakarattal nádorrá választják; a király a választást nyílt örömmel üdvözlé; sőt hogy az erény s érdemein a honpolgárság legmagasabb fokára emelkedett férfiú necsak hazája hanem királya részéről is kellő kitüntetésben részesüljön, hogy hasonló pályafutásra másokban is kedv gerjesztessék: a király hálája és érdemeinek elismerése jutalmául Fraknó várát neki s utódainak örök joggal átengedé.

A harczkoszorúza, a nemzetkedvelte bajnok erényei s érdemei következtében így jutott a legfényesebb polczra, így karolta föl nemzete, így tisztelte meg fejedelem!

Az általános nemzeti öröme most egy igen sújtó év következett.

Ismét megnehezült az idők viharos járása fölötted ó hon. Eljött a sors pusztító keze, s kitepte reményeidet gyököstől; eljött az ellenség, s kiirtá gyermekeidet, letarolta földeidet, eltemette jobbaidat!

1626-ban megkoronáztatott a király, s Ferdinánd örömében egy ország osztakozott; milliók ajkán zengett vissza az örömdal, a részvét s kegyelet hangzata milliók ajkán csengett el, s nem volt egy, ki a közelgő vészféleget csak sejtette is volna; tán mert ólomlábon járt, tán mert erősen hívek, hogy annyi bánatnak törvényes utóda a közöröm.

Elközelgett azonban a sors vaskeze, s kikerülhetlen csapása Buda fölött sújtott le. Némely ajkak tán még akkor is örömet zengtek, midőn véletlen megkondukt a vészharang, de alig múlt el néhány percz, máris lángtenger csapong a város fölött; még a tűz ama kérlelhetlenül pusztító elem a lesújtottak, a tönkre jutottak szeméből alig facsart annyi könnyet, alig tőn annyit földönfutóvá, alig került annyi emberélet annyi vagyronvesztésbe, mint az ekkor Buda fölött elzúgott tűzvész. Hova csak szem pillantott, láng és pusztulást látott mindenütt, mit csak fül hallott, sírás, és jajveszékelés vala; csak házakban több mint ezer épület hamvadt el; hány emberélet esett áldozatul, mennyi vagyon és kincs temetkezett izzó hamvak alá, nincs ki fölszámítsa!

A megnehezült füstfölleg még tán el sem vonult Buda ormairól, máris más pusztulás fenyegetőzött; jött egy vérszomjas tábor, élén Mansfeld lépdegélt; ismét

ember kelle a gátra, ember, ki villámhárítóként álljon a síkra.

V a l l e n s t e i n egyike volt a nemesebb lelkű, egyike a jobb tapintatú hadfőknek; serege készen állott, harcosai gyakorolt emberek voltak, csak növekedésre, csak ügyes parancsnokra vala szüksége; Miklós azonnal fegyvert fogott, hadakat rendezett, és hozzá csatlakozott. Most egy tekintélyes és erős tábor keletkezett, Eszterházy csatátra állott, az ellenséget megrohanta, s egy hosszú és igenis véres ütközetben annyira semmivé tette ellenfelét, hogy embert, ágyút, fegyvert és mindennemű készletet elfoglalván, a vezér is csak futással menthette meg bőrét: azonban az Ozmán, a brandenburgi marchio s ezernyi pártos által gyámolítatván megmeg csak hamar lábra kapott, s előbb Sleziába, onnan pedig Morvahonba csapott, hol rabolni és gyűjtogatni kezdvén, s mindenfelé szerencsésen nyomulhatván előre megmeg reményre kapott, és Bethlem csapataival egyesülendő, ismét házánkra tört.

Gábornak útját és tervét, valamint Mansfelddeli egyezkedését is saját emberei árulák el.

Vallenstein minden ármányról értesülvén, a fölfedezett utón éber figyelemmel haladt előre. Miklóst és hadait melléje vevén, útközben több magyar csapattal gyarapulván, miután Eszterházy Pál is a nádor testvére hozzá csatlakozott: azonnal Nógrád alá sietett.

Már ekkor az ellenfél Nógrád falait keményen döngette, sőt alighogy a mieink érkeztéről tudomást vőn, embereit azonnal csatára szólította; ez egyszer azonban igen szerencsétlen merénnyel. A mieink lankadtak, fáradtak

voltak, a hosszú és göröngyös utak sokat megrongáltak közülök, de fáradtságok daczára sem késtek vitézül ellenszegülni.

Véres és hosszú csata keletkezett; elszántan küzdött mindkettő fel, jog és igazságot követeltek mindnyájan; előnnyel a régebben ostromlók látszottak bírni, mert habár foglalkoztak is, időnként pihenhettek: a mieink pedig idő és út nyomoraival kénytetvén küzdeni, majdnem teljesen kimerültek valának. Azonban egy csatadöntő hősnek, vagy egy diadalkoszorúzta zászlónak megpillantása nemcsak ösztönt kedvet, de erőt is szokott kölcsönözni. A vezérek bátor edzett, a csatárok ügyes és gyakorolt férfiak lévén, hozzá igazságos érdek mellett harczolván, hogy féljenek vagy visszaborzadjanak, épen nem találtak okot.

Folyt tehát az elszánt és véres harcz szakadatlanul, de minden erőfeszítés mellett is hasztalan küzdöttek a hivatlan vendégek, végre is megfogytak erőben és akaratban, s mire legkevésbé számítottak, futásban keresték menedéket. De a mieink sem nézték tétlenül a futókat: fáradtan érkeztek a hely színére, az elkeseredett harcz még kimerültebbekké tévé őket, de az édes diadaléret, a rémszerű futás, s a nagy zsákmány új erőt önte izmaikba; utánok iramlottak tehát, s a menekvőket majd felkonczolva majd elfogdosva az ostromló csapatokat annyira elriaszták: hogy ottlétüknek alig marada fen hírmondója!

Midőn ezek történtek, Bethlem nem volt a csatateren, de a hely színéhez nagyon közel állott; látott tehát, s csakhamar megtudott mindent, a csapás annál keserűbb

annál boszantobb vala ránézve, minél váratlanabb: eléje áll tehát a futóknak, megállítja a menekvőket, saját harczosait is hozzájok csatolja, kér, serkent, jutalmakat ígér, rá csatarendet képez, s új küzdelemre szólítja a miéinket; ezeket azonban a másodszeri viadalra is készen találván, s így inkább megveretést mint győzelmet sejtven: Vallensteint, kit bizalmasabb és kérlelhetőbb egyénnek hitt, békealkudozásra hívja fel.

Miklós igen jól tudván, mily szőrű ember Bethleni, mindenkép ellenszegült, s bár a fegyvernagyvást is ellenezte; azt Vallenstein mégis megadta. Eszterházy nagy emberismerettel bírt, s mint ritkán, úgy most sem csalódott.

Gábor a több konyha embere haszonra fordítván a kedvező éjhomályt, bőrt cserél, mindent lóra és kocsira rak, s lopva elillan, s magát álmaiban Hannibálnak képzelvén, a kijátszott hadakkal csakugyan úgyis bánt, mint Hannibál Fabiuszszal.

Miklós a vallott kudarczon, s a szűkkeblű társa miatt elszalasztott bizonyos győzelmen fölötte megindult, de ismét kibékeltette a sors; Bethlem ugyanis a következő évben vízkórba esett, s élének 49-dik évében átköltözött ama nyugalomra, melyet megzavarni többé nem leend képes; 1628-ban tehát ugyanazon évben, melyben Eszterházy Miklós világhírű tetteinek fénysugara a hon határain túl is messze szárnyalván, III. Fülöp spanyol király által arany érdemeiért arany gypjával tiszteltetett meg.

Eszterházynk most már 48 éves vala, nyugalomra vágyó lelke Bethlem halálával a békét bizonyos feltáma-

dásban látta; letette tehát diadalmas fegyverét, imakönyvet fogott, evangéliumi igazságokon elmélkedett, s minden szabad idejét vallásos foglalkozással tölté el, megadandó Istennek is a mi az Istené, miként lerótta hónapnak, a mivel csak annak idejében tartozék; tevé pedig így, majd hogy a lángkeblű Pázmány Péter ügyekezeteit elősegítse, majd hogy vérrokonit vallása követésére serkentse. Miként tehát eddig a hon dicsőségének ő volt legrettenthetlenebb zászlótartója: Krisztus vallásának úgy lőn most legbuzgóbb apostola; neje, s a T h ú r z ó k megtérése vallásos sikeres működésének elég eleven tanúságául szolgáljak, azonban ember tervez, Isten rendez.

Erdély ismét árva lőn, fejedelmi trónja megmegüresedésbe jött, s a büszke reményű férfiú, ki az árva hon fejedelmi pálcáját kezébe ragadta tán csak azért tört fel magasba, hogy intő példája maradjon az utószázadoknak is; a magas reményű, a nyílt homlokú, a fel törekvő férfiú Rákóczy György volt.

Bethlem egykor így nyilatkozott III. Ferdinándról: Ferdinánd király ellen harczolni igen nehéz és kétes kimenetű dolog, őt sem elbizottá nem teszi a szerencse, sem vesztesége kislelkűvé nem változtatja. Úgy hiszem e szavak Ferdinándot eléggé jellemzik.

Rákóczy e mondatra igen jól emlékezett, de a vérmes remények gyakran a legtanulságdúsabb szavakat is feledtetik velünk; így járt Rákóczy is; e szózat hatalmasan sőt néha rémhangként csengett fülébe, az édesgetőbb körülmények mégis tévútra vezetéek.

Ott állott a hírneves és sok diadalkoszorúztá svéd király a magas nevű Grusztáv Adolf, miként fegyvere, oly

hatalmas befolyású volt biztogató szava is; ott volt a kószahírű Török, ki minden alkalmat szívesen felhasznált, csak a kereszténységet zaklathassa, csak érdekeit fogatatosíthassa; az fenhéjázó szóval és biztos reményekkel: ez győző fegyverben ígért segédkezeket Egy magas röptű embernek szebb jövője biztosítására mi kívántathaték egyéb? a koczka csakhamar el lőn vetve.

Rákóczy a mondottak nyomán vérmes reményekre gyűl, lelke biztos jövőbe néz, s kétely nélkül, sőt a legmerészebb kezekkel ragadja meg Bethleninek a csak imént pihenni kezdett fegyverét; a koczka mint mondám el lőn vetve; az emberek meghasonlottak, az érdekek megszakadtak, a nézetek szerte ágoztak, a bel és kül nyugalmat lazító szavak üzték el, s hol eddig a leggyümölcsözőbb csend uralgott, a lázangó fegyverek csörgedelme oda is elhatott; a békebarátok pártfökké váltak, az eke és magány embereit véres zászlók alá nógatták, s nem volt érdek, melynek apostola, nem pártszinezet, melynek majd hirdetője, majd ellensége nem támadott volna.

A béke, a hon, a közjöllét barátai, a vallás a nemzetiség emberei is tétováztak, a serkentő szózatok a fényes ígéretek a diadalt ígérő tömeges csapatok mindannyi súly gyanánt tűntek fel a sokoldalúlag meghányt, de többször kényként magyarázott kérdések mérlegében; a pártfő villongó neve, az említett hatalmas király, az ígért segélycsapatok ezreket hangolának fel, ezreket hangoltak, sújtottak le.

A diadalmak embere Miklós már ekkor az 50 évet is jól túl haladta, győzti tanult hadai rég nyugalomra keltek, s a fegyverek, melyek annyiszor s oly diadalma-

san villogtak az édes hon jóllétéért, tán már mégis rozsdásodtak hüvelyekben. E gondolatra sok jó honfi fájdalomba merült, de volt szinte sok, kikben ép e tudat villanyozá fel a reménytáplálta lelkületet.

A véres kard ki lón tehát vonva, pártos csapatok kalandoztak fel s alá. fennen hirdetve Rákóczynak dicsőségét, diadalmait. — Miklós gyászban volt, most már második nejét is elvesztette, egyedüli s megnyugtató reménye volt a hon felvirágozható jólléte, s nagy nevének örököse, családja; ha a múltakon merengett, ez utolsóban találta megnyugvást, ha a jövőbe tekintett, minden érzelme az előhez tapadt, mi örökéber lelkét a jelennel foglalkoztatá, az Rákóczy nagyszerű merénye vala. A minden szép nemes és jóban intő például szolgáló magasztos férfiú, a polgári erény és hadi dicsőségkoszorúta bajnok míg a nyugalom ölében tán a legvirágzóbb jövőt álmodá: most a legszomorítóbb valóra ébredé; a dolgok gyakran változó kimenettel, de 1643-ig nagyrészt Rákóczy dicsőítésén érlődtek, megveretett ugyan néha, de legtöbbször ő diadalmaskodott.

Miklóst őrlő bánat, s égető kínok zaklaták.

Ismerte a kétszínű franczia tanácsadókat, értesült Gusztáv merényeiről, látta a török segílyt, s látta Rákóczy elbizakodottságát, és fájdalmas gondolatokba merült. Látta sőt tudta a hazában a vérengzések által fölmerült kiáltó nyomort, érezte az erő- és pénzhiányt, a kudarcz és veretesek által fölmerült akarathidegséget; javaslata, tanácsa és intézkedéseivel mindenkép arra akarta tehát bírni a királyt: hogy többre becsülvén a lassan de bizonyára gyümölcsözőndő békét a harcz kétes

kimenetű s többnyire pusztító zajánál, a hazát Rákóczy irányában békelábra állítsa. Azonban minden úgy ékezte, minden fáradozása sikertelen maradt. Költségeskedik, fárad, nélkülöz a szorgalmas szántó vető, földbe temeti minden reményét, hogy a bizonyosan eljövendő kikelet érett gyümölcscsel koszorúzza fáradozásait; eljő azonban a hívatlan vendég a zápor a vihar, a fagy, s minden reményét földben marasztja: így járt Miklósunk is.

A svéd király Luthernek s az ez által alakított vallásnak rendíthetlen barátja a már megkezdettekből gazdag szerencsét jósolván, híve maradt tervének, Rákóczy pedig a fenérintettek által bátorítva és segítve, küzdhomokra lépett. Hívei száma egyre szaporodott.

A kassaiak elűzván Forgács parancsnokukat; vagy elégtelenségből vagy más hiú reményektől ingereltetvén a királyi hűséget felmondják, a fejedelmi csapatoknak hátat fordítanak, és Rákóczy részére állanak. Rákóczy diadalmas zászlója alatt most 70,000 vállalkozó délczegett, s Kassával csakhamar hatalmába ejti Eperjest és Lőcsét is. Lehet a parancsnok szilárd, hű sőt tántorítlan, ha hívei nincsenek, egyedül nem szegülhet ellene a vihar; eleven példa rá Kassa és Forgács. Ez mindenkép tértitgeté a lakosságot, a fegyverzeteket a legszebb reményekkel kecsegtette, minden haszontalan vala; végre is 400 magyar és 200 német fölfegyverzett harczost vevén oldalához, távozott anélkül, hogy csak vagy a föllázadottakat vagy a zendülőket csatára méltatta volna; fölkerekedett tehát néhány száz hű csatárával, s 1644-ben hivebb vidékre költözött.

Látván Ferdinand a megkövült makacsságot, s lát-

van a Rákóczyféle eszméket mételyként terjedni, mintán szép módjával sehogysem boldogulhatott: ő is a boldog végét ragadta meg. Csátára szólít azonnal 20,000 jól begyakorolt fegyverest, ezeknek élére fővezérül Buheimot, a válogatott vitézek élére pedig vezérül Miklóst rendelé.

Midőn e rendeletek életbe léptettek: Rákóczy Fülelek alatt fáradozott, s félvén a közelgő vihartól, hogy a két bizonytalan közül az érdekesebbet a jobbat biztosítsa: Füleket elhagyja, s nagyobb konczát megmentendő azonnal Kassára siet; Buheim nyomban követi, csátára kész-teti, s hívei közül több mint 2,000-et felkonczolván, öz-mán társaival egyetemben futásnak indítja. Stahl más oldalon rohanta meg, s szinte nem kis veszteséget okozott hadaiban, mire a Török csakhamar elcsügged, s Rákóczyt hűtlenül elhagyja; de néni riadt el Rákóczy, ki ezalatt Kassára jutott, azt biztosította, s azonnal Sárospataknak tartott; tartván azonban a bekövetkezhető rosszabbtól, meghunyászkodott, s az ország nádorától két napi fegyvernyugvást és szabad átbocsátatást kért; ezt ugyan megnyerte, de amaz megtagadtatván, Miklós azonnal Kassa alá siet, azt bekeríteti, ostrom alá veszi, de ez egyszer nem koronázta siker merész vállalatát: az erő- és élethiány, s a minden vállalattal makacsul daczó-ló mostoha idő az említett vállalatot folytatni nem enged-vén, kénytelen lőn a különben elég vitéz harcosokat haza bocsátani.

Eljött tehát a tél, s a téreket, melyeket a féktelen emberi kedély saját társai vérével fertőztete be, hideg leplével eltakarta; a villogó fegyverek, melyek annyi ár-tatlan keblen hatottak keresztül, hüvelybe rejtettek; a

harczosok pedig, kik elkapatva a dics mámorától küzdelem közepett vérrokonikat sem kímélek meg, pihenni mentek, aludni, álmodni a véres múlttól, a reménydús jövőről.

Máskép intézkedett mindezek fölött a mennyei gondviselés, ama fölöttünk éber szemekkel őrködő mennyei gondviselés, mely a csatában elhullottak hörgését hallja, mely a szenvedők könyeit számlálja, mely érdekeinket latra veti, mely előtt szíveink rejtett dobbanása is tárva áll! Ferdinánd és Rákóczy közt béke kötöttet; reá a hadverő Miklós is nem sokára békét kötött az élet küzdelmeivel.

Az évek utaira nehezettek, agg kora visszavonta minden vállalattól; azonban minél alantabb horda az érdem koszorúzza főt: hire, neve és dicsósége Európaszerte annálinkább felvirult. A sors gyakran legnagyobbainknak is, s pedig sokban tagadja meg a tiszta öntudatnak is édes gyümölcsét.

Eszterházy Miklós is mielőtt a béke pálmaágát kezébe ragadhatta volna: élte 63-ik évében September 11-kén jobb létre szenderült 1645-ben.

Benne a vallás, haza, király és emberiség legragyógóbb gyöngye homályosodott el — egy időre, s tán azért — hogy utódaiban annál derültebb fényben tündököljék vissza; nem volt ember, nem volt honfí, ki a nagy férfiú halálát meg ne könyezte volna; mi örvendjünk, hogy elődeink közt ily jeles férfiakkal ajándékozott meg minket az ég, s rajta legyünk, hogy a serdülő utódok soha ne fedjék őket.

És most haladjunk odább kitűzött pályánkon, sikam-

los a dicsőség útja, de minél inkább szűrnak tövisei, annál illatozóbbak virágai; ama nagy és világhírű férfiak közt, kikben egy nemzet dicsőült meg, keressük fel Pált:

E s z t e r h á z y P á l t, a nagyok ősét, a hadrontó bajnokot, a dicső alkirályt, nemzetsége csillagát, a haza fedledhetlen hőseit: hogy ismerje meg a romlatlan lelkű ifjú nemzedék ama páratlan hazafit, kit harcz és békében viselt dolgai a hon, s századokon át virágzó családnak fénykövéé tevének, kit honszerelem iránti hűség, kit bölcsesség, polgárerény, hazafiság Magyarhon fölkent bajnokai közé helyezének.

Pál Horányi szerint Kis-Martonban 1635-ben született, atyja Miklós volt, a nagy nádor, s a hercegi ág törzsapja; anyja bedeghi gróf Nyáry Kristina, a szelíd és jámbor lelkű hölgy, a mindenkitől fennen tisztelt honleány, a leggondosabb anya.

Mit egy latin koszorús költér mond: urit mature quod vult urtica mauere, rajta teljesen valósult; ifjú korát ugyanis egészen a tudományoknak szentelvén, a minden szép és jóra már zsenge éveiben képes, és sebes léptekkel fejlődő lélek fiatalságában is fényes jövőre jogosita az apai s anyai szerelmet; még alig volt 8 éves, s máris a tanulás, a figyelem és beszédben ritka képességet mutatata; tisztelte különösen az idősbeket, figyelemmel hallgatta a bölcsőbbeket, egyedüli mulatsága könyv és fegyverek valának.

Szellemi ismerete testi erejével egyetemben gyarpulván, tért keresett lelke: hogy a földiekben gazdag ifjú tudományokban is fénye lehessen családnak, hóna-

Herceg Esterházy Pál.

nak; külföldre ment tehát, hogy tudományos ismereteket gyűjtven annál avatottabb lélekkel annál melegebb karokkal mozdíthassa elő nemzete boldogságát, mintha csak azt akarta volna kérdeni, mit ér az elvont tudomány, ha csak azt a világ-tapasztalat rózsája be nem illatozza? utazás az élet, tapasztalat annak biztos kalauza. Olvas-hatsz sokat, de ha az ez úton szerzett ismeretidnek nem nyújtaná a tapasztalat fáklyafényt, örökké tévedezni fogsz; úszni fogsz az élet küzdelemtengerében, mint kormány nélküli sarka, jární és cselekedni fogsz, de mindig hiányzandik az alap, melyet csak ama nagy mester a tapasztalat szilárdíthat meg; ez teendőink ösvényén az örökfényű lámpa!

Miután tudomány és tapasztalat nyomán lelkét is kincses tárházzá tévé, miután a külfölddel, s annak főnnebb viruló műveltségével megismerkedett: mit legkivált látni és boldogítani, mit segíteni és szolgálni akara, az édes hazája volt.

Lelkét ekkor sújtá le a legérzékenyebb csapás; a hazában ellenséges vad csapatok bitangoltak, kérlelhetlen dúltak fel kincset, vagyont, nyugalmat, eljött az 1652-dik év is, s augusztus26-kán egyszerre négy Eszterházy esett el honáért. Nagy és véres volt az ütközet, gróf Forgács Ádám vezényelte a magyar csapatokat, a csata Barsban a Vezekényi téren ment véghez, s nyolcz Eszterházy küzdött egyszerre hazája megszabadításáért. Eljött azonban az irigy halál, kancsal szemet vetett az ifjú hősökre, rajok fújta gyilkos lehelletét, s Gáspár a különben legyőzhetlen hős, miután a testén ejtett 24 seb minden erejétől

teljesen megfosztá: dicső unokáival László, Ferencz, s Tamással egyszerre halt meg a nagyok halálával.

Mind hősök voltak ők elhullott társaikkal együtt, halni és pedig dicsőén halni akart inkább mindannyia, mint a kerülhetlen veszélyből vagy csúfos futással menekülni, vagy magát gyilkos ellenfelének alacsony áldozmányul odavetni.

A visszatért ifjú e gyászos hírre egész lelkületében megrendült, vérző kebelével üdvözölte az életben maradt: János, Zsigmond, Miklós és Sándor Eszterházyakat, de mihelyt hóna, mihelyt a dicső halálra gondolt: kibékült a sorssal, sőt a vitéz tettek hallatára lelkében is bajnoki érzelmek gerjedtek; csatákra gondolt, harcokról álmodott. Csak való marad a költő szava: sast nemzenek a sasok.

A kész, s a legszebb jövőre jogosító ifjú lelket légszebb is királya akarta megnyerni, s lelkének sújtó fájdalmait egy magas kitüntetéssel a soproni főispánysággal kívánta megszüntetni, méltányos volt a kitüntetés, atyai a gondoskodás.

Az új hivatalnok magas képzettség, tiszta felfogás, és ritka tapintattal bírván: honfitársainak tiszteletét, fejedelmének kiváló szeretetét csakhamar megnyerte, s mint ilyen a véletlennél is hamarabb királyi tanácsos lőn. Ennyi reménytelen megtiszteltetés a lehangolt hazafiakat is a legszebb reményekre gyulasztá, mikor pedig mindezekre nemsokára pápai parancsnokságra emeltették, a szemlátomást emelkedő ifjú, a fényes jövő minden honfi kebelt a legvérmesebb álmokba ringata; min-

denki erősen híve, miszerint máris közel a dicső jövő, melyre nemzetünk, melyre nagyaink hivatvák.

III. Ferdinándnak utóda Lipót lön; a hamar elhunyt királylyal némelyek Pál dicsőségét is hanyatlani hitték, fölötte csalódtak; a nap, ha egyszer a láthatárra tört, tömegenként tornyosulhatnak eléje felhők, nincs erő, nincs hatalom, mely fényét, melegét megsemmítse; elboríthatatik egy időre, jótékony sugarai elnyomathatnak, mind híjában, ép akkor ragyog fel királyi pompájában, ép akkor osztja legbarátságosabban éltető melegét: midőn őt legtávolabb hittük, midőn a füstös föllegek reményunktől is megfosztanak. Lipót 1655-ben Pozsonyban fölkenetett, s Pál 1659-ben már kamarási méltóságra emeltetett, mely állásában mint páratlan bölcseségű és jámborságú férfiú tüntetvén ki magát, királya kegyét és hajlamát annyira megnyeré, miszerint 1663-ban őt hadainak fővezérévé kinevezni épen nem kétkedett. Ennyi kitüntetés tíz munkás évnek volt fényes koronája!

Ismét eljöttek a vészes idők, megmeg villámhárítókra leve szükség, a hold már igen messze, és igen hatalmasan terjengeté fényét; tehát mintegy kellé, hogy a kormánypálcza, mely e zavargós időkben Pál kezébe adaték, a hon kérlelhetlen elleneinek irányában halálnyillá változzék.

A körülményeket eléggé jellemezzük, ha Zrínyi időszakának nevezzük.

Zrínyi Miklós, e haza örökemlékű hőse volt e kornak legnevezetesebb bajnoka, körében babér, környezetében hősök növekedtek; a halál, a pusztulás karjával

szedte adóját, hol ő is visszaborzadt, Miklóst küldötte oda, hogy élő alakot is mutasson a csatában.

Pál fiatal, vérmes, de mégis biztos lélekkel foglalta el hivatalát, más tán elbizakodottá leendett, őt a felelőség terhe figyelmes és óvakodóvá tévé. Messze fölötté állott Zrínyinek, mégsem mulasztott el semmi alkalmat a hadverőtől tanulni meg azt, mit a hideg betűk, vagy a legmelegebb szavakból sem lehetendett képes megtanulni; csaták nevelnek hősokeket, ütközet edzi a lelket, gondolta magában; fölkereste tehát Zrínyit, a tapasztalt és harczavatott férfiú oldalához csatlakozott, s mert csatahős akart lenni, annak táborával egyesült. Elsőbb is Dárda alá vonultak, tüzlélekkel állott ki a síkra Pálunk, véres karddal nyomult előre mindenütt, s nemcsak Dárda lón csakhamar fölzsabadítva, hanem a gáncsoló eszéki hidak is, a több napon át rögtönzött kemény munkák eredményei is lerombolva lónek 1664-ben.

Zrínyi merész, de honszerelemtől lángoló vitéznek találván Pált örömmel, Pál pedig oly gyakorolt vezér oldalánál dicsőségnek és biztos győzelemnek tartván a vállalatot: azonnal Pécs és Kanizsa alá indulnak. Pécs és Kanizsa nagy jelentékű szók, fényes lap áll készen mindkettő számára az évlapokban, bár minden vérontás vagy diadal helye emlékoszlopot mutathatna fel!

Mint mondók vérmes reménnyel lépett küzdohomokra Pálunk; itt azonban a már vést elégszer látott, de soha meg nem rendült ifjút világos veszély fenyegeté.

A csata igen elszánt igen véres volt, megfeszítette minden erejét a védő csapat, meg az ostromlók tömege is, hullottak a hősoke mindkét oldalon, makaesul állotta

meg a sarat mindkét fél. Ép rohanóban volt Pálunk, midőn Kanizsa várfokán megvillan az álgú, röpül a vészgolyó, s Pálunk darutollal ékített kalapját fejről lecsapja; ez esemény a mindennapi embert igen, de oly katonát, oly renditlen keblű férfit, mint Pál vala, el nem riaszthata; még csak vissza sem pillantott a leütött fővegre, hanem nyílt homlok, födetlenfej, és zavartalan lélekkel folytatja ostromát, mit látván megrendült harcosai, utána nyomulnak, vérszemet kapnak, s hasonló merényiél lelkesülnek.

Patakban omol a vér, nehéz halálhörgés emelkedik égbe, de a viadal koszorúját egyik fél sem akarja a másiknak engedni; végre lankad az ozmán erő, s Pált minden nyomán szerencse követi, mintha a halálgolyó ama közmondásra akarta volna figyelmeztetni: a ki mer, nyer.

Eszterházynk eme nagyszerű sikernél sem pihent meg, hanem hogy a szerencsével kezdettek még nagyobbakkal végezze, onnan Segesd és Barcza, utóbb pedig Babocsa alá sietvén, s hatalmas karjával a fényes hold szarvait mindenütt keményen megtépdesvén, s az eldöngetett bitorló csapatokat a nevezett magyar várak és erősségekből szerencsésen kiüzvén: a mostoha söt pusztító kezekben volt és tengett magyar helyeket meg-meg visszanyerte a magyar koronának, s tönkre silányítváu a dulongó ozmán erőt: az említett vidékeket biztonságba helyezte.

Eddig a sz. Gotthardi ütközettel együtt, holis Montecucullinak szinte befolyásdús segédkezet nyújta — miként azt maga a király is be vállá: már tizenöt jelentékeny csatában vőn részt, s mindannyiszor diadalmaskodott Esz-

terházy. Mily sokat mondó szó ez: 15 vérküzelem, 15 vérdiadal! ki a rohanó csataárt, a pusztító véreredményt nem ismeri, nem látta, alig hiszi lehetőnek annyi halálosztó zaj közt életben maradhatni, ha el nem veszni is dicsőség a halál ily dús aratásában, mily dicsőség lehet ennyi vérküzelemben diadalzászlót emelhetni? elhullanak gyakran a gyávák, megsemmisülnek a menekvők, s a legveszélyesebb helyen küzdő hősök életben maradnak, sőt győznek és diadalmasan emelkednek föl a leküzdött ellenség halmain! ki nem látja ezekben az Isten új-ját, ki nem ismeri fel az éber gondviselést?

Pál tehát életben maradt, s életét minden nyomon örökifjú zöld babér környezé.

Eszterházyunk a mondottaknál sokkal többre, sokkal nagyobbra vala hivatva.

Neki sokat kellé még kiállnia, sokat és sokszor küzdenie, a haza, ama közösen szeretett édes anya, a fejdelem, a sokszor abajgatott és megkuszált polgári érdekek gyakran igénybe vevék eszét, szívét és karját; tehát mert többször kellé szembeszállnia a pusztító halál vázképével, mivel a harcz dörge delmei több ízben csatára szólították: megpihenésre is kevés ideje marada.

A polgári villongás megmeg vérkardot horda szét magyarhon felső vidékein, vérlobogót emeltek a békés tereken, s lázadás és pusztítás dülta fel sok helyütt az úgyis eléggé el nyomorított polgárokat.

Állt még Eszterházy Pál, s noha sajogtak még e sebek, melyeket a zaklató és pusztító karokra sújtott, de zöldellt egyszersmind a babér is, mely fényes diadalai emlékfáján virult; az elcsábított tömegek még sem okul-

tak. Állt mondom a haza oltárának védelmére Eszterházy Pál, s nyugottan nézett szét, mint pihenő oroszlánys noha rettegett előtte a marczangoló önkény, látván hogy kardot ölt a bajnok: még sem borzadt vissza A elő szemtelenül pajzánkodni; fölemeli végre karját, s benne a győzni tanult véres kardot, és azonnal Lőcsére siet, ott vagy 800 rajongót csak hamar felkonczol, s az éretlen merényt futó szélnek ereszti.

Innét megmeg mind ő, mind harcosai más helyre, s mint sasok szálltak vívni.

Ungvárnak mentek, és Györki alatt állapadtak meg; táborba szállani, megvívni magában véve elég világos értelmű dolgok, de minő ellenség irányában szállani táborba; kivel, vagy minő csapattal vívni meg, egészen más kérdés; innen a különböző eredmény, innen az érdem fokozat.

Pálunk megütközött Györki mellett is csakhamar, de itt az ellenállás igenis elszánt, a csata igenis véres lőn: a győzelem tehát annál nehezebb, de annál vigasztalóbb a győzelmi öntudat.

Eszterházy itt fölös számú ellenségre bukkant, mind lovas- mind gyalogság- mind egyéb készletekben nagyban felülmúlta Pálnak erejét; tervet vagy helyet cserélni már lehetlen vala, megütközött mégis, de csupa kényszerűségből; az ütközet rá nézve baljóslatú vala.

Rendet parancsol, néhány buzdító szót emel. s csatába ereszkedik, azonban föllelkesült katonán ál bármily vitézül harczolt is: kisebb számú csapata csakhamar körülfogatik s iszonyú nyomárnak kényszerült ellene szegülni. Ő azonban nem rettent vissza, mit is retteghetett

volna ő, ki annyiszor s oly bátran nézett a gyilkos halál lelketlen szemébe? megfeszíti tehát bajnok erejét, egyre lelkesíti vitéz társait, s új erővel tör nyomakodó ellenére.

Küzd és viaskodik mint fülzaklatott oroszlánny, csatáz és intézkedik rendületlenül, de fájdalom! a paloták is úgy omlanak mint a viskók, ingatag szerencse a nagyok sorsát is úgy koczkára veti, mint a mindennapi embe- rekét! midőn legelszántabban küzd, midőn legvérmeseb reménnyel tekint a jövőbe, golyó sípol, s a bizonyos halált- osztó karját átfúrja, a kis lelket tán meggyilkoló, a gyá- vát kétségbe ejtő; hős társai elsápadtak, kétes pillanta- tokat vetettek egymásra, vezérökre, megrendült ez ese- ményre minden, csak Eszterházy Pál nem változott, ki vére, ereje, s tán élete vesztét is utána gondolván a köz- boldogságnak, s a közügynél önmagát is kevesebbre be- csülvén, nem engedé testébe lopózni a rágó fájdalmat míg bár csonka kézzel, de törhetlen lélekkel ki nem vívta a győzelmet, s míg karja veszteségét, tehát magán kárát, na- gyobb és nyilvános nyereséggel ki nem pótolta, így küzd a jó hazafi!

Elmúltak ezek, de jöttek megmeg más bajok, nagy bajok.

A zajongók szárnya élére Tökölyi állván: annál merészebb lőn az ellenszegülés, annál biztatóbb a me- rény: minél inkább növekedett számban és erőben a zen- dülők fegyvere.

Eszterházy karja ugyan szemlátomást javult, de a megzúzott csont miatt mégis nagy fájdalmakat szenved, túrt nyugottan és férfiasan; azonban minél inkább javult a veszélyes seb: lelke annál sajnosabban jajdult fel; hogy

alig pihentetvén meg ozmán vértől páralgó kardját, míg meg föl kellend vennie, s akaratlan is honfi kebelbe döfnie.

Mint tiszta keblű honpolgár, mint hadfi és alattvaló megteve mindent, hogy a vérontás megkíméltessek, s hogy mit tán fegyver biztosabban és sikeresebben hajthatna végre: azt jó akarat és tiszta szándok eszközölje.

1681. N. Szombathban Forgács és Eszterházy mindenkép ajánlák, hogy magyar azaz hű, és ne idegen lélekkel viseltessenek királyok iránt; ne zaklassak a hont, hanem nyújtván baráti jobbot, atyafiságos lélekkel intézzék el megnehezült bajaikat. Mitsém végezhettek. A különben elég erélyesen működő megbízottak még azt sem bírták kivinni; hogy a Sopronyba rendelt országgyűlésre jelenjenek meg az elégtlenek: noha Eszterházy saját gyermekét ajánlá fel a legbiztosabb tüzsul. Sopronyban nélkülök is megtartatik azonban a gyűlés, s Kollonics János, Erdődy Miklós, és Csáky Péter jelöltek közül nádorr á kozák arattál Észt erházy választatik meg; a bokros érdemekkel koszorúzott férfiú megválasztását a király is benső örömmel üdvözölte, Pál pedig midőn fölkent ura hazánkból visszatérőben vala: Kis-Martoni palotájában őt egész udvarával egyetemben a legfényesebb pompával fogadta.

Ez időre esik ama megtiszteltetés is, melyben őt II. Karol spanyol király részesíté, ki is őt messzeható érdemeinek következtében aranygyapjas vitézzé ütötte.

Míg ezek így történnek Istvánffy állítása szerint Tökolyi a török által hatalmasan segítettvén, s a zendülő csapatok egyre gyarapodván, a pártfő egy tekinté-

lyes seregek élére állítatik. Végveszélyt kiáltanak mindarra, ki lobogójukat nem követi.

Már 20,000 harcos fegyverben állván, vízárként terjesztik mindenfelé hatalmukat, Kassát, Körmöczt, Lévát, s egyéb jelentékeny várakat csakhamar elfoglalnak, követelnek, zsarolnak, s mindenkit fegyverfogásra kész-tetvén, és egyre gyarapulván a bányavárasokat minden késedelem nélkül hatalmukba kerítik; az útközben talált osztrák csapatokat lemészárolják, az Oláh, Török, Ta-tár, Kozák, s Lengyel elégületleneket zászlójuk alá gyűj-tik, Austriába betörnek, s az elrémülteket tömegenként hajtják Bécsnek.

Szerencse és siker kisérvén őket minden nyomon, miután anyagi erőben elég jelentékeny fokra emelkedtek: minden figyelmüket Pálra fordították; kegyelte őt a király, tisztelte a nemzet, tekintélyben állott a külföld előtt, hadtudományát pedig ellenfele is megbámulta; hozzá alkirálylevén, s tekintélyes parancsszóval bírván, nem is képzelhetek magoknak nagyobb nyereséget: mintha ügyöknek Eszterházy Pált is megerhetnék: benne egy nemzetre, a legbiztosabb diadalra számítottak. Nem tudták mily fát mozgatnak!

Hogy czélt érjenek, mi csak szép és nagy, mindent fenhangon ígérének, de hogy határozottan látszassanak fellépni egyszersmind kimondák: hogy ellenkező eset-ben mind hivatalától megfosztandják, mind vagyonait köz-költségre fordítandják.

Pál ily fenyegető veszélyben is rendíthetlen marad-ván, s híven szem előtt tartván mind emberi mind nádori kötelmeit, oly eszélyesen vezette ügyeit; miszerint min-

den körülményben irányul szolgálhatand cselekvésmódja: mind a haza mind a fejedelem iránti teendőinkben.

Látván ugyanis a zendülök irányzatát, 1683-ban ő is lobogót ragad, s csakhamar 3000 hazafit gyűjt a már sok diadalkoszorúzta zászlója alá. Mi ez annyi erő ellenében?

Tökölyi seregei már ekkor hangyatömegként boriták el Magyarhon felső vidékét, Morvaországot és Auszriát, sőt több alkalommal megverettetvén a császári csapatok: maga Bécs is, mint a közmenekvés egyedüli menhelye zár, és kemény ostrom alá vétetett. Pál ily tömeg ellen maroknyi csapatával lehetlennék látván a győzelmet: Fraknó várában vontta meg magát, s onnét lön kénytelen nézni ama pusztulást, melyet jószágain vad kéz okoza. Legkérlelhetlenebbül dült bennök az Ozmán, kinek most is fájt még a csapás, melyet csak nem rég még rajta a győzni tanult kar sújtott.

A hallottak és látottak nyomán most már a király is megrendült.

Bécs és környéke erősítetik nagyban, hidai biztosítatnak, minden védő állapotba helyeztetik; a pápa, a lengyel király, az Olaszok, Szászok és Bajorok segélyül hivatnak: csakhogy a birodalmi főváros megmentessék; maga a király Linzbe menekül, Eszterházy szinte, noha életveszélylyel a Stájer határokon, átmenekülvén, megrendült királyához siet. Soha vendég oly szívélyesen nem fogadtatott, soha vendég oly jókor nem érkezett, Bécs a jó tanácsot soha nem igényelte annyira, mint ekkor.

A segédc csapatok egyre jelentkeztek, megérkezett már ekkor vitéz Sobievszky János is, a hős lengyel ki-

rály; a védők és küzdők sorában ott állott Eszterházy Pál is.

Bécs külvárosaiban már több utca lángban hamvadozott, sőt benn a fővárosban is már több jelentékeny épület lőn martaléka a tűznek; minden körülmény oda mutatott, mintha a sors Bécs fölött kimondta volna végzavát; a lakosok majd kétségbe estek, majd fegyverben kerestek ótalmat, de erejüket fogyni, s vagyonukat megsemmülni látván: ezek legnagyobb része is ingadozott; az ostrom oly határozott, a zár oly kemény volt, hogy menekvésről szó sem lehet; mindenütt pusztulás, mindenütt végromlás fenyegetőzött, a lehangoltság, a reményvesztettség általános lőn; már csak az vala hátra, hogy végsőhehez nyúljanak, s ha veszniök kell, dicsőén vészsenek.

Istvánffy szerint Bécs alatt ilyszámú csapatok állottak: 93,000 ozmán; 16,000 jancsár; 12,000 spahi; 20,000 tatár; 15,000 zendülő; erdélyi 6,000; oláh 4,000; mólodován 2,000; mindössze: 168,000; de a zendülők közül bizonyos bekövetkezhetett eseményekre 14,000 hátramaradván Pozsonynál: Bécs alatt csak 1000 magyar jelent meg. — Védté: Starrenberg 1,000; a Bajor 8,000; a Szász 8,000; Károl 23,000; a lengyel király 20,000-el; összes védereje tehát volt 60,000 azaz hatvan s néhány ezer, de jól gyakorolt és betanult katona; a védelmi csapat tehát a támadóknak egy harmadát teheté, azok várbán és erődítvényekben, ezek szabadban; tehát mi legkívált nyomorgathatá a benlevőket, az az elzárolás vala.

A zárlat nyomasztó eredményét érezte katona, nyögte a polgár, mindenki tárt karokkal ölelte a szabadulha-

tás reményét de rettegte mindenki szinte az elbukhatna perczét; a fejedelem, a fővezér megtevé ugyan a legére lyesebb intézkedést, de a roppant külerő meghiúsíta mindent.

Most végtanakodásra gyűl össze a vezérkar, már nem volt egyéb hátra, mint vagy gyáván adni fel a várost, vagy a hősileg dicső halált, s vele a diadal reményét, választani; e végsőt is csak megfeszített támadás, s egy halálra szánt kirohanás eszközölheté. Ott volt Sobievsky, ott a legvéresebb küzdelemre is elszánt csapatok, az első örök gyalázat leendett, az utóbbinál egy világhírű diadal mellett birodalmi önállóság is kínálkozott; az elsőtől tehát mindenki undorral fordulván el, egy akarat és lélekkel az utóbbit fogadják el.

Mindenfelé titkos intézkedések tétetnek, számot vet mindenki önmagával, s csak a harczielre várapoznak. Megeszi elé ezt az ellenfél is, kétszeresíti a támadást, kétszeresíti az ostromot; minden erőfeszítés sikertelen marada. Miként egykor Belgrád alatt, midőn még nagy Hunyady János diadalmas fegyvere villogott: úgy most is a kereszténység léte forgott veszélyben; kiterjeszté tehát a gondviselés karjait, megáldá a keresztény fegyvereket, s mit meg nem hozának a hosszú vérküzdelmek, egy határozott támadás, egy elszánt roham teljesen meghozá! A mesterileg kivitt kirontás, egy mármár kézben tartott örökzöld babért ragadott ki az elbizakodott Török kezéből. A birodalmi főváros mentve lőn.

És ha szántunk néhány sort e vérküzdelem eredményének: áldozunk egy pár szót az elhullottak emlékének is, hogy képzelhessük, mily nagyszerű lehetett az

ostrom, mily vérengző a kirontás, mily elszánt a védelem; adatainkban Kollonicsot követjük. Mennyi hullott el benn, azt nem is említve, a halottak száma a támadók táborában ez volt:

Elesett 3 basa, 16 jancsárvezér, 25 magasabb fokozatú parancsnok, 500 köztiszt, 10,000 jancsár, 16,000 munkás, 12,000 lovas, 6,000 tüzér, élelem és lőszer szállító, 2,000 tatár, stb. összesen fegyver alatt elveszett 48,544; éhség, betegség, s egyéb nyomor fölemészített majdnem 70,000-et stb. legyen azonban elég ez emberaratásból ennyit; szorul a kebel, feljajdul a lélek, midőn e számokra tekint, és emberekre gondol!

Nekem czélom lévén, Eszterházy Pálról írni, bocsánat, hogy nyomai követésében ily siralmas eseményeket is elsorolék; lássuk most hősünk dolgait, és hazánkat.

Eme nagyszerű győzelem után, melynek kivitelében ama magyar Livius Istvánffy véleménye szerint, az ég többet segített a benn küzdőknél: az ozmán erő iszonyúan megrongáltatott.

1684-ben Esztergom, Vác, és Pest; 1685-ben Újvár is visszafoglaltván: hazánk fővárosának, Budának másodszori ostromais elhatároztatott, követni akarván Faludynk nemes mondatát: Szerencse szekeren okosan ülj.

Már ama vigasztaló gondolat is, miszerint itt az idő a fővárost, s általa és benne az édes hazát is szabaddá tehetni, miszerint itt a kedvező alkalom, a dúlongó ellenfelet tönkre silányíthatni, megmenthetni a kereszténységet, s elvesztett várainkat és városainkat visszafoglalhatni, örömkönyűket csalt ezrek szemébe, erőt öntött a csa-

pások alatt megfásult karokba, reményt és bátorságot varázsolt a szükkeblűekbe is; egy gondolat villant meg minden agyban, egy akarat lelkesíte minden keblet, s hol csak két férfiú találkozik is, Buda megszabadításáról beszélgetének. Igen, ki ne törekedett volna e magasztos, e szent célra?

Fölszabadítani a haza anyavárosát, melyet a történelemben annyi arany vonás jellemez, melynek örök emlékét annyi nagy király ottlakta szentesítette meg, mely szíve és ütere a honnak, melyhez annyi édes emlék csatlakozik, melynek kiolthatlan szeretete közmondássá vált:

Él Magyar, áll Buda még!

Az országos terv kivitelére, négy tárgy kívántaték: pénz, katona, fegyver, élelem; igaz, hogy az első is megtehetett volna mindent, de a nemzeti érdeket nemzet kívánta kivívni.

Megtörve ugyan nem, mert hála a nemzetek nemtöjének, eddig ama siralmas végromlástól megóva bennünket az ég, de igenis megfogyva élt e nemzet e hazán; a kitűzött cél foganatosítása tehát roppant áldozatokat igényelt. De mit nem tesz meg a Magyar szeretett hónapért; ha kivált föllépnek a hónapák, ha példát adnak azok, kikben a nemzet él, ha közérdek van szőnyegen? Lásuk tehát, mint járt el hivatásában Eszterházy, mit tön a reményre gyűlt nemzet.

Eszterházy elsőbb is saját költségén, mind ló vasságban, mind gyalogságban jelentékeny csapatot gyűjt, hogy megmutassa, mit kell tenniök, kik a közsorsnak fölötte, állanak, kiket ég és haza nagyobb tetterővel ruháza fel,

kik cselekvésre hivatvák, kiket az utókor honapa névvel tisztel meg.

Pál ez első föllépésével is minden tiszta keblű honfira roppant hatást gyakorla.

Most, hogy példája követőket vonzón maga után, hogy a nemességet, ama hadedzette tekintélyes osztályt is maga után ragadja, elsőbb minden jelentékenyebb családhoz felhívó leveleket bocsát, azután, hogy a nemzet egyéb rétegeire is buzdítólag hasson, egy nagy szerű nemzeti lobogót tűz ki, s minden fegyverfoghatót csatára szólit. Fogott a szó, vonzott a példa.

Ezrekként siettek a nemzeti küzdelem, a közcsatára intő magyar zászló alá, a főbbek is majd személyesen jelentek meg, majd híveik által képviseltetek magokat; vidor lélek s harczias elszántság mutatkozott mindenki arcán. Elsők közt jelent meg vitéz Eszterházy János a hírhedt győri várparancsnok 3,000 válogatott gyalog harczossal, kik a főváros felszabadítására nagyrészt önkényt ajánlkoztak; megjelentek egyéb, az utókor által mindenkor lelkesültséggel említhető honfiak, u. m. Battyányi Ádám, Eszterházy Miklós és Zsigmond, Nádasdy Tamás, Dráskovics Miklós, Pálffy Károl, Ferencz, és János; mindannyian jelentékeny csapatokkal; jelentek meg magán vállalkozók, vármegyék, s városi önkénytesek is. A sereg már készen áll, csak fővezérre vála még szükség.

Arra edzett csatahős, bajnok és közhírű férfiura vála szükség, ki szó és tettel parancsnokoljon, ki minden kedvező alkalmat fel bírjon használni, ki személyesített hazafiság, ki önmagában vonzó példa legyen; mindannyi-

an egy ajakkal egy lélekkel a nádorra, mindannyian a köztiszteletben álló Eszterházy Pálra szavaztak.

De legyünk méltányosak. Midőn sajátaink hírnevének hódolunk, ne feledjünk áldozni azok emlékének is, kik mint hívott vendégek férfiasán róták le az emberiség, a szomszédság, a tapasztalt barátság üdvös adóját.

Buda visszafoglalására, mint valamely nemzeti szentély visszaszerzésére, tehát mint szent harcra sereglének egybe, a máskor nemzetünk által is segített bajnok szomszédok.

A pogány őskorban ezrekre ment a képzelt vagy csinált istenek száma, sőt nem csak azoknak hódoltak, kiknek neveit a vak buzgalom és téveszmék megszentelték, hanem véletlen csapások következtében ismeretlen istenekhez is folyamodtak; sőt mint ilyeneknek oltárt és templomokat is emeltek; mégis, midőn csatára keltek, midőn vár vagy város ostromához fogtak; előbb is az ellenség isteneit törekedtek vagy részöknek megnyerni, vagy hatalmukba keríteni: tehát hogy ne lelkesült volna föl egy nemzet, vagy a többször segített szomszédok visszafoglalására Budának, mely szinte magyarhon oltárául tekinthető, de mely idegen kezek közt volt, melyen idegen isteneknek áldoztak?

Igen, miként mondók, megjelentek e szent harcra a jólelkű bajnok szomszédok is.

A küzdők sorában állott Starrenberg, a hírhedt bécsi várnagy, Montecuculli iskolájának dicső harczosa, ki a fönemlített ostrom alatt Bécszet az ellenség láttára s öt nap alatt erősítette meg, s ki Bécs fölszabadításáért Lipóttól drága gyűrűt, 100,000 tallért, tábornoki és ál-

lamügyéri méltóságot nyert, s kinek megengedetett, hogy pöcsétébe sz. István tornyát vésethesse; ott volt Althem, s Károl főherczeg, több lengyel, bajor és német vitéz, kiket mind közlelkesültség édesgete egybe.

Most csakugyan győzni, vagy halni sereglettek egybe.

Példás volt az egyetértés, erélyes az intézkedés, szembeötlő a halálraszántás, a bátorság, a kitartás, a nélkülözés páratlan vala: de ép ez tévé elszántabbá, figyelőbbé, és kitartóbbá a Törököt is.

A nádor, mint csatákon okult hős, igen jól belátta a vállalat nagyságát, látta, sőt érezte a nehéz kivitel; előttte állottak a véres harczok, melyeken ha diadalmaskodni akar, keresztül, és győzve kell keresztül törnie: azonban a szives részvét, az önkénytes vállalkozás, s a még ép, s a hazáért számtalanokban magasan lángoló szeretet, édes reményt és biztos jövőt ígérének a győzelemre.

Most a sereg elé áll, átszellemül egész valója, s miként a jelent látta, miként a jövőt képzelte, kenetdússzavakban monda el minden teendő; figyelmeztete mindenkit a közel veszélyre, de föllelkesíté egyszersmind mindannyiát a nagy, s a kitartás által bizonyosan elérhető diadalra. Őseink határozott küzdelmeinek, azok nagyszerű diadalainak, elszánt és lélekemelő viselt dolgaiknak föl- említése, miként elsorolása amaz iszonyú dulásoknak is, melyek hazánkat, tehát az egész nemzetet sujták, a most ostrom alá veendő rakonczátlan Ozmán kielégíthetlen kincsvágya miatt: szintannyi ösztönül, szintannyi fegyverül szolgálának.

Miután szemeit a bátor és harczvágyra lelkesült

csapatokon végig jártatta, azonnal intézkedni kezdett. A Duna partjaihoz 12 nagyobb sajkát állít, s melléjük 300 válogatott harczost; a túlsó oldalhoz 2,000. Az önkényt vállalkozókból kiszemelt vitézt, több ágyút, s kellő számú pattantyúst azon szigorú meghagyással: hogy ne kíméljenek semmit, de legkevésbé kíméljék vas mennyköveiket; ha pedig a várbeliek tán kirontanának, minden perczen készen álljanak támadásra, küzdelemre.

Azonban a Török sem állott tétlenül ős Buda véd-falain.

Érezte a vállalat nagyszerűségét, látta kudarcz esetében az iszonyú kárt, mely Buda elestéből az egész ozmán birodalomra háramlandott: megtön tehát szinte mindent, mi a vár erélyes védelmére igényeltetek; a főbbek példa és tettel mentek előre, hogy az alárendeltek is hasonlókra lelkesüljenek. A váron kívül mindenki ostromra elszánt és kitartó harczra, belül férfias védelemre és állhatatosságra buzdítatik; kun diadalért harczolnak, benn győzelemért küzdenek, egy időben egy czélért két ellen, séges fél nem arathata babért.

Szomorú jelenet lenne, a véres küzdelmeket, a gyilkos mézárításokat olvasni.

A halál, betegség, nyomor, veszteség mindkét oldalon igen egy adagban járt ki; a kiállott veszélyek, a csatabajok az életet mindkét oldalon nagy ön megadóztatták; hősileg harczolt mindkét fél, hősileg róta le mindkét rész véres adóját.

A magasba küzdők élén látjuk Jánost, a nádor rendületlen lelkű fivérét, a halhatlan győri várparancsnokot; ő kevés, de igen kiszemelt harczossal indult meg

nehéz útjára, de a siker mérlegére annál jelentékenyebb súlyt nyoma. Övéi egyikének jutott a dicsőség Buda várában a diadalmas magyar lobogót először kitűzni. Társai rendre elhullottak, csak ittott kísérte még néhány, kik véres fő és véres kézzel nyomultak utánna. Az elszánt vitéz, a hazafiságnak eleven példája, hősi merényének szinte áldozatául esett; elhullott mint Körner bajnoka, de a győzelmes nemzeti lobogó még is fel lön tűzve.

A bajnok neve eltűnt ugyan életével együtt, de nem dicsősége, mely e nemzet évlapjain mindenkor ragyogó például szolgáland, mely Buda történelmében mindenkor arany betűkkel leend megírva; ha Muciust annyi évezred dicsóíti: ki ne hódolna kegyelettel nemzetünk legnagyobb fiai egyikének, az eleven véráldozatnak? a vízpartoni működésnek nem lön egyéb eredménye, mint hogy a várbelieknek véderejüket akartalan is meg kellé osztaniok. Magában véve a dolgot a szó nem nagy jelentőségű, de következményeiben fölötte fontos; látszik tehát, miszerint működése a fönnebb említett 2,300 válogatott harczosnak, kiket a nádor oly szigorú megbízással küldé ki, szinte megtevvé jótékony hatását.

A szorongatott ozmán Vezir látván az egyre fényesgető veszélyt, látván a már kitűzött nemzeti lobogót, s az árként terjengő magyar, és mindennemű ostromcsapatokat: a vár fentarthatására mitsem vélhetett biztosabbnak, mint egy nagyszerű kirontást; rögtön tervet készít, parancsokat oszt, s megindul a halált osztó, és halálra szánt kirontók tömege.

Háromszor törtek ki az Ozmánok, de mindannyiszor iszonyú veretes és veszteséggel nyomattak vissza; elül a

küzdők, és diadalmasok soraiban többnyire magyar zászlók lobogtak; a mily nagy lőn a várbeliek közt a levertség; a diadalremény ép oly mértékben hangolá fel a miéinket; minél inkább satnyultak az „allah” kiáltások, az ostromlók rivalgásai annál melegebben, annál bizalmasabban hangoztaták és hallaták „Jézus”t; az ozmán dicsőség hanyatlani látszott, a hold fénye szemlátomást homályosodott, szarvai megtörték, s azok is kétségbe estek, kik azt országszerte legbüszkébb öntudattal hordák szét.

Elérkezett végre September 2-ka, válságos az Ozmánra, dicső és örökemlékű Budára, a Magyarra nézve; ez hozott Lipótnak legnagyobb dicsőséget, ez Budának szabadságot, mert az igát, melyet 145 éven át könyűkkel vonszola, elvégre e napon rázá le nyakáról.

Az e csatákban leküzdött veszélyek, a hon fővárosának visszafoglalása, a haza, s fejedelem iránti tántorítlán hűség, s végre a már előbbi bokros érdemek, méltán emelek Pált a birodalom hercegeinek fénysorába; s Lipót azt is megengedé, hogy halhatlan tetteinek örök emlékéül paizsán nevének első betűjét, t. i. az L. betűt hordhassa.

Lőn öröm és vigasság mindenfelé, a csatahősök babérral koszorúzottan tértek vissza tűzhelyeikhez, elmondák szenvedéseiket, el merész és vállalatdús küzdelmeiket, amazokhoz meleg részvét csatlakozók, ezeket minden nyomon kitaró figyelem kísérte; az aggok szemeiben örömkönyűk csillogtak, az ifjak hason merényekre lelkesültek; a nővilág fájdalom vagy dicsőség-érzettel hallgatta őket, a mint megtört lelkeikben a részvét, vagy elhullott kedveseik, vagy győzelem-koszorúta férjeik irá-

nyában. Nem volt zug e honban, hol a haza fővárosának visszafoglalásáról nem beszéltek volna.

Hosszú és fárasztó röpködése után lankadtan száll fészkébe a kis madár, pihenésnek engedi át magát, s gondtlan tekint körül csicsergő kisdedeire; s lám, midőn legkevésbé gyanítja, ott terem a telhetlen emberi vágy, s irigy kezekkel tépi meg fészket, s elrabolja vagy a kicsinké madarakat, vagy elfogja a gondfárasztotta anyát. Haza indul a csatahős, letörli izzadt homlokát, bekötteti sebeit, megtisztítja, s elrakja diadalmas fegyvereit, s pihenésre indul; keble magasabban dobog fel, ha akiállott szenvedések, ha a szörnyű küzdelmek felől az unokák által kérdőre vonatik; beszél nagy és véres csatákról, szól végetlen dicsőségről, s miután kifárad, szunnyadni kezd; még nem álmodott fél álmát, ismét megriad a kiirt, s mielőtt fáradt tagjait kipihentethette volna, megmeg csatára szállítatik. Ilyen egyesek és mindnyájunk sorsa, ilyen az országok, a világ nyugalma!

Még lobogtak a dicsőség oltárán az áldozattüzek, a hír, név, s szabadság hangjai még el sem hangzottak, a nyugalom a béke fája még virulni sem kezdett: máris eljöttek az irigy kezek, megingatták azt tövében, letépték a rügyeket, s véres karót szúrtak le melléje.

Ilyen a kielégíthetlen ember!

Rákóczy Ferencz a hasonnevű apának merész rop-tü fija, az alig pihenni kezdő hont ismét véres polgári harcra riasztá. — A Longueval által kezelt irományok Bécsnek tudomására jutván, 1701. Máj. 29. Ferencz sárosi kastélyában elfogatott s Némethújhelybe vitetett; társai közül Lengyelhonba menekültek többen, ő pedig

minden tiltakozása daczára is császári törvényszék elé állítatott.

Fogházőre Lehmann őrnagy volt, ő ezt megvesztegette, s ennek segélyével nov. 7. megmenekülvén, Lengyelországba illant Ezalatt az osztrák kormány háborúba keveredett, a spanyol örökösödés fölötti harcz kitört, s a császári katonaság nagyrészt kivonult az országból. A magyarok, kik a császári csapatok öregbítésére csak imént gyűjtettek, felhasználván az alkalmat, hátra maradtak, az elégületlen és dologtalan népet egybegyűjtötték, magukat szinte Kuruczoknak nevezték, s Lengyelhonba követeket küldvén, Rákóczyt és Bercsényit vezérökül hívták meg.

1705-ke máj. 5-ig a szerencse mindkét oldalon igen ingatagul szerepelt. Rákóczy és hívei makacson ragaszkodtak követeléseikhez; Heiszter pedig és vezértársai a fölkelőkön többször győzelmeskedvén, Lipót a nyugtalanok irányában kevés kedvezést mutatott. Heiszter kegyetlen és gyűlölt ember lévén, Rákóczy pedig utóbb több nevezetes diadalt aratván, sőt a kuruczok által maga Bécs is nem egyszer fenyegetve lévén: a békekilátások egyre ernyedtek; elég erélyesen működött Eszterházy a nádor, Szécsényi Pál a kalocsai érsek és egyebek, minden írás és minden szóbeli közlekedés sikertelen marada; hovatovább húzódtott az alkudozás, az elégületleii seregek annál inkább növekedtek, a követelések annál inkább szaporodtak. Meghalt végre Lipót, s utóda I. József lón.

Ki béke hajlamát azonnal nemcsak nádori levél, hanem az által is kinyilatkoztatta, hogy a gyűlölt Heisz-

tert visszahíván, a hadvezérséget Herbevillére ruházta; most már Rákóczy is engedékenyebb lőn. 1706. máj. 11. fegyvernyugvás eszközöltetett, azonban a föllázadtak követelményeiket igen felhangolván: a békeértekezletek semmi sikerre sem vezettek. 1707. elején Rákóczy Erdélybe ment, Maros-Vásárhelyen gyűlést tartott, s martins 28. Erdély fejedelmévé választatott; megválasztatását tudatván a fényes kapuval, Magyarországra sietett s máj. 26. Ónodra közgyűlést hirdetett.

E gyűlésen Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért a király és béke mellett nyilatkozván, Rákóczy ki-mondá: miszerint tanácsosabb ily szövetségről lemondani, mint ily emberekkel alkudozni; a lázangók többre bec-sülvén Rákóczy elnökségét mindennél, a békebarátoknak neki rohantak, az utóbbit azonnal felkonczolták, az elsőt pedig halálra ítélvén, negyed napra kivégezték; erre ki-mondatott a szakadás, s időközi országlónak Rákóczy kiáltatott ki.

Látván a gonosz eredményt Eszterházy, hogy a még veszélyesebb eredményt meggátolja: magát közbeveti, s a gyűlés folytatását betiltja; folytak ismét a csatározások változó eredménnyel.

Külföldön sem állván legjobb színben a dolgok, I. József 1708. febr. 29. ismét gyűlést hirdet, s arra a szövetezettek is meghívja; hogy a dolog barátságosabb szint öltön, s az izgatott kedélyek is engedékenyebb hajlamra olvadjanak, a mindenkép békét akaró nádor, a tanácskozásra felkért szövetezési rendek és vármegyékhez intézett királyi meghívó leveleket, elsőbb is Rakó-

czyhoz utasította, hogy annak neve alatt hordatván szerte: annál biztosabb hatást eszközöljenek.

Rákóczy a leveleket felbontatlanul visszaküldötte, s a gyűlésem megjelenést minden vele szövetkezett társának megtiltotta; mire I. József is keményebb rendeletekhez nyúlt, s hadai élén a már egyszer visszahívott Heiszttert küldötte ismét Magyarországra. Heisztter nagy szerencsével csatázott, megverte Rákóczyt, több erődített helyet, sőt a bányavárosokat is elfoglalta.

Így folytak a dolgok 1710-ig; Rákóczy szerencsésillaga egyre hanyatlott, hadai sorra verettek, városai elfoglaltattak, szóval annyi csapás érte, hogy végre a merész férfiú maga is kétkedni kezdett.

József is megsokalván a feles vérontást, előbb is a vérengző Heisztertől vette vissza a parancsnokságot, azt a hazafi lelkületű Pálffy Jánosra ruházván, kit nem csak a fővezérséggel, de egyszersmind a kibékítés munkájával is megbízott.

Pálffy mindenek előtt Károlyi Sándort, a Rákóczyféle táborban is igen tekintélyes férfiút vette célba, remélvén, miszerint ennek közbenjárása által Rákóczyt szólalkozásra bírhatandja. Károlyi a kibékülésre már ezelőtt is őszinte hajlamot mutatván, a kínálkozó alkalmat most is szívesen fogadta, s a közbejárói szerepet örömmel vállalta el; belátta tudniillik a bölcsen számító férfin, hogy bármily tervnek kivitelére is nemcsak föllekesülni, nemcsak akarni, de kiviteli erővel is kell birni. — Róma akkor is védőleg viselte magát, midőn Carthago dúsgazdagságában elbizakodva arany- s ezüsttel hitte elönthetni a világot; persze Róma ekkor

szegény de állhatatos, Carthago dús, de a kivitelben gyakran ingadozó volt. Innen lőn:

Hogy míg Rómában a kétes kimenetű háború a légparányibb érdekeket is egy akarattá forrasztotta: addig Carthagóban a szerteágazó érdekek az őszinte akaratot is megszaggatták; míg tehát Carthago legtöbb erejét a támadásra pazarolta: addig Róma erélyes kitartása által csekély erejét is növesztette; ez dicsőségért dicsvágyból harczolt, az fukarságból harczolt a kincsért. A cél egy volt, tudniillik a győzelem, de erőt vettek az elágazott érdekek, erőt a rosszul választott eszközök, s azon részé lőn a fényes diadal, mely sem nyereséget sem veszteségei nem számítgatván, azért harczolt, mivel szerette mint eszközt a háborút. Exempla sunt odiosa, de azért mégis bele kell a multak tükrébe tekintenünk, hogy az eredményeknél ne latolgassunk; nincs fájóbb érzet mint a csalódás, pedig ez legtöbbsnyire a rászámítás szüleménye!

Már előre gyanítható vala, hogy Rákóczy engedni fog.

A tanakodás 1711-dik január 30-kán tartatott meg; Rákóczy holmi csiklandós ígéretek által most is nyugtalaníttatván: nem akart minden kívánalmairól lemondani, engedett utóbb a parancsoló körülményeknek, s a villongásteljes polgárháborúnak véget vetett, mely annyi éven át szaggatta pártokra a Magyarot, fogyasztotta a polgárt, dúlta városainkat; most már csak enyésző szóhagyományban teng a föld népe közt a válságos kuruczvilág emlékezeté, s ha fölfölmerül is a nevezetes férfiú

emléke, a csöndes Bodrogszorosok szunyadó vizhangjában keresd azt.

József a mindenkép megállapított békeközményeket már nem élte túl; persze Rákóczyt fenséges álmok ringatták; francia, ozmán, s muszka ígéretek magas reményekre hangolák; mit ér a reménynek legdúsabb virágokat ígérő fája is, ha nincs földünk, melyben az ígélet tetté fogamzék; saját ereje egy hatalmas dynastia ellen csekély volt, embereit nem vezette egy és ugyanazon érdek, kiket leghívebbeknek tárta, magában a csata dörgegelmeiben pártolának el tőle; költségeskedett eleget, harczost fölázdozott eleget, s igaz, hogy fényes csatákat vívott: de mit ér ez mind a végeredményhez képest? a győzelem azé lón, ki határozott elvből harczola, s hogy a végeredményt be nem érheté, azt az egyezkedés hosszú halogatása okozá.

E válságos eseményekről legyen azonban elég ennyi: kövessük a történelem megszakított folyamát, keressük fel hősünket, a nádort, Eszterházy Pált.

Józsefet a trónon Károly követte.

Károly koronázási ünnepélyén elkövetett a nádor mindent, hogy mind a helyreállított béke üdvös gyümölcseit előtüntesse, mind a magyar nemzet történeti jellemét teljeseri képviselje; nem kiméit költségeket, nem fáradalmat, csakhogy intézkedései az ünnep magasztosságának megfeleljenek.

Midőn a király megpillantá a pazar fényt, a magas állású magyar férfiakat, a győzelmes várparancsnokokat s a haza növekedő nagy reményeit: Eszterházy Sándor, Antal, Gáspár. Ferencz, József, László, Mihál, Péter

Pál s egyebeket, és hallá, hogy mindezek rendületlen hivei: örömkönyűk lopóztak szempillái alá, keble magas reményekre gyűlt, s- ki magát a magyar földön légből-dogabbnak hívé, az a király vala. Ünnepeyles alkalommal olyan a Magyar, mint a fészlő rózsa bimbó; .a kelő nap alig csókolja fel kebléről a hideg harmatcseppeket feltárja magát, keble megnyílik, fészket nyit a nap megtört sugarainak, s kedvezményi áldozatul nyílt kebellet terjeszti fel illatárját; mily más midőn sírva vigad, mily más, midőn fájérzeteit mint fülemüle bús panaszát zengi el. Meg van minden embernek, meg minden nemzetnek tagadhatlan jelvénye. A magyar őszinteség ilyen szokott lenni; feledi magát feledi család-haza- vagy körülményszabta és igényelte érdekeit, meghajol az örvendetes percznek, és teljesen föltárja keble érzetit; említs hazát és fejedelmet, ősei ereklyéit is feláldozza, hívd csatára, nemcsak maga pattan lóra, egyetlen gyermekét, családá legbüszkébb reményét is magával viszi; de nemzetiségét meg ne sértsd, hazáját ne ócsárol, mert akkor haragra gyűl, s haragja mint villám; arra ne építs, hogy túrni tud, hogy hallgat, hah! már régóta hallgat, mert tud túrni? tud hallgatni; e tulajdonságát ő nem könyvekből merítette, természete sajátja, innét van, hahogy kitör, minden adósságot egyszerre ró le: azt mondja a költő is: Nem jó bántni Magyar. De megmeg messze mentünk.

Azt kellett volna röviden elmondanunk, miszerint jól cselekedtek őseink, ha akár fejedelmi ünnepeyen, akár csendes házi tűzhelyeiknél a nemzet fényét és dicsőségét képviselték; gazdag volt akkor a Magyar hír, név, és dicsőségben; de azt nem jól cselekedtek, hogy

míg ok nyakig úsztak fényben, addig megfélekedtek utódaikról: a tudomány, a művészetek, a világhivatás érdekében; s hogy nem hintenek el e hazában magot, melynek felnövekedhetett életfája koruk dicsőségét, vagy saját nagyságukat mai napig is híven ábrázolná. Többnyire idegen kezek gyűjteménye az is, mit róluk a feledett de nem feledő utódok felmutatnak. — Hogy ez így van, azt mindenki tudja, de hogy jövőre is így ne legyen, rajta legyen mindenki.

Az ünnepélynek vége lőn, az öröm és fény nagysága ajakról ajakra kerengett országszerte, kiki a megkoronázott királyról és magasztos környezetéről, a nádorról, s a fényes nagy urakról beszélt. A páratlan ünnepélyt Károl is egy ritka emlékkal kívánta megörökíteni, legelsőbb is azt akarván kitüntetni, ki az egésznek lelke és rendezője volt.

Eszter haz y Pálnak, a fáradhatlan nádornak első szülöttét, s annak minden utódait hercegi méltóságra emelte; tehát már ötödik ama nagyszerű kitüntetés, mellyben öt Európa fejedelmei: II. Károl a spanyol király, III. Ferdinánd. L Lipót, L József és VI. Károl részeltetek.

Hogy ennyi megtiszteltetésre még egy halhatlan emlék, sőt mintegy szent korona emeltessék: a pápa ő szentsége XII. Incze sz. Konstantin ereklyéjével lepte meg.

Ez ereklye Kis-Martonban mais szemlélhető.

Mindez beszélő jele az ő Európaszerte elismert és méltányolt erényeinek.

Mint az egésznek, úgy részeinek is nőni, hányatta

líi, s veszni kell. E fokozatos emelkedés és süllyedés alól az emberiség sincs kivéve; a világ változásainak titkait az örökös gondviselés, és pedig igen bölcsen, elpalástolá előlünk; mert nem akart a botló emberiségben hibákat, fonákságot, s balhiedelmeket ébreszteni, és ép e változások tüntetik elénk a világot úgy, a mint van, a mint annak lennie kell; mert mindazoknak szükségkép be kell következniök a világra s az emberiségre. Az idők homálya sok titkot elrejt szemeink elől, de az eredmények azért mégis látszanak, mégis nyilvánosak, s ha csalódunk oka az. mivel az alárendelt rugókat nem tudjuk, mert a titkok látszó fényét sem ismerjük föl. Az emberekre nézve ez nem áll.

Ha nagy férfiakat keresünk, tetteikben keressük fel őket; ezt már tudjuk.

Az átgondolt életmód, a szigorúan követett növekedési rendszer, mindenkor határozott jellemre mutatnak; emberi nagyság tehát következetes tettekben keresendő, a jellemet a történész kötelessége felismertetni; azért voltak kedvesek mindenkor ama bűvár férfiak, kik az országok ősi történeteit gondosan egybegyűjtván, s a talált anyagot szorgalmasan feldolgozván, tanulmányukká tévék, a népek nagyobb férfiainak határozott jellemeit kiemelni, s követésül az utóvilágnak mint összeillesztett egészet átnyújtani.

A hála, az elismerés. a méltánylat önkényt keltezik keblünkben a nagyok irányában.

A mely szív nem termi meg e nemes érzületeket, az a dicsőség előtt sem fog meghajolni; hideg halványnak találándja ő azt, s ha kalapot emel előtte, rideg megszo-

kás, vagy más érdek bírja őt csak arra; ez az oka, miszerint úgy egyesek, miként egész népek is mintegy vételkednek nagyaik kitüntetésében, miszerint szinte jól esik a kebelnek, meleg hálaérzetének adóját minél hamarább, minél fényesebben leróni. Az érdem, a nagyság mindenestre annál félreismerhetlenebb, annál nagyobb: minél nagyobb a kitüntetés, minél nagyobbak a férfiak, kik nagyságunk fénykoszorúját fejünkre illesztik.

Eszterházy Pált a mondottak nyomán bizton számítjuk tehát e haza bajnokai, e nemzet nagyai közé; mert ő tagadhatlanul egyik legjelesbike volt ama tett, és erénydús férfiaknak, kik éltöket s vagyonukat hozák áldozatul az ország nagysága-, a fejedelem dicsősége-, s a nemzet közjólléteért; az elismerés csak virágot hintett dicsőségkoszorúzza életpályájára.

Fájdalom! az ember ott kezd leginkább hanyatlani, hol tett és dicsőségben legmagasbra növekedett. Híven ápoljuk a virágbokrokat, őrizzük, óvjuk minden bántalom, minden sértéstől, még is akkor lopózik életgyökerére az irtó féreg, midőn a bimbókban gazdag csemete fáradalmainkat legszebben kívánja meghálálni; s ki fejt meg a növekedés és rögtöni hanyatlás titkát? Lét és nemlét közt ily szűk határ van az emberi életben is.

Csak az imént láttuk még Pált a világ legnagyobbai által megtiszteltetve, alig néhány napja, hogy fénye s ragyogványában egy nemzet halványaként tűnt fel: s máris oly szűk tér, máris oly parányi helyre szorított. Az ünnepély végével súlyos betegségbe esett, s nyomasztó sorsa őt azonnal Kis-Martonba szólítá vissza.

Mit emberi gond, figyelem és féltékenység a légbe-

csesebb élet megmentésére megtehető, igénybe vétetek minden; százanként sereglettek egybe, csakhogy segély vagy tanácscsal könnyíthessenek a hanyatlásnak indult életen; romboló féreg dúlt az életfa gyökerén, s fájdalom; minden emberi törekvés meghiúsult.

Megkondultak a harangok, s a hangok, melyek eddig ima és buzgalomra szólíták a népet, most ezek kebelének fájdalomszózatává váltak; könyűket, keserű és bánatos könyűket sírt minden szem, mely őt látta, mely őt ismerte; ki nem sírna egy országos halott fölött?

A kesergő nép a halott lelkében egy csillagot látott távozni, igen egy csillagot, mely ragyogó fényével egész hazát, egész Európát átsugározta.

Ő volt az, kinek megdicsőítésében világ és egyház fejedelmei vetélkedtek, kinek neve a csatateren villáin, a békében köztisztelet tárgya vala; ki annyiszor, s oly diadalmasan nézett a pusztító halál hunyorgó szemébe, ki annyiszor, s oly sikerdúsan küzdött sanyargatott hónáért, királyaért, vallásáért.

Meghalt 1713. mart. 26. érdemkoszorús életének 78-ik évében, miután 28, s többnyire nevezetes csatában diadalmaskodott.

Jó embernek bizvást hiheted, nagynak tettei hirdetik; de nem elég, hogy valakit annak tartunk, tettekben mutassuk meg, hogy tisztelői vagyunk; tisztelni pedig akkor mondatunk: midőn az általok kitűzött erény ösvényen tetterős lélekkel haladunk mi is előre.

A földi nagyságok a zarándok utazónak az ismeretlen távolban is irányul szolgálnak, hogyne lehetne útmutatónk egy lelki, egy szellemi nagyság, melyhez annyi

magasztos tettek dicsfénye csatlakozik, melynek erény-
ösvénye biztos kalauzul ajánlkozik?

Elmondtuk a nagy férfiúnak hadi tetteit, elsoroltuk polgári életét, tekintsük meg kissé erkölcsi vonásait is; látni fogjuk, hogy a mily nagy és nemes volt a nemzet közérdekének, a haza felvirulásának kiküzdésében: ép oly ritka buzgalmat tanúsított embertársai jóllétének s a vallási ügyek előmozdításában.

Eszterházy Pál nemcsak nagy katona, nemcsak nagy ember, nemcsak sokak által dicsőített honpolgár: ő egyszerűs mind magasztos lelkű keresztény is volt; úgy adta meg Istennek a mi az Istené, miként híven róttá le hónának és fejedelmének, mivel ezeknek tartozék.

Már ifjabb éveit is jámbor lelkületű férfiak közt töltvén, anyjában is az áhítat és buzgalom asszonyát szemlélvén: fogékony lelkében a józan és jótékony keresztény érzelmek is csakhamar megfogamzottak nemcsak, de fel is sarjadtak; mint gazdag reményeknek indult nemes csemetét tekinté mindenki már ifjabb korában; igen, gazdag és nemes csemetének tekinté mindenki, mely a keresztény szeretet élő fájává alakuland; de hogyis ne, hisz szeretni minden szívnek elsajátíthatlan tulajdona. E hithez ifjú korunkban kell szoknunk.

Az ember társaságba születik, egymás nélkül meg nem lehetünk, s ép e hit eredménye ama számtalan jótémények, mik társas életünkben naponként ránk haramiának; kinek szívében nem él a szeretet érzete, az száműzöttnek nézheti magát az emberiség hajlokaiban; apák, szeretet legyen az első érzelem, melynek szavát gyermekeitek ajkán méltányoljátok, hol a szeretet meggyő-

kerezett, ott a vallásosság mint tavaszi bimbó fog kibontakozni.

Példa reá Eszterházy Pál kinek szende lelkét már ifjabb éveiben is annyira elfoglalá az Öntudatos jótékony-ság és vallásosság meleg érzete: miszerint nem volt kérrő, nem volt ügyefogyott, ki rá áldást nem mondva, távozott volna köréből, nem volt szűkölködő, kit szívesen nem segített volna. Innét lőn. hogy rendesen szegények a t y j á n a k mondatott.

Lehetne-e csak képzelnünk is, hogy a tudománynak s a tudósoknak ne lett volna barátja, nem lett volna elősegítője? ott volt az egykor hírhedett nagy-szombati Akadémia, ott van Sopron, mais magasztaló lélekkel említi fénynevét.

A magas ormokon rakott Fraknoi várát, melyet 1635 a szinte nagynevű apa rakatott, ő tette nagygyá fényben és névben; Kis-Marton most is méltó fényben tartja fen a nagy férfiú emlékét. Nagy Lajos mesés fényköre, Mátyás páratlan udvara. Visegrád dicsősége, csak mondákban él már: az említett helyek mais fényoszlopaul ragyognak az Eszterházyak dicsőségének. De nézzük valóságos buzgalmát is.

A nagy-szombati templom maiglan hercegi fényben díszlik, s e hon nevezetesebb templomainak mindenkor egyike maradand; építeni kezdette atyja, s 1699-ben bevégezte a fiú, a hírhedt apa dicső erényeinek és érdemeinek méltó utóda.

Kis-Martonban az apáczáknak és ferenczeseknek templomot és zárdát, a városnak oly magasztos kálváriát építtetett, minőt csak ritkán láthatsz; a b. Szűznek pe-

dig kiváló tisztelője lévén, Kis-Martonban s más helyeken is fenséges templomokat emeltetett tiszteletére, íng másutt ismét a szegényebb egyházakat valóban hercegi adományokkal látta el; de ha vallásos buzgalmának és jótékonyságának eredményét egyben s összpontosítva óhajtod látni: zarándokolj Mária-Czelbe, ott életben fogod látni az önzéstelen nagylelkűségnek, s a keresztény buzgóságnak szent emlékből ragyogó fénycsarnokát.

Itt megszakítjuk a messze idők menetét, nem, mint ha többet, sőt sokat nem bírnánk e legrégibb, leghatalmasabb, és hazánk leggazdagabb családágazatából felhozni, lesz is még idő, — ha az ég kedvezend igyekeztünknek — melyben e nagynevű nemzedékről még bővebben szólандunk; most azonban tetszik újabb időkre visszaugrani, hogy lássuk mint tartott lépést a nemzet ébredésével, mint és miben tett, vagy nem vett részt azokra nézve, mik őt, mint hatalmas magyar aristocratát és világembert meg, vagy nem illették.

Szerző bírói pálczát nem tör, azt cselekedni nem is szokta; tenni azt a történet műzsájának főadata; mely felszólamlik, vagy elnémul: miként a parancsoló körülmények igénylik, vagy tiltják. A történeteket adatai nyomán híven elmondja, kellő észrevételeit annak helyén megteszi, és mert nem annyira bírálói ítézzettel, mint inkább irányczikkkel óhajt pályát törni: nem annyira tények következetes vagy következetlen elsorolásával, mint inkább oly erények feltüntetésével kivan kedveskedni, melyek eljárásukkal magok mondák ki életök fölött az ítéletet. Föltevéen különben is, miszerint az olvasó maga is könnyen belátja a tettek helyes- vagy helytelen-

ségét, miszerint az élet mai mozzanataiból kiki bölcs következtést bír vonni az egyéniségek nemzeties, vagy ellenkező eljárására: nyugottan haladok tovább pályámon, és nemcsak azért, hogy mit tegyünk, de azért is, hogy mit ne tegyünk, hozandók fel még némelyeket a magasztos család újabbi ivadékaiból. Nemzetek életében a tanulságos példák mindig használatosak voltak.

E nemzedék ősfészke Eszterháza; nem lesz tán fölösleges, kis változatosság kedvéért ezzel is megismerkedni.

Ha Sopron vármegyén szertetekintünk, úgy találjuk, hogy majd minden nevezetesb hely földes urában Eszterházyra ismerünk. Tagadhatlan is, miszerint eme a diplomaták, hivatalnokok és bajnokokban egyaránt fényes nemzetség egykor fölmérhetlen kincsnek volt ura: a pazarlás azonban nagyon megrongálta e dúsgazdag ház vagyoni állását; Kis-Marton, Fraknó, Bécs elég kiáltó jelei az egykori roppant jövedelemnek; most azonban elég lesz megemlékezni Eszterházáról.

Kiemelendő benne elsőbb is a pompás hercegi kert és kastély, leírhatlan fényűzéssel felékesítve, ez ama bájkert, melynek a hajdani terv szerint magyar Versaillesnek kellendett lennie. A kastély két részre van felosztva: ál- és fölépületre; ez, vagyis a sajátlagos hercegi lak köröskörül faragott képekkel van körülparkányozva; külszélessége 54 öl, szárnyai 25 öl szélesek, és 12 öl hosszúak. Szobái száma 126 mind ékesen festve, és gazdagon aranyozva, nem számítva ide igen természetesen a csarnokokat, s a különtermeket. Építette a mostani uralkodó herceg szepatyjának atyja.

a volt sarródi vadászkastély helyén a sőjtöri határban. A nagy csarnok, mely épen a sarródi várak helyén foglal helyet, tágassága, festészete, és készüllete tekinteteire nézve, valóban fejedelminek mondható.

Alatta egy másik terem van, 84 szögletes oszlopra helyezve, alabastromból faragott képek, függő virágok, zöld szegélyek, festett földzet díszítik az egészet. Van-e ezen kívül: fogadó és társalgási teremek, ebéd-lők, hercegi hálószobák stb., könyvtár, udvari kápolna s egyebek, minden oly fény és díszszel, mintha e család kényelme és kitüntetésére a nemzet minden hű fia vetélkedve, hordta volna össze kincseit, ritkaságait, s minden magasztos érzelem nemes gyümölcsét.

Az alépületben van két fél 46 szobával, az udvari játékszínen kívül. Emlékezetre méltó a gazdag porcelánház, van benne 14 szekrény és asztal megrakva dúsan sinai, japán, s minden néven nevezhető porcellán edénynyel, képekkel s egyéb díszítményekkel, nevezetes itt egy feszület és kalit porcellánból, hegedű tengeri kagylókból, Mária Terézia és II. József mellképei, s Mária Terézia igen becses nyugszéke. Azonban a gondatlanság sokat megrongála már, a könnyelmű pazarlás többeket megsemmisítet — Sok hajdani kincsnek nyoma sincs többé, sok készlet lerontott, több ápoló kezekre vár; a kert és kastély több része oly óvilági alakot öltött, mintha pusztulásnak indult volna; mostani ura nagyobb kegyelettel viseltetik a roppant kincshalmaz iránt, s több helyreállítást lehet rajta látni.

Az elvándoroltatott hírhedt képgyűjteményről alább szölandok; e jelenetek az újabb kornak eredményei,

hagyjuk arra; tudja úgysis mindenki, miszerint a nemzetkorcsosodás egyes nagyobbakat is magával ragad. A romlásnak indult házról a megszokott madarak is elvándorolnak, másutt raknak fészket, más elemekhez szoktatják kisdedeiket.

A XVII-dik századból főlemlítendő Pál és Tamás, mindkettő az ősi ivadék sarjadéka, mindkettő gazdag fényben és dicsőségben, s Pázmánynak, a tudomány és irodalomra nézve befolyásdús korszakát tekintve, mindkettő ama nevezetes írók közé számítandó, kik a magyar egyházi ékesszólás és irodalom terén fáklavivőkül tekintendők. De még inkább nevezetes Miklós a nádor, Pálnak, a szinte magyarországi nádornak, miként már tudjuk, atyja, a hittudomány és államtanban egyaránt jártas férfin.

Mindketten igen nemesen küzdöttek meg az irodalmi téren, mindketten erőteljes magyar nyelven írtak, s műveik és munkásságokkal nyilván mutatták be: miszerint benső áhítat, vallásos buzgalom és férfias tevékenység úgy megilleti a magyar nagyot, mint a nemzetnek bármily alacsony gyermekét. Ha hozzá gondoljuk, sőt mint kell is, hozzá vesszük ama lendületet, tiszteletet és tekintélyt, melyet állásuk és tevékenységök által a nyelvnek és nemzeti érdeknek szereztek: méltán példányul említhetjük őket azok számára, kikre hasonló teendők vártak és várnak.

Miklóst és Pált ismerjük már a fen nondottakból, itt csak bizonyos erkölcsi cél, s egy kegyeletes viszemlék vezérle ismét hozzájok vissza, mint írókhoz, mint a nemzeti nyelvemlékek kiegészítő részeihez; minél ma-

gasabb helyről származik a jó példa: annál kegyelete-
sebb emlék csatlakozik hozzá.

Tamásról kell még valamit felhoznom; ez a
XVI-dik század nemzedéke és szinte magyar tollú írója.

Tamás is a galanthai Eszterházyak sarjadéka; szü-
letett Posonymegyében, s mint oly ember, ki a tudomá-
nyok iránt kedv és hajlammal viseltetett: már ifjabb ko-
rában elhagyta a hazát, fölkereste a külföldi tanintéze-
teket, s legkedvesebb foglalkozása lőn a tudományok-
ban búvárkodni.

Nyelve, szelleme, életmódja, tehát az egész ember
azzá és olyanná lőn, minővé őt a fölkeresett külföld, an-
nak emberei, s viszonyi idomíták; feledte származását,
ősei hónát és vallását, feledte nemzetiségét, talán nyelv-
vén kívül mindent. Sokkal történt már ilyes, de az em-
berek mindig ott botlottak, hol idegen példákon sem
igen akartak okulni. az pedig nagy baj; kedves álla-
taink, vagy becses növényeinkre nagy gondot fordítunk,
nehogy valamikép elfajuljanak: és sok szüle mégis hány-
szor feledi szíve zálogát, második önmagát, szabad pó-
rázra bocsátva gyermekét gondolataiban, akaratában,
tetteiben; mintha nem is kellene arra gondolnia, hogy:
hazájának, nemzetének, a gondviselésnek egykor szigorú
számadást teend minden reá bizottakról.

Tamással is keveset látszottak törődni szülei, ő is
hamar letépte a járszalagot; járt szabadon a megszere-
tett külföld tetszése, ínye és hivatása szerint, levetkezte
vallását is őseinek, reformata hitre tért, s mint tanult,
olvasott ember a reformationnak apostola lőn szóval és
tettel.

Szabad idejét elmélkedésekre fordította, a vallási súrlódások bűvár lelkének elég tápanyagot szolgáltatnak, s ő eszméit nem hagyta szabadon elröppenni; leült és írt, műve ily címet viselt: A Krisztus e földön vitézkedő anyaszentegyházáról, kérdések és feleleteké — Munkájának, melyet elég eszmélkedés és megfontolás után látszott írni, kitűzött célja volt. a reformatio szükségességét az olvasó és gondolkozó világnak megmutatni.

Eme tudományos férfiút sem akarván említetlen hagyni, már csak azért sem, mert magas és dúsgazdag származata dacára is, oly szívesen és kedvesen foglalkozott a tudományokkal, felhozám, mint az ókor egy tevékeny példányát, az akkor úgysis parlagon heverő magyar irodalom támogató és terjesztők közül. — Lássuk most a közelebbi időket.

Álljon első helyen galánthai hg EszterházyMiklós, a soproni főispány, az aranygyapjas vitéz, sz. István nagykeresztes vitéze, s számtalan külföldi rendek tulajdonosa, és a magyar testőröknek kapitánya.

Született 1765-ben december 12-kén mint hercegi sarjadék, s kihez annyi szép remények csatlakozának még ringó bölcsőjében, a leggondosabb a legfenségesebb nevelésben részesülv; elméje fogékony, kedélye minden szép és jóra hajlékony lévén: már ifjabb korában nevezetes előhaladást tőn a szép művészetek és tudományok göröngyös mezején. Szüleit is hozzáfogva, egy sem találkozott környezői, vezetői és képezői közt, ki benne a legszebb remények bimbaját fejlődni nem látta volna.

A fényből, mely őt minden nyomon kiemelé, köny-

nyen fölismerheté magas születését, de számító mesterei gyakran éreztetek vele azt is, hogy ő szinte ember, szinte alárendelt, szinte vannak tartozásai és kötelezettségei, miket előre kellé megismernie, hogy utóbb ne tapogatóz-zék, hanem mint férfi és magas állású férfiúhoz tartozan-clik, férfiasán és példásan lerója azokat. Szülőnek, neve-lőnek így cselekedni, első és mulaszthatlan kötelessége.

Az ember míg ifjú, míg tanulékony, addig tanuljon imádni Istent, tisztelni embert, becsülni művészetet és tu-dományt; míg keble minden szép és nemesre tárva, ad-dig tanítassék megismerni hazát és nemzetet, addig cse-pegtelessék leikébe a törvények kellő tisztelete; hogy mi-dőn a nagy világba tör, midőn már szerepelni óhajt, de egyszerre világpolgár nem lehet: ismerje azon köteléke-ket, melyek embert emberhez, hazához, nemzethez, ke-gyeletes szokásokhoz bilincselnek, s ismerje, sőt akarja követni azon ösvényt, mely a hervadatlan tudományok, s lélekfinomító művészetek babérkoszorúza csarnokába vezet.

Kevés nemzet nagyai tévedtek ez elvben annyiszor, mint épen a mieink, de kevés nemzetet is zaklattak mel-lékérdekek annyira és annyiszor, mint épen a mienket. Sziklajellem, vaskövetkezetesség és érzkebel kívánta-ték ahoz: hogy mind szüle, mind a sokban és sokszor ér-dekburkolta mesterek, csak a legfőbb teendőkre is gon-doltak, nagy lélekismeretesen csak fő pontokban is tel-jesíteni törekedtek volna.

Tettünk, s teendünk észrevételeket ezentúl is, nem mintha gáncsoskodni, korholni akarnánk, ilyesmikkel föllépni igen könnyű, de annál nehezebb adni irányt és

elvet: hanem mert tapasztalás nyomán haladunk, mert történelem, élet és példák küzdenek mellettünk; hogy, ha valaha, most kell az ezerévi hanyagságot kipótolnunk, most kell apáink mulasztását helyreütnünk. Nemzet alig volt boldogabb, mint mely a pillanat érdekét is hasznára tudta fordítani, és alig volt nyomorultabb, mint mely a kiáltó hiányokon sem iparkodott segíteni, javítani!

Azután még egyet mondok, mi minden családra nézve tanulságos lehet; azért tanulmányozzuk az ó-világtörténelmét, hogy abból okos következményt vonva, azt utánozzuk, mi benne vonzerővel bír a jóra: s mi benne intő például szolgál, távolról is kerülni törekedjünk.

Montesquieu valahol így szól: Mielőtt Roma egytől magától kormányoztatott, előkelő Romaiaknak tömérdek kincseik valának, s akármilyenek voltak is az utak, melyeket ők azok megszerzésére használtak: azok majdnem mind kimerítettek a császárok — romai — alatt; a senatoroknak nem voltak többé meg ama számos és nagy kegyenczeik, kik őket javakkal halmozák el; a tartományokban nem lehetett többé semmit elvenni másnak, mint Caesarnak. kivált mióta az ő kincstárnokai behozattak; mindazáltal, noha a kincsek forrása bedugult a kiadások mindég megmaradtak. Az életmód megkezdett, és azt nem lehetett másként, mint Caesar kedvezése által fönntartani.

Pedig bizton hiszem, miszerint majd minden nagyobb családnak volt egyegy Caesara, ki a családtagok fölött gyepelót ragadott, ki az ősök szerzeményét szabadon harácsolta, ki saját bélyegzett nevében hitte megdicsőülni magas családjának múltját és jelenét; az utódok tán sírva,

tán kárhóztatva emlegetnek, vagy emlegetendnek ily ki elégíthetlen lelkeket, de mit törődnek ilyesek azzal? Caesar nagy, sőt páratlan katona volt, de polgári életét több folt szennyezi; miután pedig lelke vágya teljesült miután a hatalom legfőbb polczára vergődött: mi em béri létének fényfoka lón, ép azt használta fel egy nagy nemzet könnyen bekövetkezett megbuktatására. Ilyesekről családok is szólhatnak.

Neki minden törekvésében dicsvágy rítt ki, midőn legmeghunyáskodóbb szerepet játszott is, saját dicsőítetését hajhászta. így tőnek azok is. kik a színlelés álarczát felöltvén, ittott fényt csillogtatnak, majdmeg valamit tenni látszanak, de törekvésök fölűktetője saját egyéniségük; ha bevágták az utat, azon haladniok kell; s ha egy család buktát hurczolják is magok után: míg tapsolókat, hízelgőket látnak, mennek a megkezdett ösvényen, míg romlások fölött a csábítók vagy nem kacznak, vagy a kijátszott vérrokonok kellő áldás helyett rajok kárhóztos átkokat nem szórnak.

Ez mind késő, addig kell ütni a vasat míg tüzes; addig hajlítsuk a vesszőt, míg engedékeny; ha jóra való hajlamot látunk, azt azonnal ápolni kell, ha vétkes rügyök mutatkoznak a növekedő csemetén, azok mielőbb levágandók. Ily körülményekben színlelés, halogatózás mitsem használ. Vannak ugyan szerencsés fordulatok, mikre alább is látandunk példát, de azokra bizton számítani soha nem lehet.

Ha nem volnánk ilyesekről meggyőződve, bizony szót sem említenénk egyebet kitűzött dolgunknál. Ezeket sem azért hozók fel, mintha Miklósunkra akarnók

alkalmazni; de mert épen nevelésről van szó, felhoztuk, hogy kik ez után járnak, kulcsot adjunk kezükbe a múlt-hoz, kik pedig még nem jártak így. példát mutassunk fel, hogy így ne járjanak. És most vegyük fel ismét a megszakított fonalat.

Midőn a régi, ősi nemzetekről földiratokat vagy évelapokat olvassuk. Úgy találjuk: hogy minden, házasulások által még össze nem vegyült népnek meg voltak saját vonásai, külalakja, kedvencz foglalkozása, tehát hajlama: innen származtak sajátságos törvényeik, polgári vagy politikai másoktól sokban elütő intézkedéseik, családi vagy országos önálló szertartásaik, nyelvsajátságok, külön színezetű nemzetiségek.

Nemzet és nemzet közt választó falak azután is léteztek, miután egymással vérrokonságba keveredtek, s ezeket ők létök és életök fentartójának tekintették, hittek; sőt míg fenállhatások iránt kellő öntudatossággal bírtak, irántok mindenkor kirívó féltékenységgel viseltettek. Állításom nyomai minden ókori népnél láthatók; nép vagy nemzet, hír név, dicsőség vagy hatalom polczára sohasem emelkedett: hacsak gyermekeiben nemzeti érzelmet, sajátjai iránt szere tetet nem ébresztett; hacsak saját intézményei iránt bennök figyelmet nem gerjesztett, s ha a külnépeknéli jóra nem figyelmeztette, s azoknak czélszerű alkalmazása és fölhasználására eleve meg nem tanította. De mert külfény által, ha csak sajátunk iránt kellő gyökerezett tisztelettel nem viseltünk, hamar és akaratlan is elkapatunk: szükséges, hogy az utánozásban is határ szabassék, hogy taníttassunk okosan utánozni is, Az idegen példákoni ébredés ma-

gunkéi iránt is hamar idegenekké tesz bennünket, mi leginkább ott szokott bekövetkezni; hol neveltetésünk idején ilyesmikre nem figyelmeztetünk.

Miklósunkban mindezekből igen csekély nyomokra bukkanunk. Én a tévúton járót sajnálni tudom csak, vagy sajnálom azokat, kiknél annak jelenléte, esze vagy keze tán életirányt adhatandott. A megrovás inkább azokat illeti, kik az irány kimutatásában röstelkedtek.

Miklós már ifjabb éveit is egészen utazásra fordítá. Mind szép és kellő dolog biz ez. kivált oly egyénekre nézve, kiket születésöknél fogva is egy határozottabb, egy magasabb hivatás szólít a cselekvés terére; de ő még tán hazáját sem ismére, még nemzeti kötelezettségéről nem is hallott, országos törvények, nemzeti szokások álmában sem tűntek föl előtte, s mégis külföldre ment, hogy a külfény és csillám által még inkább elkapassék. hogy saját önnönei iránt még hidegebbé váljék.

Kedve kerekedett egész Európát beutazni. Dicső dolog, isteni eszme! embert misem tehet annyira ember, hon, és világpolgárra, mint épen az utazás. Jól monda egy hírhedt írónk: miszerint a tapasztalás nagy bölcs, de ő nem jó hozzánk, nekünk kell utána mennünk; s nem áll egy helyben, meggy szüntelen. s nekünk kell lépéseit követnünk ha tanulni akarunk tőle. Mit tudna a gyermek, habár könyvek közt is, de egy szobában elzárva neveltetnék. A tapasztalás észet ad, az utazás megedzi; hányszor találkozunk ugyanazon egy dologgal, azonban mindig más alakban! Isten áld észszel és értelemmel, nagy vagy kis mértékben, s mégis melyik bölcsőbb?

Először az, ki többet gondolkodott; másodsor: ki

többet utazott; harmadszor, ki többet olvasott; negyedszer ki többet társalgott. Lelkednek az első élvét ad, a második tágítja, a harmadik ismerettel tölti meg, az utolsó az étellel köti össze. Ki nem bír az elsővel, tengeren evez vitorlával, de horgony nélkül; ki nem bír a másodikkal, egy szűk völgyben lakik; kinél a harmadik hiányzik, az egy eléje letett pókhálóban is elakad; ki az utolsót mellőzte, az a csillagok közé jár ismerni földet és embert; már pedig gondlan lélek, biztos kísérő és tele erszénnyel a világ legműveltebb országait bejárva, minden néven nevezhető fényes körökben megfordulhatva, nem áll-e mindez tárva előttünk?

Nagyaink, tehetősbeink közül, sokan és sokszor utaztak, bejárták a világ művelt osztályát, bepillantottak a művészetek titkába, mit műtudomány, ízlés és bűvárlat előteremthet, szemügyre vettek mindent; és azt jól cselekedtek, igen jól cselekedtek, így okul az ember, így nemesedik az ízlés; így terjedt az ismeretkör, mit ha ők felhasználtak, miként felhasználhattak, a legjobban cselekedtek.

De már azt nem jól cselekedtek, hogy hazájok gyermekeiből őrangyalul nem vittek magokkal egyet, ki tán élesebb látás, és szilárdabb alappal bírván, a könnyen tévútra vezethető ismeretlenség tömkelegében, figyelmeztető anyaszózatával kellő időben felléphetett volna; és még gonoszabbal cselekedtek, hogy oldalukhoz egyegy árva művészt, tudóst, vagy bűvár férfiút nem csatoltak: mi által ennek a szép, nemes és jóra óhajtott kört és utat, önmagok megdicsőítésére olcsó alkalmat szolgáltatattak; ha pedig a szívesség eredményét átalánosság szempontjából

tekintjük: mind a művészet és tudományoknak, mind a hason ügyekben elég szegény hazának a legjobb szolgálatot tették volna. Hogy ezt nem cselekedtek, figyelmetlenséget és gyakorlatlanságot árultak el.

Az elhagyott haza figyelemmel kísérte külföldön is élvsóvár gyermekeit, a nyomorszegte karok ott is feléje valának tárva, de a szenvedés elnyomá hangjait, néma lön, és hallgatott. A tudósokat a szegénység hallgattatá el, a művészeknek a vérdermesztő hidegség ütötte ki ecseiteket kezeikből, s maradt minden mint volt, a nélkül, hogy a duzzadt kincshalmazból az üres pörsölybe csak egy fillérke is vándorolt volna. Tán túlságosnak látszom lenni, hagyán, szívesen hajtok fejet, csak ellenkezőt mutassatok. A kivételek úgyis előfordulandnak saját helyökön, de az általános eredmény mellettem szavaz.

Miklós tehát utazni ment, s pedig elvből egész Európát bejárni, vagy legalább azon részeket, melyeket művészet, tudomány, s ízlés ajánlanak; megjárta névleg Angolhont, Francia és Olaszországot; látott tehát nemzetet higgadt működésben gyarapodni; látta az ízlésvilágot, látta a művészetek hazáját, s mint herczegi őseinek? úgy neki is ez utóbbiak iránt gyúlt lánggra kebele. Tapasztalatát, s szenvedélylyé vált hajlamát, mint látandjuk, haszonra is fordította.

Mielőtt önálló tért óhajtott volna elfoglalni, a katonai babértermő pályát is meg akarta ismerni; ősei fényes hivatalnokok, kitűnő államférfiak, s nevezetes harczvezetők voltak, nem rettegték a csatát soha, a hazáért, a közérdekért szívesen harczoltak, szívesen haltak meg; s benne is fölbuzdult ama nemes vér, melynek harcias

lüketése a csaták terén, az igazságos érdekekben annyi nagy dolgokat teremtett elő. Apja katona volt, bátyja 1789-ben szinte ily érdekekben esett el Belgrádnál, ő sem akart gyáván hátramaradni, ismertebb és használtabb lón azonban államférfiul természeti ajándékai miatt.

Minden nevezetesebb küldöttségeknek ő állott élén, minden lényeges és sikamlósb követséget ő vive; a siker, és várt eredmény nem egyszer bizonyítja be fenséges eszét, magas képzettséget, s államférfim ügyes tapintatát. Bizton el lehet mondani, miszerint az osztrák birodalom követeinek ő volt egyik legügyesebbike, s határozottan lehet állítani: hogy, gazdagságot, keleti fényt és vakító pompát egy sem képviselt oly kiáltó színben, mint ő. Szinte közmondássá vált. miszerint minden gombjában egy-egy falut varrtak fel öltönyére. A külfényt kimondhatlanul szerette, a ragyogásban mindenütt első óhajtott lenni. Lett is. Fényt azonban csupán fényért üzni, igen hálátlan törekvés.

Az udvari vagy nyilvános ünnepélyeken a tulságig vitt fénygazart mindenki megbámulta, de volt olyan is elég, ki ép akkor szőtte a leghazafiasabb gondolatokat; ő azt nem tudta, nem érzette, arra ő szoktatva nem volt; elégnek hitte a nemzet dicsőségét múltékony külfényben képviselni, s oly boldognak hitte nemzetét is, mint volt maga ragyogó fényárjában; vájjon nem volt-e elég olyan is, ki méltán kiáltott föl: hát nekünk nem juthatna-e valami a nagy fölöslegből?!

Ő igenis gazdag. de igenis büszke aristocrata volt, sokat adott ruhájának dicsőségére, sokat hason öltözetű környezetére; ha nyilvános térre lépett, tündéri fényben úszott, s akkor érezte magát jól, ha környezői is vétel-

kedtek vele; el ugyan nem érték, még árnyékát sem a mesés kincseknek, mik ruháin ragyogának, de hogy kedvében járjanak, sokat megtevének érte; midőn ily férfiak lépdeltek az utczán, midőn az arany és gyémánt ragyogását megpillanták: elvakult a szem, de sokszor fölajdult a kebel; tán innen A agy ilyesmiből keletkezett a korcs hit, hogy a magyar öltöny csak ünnepélyre, csak fényűzésre való, mi nagyonis meggyökerezett; mert alig¹ létezik nemzet — mely ősei ruházata iránt hűtlenebb lenne, mint mi. kik oly jól, és kedélyesen érezzük magunkat minden burokban, csak nemzeti ruházatunk szorítja tagjainkat. Szépnek, sőt bájolóznak találjuk a magyar öltönyt, megbámulta az utazó, magasztalta külföld, s nekünk még sem tetszik. Ugyan ki fogná azt utánozni, vagy hordani, miután már nálunk is fehér holló gyanánt tűn föl. Nemzet, mely önmagához hűtlen, igen sok szépre képtelen; nézzük körül magunkat, s tegyük balunkra jobbunkat, mert ez csakugyan már úgy van.

Miklós katonai pályája következtében táborszer-nagy volt, hivatása nyomán pedig hírhedt diplomatává vált; elődei mindkét téren fényes koszorúkat arattak, s hogy nyomaikon ő sem akart s nem is maradt hátra, mint született nagy ész helyesen cselekedte; elődei is katonák voltak, s mint mondók, ott, hol katonára dicsőség vár, soha nem maradtak hátra; de követséget is viseltek, s pedig fényes udvaroknál, s mint többoldalú eredmény mutatja, mindenütt kedvező sikerrel: ha ő mindezeket utolérni, sőt felülmúlni törekedett, sőt mint tudjuk, neki sikerült is felülmúlni, csak nemes ösztönre mutatnak.

Míg embert szép s nagyra ösztön vezérel, míg őseit

nemcsak beérni, de felülmúlni is törekszik: addig mindig nemes pályára tör; s ha egyszer helyet foglalt, mindig kell reménynek lennie. hogy azt becsülettel betölteni is iparkodni fog, — Az egyszerű ember is gyakran körülpillant, hogy eszméljen, hogy észleljen: hát a magas hivatású férfiút, hát a fénypolczra törekvő egyént hogy hagyhatná érinthetlenül a magas fényár, a cselekvésre hívó körülmény?

Miklósban bűvár szellem lakozott, s már magas hivatásánál fogva is figyelemre kellett vennie mindazt, mi ízlésben, tapintatban, s művészetben mások fölé emelhetendő: s elmondhatjuk róla bizvást, miszerint tanulmányozása, bűvárlata, s művelt Ízlése következtében egyike lön, a tudományok és művészetek nemcsak legnagyobb barátainak, de egyszersmind legbuzgóbb ápolóinak is. Ha figyelemre méltatjuk ezeknek különféle ágait, úgy találjuk, hogy benne nemcsak becslelő, de a terjesztő műbarátot is föltalálhatni.

Szerzett névleg páratlan kép és aczélmetszeti gyűjteményt, tartalomdús könyvtárt a legremekebb szerzőktől, a legműveltebb nyelvekből, de nagy figyelmet fordított az ásvány és kagylógyűjteményekre is, minőkre kevés tudománybarát, kevés nagyobb család fordított kellő figyelmet; ha hozzá adjuk a régészeti, a pénz és tudományos dolgok egybehalmozott kincsét; ízlés, művészet és tudomány gyűjteménye teljesen bevégzett kincstárnak mondható. Mindezekről, helyiség és becs tekintetében külön szolandok. Most, hogy az egyéni nyereséget vagy a közveszteséget megítélhessük, nemzeties törekvésről kívánok szólni.

Minden, bármily néven nevezhető nemzeti műveltségnek egyik legfontosabb ága a művészet.

A mely nemzet művészet iránt hajlam, fogékonyság és szenvedélylyel nem bír: az emberiségi létének legjellemzőbb oldalát veti meg és hanyagolja el. Az nem tudja, mi teszi a nemzetet s annak cselekvését élővé, nem ismeri a nemzetalapnak legszilárdabb talpkövét, s míg kisebb tevékeny népek nyakára nőnek, míg parányi nemzetek fölemelkednek: sírva tekintend körül, hogy neki nyomtalanul kellend vesznie. Ez örök és szent igazság; ez volt emeltyűje a dicsőség fényfokára vergődött kisebb körű nemzeteknek, ennek elhanyagolása A ont örök homályt terjedelmesebb népek multára; azok fölemelkedtek, mint hulláin közepette a rettenthetlen bűvár, s büszkén mutatták be a fáradalom maradó gyümölcsét: míg ezek eltűntek, mint felkorbácsolt buborék nyomtalan, nevükkel, emléktelen tetteikkel.

Ha azt akarjuk, hogy ezek sorsára ne jussunk, ha akarjuk, hogy e nemzet életben maradjon, s létére, életére nyomaiból ismerjenek raja: mulaszthatlanul azon kell lennünk, hogy saját, önálló, nemzeti művészetet létesítsünk, azon kell lennünk okvetlen, hogy mi eddig nem volt, mit apáink tenni elmulasztottak, mi teremtsünk elő oly művészetet: festészet, szobrászat, építészet, költészet, szín és zenészet ügyében, mely e nép jellemének és eszméjének tagadhatlan sajátsága, eredeti kinyomata, fölismertető jelleme, s a nemzetiségnek megtestesülése legyen; mint például siralomvigalmas dallama, mint kiváló tánca, mint keleti nyelve, ruházata, stb.

Ha a világot bejárta, s annyi dicsőségben részesült

művészeinket vesszük figyelemre, méltó meggyőződés keletkezik bennünk: miszerint e nemzet bír teremtő erővel a művészetben, bír figyelmet gerjeszteni saját szerű nyilatkozatai által; s lám igen, mit megtagadni tőlünk már most a külföld sem fog: magunk ellen vetkezünk csak, ha irántunk egybevágó lélek és szorgalommal nem törekvünk a külföld tiszteletét is kivívni. Nagy elhagyottság, nagy lélekszegénységre mutatna, ha ama keveset sem tudnók megbecsülni, mit múltunk felmutatni képes; még nagyobb élettelenségre, ha szerte művészkedő és világbejáró dicsőített honfitársaink szellemi nyilatkozataik nyomán sem serénykednének egyelő, egy jellemző egészet egybeállítani.

Íme itt van nyitja amaz eszmének, melyet főnebb közlék, hogy t. i. mennyi jót tettek volna utazó tehetősbeink, ha kényelmes útkocsijokba egyegy elhagyott művészt, egyegy árva tudóst is bele szállítottak, s vagy őt a nagy világnak, vagy neki a nagy világot bemutatták volna. A külföld erre több példát bír fölmutatni, mi keveset vagy semmit, mi ismét nagy hidegségnek, roppant részvétlenségnek, s káros nemzetietlenségnek nyilvános jele.

Hogy voltak e honban is szenvedélyes műbarátok, voltak művészet és tudomány-ápolók, azt nem kell mondanom, nem kell magasztalnom, üstökösök a világ minden részében láthatók; de hogy ilyesek ótalmi szárnyai alá sem siettünk, az ok magunkban is keresendő. A büszke főnhéjazás a renyhe tétlenség, a törpítő elbizakodás, s az édes mitsemtevés azon nyomorító eszközök, melyek nemzeti nagy létünket agyon kovácsolták.

De tán feledtük is már Miklóst, kiről azt kell vala bebizonyítanunk, hogy ő volt egyike e hon legbőkezűbb műbarátainak; pedig úgy van; ez, és a fényűzés tévé. miszerint noha kimeríthetlen kincsekkel látszott is bírni, nem egyszer jött pénzzavarba; egyébiránt oly gyűjtemények és vállalatok, minőknek ő előteremtője, atyja és mestere volt, igénybe is vehették a legduzzadtabb erszényt is. Lássuk, ha nemzeti neveltetésben részesülendett, mily kincseket vala ránk hagyandó.

Bécsnek Mariahilf nevű külvárosában ő alapította a jeles Eszterházy-képcsarnokot az úgy nevezett hercegi palotában; igen, ő alkotta e kincshalmot, s pedig ott, hol a művészeti tárgyak különben is a legnagyobb válogatottságban szemlélhetők; mennyire sajnálandó az, hogy nem ez árva hon fővárosában helyezé el, hova azt tenni származata, neve, s kincsforrása igényelheté. Voltak, kik őt a bevégzett tény után az említett érdekre figyelmeztetek, utóbb a botrányt maga is megbánta: de már akkor a családi viszonyok és kötelezettségek a változást, az átköltöztetést meg nem engedek; az ő műve a híres Eszterházy-könyvtár, az érez- és kagylógyűjtemény is, melyeket a legválogatottabb szakemberek tanácsa szerint szinte ő, s pedig roppant költséggel állított vala össze. Mindezek oly dolgok lévén, melyek külön tárgyalást is megérdemelnek, lássuk őket különkülön.

Említettük a hírhedt Eszterházy-képcsarnokot, ezt bízvást nevezhetjük ízlés és művészet diszcsarnokának.

A mi jószágain képekben, aczélmetszetekben, rajzokban már évek óta elszórva vagy egybegyűjtve vala, ő azt mind Mariahilfbe hordatta, ott elhelyeztette, s is-

kolák szerint rendeztette; legnagyobb részét azonban ezen megbecsülhetlen képcsarnoknak maga a herceg vásárolta be utazás közben: Olaszthonban, Franciaországban, Angolthonban, és Németországban. Az olasz iskola teremtménye négy teremben van fölállítva, s áll 200 darabból, hol a leghírhedtebb nevek fordulnak elő, minők: Ghirlandajo, del Piombo, da Sesto, Rosseli, Dominichino, Reni, Albani, Cigoli, Salvator Rosa, Romanelli, Raphael s egyebek; tehát mint látjuk, a legnagyobb mesterek.

A spanyol iskola művei egy teremben vannak fölállítva, számuk 33 kiszemelt darabból áll: Morillo, Ribera, Moja, Pereda, Velasquez, Cano, Zenego mesterektől.

A német iskola, hova néhány válogatott angol mű is vagon vegyítve 82 darabot számlál, s három teremben van fölállítva: Cranach, Dietrich, Elzheimer, Mengs, Kauffmann Ang. s néhány újabb mestertől. Leggazdagabb a Németalföld iskolája; ez négy termet foglal el, és áll mintegy 300 remekdarabból: Rembrandt, Teniers, Roos, Metz, Ostade, Booth, Neer. Artois, van Gayen, s Berkheydentől; szinte mind remek munka.

A francia iskola művei két termet foglalnak, s 59 darabot számlál, de azt lehet mondani, mindannyi remekszemelvény: la Hirre, Poussin, Bourdon, le Brtt, Blanchard, Lorrain Cl. Rigaud, Mignard, és Huet mesterektől. Ezen művészettemplomán kívül van még egy új épület, minden egyéb kincsnek nevezhető művészeti gyűjtemények számára. Kiemelendő különösen 52 festmény; da Vinci, Luini, Bellini, Francia, Garafolo. Palma, Correggio,

Holbein. Decker, Van Diek, de Champagne, Wourwermans, Poussin, Stella, ('lande stb. mesterektől említendő meg s miként a nevek mutatják, már a vegyes iskolákból.

Nem szabad felednünk ama nevezetes gyűjteményt sem, mely csupa szobrok és faragványokból áll: Canova, Thorvaldsen, Shadow, Tartolini, Loboreur és Fobre mester vésői után. Ide tartozik a mindenkép nagybecsű aczélmetszetgyűjtemény, mely három teremben van felosztva, s többet számlál 50,000 darabnál. E gyűjtemény szinte iskolák szerint van osztályozva; s hogy csín, ízlés és kényelem mutakozzék, az iskolák tárgyak, ezek kor szerint vannak rendezve.

Az aczélmetszet-gyűjtemény alapját tévé ama vásárlat, mely Prágában történt az egykor annyira híres Kolowráth-gyűjtemény megvevése által; ennek azonban nagy része már szétvándorolt. Ide járul szinte a kézrajz-gyűjtemény is, mely mintegy 2,000 darabot mutat föl, különféle idő, iskola, és mesterektől. Föllelhetők még teljes számmal a tanulmányozás és előkészületi segédeszközök is, ezek a herczegi könyvtárban vannak elhelyezve. Szabad szemléletre az egész gyűjtemény minden kedden és minden csütörtökön tárva áll.

Íme egy bűvár lélek, s gazdag művészetbarát kincs-gyűjteménye! mily dicső dolog volna mindezt bírni a honban, és sajátunknak mondhatni! mily szép és hasznos dolog volna a bár csekély számú művészeinknek is a tudomány e szentélyébe szabadon járhatni, abban tanulhatni, utánozni, s utóbb azok nyomán újat teremteni! mily üdvös, mily tanulságos dolog volna az apró unokáknak a művészetek e magasztos csarnokába eljárhat-

ni, hogy lenne, hol fellelkesülni, hogy lenne, hol apáink szellemét fölkeresni, s halhva a képek magyarázatát, tetteik nyomán hason lelkületre buzdulni! mily vigasztaló volna annyi dicső név között csak egy magyart is olvasni! mi ha kebelünkben állítatik fel, bizonyosan megtörténendő dolog vala.

Még nem mondtunk el mindent.

Van az Eszterházy családnak egy nevezetes könyvtára is Bécsben, alapítója szinte Miklós-volt, s alapját még 1794-ben tette le, midőn tudniillik elődeinek becses kézi könyvtárait egybegyűjtötte, hozzájuk számos könyveket vásárolt, s Gaal György könyvtárnoka fölügyelete alatt azokat oly tekintélyes könyvgyűjteménynyé alakította; számít több mint 20,000 kötetet, megrakva természetesen a legfényesebb: olasz, francia, latin, angol műrecek díszkiadásával, útleírások, természeti tudományok s egyéb tudományos művekkel. E könyvtár azonban rendesen zárva áll, s hozzá csak különös engedélylyel lehet férni.

Ki ilyesmikkel nem foglalkozik, ki ily szellemi kincsekre kevés figyelmet fordít, ki nem tudja, mily szerzemény elvitázhatlan kincse családnak, utódainak: az igen könnyen beleunt már eme sajtóságos elbeszélésbe; pedig bár minden családfő ilyesmire fordította volna fölöslegét, Múzeumunk nem állana mais kérdő és fölkiáltó jegy gyanánt, nem volnának oly hangosak és ridegek a gyönyörű tereinek, lenne hol minden magyar műveket egybeordva látni!

Hogy legyen többen sajnálkodnunk, még egyet mondok; ismét Mariahilfre megyünk.

Ott van az Eszterházy családnak érez és kagylógyűjteménye. Mily híres lehet ez csak azok bírják fölfogni, kik azzal foglalkoznak, kik gyűjtik, drága pénzen vásárolják, vagy legalább annak roppant árát hallották. E nagy kincs két teremben van föllállítva, s 18 elüvegelt osztályba helyezve; értékére oly nagy, hogy habár nem mérközhetik is meg mindenben: de sokban a cs, k. ércgyűjteményhez hasonlították, mely Bécsben bizonyosan a legnagyobb múgond, és legköltésesebb figyelemmel van összeállítva, s a bámulásnak mindenkor nyílt tárgya.

Legnevezetesebb darabok: az arany és földérszek Erdélyországból, valódi termék-tiszta arany Mexico és Peruból, smaragd dél-Amerikából, labradorkövek éjszak-Amerikából, legnevezetesebb a drágakő gyűjtemény, melyben nagybecsű kristal, gyémánt, saphir, opál, és turmalin is találtak Szibériából; a kagylógyűjtemény szinte ily nagy becsű.

A régészeti és pénzgyűjteményt Eszterházy Xep. János alakította, ez szinte Bécsben díszeleg.

Nevezetesek benne: a romai, magyar és erdélyországi pénzek, erdélyi gyűjtemények legnagyobb számmal találtak benne. A régészeti tárgyakban igen nevezetes tárgy benne egy római diadalmeneti kocsinak két kereke, melyek egészen ércből öntvék, s Erdélyben találtak. Vannak benne különösen még ókori fegyverek, névleg tatár és magyar fegyverek; oda vándorolhat bizvást mindenki közülünk, ki őseink arczképét szemlélni óhajtja; az aczélmetsetek, melyek a remibb kornak majd magyar, majd egyéb nevezetes egyéneit mutatják 20 kötetbe foglalvák.

Azt hinné az ember, egy nemzet, egy ország kincstárházáról szól, midőn ezen gyűjteményeket elszámolja, pedig az csak egyetlen családé, s nagyrészt egyetlen szellemnek teremtménye!

Mit gondoltak honfitársak, nem jó volna-e mindezeket bírunk?

Felsőhajtók nemde többen, mind késő, mind híjában! régi dicsőségünk messze vándorolt, előttünk csak álomban tűnnek fel őseink tettei, s tán akkor is neki boszankodunk, hogy kényelmes nyugalmunkat háborgatják! biz ily én emberek vagyunk mi. Nő, de azért nem kell kéttségbe esnünk, okkal móddal majd segítsünk magunkon. Van még a hazában is elég szellemi kincs elrejtve, föl kell tární a penészes ajtókat, hogy pillantsanak bele a tudomány, a régiség barátai; aztán még Kis-Martonban is lelhetünk vigaszt, a tudományok különféle ágaiból ott is sok kincs van még összehalmozva.

Csak azt az egyet restelem, hogy miután az említettem helyen annyi ősz eredeti képmás van összehalmozva; a mai világ pedig annyira szereti nagyai arczképét a népnek bemutatni; azok pedig, igen sokszor tévesztett vonásokkal vannak ecsetelve; azt restelem mondom, hogy annak szemléelői nem lépnek föl, s a hiányokon nem törekszenek javítani. Hány előkelő család gazdagulna örömben, mily szépen gyarapodnék a képészet tökélyben, a nép ismeretben, a történelem jellemben, a haza ősei emlékében. Jelen korszakban, s annak anyagi vállalataiban alig volna úgy, mely a hűség eszméjéhez ragaszkodva, a fáradalmat, — tán elég lett volna mondani — a szíves-

séget annyira élénkítené, a méltánylatot oly magas polczra helyezné.

Azonban többször keletkeztek már ily eszmék egyesekben, sokszor többekben; pusztában kiáltókká váltak hangjaik, tán a sors, a körülmény okultabbakká teend bennünket, s majd máskép teszünk.

Kis-Martonról szólék, tán nem leend hálátlan munka a megszakított fonalat egybeforrasztani, s fölkapván az elvetett gombolyagot, vigasztaló reményünket melegebben átölelni; hogy ha nem is mindenben, legalább némelyekben, legyen hol oltárt keresnünk, mely előtt honfíui áldozatkészséggel lehessen, sőt kelljen meghajolnunk. Régi dicsőségünkéből csak ily oltár is kevés helyen emelkedett.

A hercegi családnak Kis-Marton lón kényelmes nyári lakhelyül kiszemelve.

Miklós e helyiség iránt kiváló előszeretettel viseltetett. Voltak e családban, kik birtokaiknak némely fényhelyét éppen nem szenvedhették, voltak, kik némelyekhez test, és lélekkel ragaszkodtak.

Családi ősfélszök Kis-Marton és Eszterháza, ez utóbbit némüleg ismerjük már, tán nem élünk végképen vissza az érdekes olvasó figyelmével, ha az elsőt is bővebben ismertetendjük meg; hisz gyűjtésünk célja, terjedelmesebb működésünk köre úgy sem lehet hatályosabb: mintha mindazt felmutatandjuk, mi ízlés, tudomány és honismeretben kalauzul szolgálhat.

Kis-Marton eredetéről mitsem tudunk, annyi bizonyos, miszerint a XII. században mint falu az ó-budai káptalan birtokához tartozott; megvette III. Béla király, fia pedig Imre 1202. Korláth Benedek vajdának ajándé-

kozta; utóbb a Kanisayak kezére került, de mikor, az nem bizonyos; 1373 Kanisay István zágrábi püspöke városnak szabadságlevelet adott német nyelven. 1447-ben már Albert austriai főherceghez tartozott; 1464. Corvin Mátyás veté zálogba, mintán pedig Frigyessel számolt, fiának, Jánosnak engedé át, utóbb adósság fejében Zápolya János birtokába került 17,000 arany értékében.

így vándorolt kézről kézre, volt idő midőn Austriába is bekebleztetett. Míg ismét ez is, mint minden M.-Ohoz tartozó helyiség visszaadatott. II. Ferdinánd alatt a várat Eszterházy herezeg nyéré el, a város pedig 1648-ban oct. 26-kán királyi városok közé vétetett fel.

E városka roppant sokat szenvedett ellenség, tűz és döghalál által, áll két részből, az u. n. k. városból, s az E. birtokához tartozó várból, és váraljából; ebben nevezetes a piacz szépugrókútjával, a hercegi istálló oszloprendekkei márványjászokkal, s két ugrókúttal stb. Fényoldala azonban Kis-Martonnak nem ez, mi azt külföldön is ismertté teszi, az a hercegi fényes várkastély, a fölséges angolkert, a hírhedt kálvária, s a nagyszerű vadaskert.

A kastélyt Pál építette 1683. hg. E. Miklós pedig 1805. teljesen megújította; azt lehet mondani M. Ó. legnevezetesebb épületeinek egyike. Az egész négyszögű, rézzel fődve; négy magasabb, s két kisebb tornyán kívül faragott kő- és márványszobrok, a kert felől pedig kettős oszlopsor ékíti; szobái valóságos királyi fényben úsznak, az olasz, francia és angol műremekeket, mikkal mintegy elhalmozva látszik lenni, leírni lehetlen. Igen pompás a nyári nagy terem, mesteri füstése, és ritka mennyezetével, a falakat sorban függő magyar fejedel-

mek és királyok jól talált arczképeik díszítik. Fényét e kastélynak Miklósunk adá meg, ki e hely iránt különös előszeretettel viseltetett; itt van ama nevezetes kápolna is, melyben a halhatlan Haydn Josef híres zenekara működött, s hol a nagy szellem műveinek nagy részét előteremté. A várhoz egy emelő gép is tartozik, mely egyszerre 7 - 8 embert visz fel a harmadik emeletbe.

Nézzünk be kissé a párját ritkító kertbe is. Itt valóban minden hercegi, a nagyszerű tó, a Leopoldinamola, mesterkélt sziklán 20 korinthetazloppal, s szinte Leopoldinának Miklósunk kora elhunyt lányának emberi nagyságban kifaragott márványszobra Canovatol; a három öl magasról lezúgó vizomlás, a 262 lépés hosszú rózsaliget 160 remek rózsatövei, a csinos Mária temploma, a roppant növényházak, ellátva csemetékkal az ismert világ minden részeiből, mintegy 70,000 darab növényvel. E tekintetben nincs a birodalomban kert, mely vele mérkőzhetnék. Csak az öntöző gépet említem még föl. Ez gőzerőmű, s a vizet 30 öl magasra tolja föl, minden perczben ad három és fél akó vizet ama tóba, melyben a vízerő egy begyűjtetik.

A kálváriáról akarván szólani megemlítendő, miszerint fény, ízlés, és magasztosságban három kálvária vetekedik egymással hazánkban: a kismartoni, selmeczi és eperjesi; az elsőség bizonyosan a kismartoni mellett szól, mit érdekes helyisége is igényelni látszik. Áll egy magas hegyen, van két temploma, kilátása pedig az igen kellemes vidékre, Fertő tavára szolgál.

A nagyobbik templom mind beleké, mind fényes szervezete által méltán vonja magára a szemlélő figyel-

mét; a kisebbiket Sz. Maria képe díszesíti, s hozzá népes búcsúja rá s ok történnek; fénye s gazdagsága mind kettőnek eleven színben tünteti föl a hercegi család valóságos buzgalmát.

Nem nagy távolságra esik a vadaskert a hercegi kastélyhoz, fekszik a pozsonyi országút mellett, s nagyszerű fallal van körülveve, köre 9,956 öl, s széliében és hosszában 25 fasorral metszetik keresztül; van benne gyönyörű vadászvár, s két fáczánkert; még körében is szigorú tilalom van vetve a vadászatra, innét magyarázható meg tehát, hogy benne, a szarvasoknak, az őzeknek és dämvadaknak egész csordái láthatók. Ennyit Kis-Martonról, s a nagyrészt Miklósunk által vagy újból állított, vagy kijavított dísz- ízlés- és remek műveiről.

Ha mindezekre még egy futó pillantást vetünk, s elgondoljuk eme nagyszerű dolgokra fordított fölszámolhatlan költségeket épen nem kellend bámulnunk; ha akár itt, akár másutt olvasandjuk: hogy a fény övezte herceg pénzdolgaiban nem egyszer jutott megszorult helyzetbe.

Mint intézményei is elég világosan mutatják, ő ritkán látta, még ritkábban lakta Magyarországot, neveltetése, köre, s hivatása nyomán legtöbbszörre külföldön mulatott; 1809-ben a válságos francia háborúban, mint mondják. — túláradozó fényköre, és végtelennek látszó jövedelme Napóleon figyelmét is magára voná, s kit ez előleges csalóka számításaiban Magyarország királyául kitűze, az ő vala.

Végnapjaiban élv és életerőből kifogyva, mindentől visszalépett, s ismét Olaszhont kérésé föl, Comoba vonta magát, s a mennyiben az üdítő lég hatott rá: megmeg

annyiban élvezte a természet, a művészet, és gyönyörök örömeit. Neje herczeg Lichtenstein Maria volt, s három Gyermecket nemzett, Pált a londoni követet, s aranygyapjas vitézt, ki egyszersmind utóda is lett, az említett Leopoldinát, és Miklós Karolt.

Meghalt Comoban 1833-ban novemb. 25-kén.

Mint mondók, Miklósnak elsőszülötte és utóda Pál volt, ki 1786-ban mart. 11-kén született, s elsőbb londoni nagykövet, 1848-ban pedig az első független magyar ministeriumban külügyi ministernek neveztetett ki, 1812-ben nőül vette Thurn-Taxis Károl herczeg leányát, ki meghalt 1817-ben; de már ekkor volt majoratusi örököse t. i. Miklós, ki született, 1817. s Jersey Sarah grófnót a szabad angolhon leányát vette feleségül, s már több figyermeket nemzett. Ez rövid ágazata hg. E. Pál Antalnak és herczegi ivadékának. Szóljunk most valamit Pálról.

Atyját ismerjük már; a magas és finom ész, a művelt ízlés, a tudományszeretet reá is örökségül háramlott. Az irányában nagy gonddal viseltető apa már gyermekéveiben is minden figyelmét oda fordítá: hogy a lehető legfényesebb és legerkölcösebb nevelésben részesüljön, hogy előkészítessék ama hivatásdús pályára, melyre őt száná, s eljutni is hívé; nem kiméit költséget, nem kiméit áldozatot, csakhogy reménydús fiának kellő herczegi neveltetést adjon. Hisz lehetne-e különben is maradandóbb becsli kincset ruházni át gyermekre, mint jó nevelést?

Nevelés teszi az embert emberré, ez ismertet meg teendőinkkel, ez szabja elénk polgári kötelmeinket; ez tanít bennünket megadni Istennek a mi Istenné, embernek a mivel embertársainknak tartozunk; ez ismerteti

meg velünk hazánkat, annak törvényeit és szokásait, ez kalauzol bennünket a nagy világ szövevényes utain. Ha hajlékony és engedékeny korunkban tévútra vezérelténk, alig találkozadik ember, ki keblünkben a jó, szép és nemesrei ösztönt meggyökereztesse: ellenben, ha az erény magvak gondos kezekkel hintettek belénk, ha az igazság- és becsületesség arczképeivel megbarátkozánk, ha tanultunk törvényt tisztelni és hódolni, hol kell és illik; józan gondolkozású, és jámbor emberek leendünk.

Pálunknak természetes sajátságai is magas hivatást tanúsítanak, a könnyű felfogás, a dolgok józan megítélése, a hű emle, a szíves foglalkozás kiváló sajátságai valának.

Atyja diplomatikai szellemben nevelteté, s a fiú e nevezetes pályára bizonyos hivatással látszott bírni; az apai fényes udvar, a vele közlekedésben állott diplomatikai világ nevezetesb férfiai, a számos tudós és művészekkel társalgás, az apa által egybehalmozott roppant szellemi kincsek folytonos szemlélése, a család magasra hivatása, mind döntő befolyással bírhattak fogékony lelkére. Ő sem mulasztott el semmit, csakhogy az apai édes reményeket minél nagyobb mértékben foganatosítsa. Szívesen hallgatta mestereit, örömmel csüggött tanítói ajkán, s maga keresett alkalmat, azokból, mikben már kellő jártassággal bírt, akár az apa, akár annak magas vendégei előtt, síkra kelni.

Így folytatta tanulói pályafutását, így edzette meg erejét, így készült világpolgár lenni!

1810-ben már nyilvános térre lépett, s Dresdában mint nyilvános követ működött.

Dresda a szász király lakhelye, csinos város, az Elbénél fekszik, királyi laka igen fényes, sőt tán azt lehet mondani, nincs hasonló nagyságú királyi lak, melyben annyi pallérozottság, annyi csín és tisztaság párosodnék. Láthatta ott az Kiben emelt világhírű hidat, s II. Ágostnak 1736-ban emelt érez és aranyozott lovon ülő nagyszerű szobrát, a hírhedt udvari templomot, a nagyszerű könyvtárt, Rafael rajzait, a pénz és régészeti legremekebb gyűjteményeket: tehát már ifjabb korában oly helyre jutott, hol láthatott, tanulhatott.

Az ezen időre esett európai megrázkódtatást ismerjük, az ügyek kiegyenlítésére a dresdai ütközet is ropant befolyást gyakorolt, ezt követte Europa helyreállítása; mintán ez is meg lón, az uralkodók oly követeket iparkodtak választani, s oly egyének által kívánták érdekeiket képviseltetni: kiknek ügyessége és tevékenysége mind a politikai eszmék fentartására, mind az óhajtott béke megszilárdítására biztos kezesekéi ajánlkoztak. Pál férfiásán állta meg a sarat oly időkben is, melyek több kormányra nézve valóban válságosoknak mondhatók, tehát a politikai téren valóban jártas és avatott egyén vala.

S mert anyagi állására nézve is egyike volt ama fényes és hatalmas családfőknek, kik a legmagasabb, és legkövetelőbb körökben is önálló helyet bírnak foglalni: lón, hogy államása fölcseréltetvén, rendkívüli nagykövettül Londonba küldetett; holis 1830-1838-ig a királyi udvarnál mint a londoni conferentia tagja az európai béke fõntartásában a legjellemzőbb tevékenységgel működött.

Ki eszélyes eljárása, folytonos tevékenysége, s diplomatai avatottsága felől ítéletet kíván: gondoljon ama magas állásra melyre őt a cs. kir. kormány méltatá, s gondoljon az évek tartalmára, melyeken át a császári udvar politikai érdekeit oly fényesen képviselé. Mondók, miszerint magas küldetésének bokros teendőivel Londonban foglalkozott, s a császári házat mint nagykövet oly dicsőén képviselte, hogy, ha ő nem kívánczik nyugalomba, küldöinek eszeágába sem jött volna fényes, de elég terhes hivatalát másra ruházni.

1842-ben végképen lemondott követi állomásáról; lehet hogy magán érdek, lehet hogy családi viszony indítá őt e lépésre, annyi áll, miszerint ő visszalépett, s magán életet élt.

Visszatért a kedves hazába; tán most kezdte tanulmányozni a nemzet érdekeit, most ismerkedett meg törvényeivel, és szokásaival, most látta, hogy nem ruha, hanem szív, lélek, és kedélykülönbség is létezik; hogy minden nemzetnek meg van saját jelleme, jellege, és hivatása; hogy bármily érdek vándoroltassa is a nemzetek fiait: végre is midőn magokba térnek, midőn az érdek és élvek lánczolataiból kibontakoznak; egy saját-ságos alak áll eléjük a természet gazdag ajándékival, a szépség elragadó bájaival, de egyszersmind az elhagyottság rongyaival. — Hogy vannak érdek, nézet, és hivatás tekintetében egymástól elütő nemzetek, hogy nemcsak egyes családok, de nemzetek is találkoznak bizonyos érdekekben, melyeknek a hú fiúk tartoznak meghódolni.

Ferdinand ült a trónon, népei tisztelték, szerették, magasztalták.

Ugyan lehet-e kedvesebb, leköetőbb látvány, mint az emberiség hivatásának fényfokán oly férfiút látni, ki nek nevénél szemünk oly édes örömet megpihen; ki nek tetteinél a szív melegebben érez, s a sok pillanatban annyira megszorult kebel oly megadó érzettel ki, és föltáru?

Midőn a romai birodalom megroncsolt körülményeiben M. Aurelius Probus ült a trónra, s a romlásnak indult ügyeket szilárd kezekkel ragadá meg, egy tekintélyes német író így kiálta fel:

„Hierauf aber erhielt das Reich in M. Aurelius Probus einen Herrn, der durch Tugend und Sitte, durch Grosse des Geistes, und durch Hoheit der Gesinnung, durch Kühnheit in Entwürfen, und daruchh Weisheit in der Ausführung so hoch hervorragt.“ — Vajjon nem egy életet jellemző mondat-e ez, vájjon nem mutatja-e föl az emberi nagyságot teljes valóságában?

S kérdem, van-e fönségesebb látvány, mint látni fejedelmet az ő fönsége dicsőségében egybeolvasztva jószág, erő, bölcsesség és igazsággal! Ki nem hajol meg ily fejedelemnek mint emberi hivatása első személyének, ki nem engedi át természeti hivatása szabadságát is örömmel? — ott nem lehet szó vagyonbiztosságról, nem személybátorságról; mert kit mindnyájan szeretnek, mindnyájan örködnek élete fölött; hála, tisztelet és szeretet mutatkozik minden nyomában: s midőn fönséges hivatása dicsó fénysugara körülözönlí őt, mint nem ha-

landónak borul lábaihoz; mert azt hiszi, miszerint ő magasztosabb lény; azt hiszi, hogy ő isteni sarjadók.

Ki fogja e mondat valóságát kétségbe vonni.

„Az ember, ki természeténél fogva boldogság után vágyik, s azt békében szereti élvezni, nem igen hajlandó a bizonyos jót a bizonytalan jóért fölláldozni.” Ez eszme mintegy meggyökerezett, mintegy meghonosult Ferdinánd kormánylata alatt minden békepolgár szívérzetében. Ez érzelmet, e gondolatot látszott követni lelépett nagy követünk is, midőn elhagyván az annyi dicsőségkoszorúta fénypolczot: mint leendő egyszerű honpolgár lépett a magán életbe. Azonban:

A fölséges kormány figyelembe vevén hasznos szolgálátát, s figyelemre méltatván annak a legválságosabb időkben tanúsított hűséges ragaszkodását: sehogysem mulaszthatá el hogy ismét azon férfiak sorába ne emelje; kik hazai hű szolgálatok által egyszersmind a kormánynak is támaul tekintetnek.

1847-ben már mint soproni főispányt látjuk működni; tehát csakugyan hazájában szolgált, s ép azon vármegyében, melyhez őt annyi édes emlék csatolható, melyben annyit bírt, s melynek ha hűtlen gyermeke akart volna lenni, inkább magának ártandott, mint hivatalának, mint hazájának.

Pál becsületes honpolgár volt. — Akarod e szónak értelmét tudni? megmondom,

Az igazi honpolgár magas érzelemmel szereti hazáját, s arra törekszik, hogy önmagában adjon a hazának oly polgárt, ki miatt ne kelljen pirulnia, sőt ki annak büszkesége lehessen. Egély és erénytelen ember hazá-

ját sem szeretheti; ez összeférhetlen eszme; ki az Úr oltára előtt nem hajol meg, a haza oltárát sem fogja tisztelni. Csak erem és polgár lehet jó hazafi, csak ilyen ember értheti és szeretheti kötelességét, csak ily ember igyekszik azt teljesíteni; képmutató a hazafiságban a leggonoszabb polgár, Inában kiáltja: haza minden előtt, ő mást érez, mást gondol.

Egyet erezzon, egyet gondoljon, egyet tegyen a jó hazafi; ő az, ki soha nem keveredik azok közé — mond P. Silvio, kik a hatalmasoknak hízelegnek, sem azok közé, kik minden tekintélyt gonoszul gyűlölnék; a szolgáltság szintoly túlzás, mint a tiszteletlenség. Akár katonai, akár polgári hivatalt visel, célja nem saját gazdagnálása, hanem igen, a fejedelem és nép becsülése, és jólléte.

Ha magános polgár, a fejedelem és nép becsülése és jólléte szinte leghőbb óhajtása, nem tesz semmit, mi azzal ellenkeznék, de igenis tehetsége szerint mindent, mi azt előmozdíthatja. Tudja, hogy minden társaságban vannak visszaélések, s óhajtja, hogy azok megjavításának; de irtózik dühétől annak: ki ragadozás- vagy véres boszuval akarná azokat jóvá tenni; mert minden visszaélés közt ezek a legrettenetesbek, ezek a leggyászosabbak.

Nem kíván, nem támaszt polgári egyenetlenségeket; sőt mind példával, mind szóval mérséklője tehetsége, befolyása szerint a túlzásnak, s pártolója az elnézésnek, a békének. Nem szűnik meg bárány lenni, hanem ha mikor a hazának szüksége van a védelemre. Akkor orozzlánná válik: küzd, és vagy győz, vagy meghal.

Ez a jó honpolgár arczképe; ilyenek törekedjünk lenni mindnyájan, ilyenekké neveljük a haza szép reményeit: a többi jó az erkölcsi kötelesség eredménye leend.

Nem mondom, mert nem mondhatom, hogy nagyaink is mind így voltak lelkesülve, de voltak sokan, s ha ok lehettek, miért nem mi? Köre, hivatása, ereje mindnyájunknak ugyan nem egy és ugyanaz, de a közczélnál még is összevágó lehet, s kell, hogy mindnyájan arra törekedjünk. Ki úgy róttá le kötelességét, miként azt férfiúi hivatása igényié, bizton számíthat az említett névre.

Már az anyagi haszon érdekében is mennyi megnyugtató gondolat rejlik e néhány szóban: herczeg Eszterházy Pál M. oban lakik! hátha még hozzá gondoljuk, hogy a magyar nemzetet megillető szolgálatot visel, hogy saját birtokai körében van, hogy fényes neveltetését és magas tudományát a hazai köz jóllét elősegítésére használja, fordítja?! — Vájjon nem nemes, nem vigasztaló gondolat-e mindez? Nem élvezhetett volna-e ő többet egy világvárosban Londonban? amaz erőt melyet a közügyek lendítésére fordított, nem pazarolhatta volna-e el künn is? bízvást elmondhatjuk: igen; tehát ha egyebet nem tett volna is, már ezen fényes szellemi és anyagi érdekek is mintegy kívánni látszanak: hogy cselekedete minden hatalmasbra vonzó például szolgáljon.

Igen, elhagyta a gazdag Britthont, elhagyta Albion fényes fővárosát Londont, sőt mint tudjuk hivatalától is visszavonult; de nem mintha a kötelességek terhét akarta volna lerázni — csak restek előtt látszik az elvisel-

hetlennek: hanem mert bölcsen belátta, miszerint «, mint honpolgárra egyéb teendők is várnak. Ha tiszte-det akarattal viszed, látni fogod, miszerint kötelességed mindennemű teljesítésében bizonyos titkos öröm sugár-zik feléd, bizonyos titkos szépség foglal le előre, s mint-egy új erőt önt beléd, hogy bármily nehéz, vagy fontos teendők várjanak is rád: öregbedett jó szándokkal fogj azoknak végrehajtásához.

Ilyennek találta magát itthon, ily lélekkel fogott hazafiúi kötelmeinek teljesítéséhez.

Megnyugodott lelkes eljárásában a kormány, meg a nemzet becsületes léptein.

Az említettem időre esik a magyar természetvizs-gálók és orvosok soproni nagygyűlése.

Pál akkor ottani főispány volt; Pál tanult, magas tudományi! és fényes műveltségű férfiú volt, s bírt oly tágas, és terjedelmes ismerettel a tudományok bármily ágában is: mintha az éltehosszat szakmánya lett volna; az említett társulat tehát csak magas hivatásának töre-kedett megfelelni, midőn bűvár működésének élére a haza legfényesebb és teljesen képzett fiát ügyekvett állítani. Pál a meghívást elfogadá, s a soproni nagygyűlés az ő elnöklete alatt tartatott meg. Az eredményt tudjuk, nem oly rég történt, hogy mint ó dolgot elsorolni kellene.

Természetvizsgálók, — kutatók, — bűvárok; mily roppant horderejű szó ez, s mégis mily csekélyre méltat-ják sokan; halljunk csak róla egy szakembert szólani: A természettel az ember ép oly különböző viszonyokban áll, mint az emberekkel; s miként a gyermeknek gyer-mekesen mutatkozik, s gyermekes szívéhez gyöngéden

ragaszkodik: úgy istenileg mutatkozik a teljesen pallérozott embernek, s ennek fellengző szelleméhez alkalmazza magát; — innét különféle természeti nézetek származnak; s ha egy helyütt a természet szemlélete víg ötlet, vagy vendégségre ajánlkozik: másutt már buzgó vallássá változva, egy egész életnek ad irányt, magatartást és felséges jelenetet.

Már a gyermeki népek közt, vagyis az ó világban mond Navahi — voltak oly komoly elmék, melyek előtt a természet istenség képe lőn, míg más vidor szívek csak multság teremének tekintették; a levegő ezeknek üdítő ital, a csillagok éji tánczolásrai gyertyák, a növények és állatok csak böcsös ételek voltak, s e szerint a természet nekik nem látszott, mint csöndes és csodateljes templom: hanem mint víg konyha, és fölszerelt élelemtár. Ez eleven képe az emberi elágazó nézeteknek.

Vizsgálódásunk eredményét többnyire ész vagy szívsgalmak teremtik elő; ez mind félszeg, mindkettőnek kell oszműködnie. Az érzékileg eszmélkedő ember paradicsomnak; a búskomoly szomor honának, siralom völgyének, s minden élő lény roppant temetőjének tekinti: míg a gonosztevő rettenetes jeleneteire függesztvén bűnös pillantatát, oly országot képzel abban, melyben a sötétség szellemei uralkodnak, nem lát benn csak boszúálló istenséget, mely kínozó szellemeit a gonosztevők után menesztgeti, vagy a jámborok megkísértésére használja föl: ellenben a vallásos és erényes embernek a természet a legkellemesebb alakban jelen meg, benne látja észsugalmait, és szívhajlamait találkozni, egyesülni, benne látja a mindenség tükrét, benne ama világot, melyben

szereket öleli át, szeretet környezi és vezérel; Isten templomának tekinti az egészet, melyet mindenható kezek raktak össze, melyben a legfőbb lény véletlen kiilönlésében nyilatkoztatja ki magát.

Mennyi titok rejlik a természetben, csak bűvárok bírják képzelni is, hogyne kellene tehát örvidenünk, ha találkoznak férfiak: kik tanulságos kutatómányaikat a néppel is megismertetni törekednek, ha serénykednek elnyomni a balítéleteket, a babonát, mik az oktan népet annyiszor tévútra vezérlik, mik szellemileg és anyagilag annyiszor ártottak a vak emberiségnek. Az említett évben mint mondók, ily hasznos társulat élén látók működni Pált is: az emberiségnek akarván mutatni; miszerint ő is kedvelője, ő is barátja ama tudományoknak: melyek a nép fölvilágosítása, s annak üdvös vezérlétre legfontosabb hatást gyakorolnak.

Ily körülményben, ily hatáskörben találta őt az 1848-ik év, beérvén hosszás távolléte után a hazai s nemzeti ügyek és érdekek zajtalan tanulmányozásával, melyek iránt bokros foglalkozása közepette is oly szíves örömmel melegült föl: jó, üdvös sőt kellő kötelességnek találván a nemzettel, annak viszonyaival megismerkedni, örömei és fájdalmaiban osztozni; mit mégis tön.

Bízást elmondhatjuk róla, miszerint ő hosszás tapasztalás-edzette diplomata volt, miszerint a kabineti ügyekben teljes jártassággal bírt; ha ennyi érdekeltséghez hozzácsatoljuk a fényes állást, a sokatmondó nevet: épen nem kellend bámulnunk; miszerint mindjárt az első független magyar ministerium is azon volt, hogy e fényes

nevet mielőbb megnyerje ügyeinek; — a martiusi napok meglepték, de meg nem rendítették.

Gr. B. Lajos miniszerelnökké neveztetvén, első fordította oda minden ügyekezését, hogy ministeriumába eme hírhedt szakembert is bekeblezze; ügyekezete czélt ért, s herczeg Eszterházy újjá született hazája iránti kötelességének tárta a bécsi udvar melletti, ő felsége személye körül levő, s közönségesen bár hibásan külügyinek nevezett tárczát elfogadni. Statustikárnak maga mellé Pulszki Ferenczet választá meg, s benne igen ügyes embert vett oldalához,

Pulszky fiatal — 1814. sz. — ügyes és tapasztalt ember volt, beszélt több tudományos nyelvet, bejárta Münchent, Milánót, Velenczét, Florenczet, Rómát, Nápolyt, beutazta egész Némethont, Belgiumot, Hollandot, Franciaországot jogtudós, politikus, és író lévén: valóban hű szolgálatokat tehetett; hozzá mert művelt és gazdag férfiú volt, csak hivatása nyomán járt: benne tehát oly embert talált Pál, kit bizvást nevezhetett statustikárnak.

A bécsi ministerium föladata volt, az austriai és magyar ministertanácsok közt közvetítői szerepet vinni: azonban az austriai ministerium bár személyeit és elveit egyre változtatgatá, s minden izgalmak iránt engedékenynek látszott is: a magyar ministeriura ellenében mindenkor bizonyos felsőbbbségi szerepet igényelt, és jegyzékeire kitéróleg válaszolgatott. Ha két ministerium küldöttsége összejött, az austriai küldött tag közönségesen azt nyilatkoztatá, miszerint neki csupán arra van utasítása: hogy hallgassa meg mit a Magyarok ajánlanak, de

részeről azzal, hogy indítvánnyal lépjen föl, megbízva nincsen.

A custozzaí győzelem után az austriai ministerium már nyíltan lépett föl, elkészült a híres Staatschrift, mely a magyarországgali viszonyra, miként azt a ministerium felfogá, teljes fényt vetett. E dolog aggodalmat szült mind a magyar ügyérségben, mind az országban. Utóbb, — augustus végén, magyar ministeri küldöttség ment Bécsbe, a küldöttek gr. Batthyány és Deák voltak, ezeknek fogadtatása azt tanúsítá: hogy hivatalok további viselése lehetlenné vált.

Pál sima diplomata volt, a dolgok folyamából könnyen vont következtetést az eredményre is; látta az austriai ministerium magaviseletét, megértette a magyar ministeri küldöttek fogadtatását, s hamar számot vetett magával, hivatalával. Ide járult az is, miszerint az Augustus utóján történt jelenet óta az udvarnál is hidegen láttaték, a dolgok is igen fenyegető bontakozásnak indultak. Elhatározta tehát magában, onnan, hol teendője úgy sincs, visszavonulni; határozatát cselekedettel váltotta be, és September elején a ministeri tárczát letette.

Most ismét magán életbe lépett, s mint neki a körülmények sugallták, teljes elvonultságban élt, azon lévén minden úgy ékezettel: hogy sem ő, sem családja az uralkodó ház iránti ragaszkodásában ne tágítson, sőt ismert hűséges ragaszkodását irányában mindenütt és mindenben szeplőtelenül fentartsa. Ügyekezését mai napig is megtartotta, hive, kedvelte az udvarnak, mint volt mindig. Tette, és eljárása elég bizonyság arra,

hogy őt a forradalmi emberek közé számítani sehogysem lehet; körében, hivatalában mindig törvényes úton működött, sem tett, sem tanácsosai nem lépett fel ott, hol a birodalmi érdekek tágitása célba vétettek, hol az austriai ministeriummal jó egyetértést, vagy annak érdekeit csak mégis zilálhatta volna. Mintán kilépett is, kedves embere maradt a kormánynak, mint volt, midőn Batthyány ministeriumába lépett.

A martiusi engedélyek kinyeréséhez ugyan határozottan járult hozzá ő is, tanácsolván kegyes fejedelmének, hogy csak ez után lehet a birodalom drága követ, Magyarországot, megtartani; de ép neki jutott azon hely, mely loyális érzetével a legmegegyezőbb vala. Ő közvetítő szerepet játszott a korona és nemzet között, s szerepét ministerkedése végperczeig igen eszélyesen vivé, mihelyt pedig az ügyek oly fordulatot vőnek, hogy kötelesség-parancsolta eljárása ellenkezésbe hozandhatta volna önmagával: noha igen fényes volt állása, azt is azonnal elhagyá.

Mint tudjuk avatott diplomata volt, a kabinetekben teljes otthonossággal bírt, igen hihető tehát: miszerint az orosz ágyuk hangjait idejekorán meghallhatá, a vérszapot jókor megérezheté; tehát már a martiusi napokban láthatá a kikerülhetlen jövődőt; ministeri eljárása csupán a királyi levelek és intézmények ellenjegyzésére szorítkozott, s így majdnem azt lehet mondani: ő miben sem vőn részt, Bécsben maradt folytonosan, politikába nem vegyült, semmi bonyodalmakba nem avatkozott; a székvárosban gyakran megjelenő magyar küldötteket szívesen látta, sőt vendégszeretetével meg is lepte nem

egyszer őket. Utóbb azonban elhagyta Bécset is, és September elején uradalmaiba vonult.

Ez volt Pálnak a forradalom folyama alatti köre, cselekvése, és története; hazája ügyeit azután is figyelemmel kísérte, de a kormánylati ügyektől tova maradt; ha részt vett valamiben, leginkább oda működött, hogy a hon anyagi érdekét segítse előmozdítani, hogy pártolja ama vállalatokat, melyek a nemzeti jóllét fejlesztésére határozott befolyást gyakorolhatnak, minők például a vasutak.

Átalános jellemzése ez: Pál teljesen kiművelt, és kitanult udvari ember; ragyogó nagy úri modorában, hajlamaiban, szokásaiban, tapasztalt diplomata, s hosszas tapasztalás által edzett tapintatánál fogva biztos politikai hévmérő. Elénk, elmés, udvarias, salonszerű; a kabinetben ügyes dolgozó, az angol okos, és előrelátó diplomacia nevelte. Ünnepeyes alkalmaknál egygyé olvad benne a XVI-dik század gazdag magyar mágnása, és a XIX-dik századiki angol büszke lord annyira, miszerint minden föllépte az utólérhetlen magyar oligarchát jellemzi. Állításom bebizonyítására nem kell messze mennem adatokat felhoznom.

Ki nem ismeri a ma uralkodó orosz czárt, Sándort; vagy ki nem hallott annak mesés fénynyel párosult megkoronáztatásáról? Európa minden jelentékeny udvara képviselve volt, az osztrák cs. kir. uralkodó házat Pálunk képviselte; pazar, de mégis ízlésteljes fénye, jelmeze, adott ünnepeye közbámulás tárgya lőn; magyar mágnási felbecsülhetlen öltönyét minden jelenlevő megcsudálta; cselédeiről, kísérőiről, s minden magával vitt

készletről eleget regélnek a napi mondák; olvassunk pársort az általa adott dálidóról.

1856, September 27-két írtak; termeibe csak a legmagasabb vendégek valának hivatalosak, e minden ízlés és kívánalmon felülálló díszítményt a népnek nem jutott alkalmá megbámulhatni, mondom tehát, csak legmagasb vendégek valának hivatalosak. „Tündéries” hangzott önkénytelenül minden ajakról, midőn az ünnepély megkezdődött, „varázsszerű, igazán hercegi, méltó a Moszkvában képviselt nagy hatalomhoz” és az egész valóban tündéri látvány volt.

A terem, mely mintegy varázsütésre állott elé, a legszebb virágok, pálmabokrok, és szökőkutakkal rakott kertével; a medenczéből a víz kristálytisztán ömlött, szobrai és Imolájával, mely az udvar számára készült, emelvénnyel átellenben állott, karcsú hófehér szőnyeggel bevont, és gazdagon aranyozott oszlopaival, melyek a csillagalakra szőnyegezett boltozatot emelték; ezer gyertyáival, melyek roppant kargyertyatartók, vagy csillárokbán, mint fényes nap világították be a termet.

A gazdag egyenruhák aranya, gyémántja és ezüstje, a hölgyek pazar ékszerei, a szemet csaknem vakítólag csillogtak, és tündöklöttek; az egész ház nyitva volt, és valóban annak festői látványt leírhatlan derűtséget okozott; midőn a derék zenekar játéka alatt a teremben tánczoltak: azon urak és hölgyek, kik a tánczban részt nem vettek, páronként vagy csoportokban a termeken keresztül lépcsőről lépcsőre minden irányban kéjsétáztak. Seholy tolongás, és mindenütt csodás rend.

Minden, ki rangja által az állam szolgálatában, vagy

állásánál fogva, a társaságban igényt tarthatott a bála meghivatni, megjelent, és beszédében nem talált elég hálaszavakat azon feledhetlen szeretetreméltóságért, melylyel Ligne hercegnő a háziasszony szerepét vitte, azon nyájas méltóságért, melylyel a követ mindenkit fogadott, és a tartózkodásteljes előzékenység miatt, melyben a követségi személyzet tagjai egymással vetélkedtek.

Az udvar 10 órakor érkezett, a czár, mint szinte Konstantin és Nikolajewich Mihál nagyherczegek sz. István rend nagyszalagját viselték. A polonaiset, melylyel a bál megnyitott a császárné Eszterházy Pál herczeggel, a császár Ligne hercegnével, és Konstantin nagyhercegnő Eszterházy Bálint gróffal lépdelték, stb.

Az esteli 5 nagy, és 9 kis asztalnál szolgáltatott föl, és gazdag kiállítása mindennemű és alakú ezüst edényeken, különösen a 120 személyre számított ezüst asztali étszerek nem kevésbé költötték föl a vendégek bámulatát. A bál szakadatlan élénkség közt reggelig tartott, és bizonynyal szép és maradó emléket hagyott maga után.

Ily pompát és fényt szokott mutatni nyilvános ünnepeken herczeg Eszterházy Pál.

Az orosz „Invalide” néhány jellemző sort mutat fel kitüntetéséről, midőn az ő magasságához intézett czári leiratot közli magának a czárnak aláírásával, a szavak ezek:

„Azon óhajtással, hogy ön iránt koronázásunkon, mint ő felsége Austria császára rendkívüli követének jelenléte alkalmából, különös jóakaratumk tanúbizony-

ságát adjuk: önnek a sz. András rend gyémántokban idemellékelt jelvényeit adjuk és adományozzuk. Jóakarója Sándor. Különben a herczeg él mais, ép egészségnek örvend, s mint elődei magas fényének dicsőségét nyugodtan élvezi, s áll mint megrongált part mellett az érintetlen tölgy, melyet a sodró ár kikerült, a sodró ár mondom, mely annyi sok jót és rosztat magával ragadott.

Gr. Széchenyi Pál, kalocsai érsek

A Széchenyiek.

Mielőtt e nagy név másodszori említéséhez fognék; jónak találok egyetmást az életrajzokról, s azoknak olvasásáról fölmelegíteni: nehogy valaki azt oly közönyösnek tartsa, mint bármily más tárgyak elsorolását. E figyelmeztetést tán legelső hősömnél kellett volna fölemlítenem, azonban az emberi természet rendesen oda vonzódván, hol legtöbb érdeket lel viszonyaihoz képest, történik: hogy a nagy hangzatú nevekben is szívesen tesz válogatást. E név Széchenyi bizonyosan mindnyáját és pedig közelről érdekli, nem lesz tehát fölösleges oly név-nél kérni figyelmet, melyen három századnak dicsősége sugárzik át, s mely adott a hazának hatalmas közbenjárót, nemtőt, vezért, apostolt, melyben megdicsőültünk mindnyájan.

Az ily rajzoknak célja nemcsak a származót, és élet változatainak hideg fölemlítése; hanem az emberi természet nagyságának, de egyszersmind gyarlóságának, is megismertetése: hogy a jóra nemes példák által serkentessünk, a hibáktól káros eredmények által visszatartassunk. Az olvasó keble magasan dobog fel, s lelke a kitüntetett emberi méltóság által magához az istenséghez emelkedik; midőn az emberiség gyöngyein átpillant,

midőn gondolkozásmódja, hajlama, és tetteihez hasonló érzést, indulatot, és irányt talál: míg a botlások olvasásában saját gyöngeségére is rábukkan, s figyelmessé, és óvakodóvá tétetik; megtudja tehát és látja azt, mit másoktól vagy nem hall, vagy hallani, láttatni sem szeretne.

Ki munkásságra hivatott, kinek lelke szívesen tévedez a múltak eseményein, s azért tévedez, hogy belőlök bölcs következményeket vonjon ki: látta az embeii méltóságnak halhatlan példányit; s a hív vezérek által maga is hasonlókra buzdítatik; a szent tűz, mely ily eszmélkedések közepett lelkében lánggra gyűl, egy életpályának szolgál kalauzul.

Ha pályát akar választani, előtte lobog a fáklya-fény, mely biztos irányra mutat; ha már tért foglalt, látja az élet diadalait, s kitartó lélekkel ügyekszik céljához. Így használnak az életen keresztül mentek árnyékai a síron innen maradottaknak! Az olvasásnál tehát figyelni kell, mindarra:

Mi a célba vett egyéniséget meghatotta, mi őt hajlamra, akaratra bírta; mert a lélek csak akkor cselekszik önkényt, midőn természeti ösztönből cselekszik; s neveltetésünknek mindenkor az legyen főhivatása: hogy miután Isten, világ, s minmagunkkal megismerkedtünk: lelkünk a gépies kimértségből vetkezzék ki, s önerejével működjék.

Olvasmányok, látványságok hatnak legkivált az ifjú kedélyre, s e hatás legtöbbnyire tüköré a lélek leendő önkénytes működésének, az ifjú hajlamnak, s a még nem ismert hivatásnak. Thucydites könyvekre fakadt, midőn Herodot történelmének felolvasását hallgatta, s

pedig csak 15 éves vala, s az ifjú elfogultság nem kerülte ki a történész figyelmét; rögtön atyjához fordult, s fiának leendő nagyságát előre megjósolta. Cató 14 éves volt, midőn őt nevelője — Sarpedon — Syllához vezette. Egy halom levágott fül vala ott látható, a fülek jeles romai polgárokéi valának; — a nép mely e látványt körül fogá, eliszonyodott, és keservesen zokogott. Cató nem a közsopánkodáson indult meg, de a dolog lényege hatott lelkére.

Haragra gyűlt az alig serdülő növendék, s gyöngé és tehetlen ereje cselekvésre lángolt föl.

Mit akart tenni, minden történetbűvár ismeri.

Íme a haza szabadságára büszke lélek az emberi méltóságot lealázó igazgatást már ifjú korában is nemes lélekkel gyűlölé.

Nem arany veszteget meg embert és nemzetet; ártalmatlan és hatástalan dolog ez oly egyéniségeknél, kik elvnyomon, és bizonyos irányban haladnak: hanem ferde nevelés, korcs szokások, kéjpéldák, s erkölcstelen emberek társasága; a történelem, ha mitsem jegyzett volna is föl, mint egyes családok vagy nemzetek emelkedésének vagy bukásának okait: ez egyért is megérdemelné, hogy szeretet és tisztelettel olvastassék. Ez tünteti föl az emberi nagyságnak fényfokát, ez rántja le a hazafiatlanság álarczát; ebben istenül meg az emberiség, ebben ragyog fel az emberi nem méltósága: de egyszersmind ebben vesszőztatik meg a bűn, ebben mutattatik ki a kárhozat útja, ebben tűn fel a parányiség, a nagyság!

Ha ember, tudós, művész, hazafi, honpolgár, keresztény, bajnok, fejedelem, bármi óhajtasz lenni, a történel-

meket tanulmányozd; az emberi boldogság, az emberi tökély eszközeivel és elleneivel ott található fel. — Az ember nem született zugnak, nem magának; hivatása cselekvés, dicsősége köre egy világ; minél szélesebb kör ajánlkozik a munkálkodásra: annál tagosabb, annál magasztosabb tér után vágyakodik, annál nemesebb, annál hasznosabb tettekre lángol föl: Innen van, miszerint kell, hogy minden nagyratörő léleknek legyen nemzete, melyhez magát csatolhassa, mely lépteit támogassa, mely tetteinek örököse legyen.

Nézzétek Görögont, ott királyok haltak meg a nemzet boldogításáért; mert általános volt a meggyőződés, hogy a veszélyeztetett haza csak így leend megmenthető; az apák hálaáldozatokat mutattak be, mert gyermekeik a haza harcában hunytak el! Nézzétek Rómát, a Coclesek, Deciusok nagyobb dicsőségnek tartották meghalni a közérdekért: mint bármily haszonvadász hosszú életet élni. ott van Brutus, ki behunyta ugyan szemeit, de honáruzó gyermekeit mégis megölette! Csak ily országok emelkedhetnek magasra; mert van bennök erőslelkűség, van önmegtagadás, tiszta és egyszerű erkölcs. Egyébiránt nem kell nekünk oly távolba mennünk, hazánk is hősök hazája; ha más néven nevezzük is őket, voltak nálunk is Camillusok, Leonidások, s voltak királyaink is, kik közvitéztként állottak síkra, csak hogy az ellen lealázva, a haza mentve legyen.

Hazánk sok koszorút mutathat fel a múltból!

A Széchenyi család múltjába is igen gyakran belefőnődnek a nemzet babérai: amaz utakon melyek babért teremnek, gyakran találkozzunk e nagy hangzatú névvel;

nemzedékről nemzedékre, firól fira szállott e nemzetség magasztos hivatása; mintha égő oszlopol emelte volna ki a gondviselés, hogy a sötétben tévedezőknek útmutatóul szolgáljon.

Ha bölcsőjét keressük, aligha Nógrádmegyében, Széchenben nem találандjuk, az Oesterreichische National-Encyklopaedie legalább onnan származtatja, s egy bizonyos monda nyomán már a francia és nápolyi trónviszály idejéből emeli ki, midőn t. i. az Árpádok kiholta után az Anjou család nyeré el a m. királyságot; mások e név dicsőségét a magyar kereszténységgel egy korúnak állítják. Mindegy ha mai, vagyis új név lenne is, annyi hazafiság, annyi önállóság, s oly bokros viselt dolgok csatlakoznak hozzá, hogy bizonyos büszke érzettel sorolhatjuk e nemzet legragyogóbb nevei közé. Határozottan ennyit tudunk:

A családnév Széchenyi M i h á l b a n örökölt meg, ki Zrínyi Miklósnak, a magyar Leonidásnak fegyvertársa vala, és Schvendi Lázár legtapasztaltabb vezér nyilatkozata szerint egyike volt a legbátrabb, leghatározottabb jellemű hadfőknek; ifjú korának eseményei elmerülnek ugyan a zivataros idők tarka színezetű tömkelegében, de mind a megbízás, melyben az említett fővezér részelteté őt, mind a kivitt dolgok Pápa és Veszprém alatt, benne kemény katona, rendületlen férfiú, s kitűnő jellemű honpolgárra mutatnak.

Úgy látszik, már ekkor férfikorát élé; de a rábíztakból bizvást következtethető; miszerint ifjabb éveinek munkakörét is hason foglalkozások edzék meg. Szulejman ült az ozmán trónon, Magyarhonban s az azon elkö-

vetett méltatlanságokat kiki ismeri elég tér; nyílt tehát minden jobb keblű honfinak hazafiúi tartozását leróni. Azon időben ifjainkat katonai pályára soha nem kellé nógatni, önkényt is fegyvert ragadtak azok, s mint sok szálltak vívni: csakhogy a gyűlölt ellent földre teperjék, csakhogy a hazát megszabadítsák, csakhogy őseik babérain nyugodt lélekkel legeltethessék szemeiket. Koháry a Lévánál dicsőén elhullott bajnok apának véres köntösét mindennap megpillantá, kardját már ifjabb éveiben is gyakorta oldalához illesztgeté, buzogányán gyöngé erejét edzegeté; hogyne váltak volna tehát ily ifjak mindannyiszor hősök, valahányszor a cselekvésre tér nyílt, valahányszor őket a közügy csatamezére szólítá? Az ifjúkornak eseményei gyakran álmoként tűnnek el, de milyen volt legyen foglalkozások, mutatják érettebb kori tetteik.

Minden lépés, minden tény magával hordja következményei csiráját, tünékeny fellobbanás nem szokott nagy tetteket szülni.

Szulejman egyre böstörködött, a harcz és foglalásra mindig kereset és talált alkalmat: Miksa már aggódni kezdett; de miután belátta, hogy a Magyaroknak harczter az eleme, hogy e nemzet ott keresi és találja fel a dicsőséget, ő is ebbe vetette minden reményét, és nem csalódott. Felhívta a nemzetet, örömmel lelkesültek fel a fedelmi föl hívásra, s megindítatott a nagyszerű hadjárat a rakoncátlanul garázdálkodó ellenség megzabolázására.

A Magyarország megszabadítására szorgos gondot fordító Miksa igen ügyesen választá meg hadvezetőit, Eck, Schvendi, mindig azon hősök között fognak szá-

míttatni: kik az osztrák birodalomnak igen hű szolgálatokat tevének. Mihálunkat mindkettő kedveié, iránta mindkettő előzékeny bizalommal viseltetek, a harcztéren mindkettő örömmel üdvözlé.

1564-ben béke kötöttetett a törökkel; ez nem elégítette ki a magyar nemzet kívánalmait: inas oldalon pedig Szulejman a régóta követelt adókat nem kapván meg, Önkénytes kármentesítésül hazánk több nevezetes helyiségét foglalá el. E tett mind a kormányt mind a nemzetet határozott harczias hangulatra bírá: s ennek következtében szólítá Miksa fegyverre a nemzetet, és ennek következtében történtek a nagyszerű hadmenetek az említett férfiak szerencsés vezérlete mellett.

Szulejman a készüléteknek készülétekkel, a harczias hangulatnak kész hadseregekkel felele meg; elfoglalá Palotát, Gyulát, Veszprémet, s egyéb jelentékeny helyeket, seregei annyira megszaporodtak, hogy az országot mintegy előzőnleni látszanak; tehát nem volt város vagy erősség, melyet a szerteságuldozó rákonczátlan csapatok végveszélylyel nem fenyegettek volna.

Schvendi egy pár jelentékenyebb vállalat kivitelét teljesen Széchenyire bízta. Mint dandárparancsnok előbb Pápa alatt kísérte meg hadi szerencsáját, hol is ügyes tapintatot, és jeles avatottságot tanúsítván, megmeg a másik vezérnek, Ecknek vontá magára figyelmét. Eck Veszprém fölszabadításán működék, s hogy a megszálló török és tatár csapatoknak a végcsapást is megadja: egy jelentékeny magyar hadosztályt állítván egybe, annak élére Széchenyi Mihált rendelé.

A föladat nagyon csiklandós, a kimenet igen kétesnek mutatkozik, az Ozmán igenis túlnyomó erővel rendelkezik; Mihál azonban ennek dacára sem rettent vissza: sőt bizton számítván az elkeseredett védelemre, minden intézkedéseit oda fordítja, hogy minnek erővel nem szegülletend ellene, fortélylyal verje azt vissza. Számot vetett tehát szigorúan magával és hadaival is, s azonnal rohamra indula.

Veszprém mais kemény kőalkotmány, minő lehetett még akkor? tehát minél számosabb vala a védcsapat, minél makacsabbul daczolhatott természeti helyiségére nézve: annál elszántabb harcznak, annál határozottabb vitézségnek kellé kifejlődnie. Hogy Veszprém csakhamar elesett, s magyar csapatok vevék birtokukba: kizárólag Széchenyi erélyének, s bölcs intézkedésének köszönhető. Mutatja ezt az eredmény.

A fővezér minden visszafoglalt helyet azonnal följelenté a kifejlett vérontás eredményével, a csatahősök neveivel, s a vezérek jellemzésével együtt. A vérküzdelem 1566-ban történt, s Mihált még ugyanazon évben mint várparancsnokot üdvözöljük. Miksa király ugyanis Széchenyiben egy nagyatermet, hős lelkületű s tapasztalt hadvezetőre ismervén: Veszprém várának parancsnokává tévé, s annak védelmét szabad rendelkezésére bizá; hogy pedig magas hivatásának annál fényesebben megfelelhessen, tetemes haderőt ada rendelkezésére, így lőn méltányolva csakhamar magas érdeme, s az újdon ütött vezér így alapítá meg fényes nemzedékét örök időkre.

Mihál után számos nagy és babérkoszorúzza nevet

lehetne ez ős családból fölemlíteni, kik majd fegyverrel kezeikben vívának meg férfiasan a nemzet dicsőségéért, majdmeg mint békés polgárok törekvénék a közjólétet előmozdítani: azonban a történet évlapjai úgy is felmutatják azokat koszorúikkal, érdemeikkel saját helyökön. Mi térjünk át Györgyre.

György üstököse családnak, üstökös csillaga nemzetének; őt bizvást nevezhetni oly férfiúnak, kit Isten jó kedvében szokott adni nemzetének, kit a gondviselés magas szerepekre jelöl ki, kit az Úr tűzszlop gyanánt állít fel milliók közt: hogy mindannyian oldalához seregeljének, hogy hallják ajkairól a hitbizomány kenetűs szavait, hogy biztos léptekkel kövessék a tért, melyet ő mutat ki: vallás, tudomány, harczpálya, és erkölcsiség mezején.

György a hírhedt áldornagy 1592-ben született, Széchenben Nógrád vármegyében.

E név Széchenyi György a haza és egyház emlékezetében ott áll: hol a hazának és egyháznak legnagyobb tisztelet, legméltóbb bámulatrahívó nevei állanak; másokat zajos, országos horderejű dolgok tettek nagyokká, másokat a közjó melletti csöndes munkálatok emeltek fénypolczra: Györgyünk mindkét érdemben oly fényt deríte családjára és honára, minővel a hazai földön kevés név, kevés sarjadék díszeskedik. Voltak nagy emberek, kik nevöket csodálatnak köszönék: ő tettei eredményének a köztiszteletnek tulajdoníthatá; ott bámulat, itt valóság ada nevet, s ép ez az, mi őt minden oldalról érdekes egyéniséggé teszi.

Vannak szülék, kik gyermekeik első lépteitől mit-

sem remélnek, vannak kik igen sokat, mindent; de sem ezek, sem azok nem nyúlnak ama módokhoz, melyek ott irányt adjanak, itt biztos vezérül ajánlkozzanak. S innen származik, hogy míg az elsőknél a czélszerű nevelés és tanítás a tévútra sikamlottnak határozott irányt adhatnának a jóra; emezeknél, ha a vak elbizakodottság ugyanazon eszközök által elháríthatnék; a különben is nemes természeti törekvés a leggyümölcsözőbb fául lehetne tekintendő. Tehát a szüle, ki gyermeke növelésében mellőzi a kellő eszközöket, nemcsak magának árt: de árt sarjadékának is, midőn szívzálogának legfőbb kincsét, a nevelést elhanyagolja. Nem elég, hogy észszel bírjunk, nem elég, hogy a természettől jó érzelmű szívvel áldassunk meg: kell, hogy mindkettőnek jó irány adassék.

Valami közönséges dolog, embert működni látni, de igen látni oly embereket működni, kik a dologhoz értenek, kik bírnak képességgel a szerencse és körülmény felhasználásához, kikben a lélek hajlammal párosul, kik ügyeiket hamarébb látszanak végezni, mint kezdeni: már az nem közönséges dolog. — Csak oly emberek bírnak tetteikben határozott színezettel: kiknek keblében jogéret honol; az ily kebelben megterem már az erény, mert a ferde érzületek lenyírbálvák, mert önmagának korlátolása által az emberi érzéki világ is megtisztítva lőn. Mindezt csak okos nevelés hozza meg.

Györgyünk szülei a növekedő ifjában korán megpillanták a szép észet, a nemesrei hajlamot, de nem hagyák magokat elkábíttatni; hanem minél szebb reményű jövőt ígérének magoknak: gyermekük fejlesztésére

annál több gondot, annál nagyobb figyelmet fordítanak. A haza nem ad mindenkor, de sokszor követelhet, mert adott őseinknek, gondolák magokban; s minden ügyekezeteket oda fordíták: hogy a szép ész és nemes hajlam kellő kalauzok által vezéreltessék.

Tehát mit tevének? azt mit mais sokan mulasztanak; mitől mais sokan, minthogy magok sem kísérték meg, visszaborzadnak; mit magasabb, vagy kényesebb származatukra nézve mais sokan oly szívesen mellőznek: gyermeköket iskolába küldék; hogy lásson, halljon, tanuljon, tapasztaljon; hogy, ha nyilvános térre készül, ifjú erejével is nyilvánosan törekedjék megküzdni. Családneve már ősi tettekben ragyogott; tehát annál lélekismeretesebb dolognak tartották, megadni neki is mindazt: mi őt korának, egyházának hű polgárává, teheti.

Sokszor megzaklatták balesetek e hont, de jobbai kétségbe soha nem estek; sőt minél inkább megnehezült az idők viharos járása fölötté: gyermekei annál határozottabb tetterőben törekedtek föllépni. Pusztította Tatár, irtotta Török, s a nemzet mégis él nyelvben, ősei emlékében; mert jókor ébredett, jókor cselekedett; mert törekedett megadni gyermekeinek azt: mi a múltat emlékezetessé, a jövőt varázserejűvé tévé, mi edzett lelki erőt, szült tettakaratot. De ne eszmélkedjünk, nézzük inkább, mint törekedtek a gondos szülék Györgyünket derék emberré nevelni.

A házi nevelés köréből kiemelkedvén, és kellő alapismeretekkel bírván: azonnal Nagy-Szombatba viték; az ottani iskolák akkor igen magas hírben álltak,

az ifjúság minden oldalról igen szép számmal sereglett egybe. Némelyek visszaborzadnak a vetélytársaktól, hogy gyöngeségök feltűnőbbé ne válják: György maga is oda kívánczolt, hol a nemes vetelkedésre tagosabb tér ajánlkozik. Ipar, szorgalom és erkölcsiségben csakhamar társai fölé emelkedék.

Ki a lángeszű növendéket legnagyobb figyelemmel kíséré: az P á z m á n y P é t e r vala. — Roma, a pogány Romais hitt nemtőben, minden egyén, minden tettnek tulajdonított saját geniust: s mi keresztények, kik a gondviselésnek annyi zálogával bírunk, mi nem hajolnánk meg őrangyalaink intése előtt, mi nem ismernénk el minden jóra kalauzoló nagyainkban egy-egy őrangyalt? — Ha igen, bizvást elmondhatjuk: Pázmány Péter lón Széchenyi Györgynek őrangyala.

Bécsben a hírhedt Pázmányféle collegiumot a halhatlan nevű Pázmány Péter alapítá, most, hogy a nagy bíbornok a lángeszű ifjúnak kellő nevelést adjon, hogy jeles tehetségét határozott irányra vezesse: mind a bölcsészeti, mind a theologiai tanfolyamra Bécsbe szólítá.

Örömmel ragadá meg György az alkalmat, s a külföldnek is csakhamar bemutatá, miszerint ott, hol nemes tűzzel nemes hajlam is párosul: nincs akadály, nincs nehézség a dolgok kivitelében, s hogy mind a családnévnek, mind a fényes bizalomnak könnyű megfelelni: csak ösztön lakozzék a kebelben, csak minden munkálkodásunkban kitartás kísérjen. Keblét különben is tiszta vallásos érzelmek melengetvén, tanulmányi foglalkozásai pedig benne a papságrai hajlamot még inkább nö-

vesztvén: lőn, hogy az esztergomi főmegyébe lépett, s egyszersmind pappá is fölszenteltetett.

Mint pályavégzett, s pappá szentelt új egyén azonnal hazájába sietett, s lelkészi hivatalkodását elsőbb is Sellyén kísérté meg. A határozott jellem, a tetterős lélek, a tiszta keresztény buzgalom, a lankadatlan munkásság csakhamar ismertető jeléül léptek fel leendő nagyságának. S mint érdemié, úgylis haladott előre lépcsőnként. A Sellyéi híveknek alig hirdetheté az úr igéjét három hóig: a magas műveltség, a feddhetlen erkölcs máris magasabb polczra emelék.

1645-ben az esztergomi székesegyház kanonoki székkal tiszteié meg, s reá csakhamar vágújhelyi prepostságra emeltetek. — Ha minden embernek, annál inkább meg van minden családnak az ő sajátsága. Egyik fukarságban lel gyönyört, s e faragott képnek akartalan is áldozmányul vet mindent; másik a badarságig fényűző, és sem saját, sem családi jövőjére nem gondolván, akkor érzi magát legkönnyebben, midőn kincsgazdag nehéz öltönyeit magára vonhatja; kevésnek adatott meg, hogy nemesen takarékos vagy nagylelkű tudna lenni; hogy kincsgazdag pénzfórásait embertársai boldogítására, vagy a közjóllét lendítésére törekednék fölhasználni.

Úgy látszik, az emberi kebelnek e legnemesebb tulajdona a Széchenyi családnak sajátságos örökje; majdnem példátlan, és bámulatot gerjesztők e nemes családnak nagylelküségi áldozmányai, melyeket majd az Úrnak majd a hazának oltárára teve le oly nemes indulattal! ha pedig azon eszközöket vesszük szemlélet alá,

melyeket e család a köztudományosság és műveltség előmozdítására oly bőkezűleg halmozott össze; bizvást ki mondhatjuk, hogy íng e nemzet nemzet leend, míg gyermekei kebelében hálaérzet lakozandik: nem lehetend farkunk ivadékának nevezhető, ki e nagy családnév előtt tisztelet és hálaérzettel nem hajoland meg.

Hála a gondviselésnek, e nemes családi hajlamhoz nyitott Györgyünknek tért is, hol önzéstelen nagylelkűségét korlátlanul gyakorolható. Ha nagy volt a gondolat az Úr szöllőjében alig működött papot oly gyorsan, s oly fényes polczra emelni: bizonyára nagy sőt magasztos volt a szándék is, melylyel az új prépost teendőit megkezdette. Első gondolata volt jövedelmének egy részét folytonosan jótékony intézetekre fordítani. Mily isteni ez eszme! Ha minden tehetős, nem jövedelmi részt, csak a hiú élvezeteknek századát szentelne is hason eszmék foganítására: vájjon az emberi jótékonyiságnak nem állnának-e már ezredéves intézetei, volna-e e honban árva, ügyefogyott, béna, elhagyott, ki nem emelne bizalmas szemeket bármily perczben is nagyaink intézményeire? míg most éh, nyomor, fagy vagy keserv örlé le gyakran az árva életet, melyet egy szívemelő részvéthang, egy gondosan félrerejtett fillér könnyen képes leendett megmenteni.

Hát az annyiszor félreismert hon nem lenne-e nagy gyermekeiben, s gyermekeinek felebaráti szeretettanúsító tetteiben; állna-e emléktelen annyi tér, melyeken a legnemesebb keblek hulltak el áldozatul, állna-e rideg elhagyottságban annyi fényes családi sarjadék, kiknek feje kábul meg, midőn ősei sasfészkére fölpillant. Mi em-

bért emberhez legmaradandóbb lánczolattal fűz, az a jótékonyság; és szinte jótékonyság az is, mi embert embernek legnagyobb kegyelettel emel föléje. Az irgalmas férfiú — mondják a sz. lapok — maga lelkével cselekszik jót; s ki irgalmasságot gyakorol, életet talál.

Mondók, miszerint Györgyünknek első föltéte volt, jövedelme részét emberbaráti intézményekre és szent czelokra fordítani, s hogy a gondviselés e tért mégis adá neki: a ráruházott prépostság első alkalmat szolgáltatott neki. A prépostsághoz tartozó templomok és épületek mind roskadozó állapotban voltak, a folytonos háborgások majdnem minden javát zálog alá vetek; tehát, ha az egyszerű címet kiveszszük, emez egyházi fényes méltóság helyreállítására majdnem új alkotóra vala szükség; ama valóban úgy nevezhető török világban egyházi és családi jószágokra nézve ez nem vala újdonság: s hogy megmeg visszaállítottak, csak ama nagy férfiak erénye és erélyének köszönhető, kiket a gondviselés útmutatókul állíta a dolgok élére, hogy mint Prometheus állítsanak, alkossanak, teremtsenek.

S Györgynek, hogy legnemesebb hajlamának félreismertetlen jeleit adja, csakugyan ily térre vala szüksége. Adott neki az Úr, adott a hon, hogyne érezte volna kötelességül szinte adni? Midőn a prépostságba lépett, elfogult lelke az Úr oltárát oly elhagyatva látni; midőn egyéb épületeket pillantott meg, oly visszásnak látszott előtte ily gazdag egyházi méltóság lakhelyeit ily roskadó félben szemlélni! A jószágok elzalogításáról már eleve értesült: tehát midőn először lépé át küszöbét új hivatalának, a főnemlített gondolat már megfogamzott volt

lelkében. Elvéhez, tervéhez a legszilárdabb lélekkel ragaszkodott. Gondjainak első gyümölcsét az egyházakra fordítá; mintán pedig egyéb épületeket is biztos állapotba helyezett, erszényét vette számba, s a prépostságnak minden elzálogosított jószágát saját pénzén törekvők visszaváltani.

A vallási izgatottság, s az ebből származott lelki ingatagság egyéb helyek közt Vágújhelyen is több mint 30 éven át zaklatta a feleket. Okát az ily szerencsétlen lelki állapotnak egyéb okokon kívül magunkban is kereshetjük. Szeretjük a nagy szókat, a fényt, a magasatos tetteket, a nagylelkűséget eleven képben látni, s akár egy akár másban igen hamar ingadozunk: ha eszménk, szemünk, álmaink fényképeit nem szemlélhetjük magunk előtt megtestesülve. Hol a lélek ily állapotban teng, ott nincs biztos alap, nincs szilárd meggyőződés: azért a szószékre oly férfiakat bocsátsatok, kik az ég szavait isteni köntösbe burkolják, kik a Megváltó szelídségét annak ártatlanságával palástolják, kik annak isteni küldetését jótékonyág angyalaiként hirdessék, kik szívet és észet összeolvaszszanak, kik vallás és erkölcsiségnek biztos alapot rakjanak.

Mit tón György? beszélt és cselekedett. Midőn a szószékre lépett, páratlan papi erélye, feddhetlen élete, s hatalmas szónoklata mindenki figyelmét magára vonta: midőn tenni kellett: nem vont tanácsra senkit, nem hirdetett előre semmit, de templom s egyéb épületeken mindenütt szemlátomást működött jótékony keze; s midőn egyháza elzálogított jószágait is visszaszerezve látták, midőn hallák, hogy minden tehetségdúsabb egyházi nő-

vendek hathatós gyámolítását emlegeti; akartalan is amaz eszmére jöttek, hogy eme nagy férfiút koránsem pártérek vezérli, hogy ez nem anyagi meggyőződés nyomán halad; hanem egy magasabb szellem lehet kalauza, s minden szavának, minden tettének Isten dicsőítése végcélja. S mi lőn eljárásának eredménye? A megfészkelte vallási izgatottságnak teljesen véget vetett.

Tette, eljárása, élete sem a kormánynak, sem egyházfőjének figyelmét ki nem kerülheté. Kitüntetése most már villámgyorsan haladt előre: 1647-ben már a pécsi püspökmegye fénypolczán látjuk, reá pár év múlva Veszprémben, négy év múlva pedig Győrött; 1678-ik év pedig őt már mint kalocsai érseket üdvözlé mely magas méltóságában egyszersmind a győri püspökmegyét is kormányzá, s mint ilyen Győrött egyházi zsinatot is tartott, melynek határozmányai azonban napfényre soha nem jutottak; mily erély, s mily jótékony intézkedések követhették mindenütt lépteit, könnyű a mondottakból következtetni.

Csalódnék azonban, ki azt hinné, miszerint az ennyi hír, név, dicsőség és fényes eredménykoszorúza tettek pusztán a kormányzatára bízott egyházi megyék területére szorítkoztak: ép oly erély és buzgalommal hajolt ő meg a haza és trón érdekeinek is, ép oly fényes tanúságát mutatá ő be itt is határtalan áldozatkészségének, s pedig mindannyiszor, valahányszor csak azt egyik vagy másik igénybe látszott venni akarni.

A Rákóczyféle mozgalmakat ki nem ismeri okaiban, eredményiben? Nyilatkozatnak nyilatkozat felelt, mind egyik fél békét sürgetett, de érdekében egyik sem tágí-

tott; végre kardra került a dolog, folyt a polgári vér, s a haza egyre aggályosabb szint öltött. Rákóczy azt mondta: ő nem akar hitet izgatni, elnyomni, ő csak azt akarja, hogy mindenki szabadságának örvendhessen. Ferdinánd pedig így szóla: ő tovább nem nézheti hivalkodó szemmel a haza veszedelmét, Rákóczy megfélemezett isteni és emberi törvényekről, s megszegte esküjét, melylyel magát a királynak s a magyar koronának lekötötte, tehát megsértette a királyt, midőn birodalmára tört, megsértette M. O. szabadságát, mert a nemzetet híre és akaratára nélkül írta be a szövetségbe; megsértette Erdélyt, mert e tartományt a rendek szabad választási jogának ellenére örökévé ügyekszik tenni, ő kényszerülve nyúl fegyverhez, de célja egyedül a lázadás lecsillapítása. Nagy fontosságú vala tehát a nyilatkozat mindkét oldalon, azért sereglett egybe oly tekintélyes hadcsapat mindkét részen; ki volt ugyan előre mondva: Hogy az eltántorodottak térjenek meg haladék nélkül, hogy a makacsok fejjök és jószágokkal játszanak, minden ígéretés, minden fenyegetés sikertelen marada, ment mindenki oda, hova sugalma vezeté, s a kemény vértusák egyre váltogaták egymást.

Hosszú lenne a dolgok bonyodalmát terjedelmében tagolni. Legyen elég itt fölemlíteni annyit, hogy noha 1649-ben III. Ferdinand és az L Rákóczy Györgyöt támogató Törökök között béke kötött: a Rákóczy által felhívott vendégek annak daczára sem szüntek meg az országot háborgatni, s különösen a határvégeket zaklatni; általában pedig a merre csak hadi szállásaik voltak, a szomszéd helységek mindenütt folytonos zsarolásoknak

valának kitéve. Az országban ugyanis több tekintélyes helyeket bírván, de majd élelemhiány, majd meg boszantási ingerből zaklatván, a fegyvert lerakott lakosságot sem kímélek meg! Ily helyek voltak névleg Szentgróth és Pápa, melyek szörnyű és gyakori zsarlásoknak valának kitéve.

A császári hadak oda irányzák ugyan minden törekvésöket, hogy a hol, s a mennyire csak lehet a féktenkedések árját gátolják; de mert Rákóczy betörései egyre fenyegetőbb szint öltének, minek következtében az erők nagyon is megoszlanak, s az ozmán hadak is igen nagy számmal valának; lön, hogy minden erőfeszítésöket is csekély siker követé. Az ily viszontagságos időben némely egyesek vállalatai igen jó szolgálatot ténének; ezek közt mindenesetre első helyen említendő Szechenyi György, ki híven hajolván meg honfiúi kötelemének, itt sem késett meg áldozatával.

György ekkor veszprémi püspök vala, majd hallotta, majd meg saját szemeivel is látta a szörnyű méltatlankodásokat; de látván egyszersmind a tehetlenséget is: tévé, mit tenni lelke sugallott, mit hazafiúi kötelessége parancsolt, mit ereje megbírt. Néhány zászlótartót fogadott, azoknak markába jó összeg pénzt nyomott, szerte bocsátá őket, és hadakat gyűjtetett; ismét lön, hogy saját költségén tekintélyes fegyveres csapatokat gyűjtván, 1651-ben ugyanazokat a nevezett helyek védelmére kiküldötte, s lehetővé tette, hogy az alkalmatlan ellenség mindkét helyről kiszorítassék; a császári hadsereg pedig ezalatt majd védelmi majd támadói állást foglalhatván, a legsikeresebb működéseknél vethet meg alapmunkálatait.

Ez intézkedése mindenesetre roppant áldozatba kerülhetett. Mutatja az eredmény, de mutatja az elismerés is, mely tettét a legmagasabb helyről követé.

Álljanak tanúságul a következő sorok.

„Tisztelendő Széchenyi Györgynek, a veszprémi egyházmegye püspökének III. Ferdinánd.

Tisztelendő szeretett hívünk! a hadi tanács alelnökének, a mi kamarásunk, tábornagyunk és komáromi főkapitányunk gr. Puchaim tudósításából örömmel értünk meg: hogy hűséged a Szentgróthnál egybesereglett katonaságunknak igen jó szolgálatot teve; hűségednek a mi és a haza jó ügyében tett ezen szolgálatát örömmel fogadjuk, mitsem kételkedvén, miszerint ugyanazon érdeken említett grófunk kérelme következtében a királyság és hazaszeretetből ugyanazt máskor is megteendni, mit mi adatandó alkalommal császári s királyi kegyünkkel meghálálni szinte nem mulasztandjuk el. — Kelt Bécsben aug. utóján 1651.” — Gr. Mansfeld Fülöphöz a győri várparancsnokhoz septem. 18-ról 1651-ről az említett Ferdinándtól szinte egy levél menesztetett melyben Széchenyi Györgynek a Pápa vidékének hűséges mególtalmazásaért hasonlóképp köszönet szavaztatik; de melynek tartalma tehát ígérete is egy és ugyanaz lévén, legyen elég a dolgot csak fölemlíteni. A különség a kettő között csak az, hogy amaz Bécsben, e pedig Ebersdorf bán kelt; de elég eleven tanúság mindkettő arra; hogy hazafiúi buzgalmának bőséges lerovása egy évre, s majdnem egy havi tartamra szorítkozik.

A Széchenyiféle hazafiúi nemes tettek láncolatában ez is egy ragyogó gyémánt. —

Egyházi méltóságát a kalocsai érsekségig követők, a felhozottak csak időközegi tények valának, de mindenestre olyanok: mik magas hivatásának és ritka jellemének mindenkor tanúbizonyságául szolgálnak. Nézzük most ama tíz eseményteljes évet, melyek életének legfényesebb, s mondhatni legvonzóbb időszakát képezik. Ha kimondjuk: hogy I. Lipót kormányzatának első felére estek amaz évek, egész nagyságában áll eléink ama rendkívül zivataros pálya, melyen ő mint főpap és hazafi, mint hű alattvaló és bátor lelkű bajnok: hitének, hazájának, királyának s a szabadságnak tette ama soha nem feledhető szolgálatokat; halljuk azonban magát az avatott tollú Mészárost, ki a Széchenyiek rajzában az említett időszakot következő szavakban jellemzi a Kelet Népei, füzetében:

II. Rákóczy Györgynek s Kemény János fejedelemnek I. Leopold elleni véres tusái, a pozsonyi híres országgyűlés, az újabb török háború, a vasvári békekötés, s a messzeterjedő Wesselényiféle összeesküvéstörténeteinek, ezen időszak — (1657-1687-ig)képezi mintegy közét, s mintegy gyúpontját. Különösen a közhatalomnak ezen utóbbi eseményre bekövetkezett túlszigorú eljárása rémülésbe és elkeseredésbe ejtette az egész országot. A haza nagyai közletről távolról majdnem mindnyájan részesek a felségárulási bűnben, részint elhagyták a honföldet, részint néma ijedelemmel szemlélek a dolgok sötét fekvését. A nemzet önmagára volt hagyatva, s a világi urak közül nem találkozott hatásos férfiú, ki a haza ügyében a megharagított szívű fejedelemnél jó szót emelt volna. Különösen az idegen katonaság beszáll-

lásoltatása, a hallatlan adók, s folytonos jószágkobzások voltak a nemzet fősérelmei. De az alkotmányos formákhoz szokott nemzetnek mi sem fájt mégis annyira: mint az, hogy mindezen terheltetések, s közreható tárgyakra nézve sem az országgyűlés, sem a magyar kormánytanács ki nem hallgattatott.

Elvégre is megyék kezdték meg a zajongást, s esedező feliratokkal fordultak a trónhoz. A papság részéről: Szelepcsényi, Pálffy, s Gubasóczin kívül Széchenyi György volt az leginkább, ki hazafiúi elszántsággal, s hű alattvalói indulattal fordulván a trónhoz, kérte a magas szívű fejedelmet: mikép hallgatná meg hű magyar tanácsosait is, s vonná vissza ama szigorú rendeleteket, melyek egyesek bűneiért az összes nemzetet ártatlanul sújthatnák. A nevezett főpap szabadelműsége, s különösen Széchenyi György bátor hangú levele váratlan volt az elborult kedélyű fejedelem előtt; s nem eredményezé ugyan, hogy a forradalmi elemek teljes kiirtására irányozott szigorú rendeletek azonnal megszüntessenek; de a hűség, s azon őszinte nyíltság, mely a hazafias ösztön által sugalt sorokban mintegy földeríté a helyzetek állását, jótékony befolyású volt tagadhatlanul.

A hazafiúi érzelem sugalta sorok olvashatók Kazy-nál; jellemzésül nem lesz fölösleges legalább csekély részével is megismerkednünk: „Igen jól tudja Fölséged, mennyi vért ontott legyen a magyar nemzet, hogy az austriai ház virágzó legyen; tudja miként állnak mais ügyei, most is vas és láng pusztítja a hont, hogy a veszélyt a szomszéd tartományoktól életáldozattal tartóztassa vissza. A nemzet e hűségés kötelmeit új bűnnel rombolták szét

némelyek? Igen, találtattak, kik példáit követek olyaknak, kik azokat a múlt században föl zavarták, s Ferdinánd és Miksa ellen fegyvert emeltek. Azok érdemlett bűneikért kellőleg lakoltak; mi lenne tehát tanácsosabb, mint, hogy azok is, kik a minap vetkeztek, saját bűneikért lakóijának inkább: mint szenvedjen az egész hon, s kevesek bűnét a legsúlyosabb költségeskedés és keserű adózásokkal legyen kénytelen leróni. A Török soha sem adand nyugalmat e hazának, a hiú és dicsvágyó nagy Vezér nem hagyand föl nagy kezdeteivel, Magyarország ellen ismét megújítandja a háborút, és ez által minden szomszéd tartomány veszélyeztetve leend.”

Vajjon ki nem látja e sorokban a leghódolatteljebb jobbágyi érzületet, vagy ki nem olvassa ki belőlök ama magasztos sugalmakat, melyek a haza megmentésére látszottak czélozni: de egyszersmind oly hű tanácscsal fűszerezvék, minőket oly zaklató időben nem meghallgatni nem lehet; ki nem látja tehát bennök a roppant ész és kellő hódolat mellett az oly szerény palástban, de határozott alakban előlépő szeplőtelen honfit is? végül ki nem látja, miszerint e névhez „Széchenyi” mintegy gondviselésileg zománczozódott hozzá a „közbenjárói” szerep is?

Embert nagygyá nagy események tesznek. Némelyek magok hintik el a magvakat, tehát bizton tartogatják kezeikben a körülmények gyeplőit; így tettek Sándor, Caesar, s ha viselt dolgaik nyomán nagyoknak neveztetnek is: egyéb ügyekben szintoly botlékony emberek voltak mint mi. Szerintem életcselekvőség, s nem kiszámított események tesznek embert nagygyá.

Széchenyit sem szavak, hanem tettek emelik azzá; a legválságosabb időkben élt, a haza ege elborult, a nemzet egyesek merényeért szigorúan lakolt, s ki a fenyítő ostort felfogá, az ő vala. Térjünk át most egy rá nézve valóban életeseményre, mint magán egyénre, mint papra.

1681-et írtak. Ez év a Magyarra nézve igen érdekes. Ekkor tartatott a híres sopronyi hongyülés, mely a vallási érdekek, s a honvédelmi ügyek rendbehozatalára ült össze.

De nevezetes volt Széchenyi Györgyre nézve is, mert az öszbeborult istenszolga az Úr szőlőjébeni fáradatlan működésének ez évben ülte meg félszázados ünnepét. Szívemelő volt a látvány őt, — Bécsben ugyanazon templomban, hol 50 év előtt először mutatta be szeplőtelen áldozatát az Urnák, — most ugyanazon oltárnál szemlélni bár ősz fővel, de férfierőben, teljes ép-ségben.

Már zsúfolásig tölt meg az akadémiai templom, nem volt szem, mely kegyeletes pillantásokkal nem csüggött volna az oltáron; minden kebelből buzgó fohász emelkedék, s az aranymisés pap még sem jelenek meg. A nép kíváncsilag nézett egymásra, de szólni kisésem szólt, félvén, hogy elvesztendi a kedvező percet, melyben a tiszteletes aggastyánt megpillanthatná. Most a harangok kondidnak meg, a keresztény hívek tiszteletteljen állanak föl, s kit látnak, magát a magyar nemzetnek apostoli fejedelmét, Lipótot látják a szentegyházba lépni; ezt követé a romai szent szék képviselője, az apostoli nunczius, a legmagasabb személyek; a legfőbb méltóságok, erre megcsendül a misecsöngetyű, ráfelel a buzgalom szózata az orgona,

s az őszbe borult ifjú erejű aggastyán örömkönyűk közt lépdél a szent oltárhoz, így ülte meg a nagy férfiú a keresztény papságnak nagy ünnepét; így tették az ünnepély napját is nagygyá az osztrák birodalom legnagyobb személyei!

Mint arany áldozár még 4 évig kormánykodott majdnem szent buzgalommal a kalocsai szentegyház élén, mígnem az esztergomi főmegye árvaságra jutván, s az ottani ügyek vezetése jámbor, szakavatott, értelmes, és rendületlen embert igényelvén: tetszett ő felségének Lipótnak az annyira és annyiszor megpróbált férfiút állítani a dolgok élére. Kissé azonban megelőztük a dolgot, az említett 4 év szent hozományát sem szabad felednünk.

Lublyó vára, s a tizenhárom szepesi város régóta idegen kézen vala, hatalmas összeg fejében kellett ezeknek oly hosszú évsoron át sínlődniök, hogy mindvégig idegen urat uraltak.

Az ország sajnálta, mint kebléről leszakított gyermekét, a nemzet sóvár szemekkel tekintgetett feléje, de nem volt ereje beváltani tartozását; így folytak évek évek után, s a szép jószág a legforróbb vágyak daczára is idegen kézben marada, mint gazdag menyasszony a zsupori apa körmei közt, míg kedvelt de szegényebb vőlegénye össze nem bírja állítani jegyajándokát. Megérkezett végre a gazdag vőlegény is, ki egyszerre 100,000 forintot olvasott le a haza oltárára, 90,000-et az adósság levonására, 10,000-et külön a Lengyelhonba menendő követség úti költségeinek pótlására. S ki lehetett volna más e szellem és kincsekben gazdag vőlegény, mint épen Széchenyi György? Nagy

pénzösszeg volt ez akkor, hosszú gazdálkodásnak valának fillérei; s ki fogja nem legszebb gazdálkodásnak mondani ama takarékoságot, melynek gyümölcse a haza oltárára van szánva?

Hozandunk fel még többeket is, mik határtalan nagylelkűségének arany forrásai; itt legyen elég megjegyeznünk annyit, hogy e nagyszerű jegyadományt szinte 1681-ben hozza. Még csak azt teszszük e páratlan áldozathoz, miszerint hazafiúi cselekedetének értékét legkivált az emelé; hogy nyíltan bevallá az öröme gerjedt fejedelemnek: miszerint a megajánlott összeget azon föltétel alatt bocija közrendelkezés alá: ha az ország rendéinek jogos kívánalmi egyebekben is teljesíteni fognak. Ha az eredményből lehet következtetni, úgy lőn.

Halálcsend állott be ez ajánlatra, akartalan is mindenkinék szeme az öszférfiú megdöböntő nagyságát kérésé, s midőn elcsengtek szavai: bámulattal tekintte rá minden hazafi; ő pedig mint magasba nyúlt cézdrus állt meg a hálahódolattal hajlongok halványául. Boruljunk le a hazafiúi nagyság előtt mi is —mond Mérszáros — mi is, törpe utódok, kik ama nagyoknak köszönhetjük csak, miszerint hazánk és nevünk a népek térképéről még eddig kitörölve nincsen — Mi pedig kérjük a gondviselést, hogy ily nagy fiákból soha nemzet ki ne fogyjon, hanem nemzedékről nemzedékre a haza minden kidőlt oszlopának új hazafiakat állítson helyébe, s a polgárnagyság firol fira szállván: a hallatlan érdemek bölcsőül szolgáljanak a szakadatlan megújuló fényes nemzetségek ivadékaiknak. Hisz e családnak úgysis jelmondata:

Ha Isten velünk, ki ellenünk? Tehát minden nagy tettek emlékénel hála- de buzgóság érzetével is felsóhajthatunk a magas gondviseléshez.

És íme, ki fogja sajnálni türelmét a visszatérésért? Most ismét rendben vagyunk.

Említők, miszerint arany miséje után még négy évig kormánykodott majdnem szent buzgalommal a kalocsai érseki megyében; következett 1685-ben az esztergomi érsekségre Kollonics Lipót, Sennyei László, és Széchenyi György valának kiszemelve; e végső mint olyan nyéré el, kit amazoknál fényesebb ész, magasabb tanultság, ismertebb gazdagság s népszerűbb hazafiség ajánlanak. Marcius 21-dikén kineveztetett, s a rákövetkezett évben XI. Incze pápától mint olyan el is ismertetett, s az érseki köpenynyel is megtiszteltetett.

Most már mint magyar pap földi hivatásának legmagasabb fokára jutott; nem kérte, nem kereste: magas hivatása, halhatlan érdemei tevék fejére a földi dicsőségnek koronáját. 1687-ben mint ilyen tévé fejére a koronát Jósefnek, Magyarország örökös királyának.

Láttuk eddig mint papot, mint honpolgárt, mint közbenjárót, de láttuk mint olyat is, kinek nyelve és tette egyegy nemzetével fölért; lássuk most mint olyat, kit az Úr valóságos fölkenntének, kit a jótékonyság megtestesült angyalának nevezhetünk. — Tán még álmaiban is tárgyakat keresett, melyek jótékonyságát igénybe vehetendék; Istennek oltárt emelni, tudományoknak menedéket nyitni, szegény s ügyefogyottaknak életet adni, szóval minden jövedelmét szent és jótékony célokra fordítani, tűzte ki életének főfeladatául. Miként, s mily ne-

mesen oldotta meg az emberiség e legmagasztosabb hivatását: álljanak például intézményei.

Ifjabb éveit a jezsuiták tanintézetében töltvén, s bennök az elismert tanképességet utóbb is nagyra becsülvén, mindenkép azon volt, hogy bennök és általuk a tanügyet hovatovább terjessze.

1654-ben tehát még mint veszprémi püspök, mais magas díszben álló zárdát, fényes kéttornyú templomot, s hasonmagasztosságú tanépületet emelt számukra Győrött; s miután Isten dicsőségére, s a tudományok üdvös terjesztésére azt ünnepélyesen fölszentelé: gazdag alapítványt csatola hozzá, hogy ne csak életében építeni, de az építettekről holta után is gondoskodni látszassék. Ma a benczések tulajdona az, kik ugyanott a jezsuiták kötelességét folytatják.

Ugyanazon évben — mint püspöksége sajátján — Sümeghen a ferenczesek számára is emelt zárdát, s hozzá a városkát is kemény kőfallal övezteté körül. Veszprémből Győrbe tétetett át, de csak helyet cserélt, jótékonyágát mindenütt magával hordozá. Olyan volt mint a nap, melynek üdvös voltát azok is magasztalják, kik azt soha nem látják,

Mint győri püspök, elsőbb is a helybeli székesegyházra fordítá figyelmét; ez ugyan sz. Istvánnak köszöni létét, s hogy kellő időben minden lelkes pásztora atyailag gondoskodott róla: mutatja eléggé beltisztasága, s mintegy szenties alakzata, de tanúsítja külcsínja is. Győr oly helyiség, melyet minden néven nevezhető ellenség hamar fölkel és; okozza azt elég termékeny vidéke, s mind szárazon mind vízeni könnyű közlekedése; Pálffy

és Schwarzenberg korában, valamint Napóleon hatalmaskodása idejében is elég; hős ontotta érette véré, tehát maga a helyszín is csábfalatul ajánlkozik, innét magyarázható gyakori szenvedése.

György korában legtöbbet szenvedett a székesegyház, s leginkább megrongáltattak a várfalak; amannak helyzete nem fért meg keresztény buzgalmával, ennek roncsolt állapota nem illett össze a város beldiszével: tehát előbb is helyre állíttatá az Úr lakát, aztán pedig azon volt, hogy várfalakat is minél biztosabb karba helyezze. Még itt sem állapodott meg örfigyelme, hanem előbb is rendbe hozatá a püspökség javait, épületeit vagy megújíttatá, vagy alapból emelteté; a városban a növendék papságnak növelvét építtetett, a szegényebb sorú ifjaknak étlakot rakatott, és egy polgári ispotályt állított. Ennyi mais élő, s nevét fönnen hirdető emléket rakott magának Széchenyi György csak Győrött.

Most Kőszegre pillantott, fájt lelkének, hogy nem bír magasabb tanítézzel, de jól esett neki, hogy ő lehet ama szerencsés férfiú, ki e csinos városkát is tanítézzel látja el; 1684-ben miután a kellő épületek felállítva lőnek, a jezsuitákat oda is bevitte. 1773-ban az említett társulat eltörülttévén, a benzések pedig L Ferencz által visszahelyeztetvén, ugyanazon tankötelmekkel átvették az épületeket is mint Győrött. S ugyanazon időtájban Szombathely és Szentgothárdon templomot, Vasvárott pedig a dömjénések számára zárdát építtetett.

Mint magyar egyházfő, és áldornagy tíz éven át kormánykodott teljes erély és bölcsességgel a magyar egyházi dolgok élén; s alapítványait, adományozását,

építéseit majdnem apadhatlan folytonos kegyelettel folytatta. Valóban bámulást gerjesztő dolog, hogy: Széchenyi György ép akkor, midőn országszerte általános pénzhiány uralgott, tette a hazában a legköltségesebb alapítványokat; mintha minden intézkedése által nem pénze fogyatkozott: hanem egyegy aranybánya nyílt meg számára; hogy jótékony működését mintegy új forrásból folytathassa; mert György szigorú önmegtartóztatásban, s amaz erős hitben élt, hogy mindaz, mi neki e földön a gondviselés által múlandó kincsben adatott: Isten dicsőségének s a hon boldogságának előmozdítására adatott. Meggyőződésében nem is tágított; ő valódi apostol volt, került minden fényt, kerülte a gyümölcstelen élvezeteket, a hiú pazarlást, mik egyházi férfiakhoz épen nem illenek. Tudta, mégis mutatta, mire való a gazdagság, mily célokra kell azt fordítani; így adta vissza a haza kebeléből neki isteni gondviselés által jutott kincseket: Istenének, hónának, teljesítvén híven és buzgón mind a jó papnak, mind a legnemesb törekvésű hazafinak mulaszthatlan kötelességét.

I. József koronáztatása emlékére Budán emelt collegiumot a jezsuiták számára; 1687-ben ugyan ott papnövendét, és convictust; s még azon esztendőben Esztergomban a többször említett jezsuitáknak szerzetes lakot; két évvel utóbb pedig Egert tiszteie meg hason czélú jótékonyásával.

1694-ben Lócsén és Trenchinben állított convictust a szegény de szorgalmas tanoncok számára; Pécssett tanintézetet szinte a főnebbi célból, Illaván zárdát a trinitárok számára, Mindezen épületek jóformán be sem

valának végezve: már is új szerzetes lakok emelkedtek költségén, névleg: Esztergomban a ferenczesek, Budán a kapuczinusok, Egerben a szerviták, Somorján a pálosok számára, mindannyia gazdag ellátással.

Apostoli figyelme azonban nemcsak arra vala kiterjesztve, hogy újból állíttassanak templomok a mindenható tiszteletére, s lakok a szerzetesek befogadására: a roskadozókat is több helyütt megújíttá, s gazdag alapítványokkal látá el, megemlítenő különösen Széchén, hol a ferenczeseknek mind templomát mind zárdáját gazdag fénynyel árasztá el, az irgalmas barátoké Pozsonyban, ugyanott a clarissa és orsolyapáczákké, szinte a clarissákké Nagy-Szombathban; a minoritákat, az augustinokat, pálosokat az említetteken kívül szinte több helyen vígasztala meg szent gondjával. Emelt, javított számra több mint 30 szerzetes lakot, ki fogja az újból állított, kijavított, s adományozott szentegyházakat vagy tanodákat számba vehetni?

Így törekedett Széchenyi György Isten tiszteletét s a religiót terjeszteni! — róla bizvást el lehet mondani: hogy a rábízott talentomot kellő haszonra fordította.

S bámulandó, eme hallatlan kiadások mellett is mindig volt még pénze Györgynek; nem feledte az elaggott s kiszolgált harcosokat, s hogy vagy vívott csatáikról nyugodtabban szólhassanak, vagy a haza érdekében tett szolgálataikra melegebben emlékezhessenek: Budán és Pozsonyban — hol nagy nevét úgy is annyi szent emlék hirdeté már — azok ápolására is 337,000 rajnai forintot alapítványozott; magának pedig Lipótnak a Budai és Esztergomi várak kijavítására 180,000 forintot olvasott

le. Hozzá vett, vagy váltott ki családjának számos urodalmakat is, például öcscse Ferencz 1678-ban György pénzéből vásárolta meg a sárvári felschidéki urodalmat Draskovics Miklós királyi főajtónállótól, innen kapta előnevét, s hordja mais a nemes család, s a több ágra terjedő nemzedék a kiváltott vagy vásárlóit jószágoknak mais birtokában vagyon.

Nem eleven képe-e ez annak: hogy az Isten s haza oltáraérti gazdálkodást kézzel fogható mennyei áldás kíséri. Neki a sors mind élte éveiben, mind a szerencsében mindenkor állandóul kedvezett. Az elsőt tanúsítja a ritka életnagyság — élt 103 évig. — Másodikat a származati méltóság fényfoka, s a kimeríthetlen kincsek; miután minden alapítványát kifizeté, minden tartozását leróva, Isten s emberrel számot vetett, miután családi ügyeit is teljesen rendbe hozá, s az utóbb említett roppant özszegeket is kézbesité, szóval miután mind kül mind beihonban nagy nevét ismert és tiszteltté tévé még beteg ágyában is 70,000 forintnyi készpénzbeli összeget hagyott hátra, hát még borban, gabnában s egyéb készletben mennyi kincscsel gazdagitá utódait?!

Ő az valóban, kit egyházak tornyának, tanodák védszentének, árvák atyjának, szerzetesek apostolának, nemzetünk nemtőjének, hazánk fénycsillagának, az uralkodó ház támoszlopának, az emberiség áldásának méltán nevezhetünk: ki míg élt, míg szólhatott: mitsem mondott, mitsem tett, mi nemes mi nagyszerű nem lett volna. Csak minden évszázadnak egy ily nagy férfiút: s az emberiség földi pályáján elég viruló babér leend szemlélhető!

Miután földi tartozását ily fényesen rőtta le, meg-

halt 1665-ban febr. 18-kán Pozsonyban, s ugyanott sz. Márton templomában el is temettetett a legnagyobb ünnepélylyel.

Ő volt az, ki zárdái elvonultságban élt, de kinek tettei napfénykint ragyognak; ő volt az, ki míg pártvilongás, míg ozmán hatalom dúlta, pusztította a hazát, míg a közanya s kereszténység fátyolborítottan járdala szerte árváiért: fölkereste a szétdúlt helyeket, s mint második Deukalion vezette vissza lakhelyeikre a szertebolygó honpolgárokat; ő volt az, ki a vérborította mezőkbe életet öntött, ki szeretettel kereste föl a szenvedőket. Ő volt az, ki ép azon időben született, melyben a türelmetlenség villáma ketté szakította a polgári egyességet épen azon időszakban: melyben a török iga lerázására legöszhangzóbb vállvetéssel kellett volna ellenműködni, de egyszersmind ő volt az végre, ki a legválságosabb időben játszotta legszerencsésebben az emberi nagyságnak legfényesebb szerepét.

Nagy volt tehát mint áldornagy, nagy mint Széchenyi.

Pázmány Péter már mint ifjúnak minden nyomán apai figyelemmel örködött, ő pedig minden intézkedésének fiúi tisztelettel haj olt meg. Ha a két nagy férfiút egybe hasonlítjuk, így álltának:

Pázmány Péter atyai nevelője volt, Széchenyi amannak kezdetben engedelmes tanoncza, utóbb barátja, végre utódja. Mindkettő világhírű tudós, mindkettő nagy hazafi, mindkettő hallatlanul bőkezű, mindkettő torhetlen pap, mindkettő hatalmas térítő; az eszközök megválasztásában azonban mindketten lényegesen különböztek.

Pázmány szenvedélylyel, fénnyel, s hatálylyal lépett föl: Széchenyi szelídséggel, közlékenységgel, s rábírással tört előre; az magas és legyőzhetlen pásztora és fedelme volt egyházának, híveinek, s a fenyegetett egyháznak lankadatlan buzgalma Pálja volt: ez szerény kedveltetéssel lépett föl, mint ama kedvencz tanítvány, kihez Jézus is oly szívesen simula.

A végcélnál mindketten egy alakban találkoztak, noha más eszközök által az eredménynél mindketten báberkoszorúzottan tűntek föl. Van-e ember, ki ily férfiakat nem Isten küldötteiként üdvözöl?

Azok kedvéért, kik a valóságot számokban szeretik látni: nem lesz fölösleges kétszer kettővel föllépni, hogy a nagyszerű intézmények költsége az áldozat nagyságát is szem elé állítsa.

Budán: a vár helyreállítására adott 30,000 forintot, utóbb ugyanazon célra 18,000 ft. — 1687 a jezsuiták collegiuma számára 100,000 ft; ugyanazon évben a convictusra 30,000 ft. a capuczinusok számára 20,000, a karmelitái zárdára 30,000 ft.

Esztergomban: a vár, és a várbeli szentegyház helyreállítására 15,000 ft.; 1687-ben a jezsuita collegiumra 50,000 ft, a ferenczesek zárdájának megalapítására 20,000 ft

Egerben: 1689-ben a jezsuitái collegium kiállítására 60,000 ft. a szervitai zárdá iölépítésére 30,000 ft.

Pesten: 1692-ben az elaggott katonák fölsegélésére 157,000 ft; végrendeletileg ugyanazon célra 172,000ft; a határvárak helyreállítására 100,000 ft. 1688-ban I. József ünnepélyes megkoronáztatása emlékére 20,000 ft.

— Vimpassingban a minoriták zárdájára 10,000 ft. Kis-Martonban az ágostoni zárdaszűzeknek 10,000 ft.

Pozsonyban: egy árvaház fölállítására 180,000 ft. az irgalmas barátoknak 20,000 ft. a ferenczeseknek 20,000 ft. az ursulitáknak 20,000 ft. a clarissáknak 12,000 ft. ugyanott az érseki gazdasági épületek és kert rendezésére 12,000 ft. — Nagy-Szombathban: a clarissa apáczáknak: 15,000 ft. az egyházi épületek kijavítására 7,000 ft. Pázmány „Kalauz” című munkájának kinyomatására 3,000 ft. — Érsek-Újvárott: templom-építésre 12,000 ft. több szentegyház kijavítására 30,000 ft. a szegények segélyezésére 3000 ft.

Széchenben: a ferenczeseknek: 10,000 ft. — Sttmeghen a körletfal építésére 10,000 ft. s ugyanott 1684-ben a ferenczesek zárdájának fölépítésére 20,000 ft.

Trenchinben: 1694-ben a convictusra, mely a ma ott működő kegyesrendiek épületével átellenben áll 42,000 ft. — Lőcsén szintazon évben a nemes ifjak nevelő intézetére 51,000 ft. — Pécsen 1694-ben a jezsuita collegiumra 50,000 ft.

Győrött: a várfalak kijavítására 16,000 ft., a székesegyház kitataroztatására 25,000 ft. 1684-ban a kardalnokok alapítványozására 18,000 ft. örök misekre 2,000 ft. szintaz említett évben a papnöveldére 25,000 ft. a Matkovics féle alapítványra 5,000 ft. kórházakra 10,000 ft. 1654-ben a jezsuita collegiumra 70,000 ft; 1684-ben a convictusra 37,000 ft. még az utóbb emiített évben az elaggott papok házára 30,000 ft. magának a győri egyházmegyének végrendeletileg 33,000 ft.

Szombathelyen a templom és vár helyre állítására

10,000 frt. a székes káptalannak misékre 12,000 frt. — Vasvárott a dömjéneseeknek 1684-ben 10,000 frt. — Rákoson egyházjavításra. s a — győri — püspöki lak helyreigazítására 12,000 fr. a keszői kastély tataroztatására pedig 7,000 frt. — Kőszegen: 1684. a jezsuita collegiumra 70,000 frt. — Szent-Gothárdon templom és zárda építésre 12,000 frt. — Somorján a pálos zárda megalapítására 30,000 frt.

Vághujhelyben az elzálogított egyház javai kiváltására 2,000 frt. templom építésre 4,000 frt. — Mariankán a pálosok számára 17,000 frt. a magyarországi ferenczesek közfelsegélésére 6,000 forintot. — íme figyelmes olvasó, ha tetszik, vedd össze e roppant sorozatát a nagy férfiú kimeríthetlen jótékonyságának, s itt is majd 2,000,000 forintra bukkansz a nélkül, hogy a már itt ott főnebb megemlített igen szép számú mennyiség bele lenne tudva; hol van még a többi, miről csak Istenének számolt, miért csak némán ragyogtak rá a forró hálakönyűk? És most valld be őszintén, vajjon nem vált-e minden jótéteménye egy egy arany forrássá, hogy megmeg csak jót tehessen?

S vajjon nem méltán állítám-e, miszerint a fényes Széchenyi családnak elvitázhatlan tulajdona a jótékonyosság? — Igaz, hogy soká élt György, tehát sok jót is tehetett; de tenni akarni tőle függött, s tán ép azért áldá meg Isten oly hosszú és szerencsés napokkal; mert számos éveinek legboldogabb perceit is jótékonyssággal fűszerezé.

Adjatok, és adatni fog nektek is, mondják a vigaszdús szent lapok. — Tán azonban eleget is szólunk már

Györgyről, s annak halhatlan tetteiről; ha tettekben marad fen embernek emlék: széles Magyarhon beszélhet róla. Hagyjuk el tehát mi is, s pedig ott, hol hosszú sorozatú fénytetteiben szólamtattuk meg őt; keressük fel utódait, ama hasonlólag nagy utódokat, kikre nem csak neve, de ezzel egyetemben szelleme és dicsősége is átháromlott.

1642-ben a haza egén ismét egy hason nagyságú csillag tűnt fel.

Az örök létre szenderült Györgynek volt egy szeretett fivére Lőrincz, ez nőül vette Gellen Juditot, s e házasság örök emlékü záloga Pál lón. Pál a főnemlített évben született Gyöngyösön. — Pál neveltetése, hivatása, tevékenysége, lángesze s műveiben ugyanaz lón a vallás a haza, a családra, s az emberiségre nézve, mi egykor György vala. György az egyházi méltóságnak már magas fényén ragyogott, midőn Pál a napvilágot megpillantá, arra áldást monda már a magyar és keresztény világ, midőn ez a nagyjelentőségű szót csak dadogni kezdé; az már megdicsőült emberiségi nemtőként ragyogott, midőn ez tanulói pályáját kezdé meg: s furcsa, némelykor oly szembeszökőleg áll előttünk Istennek mutató ujjá, s mégis kétkedünk, mégis hátramaradunk; mert oly szívesen tapadnók a föld porához, mert a földi fény anynyira eltántorítja lépteinket.

Hányszor dicsőült meg apa gyermekében, hányszor ragyogott fel a nagy előd fénye a nyomán híven haladó utód jellemében! s mégsem annak tulajdonítok, hogy a jó földbe hintett mag százszorozva jutalmaz, hanem vagy vak esetnek, vagy magunk sem bírjuk kimondani minek.

Látni nagy férfiakat, hallani nagy emberekről, lehetni jeles egyénnel mindenkor kiszámítlan hatás az ifjú kedélyre; egyes lángeszű férfiak midőn kormányaidat ragadnak, egész nemzeteket ölelnek át dicsőségek palástjával. Ugyan lehet-e fogékony kebel, melyet a nagyszerű dolgok magokkal nem ragadnak? Volt-e e hazában boldog vagy boldogtalan, a dicsőség fénypolczán ülő, vagy alacsony gunyhó gyermeke, kit Györgynek emberi emléket haladó nagy neve meg nem ragadott volna?

Lőrincz vérrokona volt, tudta minden léptét, látta minden intézkedését, sőt mert a népben gyakrabban megfordult, többször tapasztalhatta azok édes és hálakönyűket facsaró eredményét; gyakran átölelé gyermekét, s minden ölelésében, minden apai csókjában fivérére gondola. Bár téged is oly nagygyá nevelne az ég, bár Istennek, nemzetednek te is oly választott ember lennél, gondola. A jó lelkű apa, a szépre nevelt, a nagyra termett ifjában nem csalódék.,

Pálnak atyja mint mondók Lőrincz, anyja Judit vala. — Lőrincz babérkoszorús, Judit jámbor istenvalló egyént jelent, s megfelelt valóban mindkettő fényes nevének, megfelelték magoknak mindketten gyermekökben. Az apa nevelése kötelemében a testvéri dicsőség sugalmán haladott, az anya a különben is jóra törekvő gyermeket buzgalom őrangyalakint követé; törve állott előttök az út, Isten s ember ellen vétkeztek volna, szülői hivatásukat valának levetkezendők, ha csak hajszálnyit tágítanak is abban: mi a szép reményű gyermek erkölcsi, vallási, és nemzeti neveltetését elősegítheté. Az apai,

a családi dicsőség akkor úgy sem fénytengerben tükröződék vissza; árulók, hízelgők nem rajongtak oly szemtelenül, fényűzés nem kábíta meg fejöket, nem vakíta még annyira szemeket, hogy egy lelkes apát egy gondos anyát észrevétlen is tévútra csalhatott volna. Nyíltszívség, komoly megfontolás, egyszerűség vala fűszere a családi életnek; ha kit dicsvágy sarkalt, nyújtott anyagot és allkalmat a sanyargatott haza, ott volt a tolakodó Ozmán, az ágyuk egyre bömböltek, nyílt tér a mennyi csak kellet, a dicsőségre. A vérmesebb ifjak úgyis mind csatatérre siettek, csak kiket mélyebb buzgalom, szerény vallásosság tárta hon, látogatók meg a tanodákat: hogy legyenek a hazának papjai is, kik hirdessék az Isten igéjét, kik a szenvedő emberiségnek lelki vigaszt nyújtsanak, kik a hazáért küzdőkre áldást rebegjenek, kik fesszülettel kezökben úgy megküzdjenek a hitért, mint vívnak, mint harcolnak a hősök a közanyáért, a hazáért a vérmezőkön.

Pál a vallásos buzgalmat már családjával örökölte, ifjabb éveit is áhítat gyakorlatai szentesíték meg; tanoda volt legkedvesebb munkaköre, tudomány legkedvenczebb tárgya. Nevéhez sajtóságos ihlettséggel ragaszkodott. Korában igen fényes hivatásban ragyogtak a pálosok, a magán, elvonult szerzetes élet is kedvencz eszményévé válván: történt, hogy alig végezte be ifjabb kora tanulása éveit; azonnal a pálosok szerzetébe lépett 1662-ben.

Felsőbb tanulmányokra a birodalom fővárosába, Bécsbe, ismét mind bölcsészeti mind theologiai tanulmányait bevégezendő Romába küldetett. Egy gazdag, egy magas rangú s már érett eszű ifjúnak mindkét város elég

csákkal kínálkozik, s hogy Pál ennek daczára is tántorítlanul ragaszkodott egyszerű pályájához: csak mély meggyőződésének, félreismerhetlen hivatásának tulajdonítandó; de egyszersmind ama szíves foglalkozás és kitartó szorgalomnak is, mely őt minden körébe nem vágó, vagy hozzá nem illő élvezetektől mentő őrangyalaként oly hathatósan visszatartá.

Tanpályáját 1673-ban végezte, s mikor visszatért, már tudori koszorút hozott magával. Hogy fényes eszét, s koszorúzott tudományát szerzete azonnal igénybe vegye: majd a bölcsészeti, majd a theologia szakban alkalmasozá őt saját növendékeinek tanítására, ipart, szorgalmat s hallatlan erélyt tanúsított minden működése, megfeszített szorgalommal dolgoztak növendékei, megbámulta szerzete, s bár elvonultan s csendben dolgozott is, neve, erénye, tudománya, híre a polgári világot is hamar behatolta.

Most Nagy-Szombathba helyeztetett, s nyilvános tanári állomást nyert. Megnyílt tehát előtte a tér melyen magas ismereteit, széles tudományát, s bokros tapasztalatát kenetdúsan hintheté. Meggyült hallgatói száma, s benne a lángészt, a sokoldalú tudományismeretet, a szelíd bánásmódot, az utólérhetlen s tapasztalás követte valóban szakavatott tárgyalást mindenki megbámulta, híre a magas trónig emelkedett.

Azonban, hogy széles ismeretét a szerzet ügyeiben is fölhasználhassák, csakhamar zárdafőnökké, s a szerzet kormányának tanácsosává tevék; hogy e tisztes állomás által magát is megtisztelve érezze, a vezérelte szerzetes növendékeknek is ösztön adassék, de egyszersmind

a szerzet kormányzava is biztosítassék. Azt hinné valaki, mindez fölösleges gondoskodás, és félszeg intézkedés vala, egy ily talentomot a köztérről lesodorni, s egyedül magán ügyek vezetésére kárhozthatni. Ily gondolkozást! egyének számosan vannak; de eszméikkel vagy ügyetlenséget árulnak el, vagy méltatlan érzülettel viseltetnek a cselekvésre hitt szerzetesek iránt; mintha ott vagy nem illenék jutalmazni tudományt és erényt, vagy ily tekintélyes testületeknek nem is lennének ügyeik, melyeknek élén oly jól esik eszélyes férfiakat látni.

A sz. Grothardi apátság a zircz-czisztercziekhez tartozék, fáradoztak, költségeskedtek a szerény atyák, hogy azt megmeg bekebelezhessék, minden működ esők sikertelen marada; most ama gondolatra jövének, hogy egy ily Széchenyi féle fő, és tekintély majd hathatós közbenjárása, majd szavai nyomatéka által óhajtmányukat leg-sikeresebben valósíthatná. Fölkérék tehát Pált egyszer is másszor is, hogy lépne át szerzetökbe, s venné át a nevezett apátságot; minden ajánlataik eredménytelen maradtak. Most ugyanazon érdekből a pápai imnczius vévé körül, s beleegyezése esetére azt is megígéré, miszerint biztosítja, hogy lépésébe a pápa is beleegyezend; hogy jó szolgálatot teend a magyar egyháznak, kedves eredményt eszközend a nevezett szerzetnek.

Minden működés, minden rábeszélés eredménytelen marada, s midőn az említett célra újból fölszólítatnék, emelt fővel, férfi hangon így szóla: „H i t e m e t, e s k ü m e t s o h a n e m f o g o m m e g v á l t o z t a t n i .” — Valóban aranszavak, minőket csak tiszta meggyőződés, csak hivatásos lélek nyilváníthat. A gondviselésnek azon-

ban másképp tetszett vele intézkedni. Az ember rendez, az Isten végez!

Mindazon tisztos kört, melyekben működését főnebb említők, csakhamar elhagyá. György ez időben díszelgett az emberikor fényfokán, szava, akarata nyomatékkaal bírt mindenütt: tisztelte őt a haza, becsülte a kormány, az egyházban minden nyilatkozata apostoli hangként csendült meg. Pált ő legjobban ismerte; belátta magas hivatását, kitapogatta széles tudományismeretét, ismerte benne a lángészt, a nemes hajlamot, a nagy apostolt; hozzá György igen helyesen bírta a kedvező alkalmat is fölhasználni, ő nem szólt, zajt nem ütött, de mit lelke sugallóit még is megtevé, mint Pál sem gyanítá? úgy intézkedett.

1676-ban a szerény, a magányba vonult, a minden fényes ígéletet megvetett szerzetes már pécsi püspök leve; persze esküjét nem szegte meg, nagybátyja akaratjának meghajolt, a fölségi kitüntetés elöl pedig nem vonulhatott vissza. — Föllépett tehát ama polczra, melyen magas hivatását legkivált kitüntetheté.

Főbaj azonban az volt, miszerint minden fényes kitüntetését sem lehetett egyébnek mondani, mint magas, gyümölcstelen címnek; mert mind Pécs városa, mind maga a püspökségi birtok is Ozmán iga alatt nyögött. György nem sokat törődött azzal, gondoskodott ő atyailag arról is, hogy míg állása biztosítva leend, méltóságához mérve tisztos ellátásban részesüljön.

1687-ben már a veszprémi püspökmegye élén látjuk; tehát ugyanazon helyeken; hol nagybátyjának dicsneve napjaiban is magas fényben ragyogott; lehet-e dicsőségre

ennél szebb ösztön, magas hivatásának teljesítésére ajánltathatott-e neki vonzóbb példa? hol nagy Széchenyi György oszta egykor áldást szóban és tettben: ott léphetni föl egy hason hivatása unokának, egy amannak fénykoszorúza nevét viselő ifjú, erőteljes, de lélek, hivatás és akaratban ugyanazon utón haladó és szinte magasra törő tetterős férfiúnak. —

Most már végkép megszakadt a megszokott testvéri lánczolat, végkép a szent hagyományszülte testvérieség: mely társas életben oly édesen szívárog be a szaggatott kebelbe, mely a csillámló földi nagyságnak hideg romjai közé oly zajtalan temetkezik! Hisz ott az életnek minden szükségei lehetőleg fődöztetnek.

Embernek majdnem kizárólag legkedvesebb tartózkodási helye, hol ifjabb korának minden örömei visszugárzanak, hol minden zug, minden tárgy gyermekkorának legpáranyibb élvezeteit is visszasúgják, hol minden nyom egyegy emlékre mutat, hol a testvéri és atyai szeretetnek minden édességében bántatlan részesült. Hol munkált, épített, örvendett a jónak, meghajolt a szenvedésnek. Hol fölemelkedett a meleg részvét fényében, a rosztat társai nyögésével osztá meg; hol élet és halál jelképeit naponta szemlélte, hol munka és nyugalomban egyiránt osztozott. Hol édes és keserű érzelmek vegyületéből eredett ama magasztosán elszánt meggyőződés: itt élned, halnod kell. Nincs számodra más hely, ha bár a föllegek rojtait szaggatod is meg, nincs számodra más hely, ha keserved ágyában halsz is meg. Itt sorsad békóvá vált boldogságodban, boldogtalanságodban! Az biztosította hatalmát jövődre, ez engesztelhetlen

kényúrként nehezedik minden nyomodra. Isten veletek tarka képek.

Azért nem kell kétségbe esni; látatlan kéz támogatja a tévedező emberiséget, ragyogó képek tűnnek föl a múltban, bizalmat, bátorságot sugalnak; s mit szül ez édes érzemény? kitarást a boldogságban, a boldogtalanságban. Az élőkör eseményei vonzó példák, s mi oly szívesen melegülünk fel nálok. Könyű, és fájdalomban igen sokoldalú a tanulság.

Pál, mondom, most már mindezen öröm, mindezen fájdalmakból teljesen kibontakozék. Ő, ki egyszerű selymetlen juh vala, most egyszerre a leggazdagabb nyájnak lön pásztora; megvált tehát ama jó társaktól, kik oly megtettesült figyelemmel csüggték ajkain, meg ama szerény rendfőktől, kik magok is megbámulák kenetdús szavait. Megszokott dolog volt ez akkor, az ősz főnek mindenki tisztelettel hajolt meg, az erényt, a tudományt legszerényebb zugában is fölkeresték, napfényre hozták: hogy azok, kiknek világosság vagy vezérre van szükségök, biztos kalauzok által vezéreltessenek.

1696-ban már a kalocsai érsekmegyét kormányozta, íme 20 év a múlthoz, s a szerény ibolya mily hatalmas tölgygyé emelkedett, az egyszerű szerzetes mily tekintélyes egyházi megyének lön érseke; s akár kárpótlás akár kedvezményüi történt, a fölséges hatalom azt is megengedé, hogy érseki megyéje mellett az említett püspökséget is ő kormányozza. Nehéz idők jártak akkor, az országot kemény zivatarok zaklatták, úgy látszik, ép ily férfiakra vala szüksége a hazának, az egyházme gyéknek.

Vérfegyveres csapatok barangolták be az ország téréit, polgárháború szaggatta szét az atyafiságos kebleket, Rákóczy harcosai diadalmas zászlókkal nyomultak előre több helyütt.

Pál ingatlan maradt, főnemlített szavait is beválta; üldözött személye, feldúlattak jószágai, majd meg mézes szavakkal törekvének őt behálózni, elcsábítására minden fáradozás sikertelen maradt.

Hogy nagyszerű működésének, s tettei hatásának legalább némi előleges ismeretével is bírjunk, mielőtt a dolgok sorozatába bocsátkoznánk: nem leendő fölösleges, tájékozásul a dolgok rövid tartalmával megismerkednünk; hogy a bonyodalmakat annak helyén könnyebben megoldhassuk.

Magas hivatásának fényes tanúságát adta különösen 1697-ben midőn a Törökkel hősileg megvívott szabadiai herczeg Eugen táborát, saját zsoldosai, élelmi szerek, s a népbuzdításával is támogatva, a híres zentai diadalra segítette. E nevezetes vérvialdal megyéje területén történt, s L Lipót császár, ki kérlelhetlen szigora mellett hálás is tudott lenni: méltányolva Széchenyi Pálnak ez alkalommal tanúsított érdemeit, 1698-ban egy kiadott császári okmány által a törvényesen egyesült Bács és Kalocsamegyék főispánjává nevezé. Mindez nagybátyjának halála után harmadik esztendőben történt.

A bécsi tanácskozlaton mondott nyilatkozatáról — midőn arról vala szó, vajjon Magyarhon valóban német lábra állítható-e? — alább szólandunk. Tán ép ez elszánt, önálló és magas lelkültre mutató beszéd eszközlé ki, miszerint a könnyen lobbanékony Lipót szabadelvű sza-

vaiért nemcsak meg nem boszankodott; sőt ép a szó és írásban, tett és áldozatban egyaránt nagy férfiút választá meg közbenjáróul Rákóczy válságos ügyeiben. A zavarok lángja éppen akkor lobbant tol, midőn a spanyol öröködésnek legveszélyteljesebb napjai tűntek elő, midőn a Bajorok és Francziák Passau felé nyomakodtak, s a mindig hű Tirolt fenyegették; tehát midőn Lombardvelence, mindkét Sicziliai és Spanyolhon koronái teljesen ingadoztak. Ezek valóban nehéz napok valának.

Ekkor lobbant lángra Magyar- és Erdélyhon is, vas és pusztulás nyomai mutatkoztak mindenütt, s a magyar elégtelenek nem egyszer jelentek meg fenyegetőzve Bécs falainál; dúltak Morvában, s felizgatták Sleziát. Rákóczyt elsőb is Erdély fejedelmévé, azután az egyesültek fejévé, sőt Lublinban Lengyelhon királyává kiáltották ki. Ekkor igen jól folytak dolgaik.

1807-ben Miller Ferd. J. a Széchenyi országos könyvtárnok által kiadott ily című iratok: *Epistolae Archiepiscoporum, Georgii strigoniensis, ét Pauli colonicensis e Comitibus Széchenyi ad Pontifices, Imperatores, Reges, Electores, Principes, Ministros, Belliduces, aliosque illustres aevi sui viros datae ét vicissim ab illis acceptae*; — megbecsülhetvén emlékei Széchenyi Pál érsék magasztos érzelmének. Ezek mutatják föl amacsiklandós helyzetet, melyben ő a gyöngyösi tábor vad zajában, gúny és rivalgások közepette áll mint Demosthenes, s szónokol elszántan: a lélekismeret, halhatlanság, Isten és örökkévalóságról mindannak daczára; hogy Rákóczy és Bercsényi felzúdult tábora nem egyszer hajigálja meg sárral.

Látjuk, midőn a hadvezetőket mérsékletes eljárásra buzdítja, midőn a küldötteket a frigy iránti hűségre emlékezteti, midőn a diadalmak és csapások változatában, midőn a tiszta napfény s a fellegbe burkolt remény sugarainak közepette is egy és ugyanazon nagyságban, hűségben és meggyőződésben áll fen Istene, hazája, és fejedelme iránt! — Jóságai elkoboztattak, elpusztítottak, a véres fenyegetések saját lakából is kizaklatták, hívei, levelei elfogattak, gyakran magánosan állott elhagyatva, elzárva mindentől: s oly nyugottan, oly tántorítlan lélekkel viselte vándorbotját elhagyottságában, mint diademáját, mint pásztorbotját az Úr oltáránál.

Ilyen a valódi léleknagyság! — Ha Isten velünk, ki ellenünk, gondola magában, s mint fejedelmi küldött ismét olajágot vőn kezébe, s ismét megjelenek a nyugtalankodók között.

Fáradalmi gyümölcsét azonban, a béke örömeit meg nem érheté, elmaradt mint Mózes, és Pálffy János az ő tanítványa, az ő szívbarátjának jutott Jozue szerepe. S most lássuk a dolgok menetét.

Mondók főnebb, miszerint hálás fejedelme hűsége és szolgálatai jutalmául Pált főispányi méltóságra emelé; s hogy kineveztetése az utóvilágra is nagyobb nyomatékkal bírjon; a kiadott okmányban világosan ki lőn mondva: miszerint e megtiszteltetés jeles érdemeinek, kitűnő erényeinek, s hűséges szolgálatainak jutalma. S ép azért mondhatjuk el mi is nyíltan, miszerint Lipót, a messze látó férfiú. midőn Széchenyink Bécsben a minis-teri terv ellen — hogy M. Ö. bekebleztessék — oly határozottan nyilatkozott, ő felsége az őszintén felvilágo-

sító szavakat nemcsak rosz néven nem vette; de sőt ki-tüntetését is nyilatkozata után juttatta napfényre.

Már a gyors előléptetés, sőt maga a püspökké neveztetés, s két egyházi méltóságnak kezelése is oly dolgok valának, mik elvtelen embernek könnyen mákonyul szolgálának. Tehát miként főnebb a tiszta királyi szándok kézzel fogható: ép úgy következethetni a mondotakból Pálnak is szeplőtelen hazafi jellemére. Pál nem azon férfiú volt, kinek meleg hazaszeretetét akár mily ragyogó méltóság, akár a fölséges királyi kegy ki-meríthette volna. Lipót pedig nem volt ama hirtelenkedő kormányfő, ki a nagy eseményeket is következményeikkel együtt nem látta volna.

Magyarországban rendkívüli volt az izgalom, az idő is kedvezőnek látszott lenni: tehát inkább oda lőn irányozva minden intézkedés, hogy a könnyen bekövetkező nemzeti ellenhatásnak előlegesen is szárnya szegessék. Hongyülés nem vala tanácsos, tehát bizalmi férfiak hívtak meg Bécsbe, köztök a kalocsai érsek Pál is.

Kollonics püspök munkája vétetett először is tárgyalás alá, melyben ez egy nagyszerű tervet nyújtott be Magyarországnak az osztráknémet tartományokhozi alkalmazása módjáról.

Károlyi Sándor az első tanakodásnak minden mozzanatán jelen volt, s kéziratában minden ott történt dolgot híven följegyzett. Ő ezekről így szól:

„A haza első férfiai a határon túl Bécsbe hívtak, hogy ott a haza ügyeire nézve a legfontosabb dolgok fölött határozzanak. Be kell vallanom, nagyobb részt mindnyáján reszkedtünk, midőn a tanácskozmány tárgyai tu-

dattak velünk, miután a dologhoz szabadon nem szólhatunk. — Azonban küldött a mennyei gondviselés egy hű honfit, kit magas egyházi méltóság sugárza körül, s ki az ő határozott, s Magyarhon törvényeire épített bölcs nyilatkozata által szabadítónk lőn.” — Nem szóltak tehát a meghívottak, vagy mert a hallottak nyomán elfogultak, és azért nem szólhattak: vagy nem szóltak azért, mert számuk csekélységénél fogva úgy sem remélték, hogy nyilatkozatok által az ügyeknek döntő súlyt adjanak.

Katona az elhallgatott egyházi méltóságot, a hű honfit, kit csakugyan a mennyei gond viselés látszott oda szólítani, már megnevezi, s benne a kalocsai érseket, Széchenyi Pált mutatja fel; ki semmi tekintetek által nem korlátoltatván, midőn minden jelenlevő országnagy — az említett ministeri előterjesztés következtében — mint villámsújtott egyszerre elhallgatott: felállt, s ihletével és bátorságával a szívnek, melynek tüzet igazság és tiszta honszeretet kölcsönöz, következő beszéddel fordult a császárhoz:

„Felséges Uram! Ezen mód, keresztülvitelére azoknak, mik Magyarország rendéitől kívántainak, sehogysen alkalmas. Egyébiránt kimondom, hogy maga, az ország főurainak ide gyűjtése a haza határán kívül, ily nagyszerű, s egész nemzetet érdeklő kérdésekben, törvényellenes, és tilos dolog, mibe a jó hazafi bele nem egyezhet. Még az országgyűlésre tartozó ügyekben sem terjed a követek hatalma annyira: hogy állandó, és örök-ké tartandó jogintézkedéseket tehessenek.”

„Ők is csupán arra jogosítvák, hogy a már létező törvények szellemében hasznos, és üdvös intézkedéseket

tehessenek, de nem olyanokat, melyek alaptörvényeinkkel ellenkeznek. Ők a megyék tudta és beleegyezése nélkül, bármily fontos dolgokat sem törvényesíthetnek, annál kevésbé tehetik pedig azt, hogy a nemességet szabadságából kivetkeztessék, vagy a szabad nemzetet szolgaságba taszíthassák. — Azon hűséggel, mely a trón iránt egész életemet vezérlé, kijelentem tehát ezennel: miszerint ama törekvés, hogy azon ország újabb adórészletekkel terheltessék, a legveszélyesebb következményeket vonandja maga után, s hogy arra nézve, miszerint a birodalom közszükségein segítve legyen: nem lehet más törvényes és áldásos út; mint országgyűlést hirdetni, s a szándékolt terv alkalmazását, valamint egészben, úgy részleteiben is, megvitatás és szentesítés végett a nemzet önkénytes és józan belátására bízni. Csak általános beleegyezés adand a dolognak törvényes alakot, szilárdságot, és életet. — Kéri tehát ő felségét, kéri a ministeriumot, hogy e fontos és valóban életkérdéssel óvatosan járjanak el, s engedjenek a nemzetnek is időt azok meggondolására.

Pál nagyot mert, sokat mondott, de azért nem reszkedett sem testében, sem hangjában; lelke mély meggyőződéséből szólott, jót akart hónának, urának; ő nem azon férfiú volt, kit fény megkábíthatott, veszély megrendíthetett volna, s ezt a király igen jól tudta. Mint látandjuk, az eredmény megmutatta, hogy meghallgatva Pált a király nem csalódott: Pál pedig föltárva keble őszinteségét, jót akart a hazának, használni óhajtott a birodalomnak.

Mit Pál kérvényezett, megadatott, de nem sokat

használt. A következő gyűlések már hevesebbek lőnek, a főrendek és ministerek között nehézkes viták támadtak, s legsikamlós tárgyakul a nemesség megadóztatása szolgált ott, hol ezelőtt török járom alatt nyögván: megszabadításukért a kincstárt évenként kárpótolni tartoznának. A rendek a kárpótlást méltányosnak ismerték el, de a maga útján; utóbb megállapodtak abban, hogy a kapuszámos adórendszer fogadtassék el.

Az aggály telj és vitatkozások már 5 álló hétig tartottak. Széchenyi Pál a királynál kihallgattatást kért, és nyert. Itt ismét bizalom- és tiszteletteljesen adá elő veszélyességét ama rendszernek, melyet a ministerek minden áron foganatosítani akarnak. A méltányos király, ki súlyos gondjai közt nem ismerhette ki minden népének részletes állapotát, a szabadelmű de őszintén jótakaró hazafinak nyíltan kimondá, miszerint: ő már maga is tette ezen ellenvetést kormánytanácsosainak, de ezek azt állítottak, hogy az esztergomi érsek, a nádor, s több előkelő magyar urak, magok óhajtják ez újításokat; ezen hiedelemben engedte ő meg most is, hogy tanácsosai azokat a magyar uraknak előadják: a nemzet szabad akaratát azonban, ezen újítások elfogadásában — vagy félrevetéseben nem akarja megszorítani. A nagy férfin ezen találkozását, s az igazságszerető királynak ezen megható nyilatkozatát minden tekintélyesb történész figyelemre méltatá.

Az ország csakhamar megtudta Pálnak szilárd magatartását, őt tisztelik a nemzet előharczosa, őt a nemzet szabadságának megmentőjeül. Nem szenvedték azonban az ügyérek, kiknek terve kivételében annyit s annyiszor

gáncsoskodott: a bátor pap azonban hazafias népszerűség s fejedelmi tisztelet által lévén vértézve, mintegy hivatalos közbenjáró állott meg nemzet és király közt

Soha sem volt egymástól távolabbra Magyarország és Bécs, soha annyi forradalmi elem nem volt e hazában szétszórva mint akkor; tehát Pál a gondviselés által soha jobb időben nem küldethetett volna akár az ország megmentésére, akár a kormány tanácsolására. Annyi veszély és vizályban, annyi szakadás és visszahatásban ész, bátorság, hűség és hazafisággal az egész birodalomban csak Széchenyi Pál bírt megállani. Egynémelyt eltántorított az események rohama, mást idegen tanácsok vittek tévútra; azt a dolgok újdonszerűsége kábítá el? ezt akartalan is tétlenség ragadá meg; ki az iszonyú bonyodalomnak indult ügyeken át hidat bírt és tudott emelni, ki hóna és fejedelme iránt egykép tántorítlan hűséggel viseltetek, ki minden veszélyeknek közepette is mindenben férfias tanácssal bírt előállani, az Széchenyi Pál volt.

Volt Lipótnak udvarában egy ifjú de tiszta keblű olasz b. Scalviniani, ez Pálnak meghitt szívbarátja vala. 1703-ben magához szólítá azt a fejedelem, hogy írja bizalmasan Széchenyinek, és kérné ki tanácsát, mi módon lehetne a lábra kapott izgalmakat a legczélszerűbben elnyomni. Tehát ismét őt szólítá fel először a császár, ismét az ő tanácsát kére ki, hogy nyújtson módot és utat, a hatalmasan terjedő mozgalmakat emberséges utón lecsön-desíteni. — Mások szerint Lipót saját kezűleg írt volna Pálnak, s az említett báró, ki egyszersmind benső udvari titkos tanácsos vala, csak átadója lett volna a december

10-kén kelt levélnek; ha így, a dolog Pál dicsőségére még nagyobb fényt vet. A levél így hangzik:

„Azon bizalomnál fogva, melylyel mindenki, deklionosén irántad viseltetem uram, indítva érzem magamat, hogy a magyarországi jelen mozgalmak alkalmával a te kitűnő tulajdonaidat, különösen pedig a császári trón iránti legőszintébb hűségedet az udvarnak bemutassam. Te uram mindenkor jobban, s a legjobb utakat ismerted a Magyarok szívéhez, valamint most is inkább tudhatod, mikép lehetne e jelen mozgalmakat lecsendesíteni, íme itt az alkalom, mely magasságodnak már régi óhajtását, s nemes törekvését érvényre segítheti. Miért is kérlek téged, hogy mielőbb nyomoznád ki azon messzeterjedő lázadásnak fő, és lényeges okait, melyek azt hazádban előidéztek, s melyek az ország népét arra bírták, hogy ahoz csatlakozzék, — valamint egyszersmind kérlek, ímád meg annak történhető kimenetelét. Maradok stt.”

Széchenyi Pál ekkor Sümeghen mulatott, s miként hazafiúi kötelme s a trón iránti ismert hűsége parancsold: úgy cselekvék; körültekintett a rábízott ügyekben, leült, s még azon év december 20-kán következő választ bocsátá a kalocsai prépost által az említett báróhoz:

„Örvendek uram, hogy irántam mindenkor tanúsított baráti érzelmeidnek megfelelehetek. Mind hálám, mind saját legnagyobb érdekem követelik, hogy kívánalmidnak eleget tegyek. A rám bízott kötelesség továbbá parancsolja: hogy a rámbízottakat a legnagyobb készséggel teljesítem. Én úgy hiszem, császár ő felsége várakozásának úgy tehetendek eleget, ha idejekorán minden ügyekezetedet oda fordítandom: hogy elsőbb is a

veszélyes mozgalom árja a kormányom alá helyezett vidékekre át ne csapjon. Minthogy azonban még magam sem vagyok ezen mozgalmak okairól értesítve kellőleg, most téged sem tudósíthatlak azokról. Kémeim nincsenek, kik a szóban levő háború indítóinak gondolkozásmódját kitanulhatták volna. Egyébiránt nem kell vesztegetni az időt; mert ha ezen mozgalmak súlyos következményei meg nem előztetnek: mindig félhető, hogy Morva és Csehország, kezét fogva a Francziákkal, ő felségének magyarországi koronáját is veszélybe hozzathatják.”

„Szükség tehát mindenek előtt módokat, eszközöket keresni a lázadók lecsillapítására, miután most, mint kezdetben, már nincs idő őket erőszakkal elnyomni. Ha ő felsége e czélból szándékoznék szerény közrehatásomat igénybe venni, kérem, hogy parancsait nekem írásban küldje meg, s intézkedjék, hogy mind én, mind környezetem mindenütt tisztességesen fogadtassunk.”

„Előre kikérem azt is, hogy ha én valamely jó akaratot, s hajlamot mutatódok az elégületlenek iránt, azt ő felsége ministerei balra ne magyarázzák. Különösen könyörgök pedig, hogy nekem valamely bizonyos hely jelöltessék ki, hol ő felsége kívánja, hogy tartózkodjam. Elvonulhatnék Horvátországba, ha a fölkelő vezérektől, kikkel értekezni kell, ez által messze nem esném. Azt tartom, miszerint ezen várban, — Sürmegh — mely némely kóbor hadcsapatoknak ellent is állhatna, meghúzhatnám magamat, s bevárhatnám, míg a zendülés főbb vezéreivel a béke művéhez foghatok.” — Maradok stb.

Eme bölcseség, és hűségugalta sorok Bécsben leg-

szebb reményekre hangolák az urakat. Gr. Pálffy Miklós az említett prépostnak örömeiben úgy nyilatkozott, miszerint ő erősen reméli, hogy Széchenyinek Rákóczyvali első találkozása is békét hozand. Lipót szinte meleg érzelmekre gyúlt, s nem mulasztott semmit, hanem 1704-ben jan. 2-dikán azonnal a következő sorokat intézte hozzá:

„Kedves érsek, nekem különösen kedveltem! — Buzgó részvét, s több mint atyai szeretetünktől indítva, a nekünk mindeneknél kedvesebb Magyarország megtartása tekintetéből, s különösen hogy annak lakóit megóvjuk a gyilkosságoktól, s hogy kikerüljünk a keresztény vérnek ontását, hogy megmentjük amaz országot a pusztulástól, s egy tán nehezen eltávolítható csapástól, megbízáván hűségedben, parancsoljuk: hogy császári királyi nevünkben a mi alattvalóinknál a Magyaroknál, kik most különféle ürügyek alatt fölzendültek, közbenjárulván, minden módok s eszközök, s az Istentől neked adományozott minden tehetséggel oda működjél: miszerint azok a régi s törvényes hűségre visszatérjenek, s lázangni szűnjenek meg.”

„Mutasd meg nekik, miszerint habár némely jogaik s kiváltságaik netalán megsértettek is: az nem tudomásunkkal történt, s hogy a mód és út, a rablások s pusztítások, melyeket most elkövetnek, azokat legkevésbbé sem orvosolhatják, s az igazsággal épen nem egyeznek meg.”

„Miért is azon jó indulat és hajlandóságról, melylyel mi az egész magyarnemzet iránt mindenkor viseltettünk, bizonyosakká tevén, megmondhatod: hogy mi őket azon békés állapotban, melyre minden józan elméjű nemzet-

nek törekednie kell, fentartani akarjuk. E szellemben hasson hűséged, szóval, tettel a mi magyar alattvalóinkra, minden utakat, legyenek azok titkosok vagy nyilvánosok, felhasználva, s levelek, vagy hírnökök által értesítvén őket a legnagyobb gyorsasággal, akaratunkról.”

„Ha szükségesnek mutatkoznék. miszerint személyes jelenléteddel hass a kedélyekre, menj közéjük, s intsd őket, hogy a fegyveres erőszakoskodástól tartózkodjanak, — felszólítván őket, hogy bocsátkozzanak inkább békés egyezkedésbe. Jegyezd föl sérelmeiket, s biztosítsd őket azoknak legsikeresebb orvoslatáról.⁴⁴

„Mindezekről értesítvén bennünket, vagy az országnak nádorát, nyilváníthatod: mikép a főnforgó súlyos körülményeket a legközelebbi országgyűlésen elintézendjük. A mondott cél foganatosítása végett kedves rokonunk, a romai szent birodalom hercege Eugen fővezér, s az alárendelt hadtiszteknél már megtettük a legkegyesebb rendelkezéseket, valamint a te személyed, úgy embereid támogatására. Megengedjük végre, hogy lakást magadnak akár saját sümeghi váradban, vagy bárhol is — hol gyanú vagy rágalom szennye nélkül a közjóra működhettek — szabad tetszés szerint választhass. A többiben stb.”

Azonban, bármily sűrűk voltak is a levélváltások, bármily őszinte törekvések mutatkoztak is: a forradalom egyre terjedett; 1703 végén midőn Sz. Pál felvilágosító véleménye a bécsi udvarral közöltetett, már majd egész Magyar- és Erdélyhonban lázangófegyveresek válnak láthatók; a fő figyelemnek tehát oda kellett működnie, hogy az átcsapástól elsőbb is az örökös tartományok óvassanak meg; íme ez volt Sz. Pálnak is első gondolata,

első ajánlata. Ide járult a spanyol örököségi háború is: tehát az osztrák birodalmi fegyveres erő különben is meg lévén szaggatva, a mozgalom annál határozottabb szint ölthetett.

Következőleg, miután fegyver nyomán a messze elharapózott izgalmak elnyomásában kevés reményt lehet helyezni: legtanácsosabb lön békéről, s a nemzet kiengeszteléséről gondoskodni.

A fejedelem első gondolata és terve volt közbenjáróul a nádort Eszterházy Pált léptetni föl; ez azonban nem bírván kellő népszerűséggel, s neki Rákóczy is kérelhetlen ellene lévén: a legterjedtebb megbízás sem ígért kellő sikert; ígértetett kegyelem, ígértetett közbocsánat, minden haszon- minden eredménytelen vala; a szenvedélyek izzó lánggá váltak, tehát diplomatikai utón kellé rést törni az elérendő célhoz; mint mondók a nádor nem birt erre kellő képességgel, tehát oly férfiúhoz kellé fordulni, kit sem az ellenség ne gyűlöljön, sem az ár ne tántorítson el; tehát a nemzet és törvényes fejedelem közt közbenjáróul Széchenyi Pál választatott meg, ki a bomlásnak indult köteles szeretet és törvényesség kapcsait hathatós tekintélyével visszaállítsa.

Pál az átvett királyi megbízó levél következtében azonnal működni kezdett, és Károlyi Sándort, Rákóczy-nak egyik legkedveltebb tábornokát, kiben titkon egy hűséges békebarátot sejtett, rögtön felhívá, felkéré, hogy vele békeértekezletbe bocsátkoznék. Károlyi a meghivatást elfogadta, s 1704-ben jan. 13-kán a jéggel fődött Dunán átkelvén, megjelent Sümegben. Széchenyi elpalástolhatlan örömmel fogadá, s kijelenté ama határtalan

bizalmat, melylyel Károlyihoz az egész magyar nép csatlakozik.

Ugyanekkor légyottra kitűzék Lében-Szentmiklóst Mosony megyében, hol a békéről tanácskozandók, találkozni fognak; a határnapon megjelent: Károlyi Sándor, és Bercsényi Miklós; Pál a királyi megbízó levél nyomán előadja azonnal Lipótnak ígéreteit, szándokát, s hozzá tévé, ha szükségesnek látszanék az országgyűlésnek is megtartatását; a megkötendő békének még küihatalmak általi biztosítását is lényeges követelési pontul tüzek ki Rákóczy emberei; s mert Széchenyinek erre megbízatása nem volt jan. 28-dikán ismét irt Bécsbe, de irt ugyanazon alkalommal magának Rákóczy Ferencznek is, s mindenkép arra törekedett bírni, hogy hónának akkor teend legjobb szolgálatot, ha a fegyvert lerakja. A kormány a zendülök kívánalmaiba vonakodott beleegyezni, mit Pál előre is sejtván, főnebbi levelét Rákóczyhoz annál bizalomteljesebb annál szívélyesebb modorban írta. Többek közt a mondott levélben így ír:

„Mit vagyok teendő, s hova hat törekvésem, bizton következtetheti magasságod ama magyar vérből, mely ereimben folydogál. Szándokomat már több cselekedetem hordja homlokán.”

„E vér így szól hozzám, itt az alkalom, melyet föl kell használni, itt a kedvező alkalom, melyet egyszersmind a béke helyreállítására, de apáink szabadságának biztosítására is föl kell használnunk. Most a császár akar és készséges nemcsak alkudozásokba bocsátkozni, de kívánja a Magyarok által kitűzendett sérelmeket is megorvosolni.

Ha mi ez ajánlatokat visszautasítandjuk, az ország továbbra is pusztítások tere maradand.”

„A magyar nemzet vére továbbra is folyni fog, s a kimenet mégis bizonytalan maradand. A hadjáratok szerencséje sokszor elfordult már azoktól, kiknek első alkalommal babért osztott.” E levélnek tehát nem lehetett egyéb ezéjja, mint hogy az ügyek ország gyűlésen hányattassanak meg. Bercsényi ezen indítványt nem találta elfogadhatónak, s tíz pontból álló ellenjegyzéket adott át az érseknek, s hozzá azt állítá: miszerint azokat Rákóczytól kapta. Rákóczy pedig febr. 5-kén maga válaszolt az érseknek Miskolcziól, elég fenhéjázó hangon, és mitsem kímélve az osztrák uralkodó házat.

Széchenyi egy, febr. 14-kén kelt levelében ismét felszólítá Rákóczyt az alkudozásra Sümegről, s mielőtt a választ bevárta volna, Bercsényi magán tudósítása nyomán megmeg az országegybehívására kívánta Rákóczyt rábírní, hogy a megbomlott országos béke helyre állíttatassék.

A második levél jelentékeny hatással volt Rákóczy kedélyére. Eredménye lón a csakugyan bekövetkezett békealkudozás, melynek helyéül elsőbb Vác, utóbb Gyöngyös tűzetett ki. Széchenyi a kínálkozó alkalmat felhasználni akarván, mitsem mulasztott, hanem azonnal útra kelt anélkül hogy Visának a Bécsbe, menesztett kalocsai prépostnak a császártóli visszajövetelét is bevárta volna; követjét febr. 12-én meneszté Bécsbe, hogy neki új megbízásokat hozzon, s 20-dik márt. már ez is Gyöngyösön termett. Lipóttól két levelet hozván Szé-

czhenynek; azoknak elseje febr. 12-kén, másika mart. 4-kén kelt.

Az elsőben bámulja Lipót, hogy fiát Jósefet idegen-
nel akarják fölcserélni, sajnálkodik az ország szomorú
sorsa fölött, s roszallja amaz erőszakoskodásokat, melye-
ket tudtán kívül követnek el az országban polgári és
katonai hatóságok; ígéri, hogy a rendhelyreállítandja,
s minden alapos sérelmeket megorvosland. Második le-
velében már Angolhon közbenjárásának elfogadását is
főlemlíti. Kapott magán levelet is Scalvinionitól, jelent-
vén Pálnak, miszerint most van legbiztosabb útján az
esztergomi érsekségnek, mihez hozzá tévé, miszerint ezt
Lipótnak ajkairól hallotta legyen. — Egyébiránt tana-
kodás közben Eger és Tokaj a zendülők hatalmába és-
vén, a Dunántúli rész pedig — hova Károlyi még a télen
áthatott, s hol szívesen fogadtatott — majdnem egészen
Rákóczyhoz hajolván: a gyöngyösi értekezletet nem nagy
siker kísérheté; azonban e nyomasztó körülmények sem
törhetek meg Széchenyi Pál erélyét, ő oly lankadatlan
buzgalommal működött aztán is a béke megkezdett mű-
vén, mint azelőtt. Innen lón, hogy ezután is folytonos
értekezletben marada Rákóczyval, csak hogy megbízója
ügyében sikerrel járhasson el.

Visát, a többször említett kalocsai prépostot most
ismét Bécsbe küldé Pál, hogy általa Rákóczy, és hívei-
nek követelményeit királyával tudassa; visszatértével
új parancsokat hozott. Kelvén ezek april 20-kán azt ha-
gyák meg, hogy: Sz. ismét új értekezletbe bocsátkozzék,
s igyekezzék kivinni, miszerint egyeznének bele az áta-

lános fegyverszünetbe, s vagy Pozsonyban. vagy Nagy-Szombatban egy békeértekezlet tartásába. Széchenyi april. 27-kén Sümeghről felelt a fejedelmi megbízásra; miszerint: neki misem fekszik annyira lelkén, mint császár ő felsége kívánalmait létesíteni, minek elérésére nem mulaszt el semmi alkalmat, hanem rögtön átkelend a Dunán, s Komáromhoz sietend, hogy mielőbb Bercsényivel találkozassék, jól tudván: hogy ennek tudta nélkül Rákóczy sem művelend semmit.

Komáromban arról értesül Pál, hogy Rákóczy hadait Székes-Fejérvár felé indítá, s hogy a közös tanácskozásra Paks jelöltetett ki. Azonban az itteni találkozás sem vezetett célhoz. Széchenyi tehát jónak látta egy 1704-ki év május 17-kén kelt levelében Rákóczy t arra törekedni bírni, hogy egy általános fegyverszünetbe egyezték bele; lelkére kötni iparkodván mindenkép: hogy használja fel a jelent, s ne tapadjon makacsul egy bizonytalan jövő hez, mert kockafordultával mind magának, mind nemzetének szerencséjét könnyen elj átsz hatja; s ez esetre Istenének, s az utóvilágnak csak ő leend felelős.

Rákóczy belátta utóbb a bekövetkezett messzelátó szavak valóságát, de már akkor késő volt.

Rákóczy tehát most is elvetette a meleg lélekkel ajánlott tanácsot, de azért mégis szíves volt neki válaszolni is; küldött levelében mintegy így beszélt a főpappal: olvassa és ismét olvasgatja mindazt, mit neki az érsek a béketárgyalások siettetésére ajánl. Ő azt akarja, sürgeti öntudata, tanácsolja az ész is; azonban csak oly

tárgyalásokhoz ragaszkodik, melyek a kínálgatott jövőnek biztossága és tartóssága felől kezeskednek. Ez esetre a kételnék nem leendő helye, s minden Magyar, ki most fegyverben áll, vágyai kiviteléhez inkább békés eszközöket, mint a háború koczkáját fogadandja el. Ha tetszik, ő mindemmel is kész új békealkudozásokba bocsátkozni.

Pál megragadta ismét az ajánlkozó alkalmat, s irt rögtön Heister tábornoknak, fölkerve őt, hogy; hadmozdulatai által a béketárgyalásokat semmi utón se zavarja. Ez azonban ép ez időtájban vervén meg Károlyi hadait, s diadalmából magas reményekre gyúlván, vissza e szavakat írta: Egyebek közt ama helyen, hol mosta Magyarok tartózkodnak, intettem őket a fegyverlerakásra is, különben kikerülhetlen maradand nejeik és gyermekekkel együtt az ő pusztulások és bukások. Mely szavakban Rákóczy valódi irtást látván, kétes kedélye még nagyobb lángra kapott, s a fegyvernyugvásról hallani sem akara.

Megjelent többi ízben Pakson, találkozott Széchenyivel, de mindannyiszor panaszra fakadt, hogy: másképp hangzanak megbízója szavai, és más szint öltének a tábornokok cselekményei; s így akaratlan is a legkellemtlenebb súrlódások támadnak. 1704-ben máj. 19-kén Paksról tudósította Pál ő felségét mennyire juthatott békemunkálataival; elmondá:

Miszerint Rákóczy ugyan óhajt békét, de fegyvernyugvásba nem akar bocsátkozni addig, míg neki kellő és biztosított felvilágosítás nem adatik azok felől, mik fölött a fegyverszünet alatt végezni akarnak. Ő sehol

nem lát kellő biztosítást a nemzet sérelmeinek biztosítására. Sőt ellenkezőleg mindenben visszásságot tanúsít, királya iránt semmi tisztelettel nem viseltetik, s az országot csak szívja, pusztítja; társait is csak hív reményekkel táplálja, innen van, hogy a császári ígéreteknek is csekély hitelt adnak. — Azonban Rákóczy panasza sem volt alaptalan a tábornokok kíméletlen eljárása fölött. Széchenyi maga is támogató panaszait, részint biztos hallomás, részint saját tapasztalatai nyomán, különösen Heister eljárásai miatt.

Azonban sem Rákóczy gyanúsítása, sem Széchenyi tanúskodása nem sokat fogott rajta; Heister jó katona volt, s a hol csak lehetett, tudott merni mindig. A reményekre igen hajlandó volt, nő de kit nem táplál a remény? — Minden győzelme vérmesebb reményre hangolta. Minden léptét pontosan tudatta a kormánynyal, minden előhaladásával közelebb álmodta magát a végcélhoz; ismét lőn, hogy említett diadala után maga Lipót is felhangultabban kellé szólani.

Írt tehát Pálnak, és most már határozottan kimondá: Miszerint neki elég oka volna a Magyaroknak a békét metagadni, vagy legalább halogatni mindaddig: míg ezek békés érzelmeikről biztos tanúságot adandnak: azonban atyai érzelme most is békét ajánl. — E levélre jul. 8-kán Pál megmeg elhagyá Sümeghet, Szegedre sietett, hogy Rákóczyval ismét találkozhassék. Rákóczy ismét Gyöngyöst tűzte ki tanakodási helyül, s noha megígérte, hogy a körül táborlott vároktól hadait visszavonandja, abba mégsem egyezett bele, hogy az érdekelt várokba pénz, ruha vagy élelem szállíttathassék. Az értekezlet után

Rákóczy Visnyére vonult, hogy megroncsolt egészségét helyreállítsa, s nj találkozás és tanakodásra Selmeczet tűzte ki, hogy már itt a fegyvernyugvás pontjai fölött határozottan tanakodhassanak. Megjelent itt is Széchenyi több társával együtt, de megmeg csak arról értesítheté urát: hogy Rákóczyval itt sem végezhetett semmit

Rákóczy a törtétek után Nagy-Szombathnál kegyetlenül megverettet; most már Pál bizonyosnak hitte, miszerint Rákóczy minden irányában engedékenyebb leend; miért is utána ment Széchenyi a herczegnek ismét, s egész Eger városáig kísérte. Reményeiben itt csalódott. Lógyaitól kéz alatt levelet kapott, hogy addig minden működése sikertelen maradand: míg a kormány a Magyarok jövőjének biztosítására kellő kezességet nem mutat; míg ezt a magyar tábornokok nem látandják, addig a békeértekezletek eredményéről szó sem lehet.

Lipót már huzamosb idő óta szenvedett; 1705-ben máj. 5-kén végképen búcsút vön a világtól, trónja, és nyomasztó országos gondjai örökösére I. Jósefre maradtak. — Tehát sem ő nem élhette meg az óhajtott kiengeztelődés édes percezeit, sem Pál az annyi hűséggel párosított fáradozásainak gyümölcsét a felséges trónnak be nem mutathatta.

Jósefnek fő gondja volt, elsőbb is a személyes megbántásoktól tartózkodni. Heister nemcsak szigorú és kérlelhetlen volt, de több alkalommal a személyes meggyalázásoktól sem óvakodott; minden győzelme után főnebb hangon beszélt, s vérmes reményei által magát a kormányt is nem egyszer rohanta meg téveszméivel; s mert Rákóczy is ellenében engesztelhetlen gyűlölséggel

viseltetett; az annyi bajokat szívesen orvosolni törekvő I. József legelsőbb is őt hitta vissza, hogy a békét eddig késtető akadály elmozdítassék. Helyébe Herbeville tábornagyot küldé Magyarországra, kit a szerencse csak hamar fölkarolván, Rákóczy most már eléggé elbizakodott hadait mindjárt első találkozásra megúzta. A fölke-
lőket ép annyira hangolá le e vészes találkozás, mint reményre gerjeszté, midőn Heister visszahivatásáról értesülének, így csalódik gyakran az ember reményeiben, kilátásaiban talán ép azon édes perczekben, melyekben a közeljövővel legédesebben táplálkozék. A csapás Rákóczy kedélyére igen nagy hatással vala.

József ép annyira bízott meg Széchenyiben, mint előde, tehát a békemunkálatok folytatását szinte ráruházá teljes reménnyel. Az említett veretes után maga Rákóczy írt Pálnak aug. 19-kén sőt újólajos találkozásra Nyitrára rendelé. Pál szokott remény és buzgalommal jelent meg; hol már csakugyan a kötendő béke föltételéről értekeztek. E találkozás szép jövőt ígére. A remények már annyira tornyosultak, miszerint 1705-ben oct. 22-kén a Nagy-Szombatban tartott értekezletekben az alkudozó felek kívánalmi már határozott alakba öntet-
hettek, s dolgok könnyebb kivitelére abba is bele egyeztek, hogy általános fegyverszünet álljon be. Végre tehát az éveken át húzódot viszály megszűnt, s május 8-kán 1706-ban I. József és a zendülők közt fegyvernyugvás következett be.

A föltételeket aláírt férfiak nevei közt Széchenyi Pál a kalocsai érsek neve is szemlélhető.

Május 26-kán Pál ismét levelet kapott Bécsből, mely-

nek értelménél fogva most már arra is fölhatalmaztatik: hogy a béke pontjai fölött is ő alkudozzék. A béke alkudozáson jelenvoltak:

I. József részéről, Széchenyi Pál kalocsai érsek, és Wratislaw Venczel csehországi korbátnok; a szövöttek részéről: Bercsényi Miklós, és Csáky István; a közbenjáró hatalmak részéről: Sunderlandi Károl gróf és Stepney György angol, aztán Rechtern Adolf báró, és Hamel Brnyninx hollandi követe. Elsőbb kimondatott a fegyver nyugvás, rá a követe száma azonnal megsaporítatott; s ezek azután vétettek tárgyalás alá a vitapontok. A szövöttek 23 pontban terjesztek elő kívánalmaikat, a három első mindjárt oly minőségű vala, miszerint általok az egyezkedési lehetőség majdnem teljesen kizáraték. Jul. 22-kéntehát vége lön minden reménynek.

Most József Starhemberg Gvidót hívá be Olaszhonból, s a Rajna mellől is néhány hadcsapatot rendelvén oldalához, Rabutin seregét is teljesen hatalmára bízván, a szövöttek elleni hadmunkálatokat teljesen ráruházá; Rabutint azonban Bercsényi és Károlyi elzárva tartván, az új hadfővel csak következt évben egyesülhetett, ki Esztergom megvétele kívül alig vitt ki valamely nevezetes dolgot. Erdélyben e mellett több csatái sikerülvén a fölkelőknek, ismét vérszemet kaptak, és sokkal nagyobb mérvben tört ki a lázadás mint valaha. Maga Rákóczy is Erdélybe ment, ott a rendeket egybehívta, s általok fejedelemmé választatott; megválasztását Tige osztrák vezérrel is tudatta, de ő a gyűlésnek ezen végzeményét hóhér által égettette meg; mire Rákóczy maga is megdöbbsent, és jelenlétét szükségesebbnek látván Ma-

gyarországban, oda sietett. Megválasztatását tehát tudatván a fényes kapuval is, elhagyta Erdélyt, s Ónodra ment, hova közgyűlést hirdetett.

Így látjuk megsemmisülve Széchenyinek a leglankadatlanabb igyekezeteit is, melyek, noha hazafias lélek nyomain haladtak is, sehogysem levének képesek a megbomlott békét helyreállítani. Azonban hogy oly őszinte lélekkel működött: azt neki mindenki dicsőséggül tulajdonítandja. Már az is roppant magasztalására szolgál, hogy egymás után két király bízta meg a legfontosabb ügyek teljhatalmú szerepével. Lipót a római birodalmi herczegségre akará őt emelni, azonban amaz öntudat, hogy ő azt legbuzgóbb fáradozása mellett sem bírta kiérdemelni, a szerény férfiút arra bírta: miszerint noha a legmagasabb kéz akará is e hallatlan kitüntetéssel megtisztelni, ő azt még sem fogadá el.

Maga a méltányos fejedelem is megbámulta a szerénységet, az alázatosságot. De mert magas érdemeit mégis megakarta hálálni, mindenkép oda működött: hogy bibornoki méltóságra emeltessék; irt tehát a pápának és felkéré őt, hogy mihelyt üresség támadand: Pált azonnal bibornoki méltóságra emelni kegyeskedjék. Az irigy halál ezt sem engedé neki megérni; becsületére válandik azonban mindenkor, hogy olyannak találtatott, ki méltó érdemekkel bírt az egyház bíboros atyái sorába fölvétetelni.

Miután általa a béke helyreállítása kivihetlenné vált, csöndes magányba vonult, s többnyire egyházi megy éjében találjuk őt, áldozva Istenének, s foglalkozva egyházának kormányával.

Igaz, hogy érsek volt, tehát világi uralmais terje-

delmes birtokokat foglalt magában; igaz hogy a veszpré ni püspökséget is ő kezelte, tehát könnyen megkét-szerezhetette volna jövedelmeit: de mily zaklatott világot élt akkor mindenki Magyarhonban, mennyi kincs és vagyon esett áldozatául a fékezhetlen dühnek, azt is könnyeri elgondolhatja mindenki. Mit tehát akár magáriak, akár az Úr oltárának megtakarítgathatott, igen csekély összegre meheti. Mint lelkes, mint tisztakeblű pásztor, mint övéinek atyja, mint nyájának hű őre, mint egyházának rendületlen, híve mégis megtőn mindent: mit elég szegényes állapota tenni engedett.

Fő gondja volt a szent épületekre, s legmegnyugtatóbb vigasztalást talált az idő és körülmények fenyegető változatai közt, midőn az Úrnak oltárokát emelhetett, vagy a megrongáltakat helyre állíttathatá. A kalocsai szentegyházat, mely B. asszony menybemenetének tiszteletére volt állítva, de mely a polgári zavarok pusztító lángjában majdnem megsemmüle: csín és ízléssel ő állította helyre. A város éjszaki részén pedig magának és utódainak egy kényelmes, s az érseki méltóságot teljesen megillető palotát emelt, melyet családi czimerével diszite föl. Nevezetes e czimerben a galamb és olajfaág, mely valóban a békeszeretnek jelképe.

Magas tudományát, és fényes lángeszét mindenki megbámulta, előzékeny, szelíd bánásmódjáért mindenki tisztelte, üdvös tanácsaiért mindenki fölkér est e. Úr szegény, boldog boldogtalan előtt egyaránt tiszteletben állott. A kormánynak irányában tanúsított oszthatlan szeretetét és bizalmát már ismerjük. Még egy példát hozok föl. Magyarországbán bíboros főpap Kristian August volt,

ez tudománya és bokros tapasztaltsága iránt oly szeretet és megkülönböztetéssel viseltetett; miszerint őt rendszeren atyjának nevezvén, s kikérvén szívélyes barátságát, tanácsáért minden fontosabb ügyekben megkeresni épen nem átkodott. Szava, tanácsa, ajánlata rendszeren czáfolhatlan igazságul vétetek.

Hogy mély belátása, messzelátó észtehetsége és páratlan képzettségéről kellő felfogással bírjunk, üssük fel Bel történetiratát; hol is 1704-ről a III. k. 578. lapján egy, Rákóczy által rendezett lakomán, melyben Széchenyi Pál is részt von, következő jelenet íratik le:

Urunk föltámadása napján Rákóczy Gyöngyösön, hol Bercsényi is jelen vala, egy lakomát rendezett; Széchenyi e lakomán szinte meghívott, és igen tisztelt vendég vala, s mint ilyen, a számos vendégeknek daczára is első helylyel tiszteltetek meg. Mindkét vezér különös tisztelettel látszott hozzá tapadni, s őt mindkettő atyjául tiszteié. Az asztalnál különféle beszédek fordulván elő, Széchenyi megragadott egy kedvező alkalmat, s az öntudatról kezdett szólani. Az agg és tisztelet gerjesztő főpapot mindnyájan bámulattal hallgatták; csupán Bercsényi látszott gúnyérzettel kísérni a mindenki által feszült figyelemre méltatott komoly beszédet.

Megészlelvén ezt Pál, hozzá fordul, és így Szól: Hogyhogy fiam Miklós, te ily komoly, s az emberi szív nyugalma annyira nélkülözhetlen dologban nevetségi tárgyat találsz? Szólj kérlek, itt semmi kétely, semmi főnakadásnak nincs helye, Bercsényi így válaszolt.

Azt bámulom atyám, hogy te oly valami fölött, mi magában semmi, és sehol nem lelhető föl? oly hosszan

és komolyan tudsz szónokolni! erre az érsek így válaszolt:

Ha az istenség nem palántált öntudatot az emberi kebelbe, akkor észszel megáldott lélek sem létezik, tehát nincs mi a jövő miatt reménnyel tápláljon, nincs mi rettentсен. — Futhatnál te, mint óhajtod, egy feddhetlen életpályát, ha te örködő, vádló, és bíraskodó öntudattal nem bírnál? Nem. Az öntudat a halhatatlan léleknek ölyveié született ereje, hogy ki azt tagadni meri, egyszersmind a lélek halhatlanságát is tagadja. — Ekkor Bercsényi hangos kaczajra fakadt, s nem átalkodott nyíltan bevallani, miszerint ő mind az öntudatot, mind a lélek halhatlanságát koholmány-nak tartja, s hogy őt ki sem fogja meggyőzni arról, hogy ama véglehelet, melylyel az ember megszűn élni, örök, s hogy annak azután változatlanul jó vagy rossz dolga legyen.

Fájérzettel tölté el e könnyelmű nyilatkozat az érsek lelkét még inkább ama vakmerőség, hogy az annyinak fülehallatára nyilvánított. Szigorról utasította rendre, mint azt hivatala szentieisége hozta magával, s megmutatta az örvényt, mely oly közel állt az istentagadáshoz. Komoly méltóság és magasztos hangon szóla; Rákóczy közbeszólása akasztotta meg a dolgok menetét, vagy, hogy Bercsényinek láthassék hízelegni, vagy hogy az agg férfiút a fölhevüléstől megóvja, vagy legalább hogy végre is a dolognak más irányt adjon:

Nem lehet ugyan tagadni mond, hogy van az emberben öntudat, azonban annak eredete, miként az észé is, nem a lélek természetében, hanem a test sajátságában keresendő. Ő teljesen meg van győződve, hogy ha lehetséges volna egy baromi lelket emberi alakkal öltöztetni

föl; szintúgy bírandna az ész és öntudattal, mint mi: valamint ha az emberi lélek állati testbe vándoroltatnék, szintúgy észtehetség és öntudat nélkül lenne, mint az állat. Lehetlen leírni ama komoly és méltóságos szavakat, melylyekkel eme keresztény emberhez illetlen nyilatkozatot, bonczolta és megczáfolta Széchenyi. Beszédeként minden szavát Szent Pál mondataira fekteté, ki a romaiakhoz irt levelében így szól:

A pogány ok is bizonyoságot tesznek arról, hogy a törvény lelkünkbe írott malaszt, hogy azoknak engedelmeskedni az öntudat sugallja, hogy saját gondolataik által vádoltatnak vagy ótalmaztatnak; stb. Láthatni ezekből, mily magasztos kötelességnek tárta a tévúton járókat megtéríteni, s mennyi ire nem félt szent hivatását ellenséges táborban is teljesíteni.

Mint tudjuk, a békekötés csakugyan sikerült a Rákóczyakkal, ez azonban, miként már fönebb említők, csak halála után következett be. Végtanakodásra Bécsbe hivatott, s midőn onnét visszatért, Sopronyban súlyos betegségbe esett, s bele is halt, 1710-ben május 22-kén, tehát egy évvel a szathmári béke megkötése előtt. Élt 68. évet. Hamvai 1811. tétettek végnyugalomra Nagy-Czenken a családi sírboltban, hová Vild József győri püspök kísére, egy elláthatlan népsokasággal. A falu előtt állott gr. Széchenyi Ferencz a magyar nemzeti Múzeum alapítója, nejével és magas családjával, a számos papság, roppant néptömeg s az ott állomásozó lovaskatonaság. Most egy hosszú menet állott össze, s ez kísérte hamvait örök nyugalomra, ama családi sírboltba, melyet közel a plébánia-

templomhoz az említett gróf családja számára nagy költséggel rakatott.

Halála után liánfalván takarítatott el földi maradványa, hol egyházi pályáját megkezdette, s mely helyet egykor a pálosok zárdája tőn nevezetessé. E helység Sopronytól csak fél órányi távolságra esik, nevezetes barna kőszénről, mely 10 — 16 öl mélységre fekszik, s az elpusztult kolostor és hegyei alatt fekvő roppant pinczéjéről, melyben a Sopronyi borkereskedők szokták borikat tartani. Ő tehát mint mondám e zárda alatt pihene.

Eljött azonban a francia háború, s 1809-ben az ott tanyázó katonaság, nemcsak a templomot, mely a szerzet eltöröltetése óta semmi szent használatra nem fordítaték — hanem az alatt fekvő sírboltokat is felkutatták, s miután minden sírt felszórtak, és még sem találtak, a mit kerestek, a bejárati nyiladékokat is egészen födetlen hagyták. A kőszéntársulat 1811-ben engedélyt nyert az ottani földüreget haszonra fordíthatni, mi megtevéen, a sírbolt felnyitattott, s benne 66 koporsó találtatott, köztök Széchenyi Pálé is, majdnem romlatlan állapotban. Megpillantása szörnyű figyelmet gerjesztett, a kíváncsi nép ezrenként tolt a helyszínére, míg az említett egyházfő, második eltakarítását is nem eszközlé; mi elhunya után 102-dik évben történt.

Nagy embereknél érdeket szokott költeni a külalak is, vagy szeretjük legalább tudni, mily sajátságok lehetnek azok, melyek embert nagygyá, kedvessé tehetnek.

Pál külsejére nézve igen barátságos, előzékeny, és megnyerő tekintetű férfiú volt; viseletében kereset nélkül tiszta, társalgásban annyira nyájas, udvarias, és szí-

gorúan ildomos; miszerint a nép ajkán magatartása mintegy példabeszéddé vált, holmi szeleverdi, és hányaveti emberekre azt szokván mondani. Ez sem volt Pál érsek udvarában.

Politikai életéről tanúskodnak az elmondottak: szeretten híven hazáját, változatlan lélekkel ragaszkodott fejedelméhez; tehát benne látjuk megtestesülve azt, mi az ős magyarnak mindenkor jellege: hazája s trónja iránt tántorítlan hűséggel viseltetni; ezzel nyerte meg nemzetének tiszteletét, ezzel fejedelmeinek őszinte bizalmát.

Láttunk e fényes családban nagy papokat: nézzünk kissé szét a népek vérküzdelsein, tehát a hősökön, s nézzünk szét a magán törekvések nagy férfaiain is.

E helyütt különösen György említendő fel, ki ha nem állhatna is meg nagy névrokona mellett, megállhat bizonyára azok között, kiknek tetteiből, mint újított könyvből, olvashatni, a mindenkor őszinte igyekezetet, a tett-képes önzéstelen hazafiságot, a nemzet dicső múltát.

György Nagy-Szombatban 1656-ban született; tehát amaz időszakban született, melyben a folytonos bel- és kulharczok zajában csak tettekben nyilatkozott meg a polgári erény, melyben a nagyságra a hadi pályán kívül, semmi dicsőségmező nem ajánlkozott. A nagy és dicső Széchenyi törzsek kidőltek; a nem bűvár szellem azt hitte volna, a halhatlan emlékü két főpap tette egy nemzet életére szól; és akkor nem csalódott volna. Mindaz, mit e két nagy szellem végrehajtott, örök czégérül szolgálhat e nemes család fényes hivatásának. E nemzetségben, annak keletkezte óta, mindig találtattak nagyok; mintha a gondviselés, mely egyesek és nemzetek fölött oly jótékonyan

örkődik, csak azt akarta volna megmutatni e sokszor árvaságra jutott nemzetnek, hogy: bízzék, hogy hivatása nyomán soha el ne tántorodjék. hogy cselekedni soha meg ne szűnjék. Honpolgárnak ott, hol az ősek tetteik fényében mosolyognak rá, épen a tettek adjanak ösztönt nagyra, szépre, dicsőre; hogy ne csak akarni, de a múltak emlékei nyomán cselekedni is törekedjünk. Ha például léphet fel ily esetben a magas kormány: nekünk nemcsak név, vagy ösztönben, hanem élet nagyságban kell előállanunk.

Válságos idők kísérték meg a polgári erényt, a férfi erőt, a nemes akaratot. Innét egy hosszú, és eseménydús történeti évlapot kellene összeírnunk, mint tevők főnebb: ha Györgyöt akár gyermekkorának fejleményeiben, akár nemes akarata és hajlama nyilatkozataiban, akár vállalkozó szellemének nemes irányában akarnók élettérre léptetni. Ő is Széchenyi sarjadék volt, keblét a főnebbiekkal szinte egy vér melengeté, neveltetése a fonemlítettekkel szinte egy irányban haladott: tehát lelki, és szellemi tulajdonokban, emberi hivatásban, és hazafiul irányban bizvást amazok mellé helyezhetjük; bizvást a fenírt nagyok utódának mondhatjuk.

Ebben dicsőült meg a fényes család, ebben dicsőült meg a Széchenyi név; ki 1696-ban az egervári erősségnek örökös parancsnokává neveztetek, rá egy év lefolyta alatt pedig elsőb bárói, s rá nem sokára grófi rangra emeltetek. — I. Lipót, Pált a birodalmi hercegek címével kívánta földíszíteni, mit ő azonban nem fogadott el mint olyan, ki az alattvalói hűség, és polgári kötelesség hű teljesítését többre becsülte a hiúság minden fényénél:

de a hálás kormány sehogysem akarhatá, hogy mivel az ős név épen nem akara feldíszíttetni mint Isten szolgálja: azt György mint trón és nemzet hőse, mint világ és hon polgára, mind magára, mind utódaira nézve ne örökölje. György világpolgár volt. tehát mint ilyennek, a Széchenyi névhez tapadt fényes erényeknek, az ő személyében kellett megdicsőíttetniök.

György, az évszak emlékéhez csatolt zavarokban szinte fegyvert ragadott. Erre neve, és ősei emléke szólítá fel. Mint tiszta keblű honfinak, mint hónát híven szerető polgárnak hátramaradnia sehogysem lehet. Hisz csak gyáva ember az, ki a kedvező alkalmat föl nem használja, csak hűtlen az, ki ott sem lép fel, hol parancsoló körülmények léptetik síkra. Ily nevek a Széchenyi családot meg nem illetik, legalább eddig nem bírunk e családból felmutatni tagot: ki vagy a trón iránti köteleit áthágta volna, vagy hóna iránti kötelességét híven le nem róta vala. — György tehát szinte fegyvert ragadott, és a trón mellett küzdő sereghez csatlakozott; s jelentékeny szerepét is oly híven vitte, miszerint tettei nyomán csak hamar magasabb tiszti állomásokra vergődött.

A szavak eléggé tanúsítják, hogy ő nem ősei érdemeivel, nem neve hangzatával nem a múltra épített emlékekkel: hanem hazafiul kötelességgel, hivatással, és tett dús erővel lépett föl. S ép ez tevé, hogy szemlátomást, és saját érdemei fokozatán emelkedék; miként mind azok, kikről említést tevénk, s kikről a hazafiul kegyelet szíves emlékével teendünk említést.

— Eltűntek családok, el egyesek, s hogy ne tűnhettek volna el a mindenségnek ily parányai: miután a ké-

sőbbi időszak térképeiről egész országok is eltűntek? Azonban egyesek és családok, melyek dicső és nagy tettekre valának hivatva. a történet emlékein ép oly örök ifjúságban szállítják át a lehunytak tetteit: mint átszivárog hozzánk amaz országok egykori virágzása, melyekben cselekvésre termett nemzetek laktanak. Az emberiséget megdicsőítő tettek varázserővel bírnak; a múltban felragyogó példányok a rákövetkezett világnak mindig irányzóul szolgáltak. A dicsőség fáklyája a feledés éjhomályain is szüntelen lobogó pásztortűz gyanánt világít fel; s ép ebben nyilatkozik meg egyesek és nemzetek halhatlansága!

Egyesek magasztos cselekményei ép úgy áttörnek az évezredek emlékein; mint egész nemzetek életrevalósága-; s ez az, mi mintegy ujjal mutatja, hogy emlékünknem veszhet el azon napon, melyen az örök határozat nyomán életet cserélünk; hogy az emberiségnek koránsem véghatára a sírhalom: hanem szellemi ereje, s annak a cselekvés terén kifejlesztett tevékenysége az idők erkölcsi hatásával világtörténelemként sugárazik át a messze nemzedékre. Hivatásunk tehát nemcsak élni. hanem tenni, hatni azaz jól cselekedni. És ki e kötelességét le nem rója: erkölcsi kötelmeit mulasztja el. s nyomom önteltségének marad halványa.

Voltak idők. melyekben a hőserény elég tényezője volt a nagyságnak; ez idők régen elzúgtak. Mióta kereszténység, polgárisodat léptek fel közvetétökül; miután az országok erkölcsi szervezetet kaptak: az említett idők lejártak magokat: vagy legalább az anyagi erő megszűnt kizáró mérlege lenni a történeti nagyságnak.

Ez idők. mintegy különszakított emlék, állanak a világ-gömb egy részén: sok nemzetélet tűnt el azokban, sok ébredt tel azokban új létre. Meg volt akkor mindegyiknek oka meg tényezője. De a zavarban fölemelkedett óriásokat mégis kell ismernünk, mégis kell tudnunk; mert a dicső tetteknek soha meg nem vénülhető varázsa akaratlan is visszavonz bennünket.

A múlt századok sok emlékezetest hagytak nekünk hátra: önérzetet, tettakaratot és munkavágyat igényelnek a jövőre; emléket, képességet és kitartást mutatnak fel a múltból. S nekünk mindkettő előtt meg kell hajolnunk; ezeket a gondviselés takarékhagyomány gyanánt tartogatá fen számunkra: azokat kötelességül rója ránk Isten, haza. s emberiség; azok tökéül ajánlkoznak leendő gyümölcsre, ezek útmutatóul szolgáljanak egy újból fejlesztendő nemzetéletre.

Azért hozom föl a múltnak hőseit, azért léptetem elő, különösen e nagyrahívott családban az élet emberét is; hogy mindkét nemű nagyság irányzóul szolgáljon: hogy lássuk miként lettek őseink nagyok a verdeső hullámoknak közepette: hogy lássuk mi egy honpolgárnak, tehát édes mindnyájunknak közös hivatása. E kis számadással tartozám.

Sokan ugyanis amaz élettelen véleményben lehetnek, miszerint én az eseménydús múltat csak czirógatni, vagy legfőlebb valamely szertartásos buzgalomból a benne terepeit hírhedtebb egyének sírhalmain, csak gyümölcstelén virágokat akarok hinteni. Az e véleményen levők fölötte csalódnak; nem hiú ámítás célom, hanem igen

tükröt tartani e nemzedék elé, hogy ismerje meg a dicsőség utait, s az annyi nagyok babérkoszorúza ösvényén annál határozottabb lélekkel, annál ösztönszerűbb buzgalommal, annál kitartóbb munkavágygyal törekedjék előre.

Cselekvés illeti meg a férfiút. A biztos cselekvésre pedig nem fölösleges a jó példa.

Mondók főnebb, miszerint György idejében a hadi pályán kívül kevés alkalom kínálkozott, még szűkebb mező nyílt a békés polgári erény fölemelkedésére. Ez is az imént adott eszmélkedésem tanúságtétele; mert voltak korszakok csakugyan honunkban is, hol fegyver osztott törvényt, f egy ver szabott hatalmat, és cselekvési kört.

Midőn 1687-ben hőszünk a királyi csapatokhoz csatlakozott; épen azon idő járta, melyet igazán török világnak lehet nevezni Magyarhonban. Szomorú idők voltak azok, ne kívánja azokat vissza senki; örüljön pedig mindenki, hogy a nemes gondolkozása kormány csatlakozott a nemzet erővel, s az életemésztő zsarolásoknak véget vetett; örüljön mondom mindenki, hogy annyi halálrázkódások csapásaiban érczkebellel állottak meg sokan, kiknek vitéz kitartásán az ellen dárdája megzúzott. Hol volna most az annyira szorongatott, annyiszor megzaklatott, s oly számtalanszor pártokra tépett nemzet: ha jobbjai föl nem állanak, ha kellő időben talpra nem kelnek? Nemzetet ritkán szokott eltemetni idegen nemzet, többnyire önmaga ássa meg magának sírját: miként Önmaga gyújthatja meg a történelem fákláját is, melynek fénye évezredekben is átsugározzék.

Az említett évszakban hazánk és nemzetünk fölött a történelem mécsse igen szomorú gondviselés alatt élődött; majd mert a megszaggatás miatt nem lehetett azt közérővel ápolni, majd mert a rút visszavonás a nemzet e szent kincsére is ráfújta halállehelletét. Egyesek örfigyelme ápolgatta csak azt, tehát csak egyes események fonódhattak a nemzet történetébe. Buda visszafoglalása lendített a romlásnak indult dolgokon valamit; azonban Buda visszavételének évét is igen szomorú csapások jelölik.

A szétvert ozmán csapatok mindenfelé iszonyúan pusztítottak, öltek, gyilkoltak, raboltak; élelem és eleléség hiányában ember és állat százankint esett áldozatul az iszonyú Ínségnek, kik pedig futás vagy vándorlásban kerestek menedéket, azokat megvette az Isten hidegje, vagy a száguldó Törökök apríták őket össze; az erdők, odúk megtöltek emberekkel, a barlangok egész családoknak adtak lakást, de élve csak azok maradtak, kiket az éhes hadak föl nem faltak. Ily sanyarúságok követték a Buda visszavételére következett telet; tehát a legjobb akarat, a legszilárdabb kitartás mellett is szörnyen fogyott a népesség, egyre pusztult a lakosság. Kiket megkímélt a harcz, az ég büntetéséül küldetni látszott Isten haragja vette számba azokat.

Az Ozmán is elborzadt népe pusztulásán, békeért esdett, s jó volt, hogy meg nem nyerte, mert tán most is nyakunkon ülne. A gondos király egyre seregeket gyűjtött, a honfiak szívesen sereglettek össze a kihívó zászlók alá; Györgyünk, ki ekkor egyszerű nemes ifjú vala, szinte így került mint egyszerű harczos a honvédelmi csapatok közé. Nem nézte ő, kik voltak elődei, nem ke-

resté a fényöltönyt elég volt akkor kardot vagy buzogányt ragadni, csatasorba állani, megkérdeni: merre az ellenség s azonnal rárontani, s győzni, vagy halni, de a házáért mindent megtenni. S ha aztán a jeles és nagy vitézek halálcsapásai daczára is megritkultak a csatasorok csak akkor lehetett szó a magasabb fokrai emelkedésről. Györgynek kedvezett a szerencse, s tettei nyomán hamar kezdett emelkedni.

Az 1677-ki év igen gazdag eseményekben. Mindjárt az év kezdetén Heister osztrák tábornok, ki az ellenséges felek minden mozzanatát saspillantással kísérte, a temesvári török csapatokat megfosztván minden élelemszállíthatási alkalomtól, a legnagyobb romlásra juttatta. Caraffa pedig Tököli legnagyobb boszankodására addig szorongatta Abaffyt, míg az kénytelen lévén a parancsoló körülményeknek meghajolni: a megadóztatásnak sem szegülhete ellene.

Ezen esztendőre esik a híres mohácsi diadal is; a csata véres, sokáig kétes volt, de eredménye a császáriakra nézve annál hasznosabb. Elesett a főága, megölt 8.000 jancsár, elfogatott 2,000; elmerült 3,000: a többi menekvőnek éj és erdőség szerzett rejthelyet életet; ágyú mintegy 80, zászló mintegy 40 esett martalékul, a lefoglalt arany és ezüst becse milliókra ment; a podgyász, élelem, eleség és egyéb készletek elvihetlen, eltakaríthatlan mennyiségben valának, nagy részét tűznek vetek áldozatul, különösen a lőport s más hason tárgyakat, így lőn megboszulva 1526. a ránk örökre emlékeztető év!

Meghajolt ez évben Erdély is, engedett tanyát, élel-

met és eleséget a császári hadaknak, fizetett zsoldot a katonáknak, s befogadott kebelébe négy osztrák hadosztályt azon kikötéssel: hogy joga, vagyona, szabadsága minden benlakónak sértetlen maradjon, ha a megszállás szükségtelenné válandik, a katonaság kivonuljon, ha pedig a körülmények úgy sürgetnék: ugyan azon hadsereg Erdélyt védeni is tartozzék. Ez évben léptetett trónra József; s az 1222-ben szentesített II. András törvénye szinte ez évben semmítetett meg; végül, kivéve Tökölit, minden lázongónak bűnbocsánat adatott.

Az elszámáltak eléggé tanúskodnak az események nagyszerűségéről és a fontos változatokról; tehát eléggé tanúskodnak a haza sorsáról, a polgárság viszonyairól. A helyzet minden esetre kétes és kényes vala embernek kellett lennie talpán, ki ennyi zivataros forgalomnak közepette is megbírta állani a sarat. Tehát ha György még is egyre emelkedett: csupán kitartó lelkületének, s erélyes eljárásának tulajdonítandó. Hogy nevezetesebb tettei mégis oly emléktelen tűntek el: az a torlat hullámaiban keresendő, mik annyi szépet és annyi nevezetést magokkai sodortak, a bűvárban sem azt kutatjuk, mit érzett a hullámok dagályában, miként került ki az örvényeket, hanem ama pillanatban bámuljuk meg legkivált, melyben az életirtó elemből kiemelkedik. Csak aztán következnek be a kérdezősködések, aztán a veszélyes merénylet méltánylata.

A nagyszerű események sodrában a dolgok menete vett igénybe minden percet, csak számolás után került a sor egyesekre. György azonban az események rohamá-

ban is kiérdemelte a kormány figyelmét nemcsak, de annak kitüntetését is.

Az Ozmán ellen vitt hadjáratok ugyan sok szép sikert mutattak föl, és seregeit ugyan meg is fogyasztották: de ki nem irthatták, végleg meg nem zúzhatták. Tehát egyes csatározások azután is tartottak, a honfíkar utóbb is igénybe vétetek. Györgyünk ekkor alig volt még 30. éves, de keble edzett volt, karja megszokta a fegyverforgatást szeme megszokta a halálgolyó röptét kísérni; hiszen minden jelentékenyebb csatában részt vett, minden nagyobb szerű viadalban megkísérté erejét; ott állott ő rendesen, hol életért életet vesznek kölcsönbe, hol minden kardsuhintásra ember esik áldozatul.

Lipót azt igen jól tudta, s az ifjú hősben miként másokban is a szolgálatkésztséget nagyra becsülte. Elsőbb is az egervári, s rá nem sokára a pölöskei őrség parancsnokságát ruházta raja. Mint járt legyen el a megbízásban, miként teljesítette kötelmeit: kimondják a következő szavak. Az ifjú bajnok díszes állomásán annyira iparkodott fejedelme várakozásának megfelelni, miszerint 1696-ban már méltó lón arra, hogy az egervári erősségnek örökös parancsnoksága ráruháztassék.

Most már azon utón volt, melyen megtiszteltetésre megtiszteltetés szokott következni.

Egy rövid évi tántorítlan és elszánt parancsnokoskodását bárói cím követte, rá pedig, miután kitüntetése nyomán még buzgóbb lélekkel ügyekvett hivatását teljesíteni: csakhamar grófi méltóságra emeltetett, és a szentgyörgyi erősségnek kapitányává tétetett; s ezen minősé-

gében maradt meg I. Lipót haláláig. Ez év már főnebb van kijegyezve.

Lipótot mint tudjuk I. József követte. György mint várparancsnok hódolattétel végett szinte Bécsbe sietett. Útközben azonban Rákóczy katonái elfogták. Kenyéri mellett kirabolták, megsebzettek, s váltság díjúl 1100. frt. fizetésére kényszerítették, s csak amaz eskü mellett bocsátották szabadon, hogy megbántatását megboszulni soha nem fogja. Széchenyi engedett a kényszerű körülményeknek, s nyugodt lélekkel tovább haladott. S ő nem is vágyakodott e méltatlanságát megtorlani soha, ha mit tőn, vagy tenni kényszerüle ellenük, fejedelmi hűség szólitá a síkra. Torlatlan azonban semmi lépte nem maradt; ha személyéhez nem férhettek, jószágait rohanták meg, s innét lőn, hogy a trón iránti hűségéért többnyire kétszeresen kellé lakolnia. De mindez sem bírhatta mégis arra, hogy midőn amazok Sopronyt ostromlák: őt a szorongatott városnak hű érzelmű védőjét, árulóvá tegyék, s annak földadására halálos fenyegetések; s javainak újabb felpörzsölésével is rávegyék. Sziklakeble ingatlan álla meg minden csáb, minden fenyegetés ellenében.

A szóhűséget, szilárdságot, férfias kitarást megtanulá őseitől, katonailag állani meg a kitzűzött állomáson jelleme hozta magával. Mondj nekem a mi tetszik, cselekedjél, miként azt jónak látod, én roszallani soha nem fogom; de elvednek híve maradj, s meggyőződésed mellett ne hagyd magadat tévútra tántoríttatni. Nem az az ember, ki cselekszik, hanem igen, a ki elvből cselekszik jól. Mert hisz könnyen eszközzé tétethetjük magunkat, de ekkor a jó eredmény csak gépiességnek tulajdo-

nítandó, nem meggyőződésnek; s ez esetben nincs szükség erkölcsi ösztönre, nincs érdem jutalomra. Györgyünk, miként minden eddig elszámlált körülmény tanúsítja, lelke sugalmát követte, s annak mindvégig híve is maradt.

Csalogatták fényes ígéreték, fenyegették fogság és pusztítás; ő mitsem hajtott ezekre; a trón mellett állott fel, s annak híve is maradt. Hűsége nyomán keletkeztek az érdemek, érdemeiből fejlődtek a magasztos lépcsők, melyeken az emberiség fokozatának oly magas polczára emelkedett. Neki is fényes érdemei voltak, de a gondviselés mégis úgy akarta, hogy a nagy ősök erényei is benne dicsőítessenek meg.

A Török elleni hadjáratokban többnyire jelen volt, mint várparancsnok is sok véres csatákat vívott; s miként bizton föltehetjük, többnyire fényes szerencsével. Buda, Kanisa, és Szigetvár ostroma ugyananyi fénylap neve dicsőítésére.

S most egy kis ugrást teszünk, nem mintha e magas családnak múltjából több jelest nem tudnánk felmutatni, hanem mivel sietünk a jelenhez, hanem mivel igen jól esik a nagyokban is válogathatni.

Tudnánk felmutatni közülök hadvezetőket, várparancsnokokat, különösen Ignácot, a fölkelő sereg főrangú bajnokát, ki utóbb királyi kitüntetésül a magyar testőrhadnak lón főparancsnoka; Ignácot, Antalt, Zsigmondot kik a hazáért és a trónért mindnyájan vitézül harczoltak.

Elhagyjuk azonban a messze múltat, s egy lépéssel közelebbre sietünk a jelen korszak hajnalához. — Való-

ban isteni gondviselés ujjsmutatása látszik abban, hogy minél nagyobb idők, és rendkívülibb történetek lépnek föl: a lángelmék, a tiszta keblű hazafiak annál nagyobb számban tűnnek föl. — Lépünk át Ferenczre.

F e r e n c z r ől fogok szólani. — Ha a történeti valóságok egy iránt ismert, egy iránt tudvalevő dolgok volnának: egy őseit méltó kegyeleltre méltató nemzetnek elég lenne kiírni e nevet; melyhez annyi magasztos hágai emlék csatlakozik, mely királyi nagylelkűség gyanánt ragyog az ősök fény csarnokában. Ferencz a nagy ősöknek nemcsak nagy unokája, kinek tettei a haza történetében mindenkor aranybetűkként fénylenednek, de egyszersmind atyja is a tizenkilencedik század legnagyobb Magyarjának, I s t v á n n a k.

Ferencz az, ki a magyar nemzeti múzeum fölállítást nemcsak indítványozta, de azt valóban nagyszerű ajándokai által meg is alapította. Ő a grófi ágon hatodik már, ama magas hivatásit családból: melynek emléke örökzöldként viruland minden hazafi kebelében.

Ferencz Széplakon született Sopronmegyében 1754-ben april 28-kán.

A fényes észtehetség, a jelentékeny tudvág, a nemes indulat, mik az ifjúnak minden nyomán mutató czéggként ajánlkoztak: a gondos szüléket a legszebb reményekre gerjeszték. Atyja Zsigmond, anyja Cziráky Mária grófnő vala. Zsigmond tüzes, és katonás természetű ember lévén, idejekorán a csatasorokat kérésé föl; 1744-ben Csehországban Tábornál a Nádasdyféle huszár ezredben mint százados vitézkedett, de egyszersmind kemény sebeket is kapott. Minek következtében a hadipá-

lyától visszavonulván, jószágain vonta meg magát, és szívesen szentelte legszebb perczeit is halhatlan nevű ősei emlékének. A később bekövetkezett házasságának legszívderítőbb záloga Ferencz lón, kit mily irányban nevelt legyen, tanúsította az eredmény.

A gyermeki kebel engedékeny és fogékony viasz-tábla, oly betűket róhatsz raja, minők lelkednek, vágyadnak tetszenek; de el ne vétsd az emberiség hivatását: mert magad és a család átkát róttad fel arra. — Zsigmond sebei következtében komoly és gondolkozó ember lón, elve és tervéhez szilárdul ragaszkodott, S ezt okosan cselekedte. Ez elvet gyermekének is eleve korán lelkébe csöpögtette: és sem szándokában, sem gyermekében nem csalódott.

Ferencz ifjabb évi tanulmányait Sopronyban, Nagy-Szombatban, és a bécsi Theresianumi lovagakademiában végezte. Szép esze, kitartó szorgalma, és páratlan erélye mindenegyik intézetben meglelte méltánylóját, meglelte magasztalóját. Hatott rá különösen gróf Hohenwath Zsigmond tanárának előadása a történelem, érem- és régészetben, kinek vezetése nyomán nevezetes gyűjtemények létesítésére ösztönöztetett. A tanári hatásnak ez egyik legszebb gyümölcse.

A tanoda ugyan módja és tehetsége szerint kiszolgált és előmutat mindent, mi csak az alapos ismeretnek kellő útmutatásául szolgálhat: de változékony az ifjú kedély, s gyakran a tárgyak tömege is feledtet; tehát igen üdvös, ha különkülön tárgyakkal foglalkozván, ott-hon is különkülön ismertető jelekre bukkanhat. A szegényebb ifjúság ily drága gyűjteményeket be nem sze-

rezhet, de kinek módjában áll, azt tenni csak vétkeesen mulaszthatja el. Mily nemes eredménye lön ez ifjúkori hangyaműködésnek, a magasztos eredmény fényesen tanúsítandja.

Tanulmányait szerencsésen és dicsőően végezvén, s minden kellő szigorlatokon dicsérettel hatolván keresztül: azonnal kormányi szolgálatba lépett, s elsőbb is a kerületi királyi törvényszéknek lön ülnöke Kőszegen. Ez időtájban neveztetett Tót, Horvát- és Dalmáthon bánjává gróf Eszterházy Ferencz, ki egyszersmind magyar udvari korlátnok is volt: ő azonban ennyi bokros foglalkozású hivatalt egy időben vezetni képtelen lévén, a Ferenczünkbeni képesség pedig általános magasztaltsággá emelkedvén: 1783-ban aug. 17-kén II. József által ő neveztetett ki bánhelyettessé, rá pedig nem sokára udvari benső titkos tanácsossá.

Mily lelki mozgalmakat idéztek elő II. Józsefnek hallatlan újításai, tudja mindenki; tudjuk azt is, miszerint azok nagy részét maga a császár vonta még vissza, hogy minden lehető zavaroknak eleje vétessék.

Gr. Széchenyi Ferencz eme nehézkes időkben szerepelt és pedig szerencsés időhasználattal, sikeres bánásmóddal. Ferencz tehát oly férfiú volt, ki okosan tudott megalkudni a körülményekkel

1785-ben Zágráb megyének lön főispánya, reá nem sokára a pécsi kerületben biztos, aztán Tolna megyének főispánya, végre Sümegh, Baranya, Verőcze és Szerem kormányzója, s miként már említők, egyszersmind valóságos benső titkos tanácsos. A széles és gondteljes kör azonban, melynek betöltésére a kegyes kormány által

meghivatott, erejét, egészségét annyira igénybe vévé; miszerint 1786-ban bármily magasztos és bizalom teljesnek volt is mondható a nagyszerű kitüntetés, s az azáltal szerezhetendett érdemek bármily fényes jövőre hívák is meg az őszinte kebellet működő hazafit: Ferencz mégis tanácsosnak, sőt egészségi szempontból következetesnek látta nemes hivatalát császára lábaihoz tenni le, s meggyöngült egészsége helyreállítására nyugalomba lépni. Az erőfeszítő foglalkozást tehát elhagyá. s tova minden zaj és gondtól, csöndes magányba vonula.

Látjuk tehát az évek számából, s a nevezetes korszakból, mely Magyarország újjászületésének átmenetét képezte, miszerint Ferencz személyes cselekvőségét oly időben áldozta fel a honnak: melyben a politikai viszonyok örvényei között csak igen kevésnek sikerült szerepét akként vinni keresztül; hogy a hazafiság zománca, s az alattvalói hűség a maga tisztaságában őriztesék meg.

A magyar szónokok szerzője így szól róla: Az ő politikai pályája bár tündöklő és hasznos volt, a Széchenyiek családsorát, a két pad közti helyzet kellemetlenségeit hosszasan érezteté vele. — Ő két király kegyéből esett ki, az egyiket később visszanyerve. II. József császár alatt — mint már emiitök nagy hivatalairól leköszönt; I. Ferencz által pedig viszont magas méltóságokra alkalmaztaték. 1786 — 1798-ig, tehát tizenkét éven át állott távol a kormány rúdjától.

Ezen korszak folyama közt. volt egy beleplezett, s máig sem föl fátyalozott időpont, melyben országunk több

nagyai bizonyos tudva nem levő gyanú súlyával voltak terhelve.

Széchenyi sem kerülte ki a gyanút teljes mértékben, noha minden jel arra mutat, hogy valamint a haza iránti szeretete kiapadhatlan volt; úgy a dynastia iránti hűsége örökké ingatlan maradt. Jellemének idejehelyéni kiemelésére e néhány bizonyító sorral tartozánk. Az emberek úgysis igen hajlékonyak lévén minden mondott szónak hitelt adni, szinte kell: hogy az ártatlanság, az ingatlan hűség, a tiszta hazafiai szeretet mindenütt. vagy legalább a maga helyén mindenkor fölemlítessék.

Magas hivatalaiból kilépvén, s minden gondját családi ügyeinek szentelvén, lón: hogy megrongált egészségét is csakhamar visszanyeré. Most a külföld tanulmányozását tűzte ki magának célul: kikerülte tehát ama válságos mozgalmakat, melyeknek közel eredménye a török háború lón.

Beutazta Németföldet, Angliát és Franciaországot: figyelemmel kísérvén, és gondosan tanulmányozván mindazt; mit a hazai közjóllétnek előmozdítására utazási emlékül haza hozhatandott. Célja ugyanis nem élvadászat, nem időhajtás vagy pénzvesztetés lévén: kellő figyelmet fordíta mindarra mi a hazai hiányok pótlására alkalmas eszközül ajánlkozóék. Bevégezvén pedig annyira jótékony mint hasznos utazását, öröm és meglelégedéssel jelent meg ismét családja körében.

1791-ben hivatalos alkalma lón Olaszföldet is beutazni. Ugyanis ama nevezetes időben, midőn II. József császár megkezdett, de sikert nem ígérő újításaitól visz-

szalépvé — 1790-ben Jan. 28-kán — s ennek csakhamar bekövetkezett halálával II. Lipót trónra lépett: Pozsonyban, hova Budáról az ország-gyűlés áthelyeztetett, egy ünnepélyes jelenet, melyre a magyar nemzet szíve örömben dobogott föl, újabb fényt vete Széchenyi Ferencz politikai pályára. — Nemzetünk ugyanis szerencsés volt az új uralkodó megkoronázásakor IV. Ferdinánd nápolyi királyt, s felséges nejét Karolinát, Pozsony falai közt tisztelhetni.

II. Lipót ez országgyűlésen bölcs mérsékletet, és határozott szilárdságot tanúsított: de Széchenyi is feltűnt az ő vonzó mérsékletével és sajtászerű magatartásával, mely őset Pált különösen jellemzé, s méltóvá tévé arra, hogy a legváltóságosabb napokban is reá ruháztassék a közvetítői szerep. —

1790-ben Marczius 10-kén a hongyűlés, magának a királynak beleegyeztével is elhatározta: hogy a két koronás fő jelenlétének emlékére emlékéremek veressenek, s azok egy külön választandott küldöttség által vitessenek át Nápolyba. Karolina különben is lánya lévén nagy M. Teréziának, tehát mind a lélekkel párosult kegyelet, mind a jelen napok közörome ünnepélyessé akarta tenni a sajtáságos jelenséget, s a két Sicilia urát és úrnőjét szíves jelenlétökért megtisztelni.

Az egybegyűlt rendek a követség élére Széchenyi Ferenczet állíták; ki, hogy a magyar nemzet őszinte kegyeletét és magasztos tiszteletét híven tolmácsolja, s nemzetének eljárására is hű szolgálata által némi fényt derítsen: a közösen megtisztelő választást elfogadta, az utat megtette, s annak minden költségét saját zsebéből

pótolta. Nápolyban a legszívesebb fogadtatásban részesült, s egyszersmind Sz. Januárius rendjével is megtiszteltetvén: útjából visszatérőleg bejárta Rómát, Florenczet. Olaszhonnak legkiszemeltebb művészeti emlékhelyeit. Hazatérte után pedig ismét körülfogá őt az uralkodó kegye. és Somogy megye főispányságával ajándékoztatok meg.

Menjünk kissé ügyünkhöz közelebb. — Olaszországi útjából visszatérve mindjárt 1792-ben elhatározta magát, miszerint a magyar nemzetet, melynek művelődési vágya az időben hatalmasan lobbant föl: egy igen haszonvehető könyvtárral ajándékozza meg. Ősvilági bevett szokás volt nemzetet öntudat, vagy tudvágyra gerjeszteni akarva: elsőbb is szellemi művelődés eszközeivel látni el. így volt az mindig, így lesz az mindenkor. Miután Róma diadalmas zászlait világszerte szétlobogtatá; miután a győzni tanult daliák Göröghon kincseit is egybeharácsolák; látva a foglyokban is a rajtok túl emelkedő míveltséget, s látva a tudomány és művészet egybehalmozott kincseit; mert ők semmi nemzetnek nem akartak utána maradni: az olcsón jött szellemi kincseket szégyenből is haszonra iparkodtak fordítani. Egyberhordattak a művészeti kincsek, összehalmoztattak a tudomány nemes szüleményei, a könyvek, s többé a foglyok sem tekintetvén alacsony embersalakul: akartalan is megtekintek az emberi szellemnek magasztos kincseit; kezdtek tanulni, tanulmányozni, tehát olvasni és búvárkodni. S ama túláradott tudományvilágnak, melynek fénye annyi évezredek után mais oly tiszta fényben dereng, így vetették meg alapját..

Lőnek magán és nyilvános könyvtárak, alakultak

tudós társulatok, s a közszemle és haszonra kitett szellemi kincsek csakugyan közhasználatra fordíttatván: a nemzet gondolkozni, érezni, s a látottak nyomán szinte működni kezdett.

Nemzet, minő volt sok ideig a romai és magyar, melynek nyugalma és mulatsága, melynek élete és álma; melynek tele és nyara csupa harci elemekből vala összeolvasztva: hadi dicsőség, diadal, véres ütközetek, nyerítő mén, csaták zaja nélkül meg nem lehetett. Ajánlhatatlán ily nemzeteknek békét, mutathattál remek készítményeket szavallhatta], szónokolhattál: mindezt szolgálom, vagy kötelelességednek ismerte: de, hogy ő ilyesmire hivatva lenne, azt híjában törekedtél rábeszélni, híjában törekedtél vele elhíttetni.

A vezér, király, vagy császár megküzdött a diadalért, a nép azokért; és szégyennek tartotta életben hagyni el a csatát: melyen hős vezére elvérzett. S népet oly világban nemesebb szokásra rábírnai nem lehetett. A zsákmány közös, tehát a jutalom is olyan volt.

Nyelvének, irodalmának aranykorát Róma is csak Korinth bevétele után érte el; s egy Augustus kellett ahhoz: hogy a nemzetnek minden szellemi tehetsége síkra keljen, és Hellas remekműveivel lehele csak fáklyát gyújtani, mely a harczmorajt megszokta nemzetnek útmutatóul szolgáljon. Igaz ugyan, miszerint többen olyannyira megsikamlottak: hogy az egyre terjedő elgörogösödés ellen utóbb szellemcsatát kellett vívnia az egyre lohadó nemzetiségnek.

Azonban a nemzet, mely tettben erős, lélekben is olyan szokván lenni, csakhamar belátta a tévedést, s

most az igaz úton annál határozottabb lélekkel kezdé haladni. Ott állott vezérül Augustus. Maecenas; Cicero pedig fönnen hirdeté a tudomány igéjét, s a nyelv klasszikai bevégzettsége fényesen ki lön víva. — Igen, de már ekkor Róma diadalkoszorúzta fegyvereit világszerte bemutatta, hadaival kizsákmányolta a félvilágot, kincse, gazdagsága roppant lön; tehát ápolhatta a tudományokat, kegyelhetta a tudósokat. Mi itt minden tekintetben hátrább valánk. de annyira mégsem, hogy egy férfias ébredés és azonnali cselekvésre képesek nem lettünk volna. Széchenyi Ferencz megmutatta mit kelljen tenni, s a nemzet jobbai azonnal zászlója alá siettek a nagy vezérnek, s a múzeumnak alapja csakhamar megvettetett.

Maecenasoknak mindenkor, és minden nemzetnél kell lenniük; ezek a népek Mózesei, kik egész nemzeteket kalauzolnak az ígéret földére.

A mint Ferenczünk föltéve magában, hogy könyvtárát a nemzetnek adandja át, azon percztől kezdve egyre bővíté, egyre szaporítá gyűjteményeit, melyek nemcsak könyvekből: hanem kéziratok, térképek, festmények, címerek, pöcsétek. érmek s egyéb ritkaságokból állottak. Ezeket tudós barátja Tibolth Mihál tanár által, ki egyszersmind fiának Lajosnak nevelője is volt. rendezette és soroztatta el. E rendet és sorozatot kinyomattat és pedig: a nyomtatványokról 7. a kéziratokról 3. az érmek s rajzokról 4. kötetben 1799 és 1800-ban, mit egyszersmind a magyar tudósok közt ki is osztott.

S hogy hősünkkel rendes kerékvágásban maradjunk: térjünk ismét vissza az átugrott évekre. 1797 és 1809-dik igen nehéz évek valának a magyar nemzetre. Kit e ne-

hézkes időből a nemzet saját jobbal közül is büszkén mutathat föl, az Széchenyi Ferencz; ó mindenestre azok közé sorolandó, kik pénz és egyéb adományokban legtöbbet áldoztak, ki szerepelt Pál lelkével, adományozott György kezével.

1798-ban Sümeghvármegye főispánya lón, s még ugyanazon évben a Dráva és Mura folyók szabályozásánál királyi biztos. 1799-ben a hétszemélyi táblához emeltetett, s ugyanazon év dec. 6-kán Magyarország főkamrássává neveztetett, hol egyszersmind a hétszemélyi tábla helyettes elnökségével is megtiszteltetett. — 1807-ben mint főispány Vasmegyét kormányozta, 1808-ban pedig Ferencz császár nősülése alkalmával aranygyapjas vitézzé üttetett.

A folytonos foglalkozás szemeit annyira meggyöngíté, miszerint 1811-ben az annyi erély és hűséggel kezelt hivatalait kénytelen lón letenni; beérvén az eddig elszámolt kitüntetésekkel mint olyanokkal, miket a gondviselés legbecsesebb adományának neveze. Erre Bécsbe vonult, minden idejét, minden tehetségét fia nevelésének szentelendő.

Azonban Ferenczünkben a magasztos hazafiul lélek, noha messze távol a közpályától, a magán élet szűk körében is, folyton csak nemzete jóllétéért lángolt; kincseinek nagy részét tudományos czélokra áldozta, s minden törekvése oda lón irányozva: hogy fiában ne adjon át nemzetének kisebb kincset, mint gazdagságában. Ily készületekkel lépett fel mint egy földi óriás teremő szellemével a nemzeti múzeum létesítésére; kivíván magának bizonyosan a halhatlan nevet, mely műveiben annál na-

gyobb fényben ragyogand fel: minél világosabban látó századok gyermekei környezendik egykor azokat.

A kincsek. miket Ferencz nemzete kezébe tón le, nem egy futó gondolatnak, nem egy rövid akaratnak: hanem hosszú éveknek, gond és fáradalmaknak valának gyümölcsei. Részint a haza kebelében, részint külhonban gyűjtöttek azok. A bűvár lélek szülőhelyétől Nápolyon át egész Skórcziáig terjeszté ki figyelmét, s mit ítészt, műgond, ízlés bármily költségen is megszerezhetete, egybegyűjté, egybehalmozá ő mindazt, s nem magának: nemzetének.

Úgy tón, mint gondos, mint áldozatkész anya, ki inkább maga szájától tagadja meg a kellő falatokat, semmint hiányt szenvedő gyermekét ne ápolná. S a nagyság eszménye valóban csak ily eljárásokon alapszik, csak ily tettek fáján érik meg! Egybegyűjté, s átadá nemzetének mindazt, mit hazaszeretet, művészet, ízlés és tudomány előteremthet. Beszerzé névleg mindazt: mit valaha Magyar irt, vagy mit mások a Magyararról, annak tartományairól bármily érdeken kiadtak, vagy kéziratban hagytak, tehát a könyveket, kéziratokat, földképeket, ritkaságokat, ősi címereket, érmekeket, pénzeket, pöcséteket a legrégebb korszaktól napja-ig. Magok a német tudósok is azt jegyzék meg róla: miszerint a megbecsülhetlen kincshalmaz, illetőleg a nemzetre ruházott adomány büszkén hordhatná homlokán emlékét bármily királynak is.

A mint e — tehát királyi gyűjtemény teljessége tőpöntjät, tehát a bevégzettség fényfokát elére, elkészíté Széchenyi adományozó okmányát, s Ferencz ő felsége szentesítése mellett nov. 25-kén 1802-ben azt a magyar

hazának ünnepélyesen följánlotta; 1809-ben pedig az országos gyűlésen a halhatlan emlékű ajándék XXVI ez. Ünnepélyesen a nemzet sajátának nyilvánított.

Furcsa, de úgy van, az emberiségnek mindig kell egy réstörő, egy ösvénymutató; tán mert lelkünk sugalraa: csak biztosan haladni akarni. Az úttörők mint egyes óriások haladnak előre; a gondviselésnek mindenesetre ők jelöltei, hogy az utánok nyomuló tömeg mint előtte haladó tűzszlopokat a távolból szemlélhesse. Igen, ők azok. kik a történetek színpadán mint félistenek jelennek meg, s a népcsaládok előtt hivatásos sorban lépegetnek. Ilyen volt Széchenyi Ferencz is. kinek tette és neve halatára egyéb nemzetek gyermekei is fölserkentek, s hazaliui kegyelettel rakták magán kincseiket a haza oltárára, hogy hasonlót létesítsenek.

Miután Széchenyi Ferencz által a magyar nemzeti múzeum életbe léptetett, mint előképet utánozták: a Joanneum Graezban. a bruni Francisceum, a prágai múzeum, s az austriai birodalomban több egyéb tudományos intézetek.

A nemzeti múzeum gyűjteményei az időben a papnövelde mostani épületébe helyeztetek, akkor a királyi curia is ott létezett; tehát ott nyitattott meg 1807-dik aug. 20-kán a Czenkről oda szállított könyvtár, kézirat- és térképgyűjtemény. Azonban ezt is utolérte a vándorlás ideje. Már 1805-ben a franczia seregek közeledése végett Temesvárra vitetett; 1806-ban ismét visszahozatott, s alig állítattak vissza előbbi helyökre: királyi parancs érkezik: hogy a papnövelde helyre állítassék; minélfogva a királyi Curia az akkori egyetemi épületbe,

az egyetem pedig jelen helyére tétetett át. hol a könyvtár is egy időre hajlékot talált.

Ekkor a boldogult nádor azon volt. hogy a Széchenyi-könyvtárt további vándorlásoktól megóvandó: számára állandó helyet, és pénzalapot szerezzen. Miért is a könyvtárnak akkori öre által egy több osztályból álló nemzeti múzeumnak tervét készítette el, melyben a magyar régiségek, ipartermények, és növények is helyt találjanak. Ezen terv e czim alatt: „Múzeum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus et. I. L. S. S. ac O. O. exhibitum. Budae typis r. universitatis Hung. 1807. in folio;” az országgyűlés alatt osztatott szét, és megküldetett minden hatóságnak. S habár a benne indítványozott tárgy alkalmas hely hiánya miatt még akkor nem döntetett el: a könyvnek mégis azon haszna volt, hogy az országgyűlés, minden a királynak megszavazott forint után egy garast a nemzeti múzeum pénzalapjára rendelt. Erre a Széchenyi-könyvtár minden ágazatával az ország oltalma alá helyeztetett, ez ezen alkalommal használtatott először — országosan — a nemzeti múzeum nevezete. Az az így lön halhatlanná az ajándékban az alapító neve is.

Széchenyi nagylelkűségét és nemes példáját követte azonnal a nádor — b. Jósef. —, hg. Grassalkovics, gr. Szapáry Péter, gr. Batthyány Antal; gr. Illésházy István, Pyrker János László, stb.

Azt hinné az ember, ennyi kincset egybehalmozni, annyi könyvet s oly magasztos gyűjteményt összevásárolni: egy nemzedék életét veszi igénybe, egy nemzedék jövedelmét kívánja alapul. Csak szilárdul akarjunk, csak tegyük félre megtakargatott filléreinket mindenkor híven

Ha valaki, ő bizonyára megérdemli, hogy nevét és emlékét hazafiúi kegyelet meleg hála és tisztelet kísérje.

Most már Istvánra, századunk legnagyobb Magyarjára térendünk át. Reám nézve a legmegtisztelőbb, leglélekemelőbb hivatás lenne: eme páratlan hazafi, magasztalt államférfiú, és dicsőített szónoknak, eme minden szép és dicsőért egyaránt lángoló férfiúnak életrajzát, jellemvonását, és életét úgy megírni: miként azt a nevével párosult halhatlan emlék megkívánná. E föladat, az utókor föladata maradand, nekünk elég leendő mestertollat igénylő férfiúról vázlatban is szólhatni.

Széchenyi István gróf született 1791-ben September 21-kén; született pedig a birodalom fővárosában Bécsben; a most említett nagy apának, a műveltség és roppant terjű ismeretek férfiának, a nemzeti múzeum alapítójának Ferencznek volt harmadik és legifjabbik fia; anyja Festetich grófnő, a nagy Festetich Györgynek, a keszthelyi Georgicon alapítójának nővére. Szerencsésnek nevezhető mindenesetre oly szüle, kinek gyermekére egy egész nemzet büszke, kinek nevét, hírét, és tetteit az örülő századok vasfoga sem emészthetendi meg. Míg e haza állni, míg honunk földén e nemzet élni fog: élni fognak a nagy szülék is e század legnagyobb gyermekében!

Hisz István ébreszette föl a szendergő nemzetet, a szunnyadónak ő tárta fel a pangás vészes álmait; ő rezentette föl a satnyudásnak indult országot, ő hintett egészséges magot a kopárodásnak indult hazaföldbe, ő rázta ki a pandóraszerű előítéletek szelenczójét, ő lépett föl mintegy új Mózes tanban és erényben, ő lépett föl szó-

val mesteréül: egy elbizakodott, elhanyagolt magáról sokat képzelő, de mitsem tevő nemzetnek.

Sokan félreismerték, tervét, szavait sokan balra magyarázták: ő mindazzal nem törődött, ő szent akaratában tsz öntudatában keresett és talált vigasztalást Napjai-, nak s éjeinek minden gondolata nemzete boldogítása va- la; azért áldozta fel mindenét, azért áldozta fel magát.

Voltak, kik szívtelennek rágalmazták; mert nem hajtott minden odavetett szóra; voltak kik nagyszerű, sőt ránk nézve hallatlan tervein és indítványain bölcseked- ve, őt anyag emberének nevezték. Minél nagyobb a test, annál nagyobb az árnyéka, annál több rágódó féreg von- ja meg magát alatta, ama rágódó féregtömeg, t. i. mely a nap sugarait ki nem állhatja. Őt semmi balítélet meg nem rendíté, sőt mindig új erővel, mindig határozottabb akarral lépett föl. Mint gyémánt fényét csak nagyítja a homály úgy emeli az erény magasztosságát az irigység. Minél többen kezdek elejénte megingatni dicsősége ba- bérfáját: utóbb annál többen ismerék föl. annál ihlettebb lélekkel kezdé ápolni, őrizni az egész nemzet. Ilyen a nagyok sorsa.

Utóbb ő is lesiklott a kimutatott ösvényről, de nem mert atlaszvállai törtek volna meg, nem mintha a teen- dők súlya alatt roskadt volna össze: hanem mert lázas kétség tépte meg elme fényét, mert nemes szívének lön vértanúja. Lássuk azonban az ez eseményt megelőzőtt dolgokat.

Az ifjúság kellő neveléséről több helyütt szólánk, és szólni fogunk minden alkalommal.

Romában örökké emlékezetes marad Cornelia neve,

Aranka — Aurelia — a Caesarok halhatlan emlékü anyját, Atiát, ki Augustust adott az egykor legnagyobb, legvirágzóbb romai nemzetnek, hol nevelésről leend szó, író soha nem feledendi. S miért lesznek e nevek örökké emlékezetesek? tán mert gyermekeik néphősök és uralgok lőnek? hőst királyt, császárt még egy anya sem szült, emberiségünk hivatása és a gondviselés adja meg a fénypolczot. Ember csak embert szülhet, ezek pedig félistenek. Tehát honnan van az mégis, hogy bennök és velők áld, vagy ver meg bennünket Isten? A neveléstől.

Néro az emberiség nadálya lett, pedig gyermekkorában egyike volt a legszelídebb ifjakknak, Augustus ifjabb éveiben szilaj természettel bírt, s már életében is istenítették; mert annak kebelében az erény magvai soha ki nem csíráztak, mit anyja megöletésével bizonyítja be: ennek pedig minden lépteit anyai figyelem kísérel.

Már akkor is szokásban volt Romában az alig született csecsemőt idegen dajkára bízni, s bábul, hogy az újoncz polgár ne sokat alkalmatlankodjék, egy emberi salakot rendelni melléje; hogy legyen, kin pajkosságait gyakorolja. Tehát az anyai kebelről leszakított gyermeket azonnal bűn karolta át, azonnal szívtelen ölekbe vetetett, s ez tette a nemzetet korcscsá. Ha mégis emelkedtek ki a tömegeből nagyobbak: azokat szigor, fegyelem, s anyai gond vezérlék, így emelkedett föl Caesar, így lőn nagygyá Augustus,

Egyedül nevelés lehet az, mi az emberi jellemnek jövődő kifejlésére irányadóul szolgálhat. Igaz ugyan, miszerint tekintetbe veendő a szellemi erő, és lelki adomány is; mert miként közönséges anyagból a legjelesebb

szobrász is csak rövidebb életű mesterművet képes létrehozni; míg nemesebb gyurmából tán ugyanazon erőfeszítéssel is örök emlékü művet vala létesítendő: úgy egy nemesebb jellem fejlesztésére is okvetlenül megkívántatik; hogy magasabb természeti tulajdonok, tehát szellem és lélekerő párosuljanak, vagyis hogy a képezendő kebelében már egy leendő nagyság csirája is be legyen ültetve az anyatermészet jótékony keze által.

Együgyű embernek érett korábani vágyai is olyanok, míg ellenben ha egy kifejlett test lángoló szívet rejt, s ez annak idejében nem idomitatott józan határok közé: ép azon anyag válandik az emberiség átkává, mely ajózan önfigyelem mellett áldássá válandott. Tehát ismét csak azt mondom: mi az ember jellemének jövődő kifejlesztésre irányadó befolyást gyakorol, az a nevelés.

Istvánt a gondos apa, s a jó lelkű szerető anya, mint már mondók a birodalom fővárosában, Bécsben nevelteté. Ha az eredmény biztos útmutató a kezdő forrásokra, bizvást föltehetjük, sőt hihetjük: hogy az európai műveltség színvonalán álló nagylelkű apa — Ferencz, — s a gyöngéden szerető anya édes körében növekedő, s már a természettel dúsan megállóit ifjú mindjárt zsenjében is hivatásához képest a legmegfelelőbb neveltetésben részesült. A szépen növekedő test nemes szív, és fényes ajándékokkal ellátott léleknek vala hüvelye. Sugarai már ifjabb korában megmutatták, miszerint ő van hivatva eloszlatására ama nehezeden kezdett homálynak: mely egy hős nemzet történeti életét már elborítani fenyegetőzött.

Tanulmányait ép azon időszakban végezé, melyben

a francia sasok szárnyaikat hazánk határáig csattogtatták. Nehéz idők voltak azok. tróningató, nemzetforgató. ember és népek sorsával kockaként játszó idők voltak azok. Minden embert fegyverre látszottak azok hívni.

A hadak ura a Magyarot sem hagy a tétlenül álmodozni.

Neki is eljött cselekvési ideje, rá is egy nehéz megoldású szerep rovatott

A cselekvés terén Széchenyi sem maradt hátra, s a Napóleon elleni hadjáratokban 1809-től egész 1815-ig majdnem minden nevezetes csatában részt vett. Még ekkor a magyar nyelvet hibásan ejté ugyan, de a mellett hogy azt teljes erejéből sajátjává tenni iparkodék: a tudományvágyat és a tiszta hazaszeretetet a csaták mezején is mindenütt magával horda; a hadi pályán megedett testben mindenüt aetnakebel járavele, s szünóráiban mindig nemzete fejlesztéséről eszmélkedett.

Katonáskodás! pályája 17 évig tartott; tehát nem kedvtöltésből nem hiúságból, nem fitogatásból katonáskodott; hanem igen katonáskodott meggyőződésből, nemzeti kötelességből, hazaszeretetből, s pedig a legnehezebb időviszonyokban katonáskodott. Érdemjelei, tettei czégeül ragyognak férfias mellén. az ősokról örökölt kardot nem híjában köté fel oldalára, hazájaért fejedelmeért a harczy lobogó alatt mindenkor kész volt vérét ontani. Feltűnt elszántsága és hősi vitézsége legkivált a lipcei csatában: hol egy lovas dandárt vezényelvén, a csata diadalmas kivitelére nem csekély súlyt vetett a latra. Ez alkalommal küldetek fontos megbízással Blücherhez, kit segédével együtt tükör előtt és hajpor közt talált.

Midőn a diadalmas szövetségesek Parisba vonultak be, a fényes menetben ő is részt vőn; midőn Bécsben a fényes congressus sereglett egybe, ott is jelen volt. Fér-fias magatartása, testvéries társalgása, s nemes lelki tulajdonai miatt mindenütt nagyra becsültetek; de mi hosszú katonáskodása alatt neki legnagyobb tekintélyt szerze: az számító magaviselete vala. Minden mozdulata, minden tette érett megfontolás, higgadt lélek és átgondolt terv eredménye vala. Vívás, lovaglás, úszásban, sőt bármily testgyakorlatban is rendesen felül múlta társait: de megelőző gyöngédsége végett minden kitűnő előnyei mellett sem érezték társai magokat lealázva. Szerette a kedélyes férfiakat, szabad perczeit szívesen megosztotta barátaival, a szórakozástól soha nem vonta magát vissza: de mindemellett is mindenben szorgos méh gyanánt tünt fel, nem fecséreelve idejét soha, hanem a mérges növényekből is mézet szíva. Sőt már ifjabb éveiben is úgy tünt fel, mintha minden gondolatát egyedül hazájának szentelné. Ez eszmét bevallá maga is, midőn így nyilatkozott: Mióta csak élek, mondhatlan vágy létezett lelkemben Magyarország kifejtésére; nemzetem földicsőítésének vágya élt minden csepp véremben.

Midőn a lankadt Európára a kimerültség ólomálmára szállott, s Franciaország Prometheusa sz. Ilona bérceihez lőn lánczolva: a béke olajfája ismét terjedni kezd. István bölcsen akarván ez időt fölhasználni, bejárta Németország minden részét, Spanyol, Görög, Olasz és Törökországokat, 1820 körül megfordult Kis-ázsiaiban, Angol és Franciaországban; 1821 és 22-ben pedig Wesselényi Miklós barátjával szertekalandozott minden-

felé a nagyvilágban. Látszólag nem sokat törődött hazája bájai és bajaival: de utazó társa tűzlelke annál nagyobb hatást gyakorolhatott raja. Az érzéketlenség látszó testlepel lánglelket felejtett a dobogó kebelben. s ez hamar belátta, hogy a szívnek az észhez kell folyamodnia tanácsért, s ha azt békóba bírjuk verni: a legjótékonyabb eszköz, a legbékéesebb szolgáljává idomíthatjuk az emberiségnek.

István elejente szemléletetni kezdett, egybe veté a nemzeti életjeleket, s az erőt a körülmények szerinti cselekvésre, kiismerni ügykezett: Lehet-e még remény a magyar faj föltámadása iránt, s ha igen — mint mégis győződött — mily eszközök által lehetne az életbe léptethető? S a mely perczben a lehetőségről meggyőződött attól fogva mindent elkövetett, mit lelke e nemes cél elérésére cselekedni sugallt; fölhasznált, igénybe vett mindent, mi faja nemesítésére eszközül ajánlkozott; mi az ép élet-erőt cselekvésre bírhatandá, — Arczképein mindenütt rendjelekkel látjuk őt feldíszítve, ezek katonai pályáján szerzett érdemeinek jutalma, minők: az orosz sz. Vladimír, a porosz kir. érdem, — a szard királyi Móricz és Lázár, s a siciliai kir. érdemjelek.

És most lépünk még közelebb magunkhoz 1825-nek köszön legtöbbet nemzetiségünk és irodalmunk. Széchenyi István minden korban, minden viszonyok, s minden ép szívnek tisztelet tárgya. Fényes nevétől nyelvünk és irodalmunk története elválaszthatlan, s ki e nagy ember későbbi hatásának csiráját ismerni akarja, kénytelen — mond b. Kemény — ama nevezetes országgyűlés napjaira visszamenni. Nov. 3-ka volt. A kerületi ülésben a szó-

nokok azon tanakodtak: honnét van az, hogy a magyar nyelv az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend?

Mi lehet a rejtélyes tény oka? ily kérdésnek a tárgy természeténél fogva csakhamar elő kellett fordulnia. Okoskodásra okoskodás következett, s a tanácskozás fonala más napra is átszövődött, a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint óhajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt: mely a magyar nyelv művelését tűzné ki főfeladatul. De hol van erre remény? Hogyan léphetne életbe a többször pengetett eszme? — Ez vonatott elő a különféle szónoklatokban, s gördítetett megoldatlanul kézről kézre. Az idő telt. Végre Nagy Pálra kerülván a sor, némi előzmények után így sóhajtott: „A rég szóban levő akadémiát állítaná bár elő tehát az ország nagyainak nemes áldozata; mert ide is, mint az egykori hadvezér szerint a háborúhoz, három fő dolog kell: pénz, pénz, és csak pénz!” — Ekkor még Széchenyi egyenruhát viselt, mint Hessen-Hamburg huszárezredének kapitánya jelent meg, a szónoklat latin, a társalgás franczia, és német nyelven folyt. Ez, s mert maga is hibásan ejté még a magyar nyelvet, és mert egy szörnyű gondolat villant át agyán: a katonamágnást hallatlan lépésre vonzá. Előlép, és mond: Nekem ugyan itt nincs szavam, s ország nagyja sem vagyok — megjegyzendő, hogy mint katona beszélt — de birtokom van, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyar növeltetését: jószágomnak egy évi jövedelmét — 60,000 p. frt. - feláldozom.

A teremben a lelkesedés nem akart határt ismerni. Jövödelme saját szája vallomása szerint, mint mondók

60,000 pengő forintra rúgott. A nemes példa többeket vont azonnal követésre, ott állott hg. Batthyány Fülöp 50,000; gr. Károlyi György 40,000, stb. ajánlattal, az önkénytes adakozások azonnal százezrekre rúgtak, a leendő akadémia pártfogását József a bold, nádor vállalta magára, a terv és szabályzat kir. jóváhagyást nyertek, s a tudományok és művészetek e nemes alkotmánya így hozatott létre! Ez volt első fellépése Széchenyi István-
nak, melylyel elég világosan kitünteté, hogy ő csakugyan tettek embere! de a vonzó példa nyomán a nemzet nagy ai is elég világosan kimutatók: mit bírnak egy óranegyed alatt előteremteni!

Midőn Istvánunk nagyszerű ajánlatát tévé, egy valami hozzá fordulván, kérdé: Miből fog méltóságod egy évig élni? ő rögtön így válaszola: Majd eltartanak barátaim. A közönség meg lön lepetve e nyilatkozatra, s a fürge szónokot tapsokkal kíséré. így lépett Széchenyink az élet küzdterére, s az erre következő élete szakadatlan lánczolata volt az üdvhozó közhasznú cselekedeteknek. Meglepő feltűnése egy új korszak hajnala volt: az eszmék, közszellem, gazdaszat, ipar, s mindennemű korszerű vállalatok eddig parlag mezején.

Nevezetes, mond Mészáros, és Széchenyi lelkületére jellemző világot vet: hogy a politikai pályára lépte előtt, bárha kimondhatlan vágyat érzett hazája és nemzete dicsőítésére, s habár a jövőt túlsötétnek látta is; később mintha felsőbb sugallat utasításait követte volna, oly bizton és szilárdul haladott előre a töretlen tövises pályán: miként az ügyes orvos, ki betegének baját kezdettől figyelemmé] kísérte, rendszeres egymásutánnal

járt el a több százados nyavalyát sínlődő nemzet gyógyításában. Lobogójára az „Egyesülés” csalhatlan jelszavát írta, és a nemzet jobbjai megértvén, hogy a pillanat elérkezett, kezdenek alája gyülekezni.

A „hasznost a mulattatóval” alkalmazása rendkívüli tapintatot tanúsított.

Ismerte nemzete jellemét, tudta, hogy legtöbbet ad tekintélyek és példákra; de szintoly jól tudta, hogy e térre a kényelmes országnagyokat csak úgy csalhatja: ha némileg úgy nevezett nemes szenvedélyeiknek hízeleg; elsőb is tehát ezeknek kedvencz eszméjét ragadá meg, minők voltak a: lótenyésztés, lóverseny, gazdasági egyeslet stb. De térjünk kissé vissza.

A nov. 3-ki jelenet tekintélyét teljesen megállapítja; egyébiránt a körülmények is rendkívül kedveztek neki. Már Pozsonyba érkezése előtt tudaték, miszerint ő, ki hősi pályájának is dísze, a felső házban mágnási jogát igénybe veendi; s egyenesen azért, hogy a nemzetiség ügye körül szolgálatot tegyen. — Egy katonatiszt, ki gazdag és fényes család sarjadéka, ki a főrendek vegyes nyelvű tanácskozmányában az anyai nyelv édes hangját szándékozik több barátával egyesülden meghonosítani; Széchenyi Ferencznek — a hazáért annyit áldozott országnagynak európai magasabb körökben élő fia, ki különösen azért siet a honatyák közé: hogy a magyar palotákban alig ismert, hidegen fogadott, vagy legfőlebb szánalomból túrt nyelvnek bajnokává avassa fel magát: mindezen tekintetek bizonyos fénykörbe emelték Istvánt, s érdekességet ruháztak rá, mielőtt szólott, mielőtt föllépett volna. Mindjárt első föllépését is mily tettel koszo-

rúzza meg, tudja mindenki. a magyar nemzet legalább azt feledni soha nem fogja.

Hogy a megkezdett magyar szónoklatot annál könnyebben megalapítsa: első teendője volt magának a nyelvben kellő ügyességet szerezni; mily mesteri haladást tőn abban csakhamar, eléggé tanúskodnak országszerte elterjedt és olvasott művei. Anyanyelvében kellőleg otthonosnak érezvén magát, első dolga volt: könyvei és tettei által forradalmat idézni elő eszmékben, szellemben, a gazdaszat és ipar mezején. Minden sora, minden betűje oda vala irányozva: hogy érzelmet, szellemet fejleszsen, és akaratot teremtsen a népben.

Miként az emberi testben: úgy a nemzeteiében is vannak örök törvények, melyek a részek működését szakadatlan lánczolatba fonják, melyeknek köre minden áron betöltendő; s ha egyik vagy másikban hiány fordul elő, ha valamely edény meg nem felel rendeltetésének: a tétlenség baja annál érezhetőbb, minél magasabb annak rendeltetése. Hazánk életműködésének mindenesetre főedényeül az országnagyok tekintendők, tehát elsőbb is ezekre kívánt hatni.

Mert valamint a büszke százados tölgynek ékességét annak lombdús, és virító pompás koronája képezi; s a bámuló szem ritkán méltányolja azon csendes láthatlan és igénytelen munkásságot, melylyel a földbe rejtett gyökerek s millió tevékeny edény a fa életét föntartani, s ez által a lombdús korona pompáját folyvást ékesíteni az élet törvényei által kényszerülve vannak: ép úgy a nemzetélet dicső vagy dicstelen eredménye, gazdagsága és meddősége, nagysága parányisága, áldásai vagy böcste-

len kopársága, a nemzet fájának koronáján, az aristocratian tükröződik vissza. Vétkes rágalom volna ugyan ráfogni most, hogy a nemzetiség érzelmére, s a nemzet nyelvére nem fektet kellő súlyt főbbeink nagy részeidé az nem elég, Széchenyi szavai és tettei még most sem poroztak ki minden rejtett zugot, a tudományos vállalatok iránt még most is csekély a pártfogás; mágnásaink és dúsabb birtokosaink ősi czímeikre, s fényes társadalmi helyzetökre mind a nemzet, mind egyéb faj ok irányában csak akkor fognak büszkék lehetni: ha a magyar nemzet tudományos emelkedését az ő áldozataiknak, s gondos ápolásuknak köszönhetendi; ha minden kastély egyszersmind a magyar irodalom menhelye leend; s ha majd az aristocratia azon teremét mutatandja vendégeinek legbüszkébb önérzettel: hol a nemzetnek az ő gyámolításával kiaknázott szellemi kincsei leendenek egybehalmozva. A Széchenyiek élete elég példát szolgáltat erre.

Az eddig elszámláltak mindannyian tettek emberei valának; de István mindemellett is úgy lépett föl: mintha a boldogult ősök magasztos szellemét összesen, és ismét ő örökölte volna! mintha György páratlan áldozatkészsége, Pál rendületlen nagylelkűsége, atyja nemzetboldogító áldozatának lélekérzelme megmeg összesen kebelében fogamzott volna meg. Érzett mint mindnyájan, gondolkozott mint mindnyájan, cselekedett mint mindnyájan; s így azok is büszkék lehettek, kik kitűzött zászlója alatt egybeseregelhettek, kik munkatársai kívántak lenni, kik czim, és születésben hozzá magokat hasonlóknak hitték.

Azért szólott elsőbb is ezekhez.

Kiszámítván előre is a teendők sorát, s minden lép-

tét és cselekményeit bölcsen át gondolván: először is a magyar lótenyésztés elhanyagolt állapotára fordítá figyelmét, s 1826-ban Pozsonyban a magyar lótenyésztő társulatot alapítá, mely 1827-ben Pestre tétetett át, s az évenkénti díjak és versenyek által a legszebb eredményt idézte elő; később azután az állatok fajaira is kiterjeszkedvén m. állattenyésztő társasággá alakult. 1828-ban megjelent már a „lovakról” írt könyve, mely a következő évben németre is lefordított.

Midőn pedig 1830-ban a főherczeg nádor, mint a magyar akadémia pártfogója annak alapítóit, s több szakembert a szervezési munkálatok elkészítése végett Pestre hívott: gróf Széchenyi István volt, ki az akadémia elnöke, boldogult gróf Teleki Jóseffel együtt a tárgy körül legnagyobb tevékenységet fejtett ki, s ki ugyanazon év november 17-kén az igazgató tagok közbizalma által az akadémia másodelnökévé választatott.

Ugyanazon évben jelent meg első politikai műve, a roppant horderejű „H i t e l” mely szinte lefordított németre, és csakhamar több kiadást ért.

B. Kemény így szól róla: Lehet, hogy a XVII. században — midőn a régi és új hittan közt nálunk is élénk polémia folyt — volt oly most már feledett röpirat, mely hasonló mértékig fölingerelte a kedélyeket, de az bizonyos, miként egészen újabb literatúránkban semmi könyv a Hitellel versenyezhető hatást nem gerjesztett, s bizonyos, hogy jogrendszerünk megingatására nem lehetett volna merészebben és több sikerrel munkálni, mint Széchenyi tévé, midőn Hitel című művét a világ elé terjeszté.

Egy lángésznek ragyogó és szabálytalan műve ez, egy higgadt tervű agitátornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, mely az eszmékben, s később az intézményekben is nagy forradalmat idézett elő. A főbb emeltyűket, mik által az ó státusnézetek egész szerkezetét félretolta, s új törekvéseknek készített tért, néhány sorban nem leendő fölösleges összevonni.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik, mely miatt a fekvő vagyon sem értékben sem jövődelemben nem növekedik, sem el nem adható, sem be nem ruházható: következőleg a birtokost a helyett hogy védené, süllyeszt; a helyett, hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri, s hozzá lánczolja a szegénységhez és előítéletekhez. — Megtámadta a robotrendszert, mely a nemzetet nagy összeget majdnem oly eredmény nélkül fecsérelni szét, mintha egy országnak kötelessége volna, milliónyi kezek által fél év alatt egy óriás gödröt ásni, a következő évben pedig betölteni, és ezen bőszt fáradságot szünetlenül azon derült arccal végezni, hogy valamely kincsaknát művel, melyből pénz és kényelem serked. — Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágy munkán nyugvó rendszerét, mely által mindig sár sár fog fektettetni, kiállításai erő pedig és forgalom örökre pangani fog. stb. E pontokban Széchenyi hadat üzent az egész múltnak.

Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság” fogalom összegét, s a magán jog körüli izgatást a gyökeres reformok felé irányozván, a kérdések természetes összefüggésénél fogva, az alkotmányt, a régi sarkeszméket,

melyeken nyugodott, azon esetre, ha izgatásai a kedélyeken gyökeret vernek, végtére is föntarthatlanná tette.

A hitelnek új korszakot kellé akkoron nyitnia: ha a megkezdett eszmemozgalmak tovább fejlődnek. Széchenyi hogy céljaira a lelkesedés zászlaja lobogtassék a fiatal-ság és erély képviselői által: a könyv izgató tartalmán és virágos modorán kívül; két jól kiszámított és csábító kiindulási pontot állított fel: a kornak, melyben a hitel megjelent, épen ellenkező volt meggyőződése mindkettőről. Az akkori közvélemény kétség alá sem vonta, hogy a kormányban fekszik hátramaradásunk oka, s e miatt az ellenzésen kívül lehetlen másként munkálkodni a haladásra. Széchenyi ezt határozottan tagadta, sőt kimondta: ha magunkat, ha a jogviszonyokat, melyeknek változtatása tőlünk függ, és a birodalmi érdekekbe sehogysen ütközik — gyökeresen reformáljuk: megmentve, és folvirágozva leend a haza.

Ezen új eszme, mely egészen cselszerű, de csak fél-ig volt igaz, megnyugtató, és bizalomra gerjeszté a kormányt, föl-villanyozta a becsszomjas egyéneket, felelőssé tette az ország jövendőjéről a hanyogot és lomhát, élénk mozgalmat támasztott a kedélyekben, és az eszmék kezdeményezését visszaadta a gondolkodni merő nemzetnek.

Belevágott a történelembe, elragadta a múltból a súlyt, s mindent a jövőre vetett: hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról végrehajtásra fordítsa a figyelmet. Eszme soha nem tón nagyobb benyomást a kedélyekre, mint midőn azt kiáltá ki: Sokan azt mondják a Magyar volt, én azt hiszem, a Magyar lesz!

A nemzet a kimondott jóslatot szent-írás igéjekint vette, s az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltta fel.

A Hitel hamar gyűjtött ellenfeleket is, de nem a hatalom, az eszme emberei közt.

A falun megégették a könyvet az apák: míg fiaik a városban áhítattal ölvasák! egyik lázítónak kiáltá Széchenyt: másik a hon megmentőjének üdvözlé.

Midőn az országgyűlésen először lépett föl, a tiszta keblű és tudós magyar gr. Dessewffy József megénekelte az ifjú bajnokot: most ő „taglalta” meg zajtűtő munkáját; ezt egész tömeg követte majd ismert majd nem ismert nevekben. — Széchenyi „Világ” című terjedelmes munkával felelt a „Taglalat”-ra, megjelent mindkettő német nyelven is.

Széchenyi kevelé, hogy bírálója csak megczáfoltassék, ő a bírálatot megsemmítini akarta, D. nemcsak kifogatva lőn nézeteiből, de véleménye nevetségessé is vált. — A „Világ” volt Széchenyinek legékesebb, legdiadalmasabb műve. A „Hitel” eszméjinek nagy bejáratot szerzett, a haladás barátait merészebbekké tette, a kétkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémította. Erre, bár csak utóbb jelent meg, — de nemsokára elkészült „Stádium” című műve. Ez már rendszeres munka, s a közelgő országgyűlés teendőit jeleié ki. Írmodora elég pongyola, de logikája szigorúan következetes, előadása kevésbbé ábrándozó. Célja kimutatni, miszerint: a reformok, melyek általa ajánlatba hozatnak, nemcsak a hazának, nemcsak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de mi a földolog, még azoknak

is, kik jogaikról lemondanak; gazdagodására nagy mértékben fog hatni. stb.

Széchenyi nagy, de a nemzetlét egész történelmi múltjával összeütköző reformjai hihetőleg döntő hatást nem voltak volna gyakorlandók a közvéleményre: ha ő nem bír oly szokatlan ügyességgel, előrelátással és mélységgel az egyesületi szellem fölébresztése, és az anyagi vállalatok létesítése körül. Vessük össze a polémiákat, s látandjuk, mily keveset mertek és tudtak ajánlatai ellen felhozni. Követelései ezek voltak:

Hozassék be a váltójog, törültessék el az ösiség; mondassék ki a birtokszereshetési jog, és a törvény előtti egyenlőség-, a nemtelenek válaszszanak magoknak megyei pártvédet, ki a tagosítási és arányosítási ügyekben érdekeiket a földesúr ellenében képviselje; a házipénztár és az ország gyűlési terhek viseléséhez mindenki járuljon; a főközlekedési vonalok országgyűlés által jelöltessenek ki, s a létesítésre mindenki adózzék, a regálék, czéhek stb. törültessenek el. Már ezek csakugyan fontos indítványok és tervezések valának, s mégis miért bírt diadalmaskodni Széchenyi? Mert az anyagi vállalatokban roppant szerencséje volt, mert a kivitel körüli ügyesség megdöbentett és bámulatra ragadott mindenkit. ·

Széchenyi igen sokat tőn arra: hogy a két ellenvélemény utóbb két hatalmas történelmi párttá alakult; 1825-től fogva folytonos és heves csatákban állottak a pártok; míg 1840-ben az országgyűlés végnapjain egymásnak kezet nyújtottak, s a kormányt is ama határozatra bírák: hogy a reform ösvényére térjen. Széchenyi só-

ha nem tért reményteljesebben Pestre mint most; hangulatát így festi:

„Hatalmasok, a királyi székhez közelállók lépnek hazánk legjobbjaitól üdvözölve a nemzetiség és alkotmány szent mezejére, ekkép nem vagyunk ezentúl mi néhány alacsony állásban közlegénykedők kénytelenek nemzetiség és alkotmány dolgában dagály és orkán ellen úgy szólván horatius cocleskedni erőnk fogytaig; hanem oly önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulhatunk: melyeket sem a nyugoti sem a keleti szél állásokból ki nem forgat. S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünknek gyökeres változását, bátran kimondák; és e szerint eselekesznek is: hogy az agitationak szüksége ideig-óráig megszűnt.” —

1831-ben a „Magyar Játékszinről” írt egy röpiratot melyben középponti magyar színházat és conservatoriumot indítványozott. — 1833-ben gr. Andrásy Györggyel Angliába utazott, a Pest és Buda közt építendő álló híd tárgyában adatokat szerezeni, s miután Anglia leghírhedtebb vízi építészeivel értekezett: kiadta a „Budapesti hídegylethez intézett jelentését”; megjelent e mű is német fordításban. Gróf Széchenyi Istvának t. i. folyvást újabb cselekvési tér és mező után sóvárgó lelke az előrelátás jósszerű tehetségével fegyverezve, a Duna partján akadt meg. Végzetszerű hasonlóságot látott az ország földirati fekvése és a nemzet jelleme között.

Vagy a Duna nem hosszú sebhelyként választja-e el egymástól a haza két felét, miként a nemzetet folyto-

nos pártviszály? És nem úgy volt-e mintha az ifjú Pestre sováron letekintő ős Budának századok óta táplált vágyai hiúságát gúnyolnák a Duna hömpölygő habjai? lánczot a gúnyoló folyamnak gondola, súlyos lánczot rá, mely a két testvérváros egyesülését gátolni törekvő hullámok hasztalan erőfeszítésein csörögve kaczagjon!

S íme, miként főnebbi indítványai megtestesültek: úgy jött létre ez óriási eszme is, mely csodaerővel karolja át az elválaszthatlanul egybeforró két országrészt!

A kegyes kormány, a gondos uralkodó, ki csak lelki örömmel szemlélheti a gondviseléstől kormányzása alá helyezett népek hangyaszorgalmát: teljes elismeréssel méltányolta a feddhetlen jellemű hazafi vezérlő képességét, és őt ugyanazon időben a vaskapu melletti vízépi-tészeti elővizsgálatok és működésekhez teljhatalmú biztossá nevezte. Hogy megbízatását annál határozottabb irányadással vezesse 1834-ben megmeg Angolhonba utazott, s ez mindjárt az év elején történvén. az év egyéb részét a vaskapu mellett töltötte.

Lelkét — a Duna torkolata, és a fekete tenger elláthatlan síkjának szemléletekor az elhanyagolt múlt fölött fájdalom borúja szállta meg: de csak azért, hogy a remény napja annál szebb jövő csiráit fejleszse eszmegazdag agyában. Ha a sors kénye és a körülmények akként alakulása nagy területeket szakítanak is el azon birodalomtól: melyen át N. Lajos idejében a magyar szkorona három tenger széléig terjeszté ki üdvhozó sugarait; miért ne lehetne az ész ereje által megújítani a hagyományos kapcsokat? Ekkor jelentek meg a hírlapokban ama közcsodálkozást és lelkesedést szült cikkei:

melyek a gőzhajózást. és a fekete tengerrel összeköttetést tárgyalák. S ime ma már vidoran járják a gőzösök, ez utat! Ily eszméknek volt ő embere.

Az ennyi érdem és dicsőségkoszorúzza férfiúnak most már utódairól is kellé gondoskodnia. Ő Crescentia grófnővel, kinek szülei: gróf Seillern Aspang Károl Ágost cs. k. kamarás, és morvaországi földbirtokos leányával már ifjabb korában megismerkedett, s lelke sugalma szerint elhatározá, hogy a családi boldogság örömeit vele osztandja meg. A sors úgy akarta, hogy Crescentianak első férje gr. Zichy Károl cs. kir. kamarás, v. b. t. tanácsos, a magyar k. kamarának elnöke, és magyar k. kincstárnok legyen; összekeltek 1819-dik aug. 3-kán az emiitett gr. pedig elhalván 1834-ben decemb. 15-kén Széchenyi még ekkor is embere volt szavának, s noha az özvegy grófné hét gyermeknek volt is anyja, István még is nőül vevé, és benne igen boldogító házaspárt lele. Esküvése Budán, a krisztinavárosi úgynevezett vérkápólnában ment véghez, s a ritka pár mennyegzője a nemzet általános részvéte által valódi országos ünnep lön.

Ha még volt Széchenyire nézve rugó, mely tevékenységét emelje, hazaszeretetét aczélozza, s életrendjét szigorúbbá tegye: az e boldogító példás házasság vala; mely mint verőfény a természetben messze világított sugarával, s egyetemes termékeny működésbe hozta élet- és erő gazdag hajlamait, tehetségét. A házasság 1836-ban történt meg febr. 4-kén Isten áldása mosolygott le raja.

Búvár lelkének és folytonos működésének szintanynyi nefelejtsei ezek is: „Néhány szó a lóverseny körül”;

„Üdvlelde”; „A magyar Akadémia körül”; „A kelet népe;” a m i n i m u m r ó l i híres és sok polémiát szült czikk a Társalkodóban; „Adó és két garas;” „Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg;” „Balatoni gőzhajózás;” „Politikai programtöredék” s végre „a közlekedési ügy rendezéséről”.

Kiemelendő különösen a Kelet népe, mely ropant zajt támasztott, de a közvélemény balirányának megváltoztatására csekély hatással volt; mert ellentétben látták, vagy legalább hitték a szerzőt is önmagával úgyannyira, miszerint a békétlenkedők kételyeik nyomán benne a Hitel és Stádium Írójára sehogysem bírtak ráismerni. Elsőbbi szerepei inkább democratát árultak el benne, e műben aristocratát hittek szerepelni; csalódott tehát mind a szerző számításában, mind a közvélemény hiedelmében, s természetesen, mert nem érték meg egymást. A munkáról azonban bizvást el lehet mondani: miszerint az oly tökéletes, hogy reformainkat más utón nemis lehetett volna célra vezetni. Javasatait kétségbe vonta, sőt mégis támadta az ellenzék, de mind híjában, azok ép oly helyesek valának, mint azokat egynémelyek helyteleneknek keresztelgeték. Egész literatúra támadt a Kelet népe ügyében, jeles férfiak keltek ki a tollharczra, de pártolólág egy sem karolta föl. Széchenyi pedig ekkor állott dicsősége tetőpontján. Soha nem volt nagyobb, mint mikor Kelet népét írta.

K. és Széchenyi közti vita és harc eléggé ismert; Széchenyi soha határozottabb soha merészebb hangon nem nyilatkozott, mint midőn kimondá: hogy a Pesti Hírlap szerkesztője forradalomra viszi a nemzetet, ha

vagy ő nem lép le a dolgok éléről, vagy a közvélemény nem válik meg tőle. Széchenyit megrohanták, hogy irigyli más nagyok dicsőségét; csalódtak. Széchenyi forradalmi jóslata az ész és szív, a modor és taktika körüli okoskodásokon nyugszik; és ki jóslatában nem csalódék, ő az. A veszélyek., melyekre a hazát figyelmeztető, intései a közelgő zavarra, ujmutatásai az eljárások félszeg eredményére, a bekövetkezett események nyomán egy betűig valósultak. Úgy volt ő az éles tollharczban, a sugalomszerű elvérzetben mint a tengerész, ki az elemek nagy küzdelmeivel ismeretlen völgylakosnak magyarázza: hogy a tisztának hitt egén jelenségek vannak, melyek a vihar közelgését árulják el; a völgylakos pedig, mint-hogy fekete föllegeket még nem lát, orkánfüttyülést nem hall: vagy rász szenvedély vagy tréfának tekinti a tengerész jóslatát. Végre a zivatar csakugyan megjelen, és a jámbor völgylakos akkor is váltig csodálkozik véletlen megázásán.

Az irodalmon kívül, mely által ily nagyszerűen hatott, az egyesületi tér volt azon kedvencz mezeje, melyet legnagyobb előszeretettel művelt, melyet leginkább sikerre vezetőnek tartott, s melyen valóban ragyogó eredményeket is vívott ki.

A polgárisodás nagy tűzhelyeinél sokszor és hosszasan tartózkodván, s magában Angliában csak tizenháromszor fordulván meg: a világkereskedés és ipar, és a gyakorlati ész ezen classicus földéről gazdag kincseket hordott haza. S míg gyakori utazásaiban elsőbb csak élvezetet, s szórakozást keresett: utóbb okulást és ismereteket szerzett, folyvást kedves hazájára, kelet népére

függesztvén szemeit. Ó minden elemet, minden módot akart, és feltudott használni terve kivitelére, ügye előmozdítására. Voltak elegenden kik őt mint magasabb hivatás emberét tisztelik, voltak kik minden művében gáncoskodtak, kik sárral hajigálák.

Ilyen az ember, míg érdekeink burait pengetik, pataként áradoznak dicsőítéseink: ha más érdekbálványának tömjénezünk, vak mámorunkban magunkat is feledjük; kellő vagy általános elismerésre ritkán számíthatunk.

Megbámuljuk a munkatörte tudóst, kiről tudjuk, mi-kép élte szebb perczeit, de éjeit is a lámpa gyér fényénél tölté; azért hogy kedvencz eszméit életre teremtse; megbecsüljük a művészt az átszellemült ihlettséggel kiállított műveért; öröm és lelkesedéssel fogadjuk a csatáról diadalkoszorúval hazatérő bajnokot: de miként becsüljük, miként háláljuk meg fáradozásait annak? ki lelke lángszikrájával fényt áraszt a homályban, ki bűvár szellemével, és mintegy alkotó kezével mindezekre elkészíti a földet, elhinti a magot; ki személyes érdekeit is megtagadja, csakhogy a nemzet bomlásnak indult fiait megváltsa; ki nem borzad vissza a félreismerés töviskoszorújától, ki nyugottan áll meg a sárral hajigálók előtt is, kit boldogító műveletei közt vezetnek Golgotára?

Széchenyi ezt is megérte, ezt is túlélte. A legszenvedélyesebb megtámadások közt is nyugott volt; törekvését, munkálkodását egy pillanatra sem szakítá meg semmi.

Fényes de már a népszerűség virágaival nem hirtett pályáján elhatározottan haladva, a helytartótanácsnál a közlekedési osztály elnöke, s belső titkos tanácsossá

neveztetett. Kossuth követté választatását ellensúlyozandó mint mosonyi követ lépett föl, s a tulságok fékezésére mindent elkövetett, de már sikeretlenül. Az 1848-ki magyar ministeriumban a közlekedési tárczát elfogadni hazafiúi kötelességnek tartotta; nem lévén ugyanis képes többé az egybetornyosult vészfelhőket a szerencsétlen haza egéről elúzni: legalább villámhárítóul kívánt föllépni. Az eredmény megczáfolta reményét, a mit megjósolt beteljesedett. Látván pedig, hogy az annyi szeretettel fölkarolt hazát többé megmenteni nem lehet, kétségbe esett.

Förgeteg játszott a szöke Duna habjaival, mely ölen, mint haragos dajka a csöcsemőt, egy ékes hajót ringatott Esztergomnál. A kémény füsté gyászszalagként vonult utána, a mint előre haladott, bizarr ellentétet képezve a háromszínű lobogókkal, melyek a hajót, mint párta a habszüzet ékíték. Egy férfi a korlátoknál kedvteléssel látszott nézni a felbőszült elemeket, harcz volt földön és égen, az ég elbocsátá lánczáról a rombolás szellemét — és a férfiú vadul kaczagott föl, arcza egyre rémültebb kifejezést nyert, mint tán azé — kinek kezei megkötvék, midőn atyját, anyját, kedvesét akarják meggyilkolni. A férfi most görcsösen kezdé szorítani a korlátot, s meredten nézett az ingerkedő habokba.

Vér, v é r, vér! Sikolt iszonyú hangon, bocsásatok, mond, s mintha ellenségét ragadná torkon, küzd, birakozik a korláttal, s egy rémítő szökéssel a habok közé rohan! A hideg számítónak gúnyolt legnagyobb Magyar szíve fájdalmában meg-repedt.

Széchenyi István mindenesetre oly férfi, oly hazafi kinek jellemét szilárd agyagból gyúrta a teremítő. Széchenyit a történet nevezetességen el szerették egybehasonlíttatni, a hasonlítás rendesen sántikál, ő egészen eredeti, és sajátos egyén volt. Már külalakja is igen jelentékeny, nevezetes embert gyanítató, és jellemzetes. Feje, arcza lélekbúvárra nézve mindenesetre rendkívül érdekes. B. Kemény Zs. így jellemzi:

Széchenyi arcza az erő és szakadozottság küzdelmeinek typusa. Egy romantikus arcz sötét alapokon. A komor és unatkozó vonalokból kitörő féktelen cselekvényességnek, a misanthropianak és emberszeretetnek, az ábrándnak és hidegségnek olvadéka. Egy méltóságos s komoly angol olygarchai arcz a francia forradalmi eszmék lappangó tüzétől fölvilágosítva, és megmeg rezgetve. Arcz, mely a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek s apró impressiók képét élesen visszatükrözi; arcz, mely a lélekkel telegraphi és szakadatlan összeköttetésben áll, mely mindig beírva van, mely mindig olvastat magáról a rá nézőkkel igaz vagy csinált érzéseket. Erős de nem athlétaik alak, arányos növéssel, hajlékony, és gymnastika által gyakorolt tagokkal, erős edzett mellel, s karokkal, elsült keztyűtlen kezekkel, sötét sárga arczszínnel.

Felső homloka igen széles átmérőjű; a sötét és nagy homlok jellemét kiegészíti a sűrű nagy egymásbafolyó, borzas szemöld, melyre maga a gróf élczet csinált. Nézése többnyire éles, fürkésző, ritkábban borult, és andalgó. Középszerűnél nagyobb száját nyírott fekete bajusz takarja. Erős, csontos állán az állati élet s nyers erő ki-

nyomata, s a szigorú akarat dacza ült. Hangja erős, férfias, de nem érczes, nem zenei.

Halántékait göndör fekete haj környezé. Kényelmes, tiszta, angolos öltözéket viselt, rendesen egy kis felülő vegyülékkel. Az okos és nemes fényűzésnek, vagy inkább a londoni komfortnak barátja. Rendkívül pontos, munkás, mozgékony, idejét okosan s ügyesen beosztó, elrendező.

Ki nem emlékezik reá, mint sietett az utcán hóna alatt bőrtárczájával, mint végzett útközben száz apró dolgot mint értekezett jobbra és balra? Ki nem emlékezik élénk arczjátékára, gúnyos mosolyára, pihenni nem tudó nyugtalankodására, élceire, sajátságos szónoklatára s a közbeni apró sétáira a gyűléstermekben? Míg leveleit írta, s olvasta, mellékesen mindenre figyelt, s a tanácskozás minden phasisait, a szónokok minden kifejezését csodálatos mimikával, testmozgással, s pattanó élczeikkel szokta kísérni; arcza proteusi változatokon ment át, homlok bőrének mozgékonyasága rendkívüli volt.

Ha a tárgyat oly fontosnak tartotta, hogy hozzá szólni kívánt: rögtönzött szónoklatát többnyire igen mérsékelt hangon, de támadó, s polemizáló modorban kezdte, magát teljesen a perez ötleteinek, s lángesze csapongásainak engedve át. Beszédközben taglejtései emeltebbek, hangja érczesebb, s folyékonyabb, arczjátéka öszhangzatosb lett; szomszédait félretolta, s ülhelye körül nyitott téren, mint egy ketreczben föl s alá kezdett sétálni; most szenvedélyesen csapott öklével az asztalra, majdnem hidegen látszott a közönségtől elfordulni, melynek nemhelyeslése, s zúgása csak daczát nevelte. Noha a népkegy nyilatkozatai iránt bensejében elég érzékeny

volt, külsőleg azt mégsem mutatta, sőt dacza az ellenhatással arányosan növekedett. A követelő tömeg előtt melynek véleményét megveté, soha sem tudta magát megalázni. Kitűnő szónoki tehetséggel bírt, de munkássága ezen ágára nem látszott különös súlyt fektetni.

Az 1833-ki országgyűlésről, hol akkor népszerűségénél fogva óriási szerepet játszhatott volna: önkényt vonult vissza, s barátjának Wesselényinek engedvén át a tért, elment a vaskapu szikláit lövetni. Mint felsőházi tagnak 1840-ben volt legtöbb hatása, hol a pártok közt közvetítői szerepet vitt; de ekkor sem szánta ideje legnagyobb részét parlamenti működésre, s a szenvedélyesen vitatott elvkérdések legnagyobb részétől hidegen fordult el, s inkább csak az anyagi kérdések körül tartott élénk, elmés, polemizáló szónoklatokat. De óvatos hallgatása sem ment azon határig, hol azt vétkesnek kellett volna tekinteni; beszédét különben mindig igazság szelleme lengte át.

Átalában véve szónoklata nem volt szabályszerű, de azért kitűnő becs és érdekléssel bírt.

Élcei talpraesettek, polémiái élesek voltak, eszméi gyakorlati bölcseséget tanúsítottak, de olykor minden látható összefüggés nélkül pattantak a közönség közé, s a kérdéseket nem mozdították eldöntés felé. Sok nyilatkozatán fényesen ragyog keresztül a lángész, de a szőnyegen levő tárgy csak melleleg említetik; sok idegen, s a dologra nem tartozó anyagot halmozott össze, de azért mindenki örömet meghallgatta e beszédek: mert elmések, érdekesek s a gróf egyéniségére és a hazai állapotokra nézve felvilágosítók voltak mindenkor. Az élénk,

sajátságos előadás mindig nagy hatást gyakorolt a hallgatókra.

Ziláltaknak látszó beszédeiben azonban rendesen föltalálható egy magasabb összefüggési lánczolat; közöniséget mulattatni, olykor meggyőzni is tudta, de meghatni, elragadni, szívénél fogva birtokába ejteni, soha. Röviden: nagy volt mint szónok, nagyobb mint író, legnagyobb mint államférfin.

Írálya hasonlított jelleméhez. Szétáradó, bonyolított, közegmondatokkal terhelt, és csapongó volt, az eszmék lánczolatát nem az leié föl benne, ki egyes eszméken, hanem az, ki az egészen végig pillantott. Eszméihez szélső makacsságig hű, s bámitólag következetes.

Széchenyi ama ritka férfiak közé tartozik, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, melyet képviselnek; kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmök számára nagy céljaikból színak minden táplálatot, kik lánczra verik szenvedélyeiket, megalázzák gögjöket, de a világon csak egy tárgyért.... nagy eszméjökért, kik bár különben daczos, és hővérmérsékűek, Themistoclessel még is nyugodtan kiáltják: Üss, csak hallgass meg; kik a börtönből és bilincsek közül szintúgy tiltakoznak, mint a szószék-ről a tömeg tévirányai ellen, s Galileivel, ha maga a szent könyv hozatik is föl ellenök, mindamellett is nyugodtan ismétlik: Még is csak a föld mozog. Ilyen a meggyőződés!

Térjünk azonban vissza végsorsához, s végezzük rajzunkat Török Sándorról:

A hideg számítónak gúnyolt legnagyobb Magyar szíve fájdalmában repedt meg!

Végzetteljes útját a döblingi parkba 1848. sept. 5-kén tette almási Balogh Pál magyar academicus és rendes házi orvosa kíséretében. Ha a szív érzete nem csal, ha a szállangó hírek egyenes úton járnak: reményeink valósulásnak indulnak, Széchenyi közel van a javuláshoz, —

Elnémult a fergeteg zordonan süvöltő hárfája, új nemzedék kelt az elsodort hely ebe, — a magyar akadémia teremében ismét a hon ékes nyelve zeng, komoly urak örködnék a nemzetiség e vesztalángjának örök elolthatlansága fölött, Széchenyi neve gyakran előfordul, arczképei egy dicsteljes múltra emlékeztetnek vissza, de ő nincs jelen.

A pesti casino falai közt a napi fáradoalmak után vigan beszélgetnek a haza javáról ezt kebelükben viselő honfiak; csak az imént ajándékozta meg őket Széchenyi egy ereklyével, de csak teremtményeiben éltethetik a nagy hazafit.

Rákoson deli lovagok versenyeznek, kaczér méneik délczegve járnak a pályát, s a versenyek apja nem vehet részt e nemes multságban; a köztelek térs udvarán erőteljes napbarnította arczok kísérlik a mezőgazdagság emeltyűit a gépeket, s büszke önérzettel legeltetik szemeiket okszerű nevelésük sikerén, kiállított gyönyörű állataikon.

A világnyelczadik csodaműve a lánczhídon temérdek nép tolong az alagút felé, míg ékes

gőzösök vidoran úszkálnak a világmű alatt, föl és lefelé, Tétel és Vas kapuig.

A T i s z a, mely büszke arra, hogy az ország főfolyam, nem bír kizárólagos kiváltsággal az ország jóllétének előmozdítására terheket szállítani, melyeket a v a s utak és megjavult közlekedési eszközök kényelmes gyorsasággal röpitnek rendeltetésök helyére, és az ország szíve, középpontjára Pestre, hol a magyar színház és zenede sikerében a hazai művészet ünnepli megdicsőülését. Ki még több élvezet után sóvárog, elrándul Balaton-Füredre és az ország e tengerén körülhordatja magát Kisfaludy gőzösön, s Csobáncz, Tátika búbajos regéinek költői alakjai kíséretében ábrándozik a haza javáról; melynek egy nagy üstököse tűnt le gróf Széchenyi Istvánban, ki bevégezetlen maradványokban volt kénytelen hagyni: gyermekkora ábrándjai, férfitevékenysége — az édes hon megdicsőülésének palotáját, melynek érdemleges befejezésére a nagy művész hiányában egy nemzet óriási közremunkálása, és hagyományozott elveinek szigorú megtartása kívántatik. Adja ég, hogy mielőbb Vörösmartyval így zenghessünk:

Oh atya, kedves atyám, megjöttél, nem vagyok árva,
 Nem vagyok elhagyatott; legyen áldott a ki megóvta
 Éltedet a kegyes ég. — nincs oka immár
 Hogy sírjába kívánkozzék: fog sírni az elhullt
 Testvérek halmán; de az élőt a szeretettel.
 Melyet azok bírtak, buzgóbban fogja ölelni.

Bajtay Antal.

Midőn egy jól rendezett kertbe lépsz, s esetleg az ügyes kertészt épen a növényvilág gondjaival foglalkozva találsz, ha fölkéred őt, hogy szóljon neked egyetmást e kertnek múltjáról, fái- és virágairól: gyönyörérettel vezetend körül a kertnek minden útján, s nem maradand egy becsesebb hely, melynek elvirágzott vagy gyümölcsözött növényeiről lelkesedéssel néni szólana. Elmondandja első felvirultát, el évről évrei fejlődését, hanyatlását, halálát; pedig ne feledd szíves olvasó, ő ekkor csak a növényvilágról beszélend, s legfőlebb egy mülékony illatár, néhány ízletes gyümölcs, vagy valamely pihenő helylyel kínálkozó ernyőzet emlékei nyomán szóland.

Szeretem hinni, hogy ép oly átmelegült kedélylyel bírnál átfutni te is családod és ismerteid emléken: de vájjon a messze röppent múltból, az emberiség virágai- és gyümölcsfáiról bírnál-e egyénítve s eléggé szakavatottan szólni; nemde ez kissé nehéz feladat?

Hisszük, sőt tudjuk, miszerint nincs szebb, mint emberi rendeltetésünknek megfelelni: de hányszor látjuk, hogy az önmagát feláldozó sem ürítheti ki mindenkor örömpoharát? s míg arra számít, hogy ügyekezete nyomán majd milliók haladnak utána, ő is, fáradalmais feledékenységben vész el! A sok ragyogó csillag közepeit

üstökösnek mondható, kinek hű emléke a hálás utóvilág emléjében felragyog.

Ész- és tudományvilágban ezen nagyok közé tartozik Bajtay.

Bajtay nemes sarjadék volt. Pestvármegyében született Zsidón, ama kellemes völgyben, melyet erdő és szőlőhalom oly barátságos ölekezéssel környeznek. (Dec. 14. 1717-ben).

Már ifjú korában is egyike volt ama sokatígérő sarjaknak, melyek szülőt és tanárt egyiránt fényes reményekre jogosítanak. Az ajánlatos őszinteség, a tanulásbani ernyedetlen szorgalom, a készséges engedelmesség, a nemes szerénység őt összes tantársainak föléje emelé, s leendő nagyságának ugyanannyi sugaraként övedzé. Iskolai kötelmeinek pontos teljesítése, szakadatlan búvárkodása, nyelvisme- és tudományvágya mind tanonczársainak, mind főnökeinek figyelmét csakhamar fölébreszté. Áhítatos buzgólkodása s példás jámborsága pedig mintegy követendő példányul vala ajánlható.

Ifjú képeinek legkedvesebbike vala a papi pálya; gyönyörélvezettel csüggték rajta szülői, midőn annak magasztos hivatásáról már ifjabb korában is mintegy szónokolva beszélt.

Ő azonban nemcsak pap, tanár is ohajta lenni: tehát másokra nem csak életjámborsággal hatni, de körülhordani a tudomány lámpáját is, hogy kik a világosság fiai lenni kívannak, bizton indulhassanak meg ama fáklyafénynél, mely a tévúton járóknak iránycsillaga, a valódi nagyság és dicsőség ösvényén kiolthatlan vezérfény, lelkünknek egyedüli s örökké lángoló szövétneke.

Pályaválasztásának ideje elérkezvén, a kegyesrendiek közé kíváncszott, s a kitűnő erényű ifjú legatyaiabb fogadtatásra találván, a mindkét hazában megszámlálhatlan érdemekkel bíró rendnek tagjai közé szíves örömmel besoroltatott

Próbanöveldébe küldetvén, s minden oldalon tudományavatott férfiaktól környeztetvén, hozzá a tudományosság minden eszközeivel is bőségesen ellátatván, már földi pályafutása kezdetén is boldognak érezte magát: hogy lelke ohajtatát mindenben, s annyira teljesülve látá. Szorgalma egyre fokozódott, tudományismerete folyton gyarapodott, test- és lélekben szemlátomást fejlődött; esze, ítélete annyira nemesbült és szilárdult, hogy növendék-társai mintegy bámulva szemlélgeték őt, főnökei pedig a rend egy nagyobb fényű csillagát láták benne felragyogni. A rövid egypár év kifejleszté benne mindazon nemes csirákat, melyek férfi korában a haza és rendre nézve annyi ízletes gyümölcsöt termének.

Miként misem lehet nyomasztóbb a társas élet embereire nézve, mintha egyesek ipara s a közcélna törekvő fáradozásai iránt méltánytalanság- és hideg közönnyel viseltetnek a közvetlen főnökök: úgy misem lehet öntudatilag edesebb az előjáróság, misem gyümölcs-termőbb a munkás társra nézve, mint ha áldozat- és munkakészsége szíves elismerés és meleg részvétre számolhat; míg az burjánt terem, és átkot nemz: addig ez áldást hoz, és nemegyszer a különben meddőnek látszott földre is varázserővel hat, s édes gyümölcsöket szül a messze utókornak.

Főnökei minden fáradoalmát figyelemre méltatták,

minden törekvése iránt elismeréssel viseltettek, s hogy a csodaerővel fejledező lángésznek kellő tápanyagot nyújtsanak, tért kerestek, mely az ép erőnek mindenben megfeleljen.

Rómába, a vallás, tudomány és művészet anyavárosába küldik őt főnökei, hogy megkezdett tanulmányait ott folytassa. Szívesen és örömmel kelt nagy útjára a lélek- és testben ép ifjú, hol szokott módja szerint folytatván tudományos foglalkozását, ép annyian bámulák meg őt, a hányan szíves barátságát keresek. Mi Magyarhonban közvetlen főnökeinek elismerését és méltánylatát annyira felhangolá, Romában is épen az kelte általános figyelmet és bámulatot: a példás erkölcsösség, az ernyedetlen szorgalom, örökös foglalkozás s mindent felkaroló lángész. Innen lőn, hogy ugyanazon tanintézetben — Nazareni collegium, — melynek csak kevéssel ezelőtt közkedveltségű hallgatója volt, mint koszorúzott pályavégzett, csakhamar tanárává Ion; s ez állásban, melyre őt az imént közszeretet méltata, most a köztisztelet nyilvános elismeréssel jutalmazta. Lelke azonban ennyi dicőség közepett is haza vágyott.

B a j t a y magyar volt, s a m a g y a r k e g y e s r e n d i e k közé tartozott, tehát hazájába sietett.

Még Parist akarta útjába ejteni, s ezen, akkor minden egyházi és világi tudománynak leghíresb színterét meglátogatni. Itt több ismertei és barátaira bukkanván, néhány napot ezek barátságának szentelt. Szívélyes kötelmének is eleget tevén, ép midőn visszatérőben van, értesül, hogy haza térnie rendes utón leheti én.

VI. Károl elhunyt, s majd minden országot harc-

moraj kábítá el, mindenütt ellenséges csapatok fenyegetőztek. B a j t a y tehát kénytelen lön útját Hollandiának venni. 1745-ben Nemcsényi Adolf nyitraiházfőnöknek — rector írta: „Csak egyetlen utam van, noha az sem épen veszély nélküli, Hollandián keresztül stb.” Midőn Belgiumban késlekednék, híre, beszéde és tettei következtében az államférfiak figyelmét annyira magára voná, hogy majdnem mindannyian őt akarák államtitkárrá kineveztetni. Hogy reá nézve ilyesféle esemény adhatta magát elő, könnyen felfoghatjuk, ha megjegyezzük, hogy tekintélyes egyének példáját követvén. és semmi politikai villongásokban részt venni nem akaráván, teljesen álnév alatt utazott, s nemcsak a tudományos intézeteket, hanem azoknak tagjait és gyűléseit is meglátogatta.

Jó módú szülei és a szerzet által is minden nemes foglalkozásában illőleg segítettvén, Barclai báró név alatt utazott. Midőn Berlinbe érkezek, a királyi tudós társulat épen gyűléseket tárta. Antalunk is megjelen, s ildomos társalgása s bölcs beszéde következtében többeknek csakhamar megnyeri barátságát; mire engedélyt kap, hogy a vitatkozásokban is részt vehessen. Feláll tehát több ízben, szónokol, majdmeg vitatkozásba bocsátkozik, s fölösleges lenne megírni a hatást, melyet mindnyájára gyakorolt, a bámulást, melyet minden jelenlevőben gerjesztett: esze, tudományos képzettsége, beszédmodora, ritka nyelvismerete a hány hallgatóra, annyi bámulóra talált. Ha királyul N. Frigyeest említem fel, eleget mondok, A gyűlésen történtek a nagy fejedelemnek is csakhamar tudomására jutnak, s noha B a j t a y n k

megszokott már bámultatni és kitüntettetni, mi lehetne reá nézve mégis meglepőbb, mint midőn ebédre a királyi asztalhoz hivaték? A társalgás francia nyelven folyt; Fri-gyes nem egyszer legelteté szemeit gyönyörrel a kedves vendégen; a hallatlan ügyességi! előadás, a válogatott szavak, a minden hangban előtérbe törekvő tudományos képzettség és bölcsesség a király figyelmét is annyira lebilincselék, hogy mintegy feledve állását megragadj a kezét Bajtayanak, s felkéri őt, ne vetné meg királyi szavait és maradna nála. Bajtay vélvén, hogy a sokat mondó név — Barjtay — s a bárói czím tön oly hatást a királyra, s mint szerény férfiú saját személyiségére nem is gondolván, hogy minden tévedésnek véget vessen, teljes alázattal bocsánatért esd, felfedezi utazásának célját, fel neve megváltoztatásának okát, és kilétét, elmondván egyszersmind, hogy igazi neve Bajtay Antal, s hogy ő nem egyéb mint egyszerű p i a r i s t a, kit ezúttal hivatása és tiszte hazájába szólít. — A czim és fényes állás nélküli embert most még inkább megbámulá a király, s mit előbb csak kére, most már sürgeté.

Bajtay felhozá honfíúi tartozását, szerzetes kötelmét és vallását. A király az elsőt mindenütt leróhatónak vélvén, utóbbi ellenvetéseire így szóla: „Non obstat vel sua religio, vel catliolica fides.” Antalunk nem ily véleményben volt. Ő e szerint nem maradhatandott hónapban, melynek holtáig oly hű fia marada; nem ama szerzet tagja, mely nevelése, ápolása és gondjai által őt oly kitűnő egyénné tévé; nem vallásának híve, melyben növekedett, melynek ügyében annyi dicsőséggel működött! — Tehát ismét a királyhoz fordul, ismét bocsánatért esd és kéri:

bocsátana meg merészségének, feledje kilétét, és eressze őt szabadon. Engedett végre a király, de ama nyilvánított reménnyel, hogy őt nemsokára ismét látandja. Fel is kérésé soraival Bajtaynkat hazánkban is, és nem egyszer sürgeté, hogy mielőbb siessen vissza oldalához. B a j t a y állandó maradt, hónából ki nem édesgethetek a legfényesebb ígéretek sem. Távozta után a király így nyilatkozott: Ez egyetlen férfiút ismerem annak, ki bármily fejedelem személyét is méltán képviselhetné. Frigyesseli találkozása tehát eme dicsőséget szüle. Útjában minden nevezetesebb várost, minden tudományos és tanintézetet meglátogata, hogy egybegyűjthesse és följegyezhesse mindazt, mi anyanyelvünk előmozdítását és felvirágoztatását elősegítheti; mi a tudomány világban mécsét gyűjthet, mi a művészetekre üdvös hatást gyakorolhat! szóval mire neki, mint leendő tanárnak, kerülhetlen szüksége leende.

Több évi távollét után visszatért végre édes hónába, s elsőbb is P e s t e n állapotodott meg. Főnökei, szerzetársai és barátai által a legszívélyesebben fogadtatván, néhány napot pihenésnek engede, hogy még egyszer visszamerenghessen amaz édes perczekre, melyek lett nagyságának is mindenkor örök nefelejtsei maradandnak.

Főnökei akaratából legközelebbi rendeltetése Pest lőn, hivatása pedig a bölcsészeti tanszékre emelé; a kellemes bánásmodor, a ritka szakavatottság, a páratlan tárgyalásmód a különben is közkedveltségű férfiút hallgatói és ismerői előtt oly kiváló egyéniséggé tevék, hogy, miután minden szava és tette lelkesen és magasztalólag karoltaték fel: az emberi természet azon majdnem levet-

közhetlen gyarlóságánál fogva, mely gyakran csak oldalvást tekint a dolog lényegét, neki is majd annyi ellene, mint barátja leve. — Ő azonban mindennek nemes lélek-, feddhetlen erkölcsösség-, megkapó szerénység-, tisztelőinek tekintélye, és páratlan tudományossággal felelt meg: sőt azt nyeré-, hogy minden előkelőbb férfúnak figyelmére rá lőn irányozva, s a haza főbbjeinek kegyeletét is kiérdemlé.

Oly férfúról, ki N. Frigyesnek hajlamát annyira megnyeré, érzelmeit annyira felhangolá, bizton föltehetjük, hogy a szónoklatnak nemcsak barátja, de mestere lehetett; hisz miként tudna valaki kellemmel, sőt megkapólag beszélni, hogy bírna valaki szív- és leiekre oly varázserővel hatni, mint hatott ő, ha folyékony és kedves előadással, ha kívánt szónoki fogásokkal, kellő szóárral nem bír? Bajtay a szó valódi értelmében szónok volt.

Bajtaynak az őt folyton környező, de azt ki is érdemelt szerencse a szónoki pályán is kedvezett!

1749-ben május 30-kán hallatlan ünnepély volt hazánk fővárosában Budán: országos ünnepet ült a nemzet; nem volt vármegye, mely képviselve, nem volt magyar vagy tudós, ki ha ott lehetett, jelen nem lett volna. A királylak alapkövét tevék le. Mindenki kíváncsian vára a naphőst, mindenki vágyva várta az ünnepély szónokát. Sürgött forgott a tömeg, s már előre mondogaták: Maminde nesetre valamely igen nevezetes ember fog szónokolni. És úgy is lőn. Rend alakul, és egy méltóságteljes, de egyszerű szerzetes ruhába öltözött férfiú lép a

szószékre, s kit mindjárt első léptében is ezerek és ezerek bámultak meg, az Bajtay volt.

De mit írjak beszédéről, mit annak hatásáról? —

Ő ki szerény virágként elvonult ember létére előlegesen is méltóvá bírta magát tenni arra, hogy egy országos közünnepnek ő választassék meg örömhírnökéül: a ritka bizalom és nagyszerű reménynek is hason mértékben törekedett megfelelni. A beszéd bírálata Lipszében jelent meg ily című folyóiratban: „Neuer Büchersaal der schönen Wissenschaften und freien Künste.” Hosszú és tán fölösleges volna minden ott egybehalmozott dicséretet elmondani, legyen szabad az ott felhozottakból csak annyit kijelenteni, hogy irányát, gondolatai fenségét, férfias előadását, szóval minden szónoki kelléket egybevetve, az ítész őt kora legkitűnőbb szónokának vallja. Beszédének célja volt a hazát harcz és béke munkálatai által nagy és dicsővé tenni, s a nagy ősök nyomdokain haladva, azoknak fénykorát visszaidézni. A munka számtalan díszkiadásban részesült, a fáradhatlan szerzőt pedig egyre újabb és újabb kitüntetés követé.

Elsőbb is özvegy Lichtenstein Mária Teréz Sabaudia úrnője a nemzet dicsőítése s az ifjúság nevelésének előmozdítására nagyszerű tudománycsarnokot emelvén, intézetébe tanároknak Európa leghírhedtebb egyéneit hívá meg. Egyebek közt meghívá Bajtayt is, s az életírányt, a világtörténelem kezelését reá ruházá. Hogy tanának ne csak hangadója, de egyszersmind élő mestere is legyen, tanítmányát megírta s a következő cím alatt Bécsben ki is adta: „Specimen rationis in Historicis institutionibus susceptum. Accedunt specimina, quae ex

Historia Sacra Nobilissimi Historiarum Auditores et Academici in Lichtensteiniano — Sabaudica 1750 protulerunt stb.

Művét az alapító herczegnőnek ajánlá fel, s és kimutatja, miszerint a történelmi tanulmányok, mint némelyek mondogatni szokják, koránsem kellemes időtöltésül használandók, hanem valóban igazság tükréül, az élet mestéréül tekintendők.

A mű roppant hatást tőn, a legzajgóbb tetszésben részesült, s az udvarok figyelmét is magára voná. Ugyanis Bécsben jelenvén meg, s minden ítéshely által példányul ajánlatván fel: híre csakhamar s Európaszerte elterjedt. Ki legelső és legméltóbb figyelemre voná, az Urunk királyunk és asszonyunk a feledhetlen emlékű Mária Terézia vala.

Ki nem ismeri e nevet II. József? Ez serdült akkor reményteljesen a nagy Asszony oldalánál, erre tekintenek népek, birodalmak, erre valának milliók szemei függesztve! a szellemdús fejedelemlő igen mélyen érzé e magasztos hivatást, s anyai gonddal pillanta szét széles birodalmában, hogy leljen lélekerős férfiút, kire ennyi remények zálogát bízassa.

Minden körülmény Bajtay mellett szónokolt; ezt ajánlák a birodalom főbbéi, a főnebb elsorolt körülmények, akkori fényes állása, hírhedt műve, s az ifjú herczeg és trónörökös egyénisége.

Bajtay tehát Bécsbe hivatik, a cs. k. udvarba bevezetetik, s nevelőül az ifjú trónörökös mellé rendeltetik. Mélyen hatott rá e megtiszteltetés, de még mélyebben ama jövő, melynek élére a kezeire bízott ifjú herczeg

vala állandó; minden a birodalomba kebeleztetett ország, minden a gondjaira bízott nemzet, sőt maga a kiváltságos trónörökös is sajátos hatással való reá. Ismét kedvencz tárgyát ragadá elő, s meg lön győződve, hogy míg a történelem az leencl, míg az évszázadok és emberiség nagyai élethíven adatnak elő és követtetnek, míg az emberiségi események tanulságdús körülményeikkel tárgyaltnak, bár félísten legyen az, kihez ifjnkori vezérül halandó, de ép lelkű és tiszta szándoku egyén állítatik: nincs mitől félínie, nincs mitől rettegínie. A megtiszteltetést tehát örömmel fogadá, s az ifjú herczegnek történelmi tanára leve.

Mint ilyen szabadon járta és hányta meg a cs. könyvtár roppant tömegét, kiaknáta a szellemi rejtett kincseket; kikutatta, kiböngézte az alig ismert eseményeknek okadatolt és fokozatos fejleményeit: hogy ne fordulhasson elő állítás, melyet be nem bizonyíthatna; ne esemény, melyre ne utalhasson; ne szó, melyre ha kell, ne hivatkozzék. Kincsgyűjteményét rendszerezé, egy művé alkotta, s mint letisztázott egészszet vezérlett herczegének ajánlá. E kincshalmaz a magyar nemzet történelmét tárgyalá, s hat szakaszban adatik elő. Az első így van felosztva: 1. §. A magyar nemzet eredetét; 2. §. A hunok bejövételét; 3. §. Attila király viselt dolgait; 4. §. A hunok egyéb ügyeit; 5. §. Az avarokat; 6. §. A magyarok bejövételét és harczait tárgyalja. — A második 714 — 1299-ig; a harmadik 1300 — 1526. az az a mohácsi veszedelemig terjed; a negyedik a reá következett eseményeket, névleg I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok korszakát ismerteti; az ötödikben II. Mátyás, II. és III.

Ferdinánd, Lipót és József tettei tárgyaltnak; a hatodik M. Terézia koráig terjed.

Az említett mű úgy lévén szerkesztve, hogy a történelmi események hiteles megismertetésén kívül egyzersmind egy leendő császár és királynak politikai iránytanulmányul is szolgáljon; bizonyosan mai napig is csak titokszekrényben látható: s mert nem lehet reményünk, hogy valaha közzé tétessék, nem leend fölösleges belőle még némely bennünket közelebről érdeklő nevezetesebb pontokat, habar csak igen rövid kivonatban is elősorolni.

Először törvényül tüze ki magának Cicero szavait, hogy: mitse mondjon, a mi nem igaz, és mitse hallgasson el, a mi való; nehogy hízelgés vagy kegy vadászat gyanújába essék. Aztán felszólítja tanítványát, a nagy reményű trónörököst a történelem szíves és szorgalmas tanulására, bebizonyítván példákkal, hogy az emberiség tanulmányozásának ez egyedüli s biztos alapja: felhozván N. Konstantint, és N. Theodosiust, kik gyermekeiknek alapos oktatására a történelmi tanulmányozást tüzek ki irányul.

Kormányfőnek — úgymond — mielőtt kormányra lépne, kell, hogy népei történelmét tanulmányozza, ebben pedig csak história szolgálhat neki vezérfényül. Ugyanis a kormányfő kiváló, sőt majdnem isteni állásánál fogva a nép különféle rétegeibe nem bocsátkozhatik, adomáit, nemzeti életét, törvényeit, szokásait és eseményeit, mi-ként más ember ajakról ajakra nem hallhatja; szokás, társalgás, mindennapi közlekedés fényes ösvényére mint

más halandónak nem terjeszthet világot: tehát mindezek bírására nincs egyéb menedéke, mint a történelem.

Felhívja különösen figyelmét hazájára, annak kiváltságos állására, nyelvére. törvényeire és törvénykezési módjára, a szent királyok emlékére, és intézkedéseire, a nemesség kiváló állására, jogai és kiváltságára, a királyi fenséges állásra, és annak tartozására; az osztrák házból származott fejedelmekre, azok fényes tetteire, a magyar jóllétet kancsal szemekkel tekintő szomszédokra stb.

Sok és bajos dolog volna a roppant áttekintéssel kidolgozott páratlan művet bővebben ismertetni, hisz ezekből is eléggé láthatjuk tartalmát és célját.

Megírta ő trónörökös hallgatója számára Magyarországnak politikai történelmét is 1756-ban öt könyvben, mint bizton föltehetjük, sőt hihetjük, kellő szakavatottság- és illő lélekismeretességgel: külön-külön tárgyalva a magyar hont, annak tartományait, rendéit, vármegeit, városait, tanintézeteit, minden vallásfelekezetét, és azoknak jogait, szertartásait.

Műveiről szólván, ne mellőzzük egyéb dolgozatait sem. A mondottakon kívül:

I) 1749. megírta rendje újonczainak nevelési rendszerét. A mű egyike a legmélyebb ítélet, a legtisztább szellem, és a legörkődőbb gondossággal kidolgozott munkálatoknak: célja növekedő ifjú társait vallásos, munkás, szerény és tudományos férfiakká nevelni, s minden kötelmeik pontos és üdvös teljesítésére bírni.

II) Írt több történeti elbeszélést is, melyek nevezetesen és tudományosb férfiak életét rajzolják, hogy ezek

olvasása és tanulmányozása által másokat is hasonló törekvésre, hason cselekvésmódra bírjon.

III) Szemügyre vevén a messze szétágazott kegyesrendi tanodákat, s az azokban oly szép számmal megjelenő tanuló ifjúságot, azon vala, hogy minden intézkedés egy cél és egy irányra törjön, s hogy ezt valósíthassa, irt nevelési és tanítási rendszert.

IV) Cicero a szónokkirály saját szája vallomása szerint: o fortunatam natam me consule Romám, nem bírt költői jelentőségre emelkedni; Bajtaynk ebben is meglehetős szerencsével járt el, s több rímezett versei maradtak fen emlékül; verseit nagyrészt magyar nyelven írta, de szerzett számos latin verset is. A mi pedig leveleit illeti, ezeknek egész halmaza hirdeti nagy emlékét; fogalmazták majd anyai, majd latin, majd egyéb nyelveken, különösen kiemelendő az, melyet Pesten 1747-ben B. Andrásy Jánoshoz irt, s mely Korányi Scriptorum Scholarum Piarum L r. 101. 1. a) betű alatt olvasható.

V) Mint legnevezetesebb művei említendők ama valóban remek beszédek, melyeket majd Magyarhonban majd Erdélyországban mint tanár, püspök, és királyi személynök tartott, s melyek nagyrészt nyomtatásban is, és pedig több ízben megjelentek.

Nevezetesebb műveit főlemlítvén, lássuk élte további folyamát.

Miután hírneve és tudományismerete fél Európát bejárta, miután személyesen is több fényes udvarnak vendége lón, s névleg dicsőén uralkodott úrnőnk Mária Terézia anyai figyelmét is annyira megérdemlé, hogy annyi dicső országok reménydús örökösét sem kétkedet

atyai gondviselésére bízni: el lehet gondolnunk ama fényt és dicsőséget, mely őt bölcs és a leggondosabb oktatása mellett meg is illeté, és birodalom szerte el is árasztá!

Ennyi munka és fáradság teremtette elmeszülemény, ennyi érdemdús és dicsteljes külszolgálat után az ő minden lépteit figyelemmel kísérő szerzet is dolgai és ügyei élén akará őt látni. Szerzetesnek mint szerzetesnek dicsfénypontja, a rendfőnökség.

Bajtay most Magyar- és Erdélyhonban a választó atyák egyetemes akaratával a kegyesrendiek „Tartománynokává” választatott. Lehet gondolni, egy ily terjedelmes szerzet főnökét mennyi gond abajgatá; mennyi tennivaló hárult reá. Bajtay azonban munkára termett férfiú vala, s egyike ama kiváló egyéniségeknek, melyeknek az erőfogyasztó gond, a bokros foglalkozás, a folytonos cselekvés — elemök, életszükségök.

Rendtársai azt hívék, ama kitüntetéssel minden fáradsalmainak minden munkásságának megadhaták és megadák jutalmát; ő pedig a szerény szerzetes amafénypolczon látá magát, melyre soha nem vágyott, melynél magasabbról soha nem álmódott!

Meg van az elrejtve illatozó ibolyának is a maga magasztaltsága!

Mi rendezzük ugyan dolgainkat, de lenni és miként vagy hol lenni, a fölöttünk örökdő atyai gondviselés adja meg. Öntudat és erkölcsi jutalmon kívül: ipar, kitartás, tudomány és erény mily fényes pályatért nyer gyakran, számtalan alacsony porból emelkedett nagy ember mutatja, de ha egyebet nem kutatunk is, előttünk áll Bajtay!

A magas és kegyes kormány azt cselekvé Bajtay-

val mit minden jó és gondos szüle gyermekei lélekismeretes és fáradhatlan vezéreivel tenni tartoznék; kítüntetés és bemutatás a világnak, hogy egy szellemkincs éber őre; az anyai remények örökös ápolója annyi milliók remény csillagának irányzója: ha méltó volt ama fenséges bizalomra, méltó bizonyosan arra is, hogy ipara, szorgalma, tudományossága és fényes erényeinek oly magasra jutalmát nyerje el, mely fáradalmainak illő babéra, munkásságának kellő díja, s a tudós világnak ama feiimaradandó üstököse legyen, mi, ha századokon át egyszer jelen is meg, de egész világrészek figyelmét felkölti. Mit tön tehát vele?

A nevelés pályája lejárt, Bajtay megtette férfiasán kötelességét, a trónörökös cselekvés terére lépett; s midőn a felséges anya, a hivatásvégzett szellemdús és mindenkor tevékeny nevelőnek 1760-ban köszönetet monda, egyúttal erdélyországi püspökké, a pozsonyi sz. Mártonhoz címzett káptalan prépostjává, belső titkos tanácsossá és báróvá nevezte őt ki.

Most már emberi dicsőégének is csakugyan tetőpontjára jutott.

El lehet gondolni a meglepetést, el a hálakönyveket, melyeket ily nagyszerű és soha nem remélt kítüntetés, ily ritka elismerés fölött hullata. Egyszerű szerzetes öltönnel püspökpálczát cserélni, a tanoda tereméből, úgy szólván, az ország nagyai sorába emeltetni, a padoktól a trónig lépni, egy szerény elvonulásban élő embernek belső titkos tanácsossá lenni, valami oly sajátságos dolog, oly váratlan jutalom, minőre még a lángész sem számol-

hat, s minőt csak fejedelmi hatalom, s az is hálájának meleg elismerésekor adhat.

Ezzel úgy hiszem már eleget mondtam el Bajtay egyéniségéről.

Mindazonáltal jónak látom fölemlíteni még némelyeket.

Midőn püspökké neveztetett, 43 éves vala.

Eddig Mentora volt, most Maecenása lőn a tudományos férfiakkal, atyja, gyámola a szegényeknek, árváknak. Egyébiránt ha mint egyszerű papról, tanár- és nevelőről annyi s oly fényes sorokat lehet írni: mi jót, mi szépet nem lehet róla írni, mondani, hirdetni, mint egyházi fejedelemről, mint igen sok ügynek királyi intézőjéről, ki clerusának valódi atyja, nyájának gondos pásztora, egyházának ritka jelességű feje vala? ki hivei javára, paptársai fölsegélésére, egyháza és megyéje dicsősítésére ha többet nem tett, mint boldogult elődei: végrehajtott bizonyára annyit, mint végrehajtottak mindannyian.

Bajtay egyike volt ama ritka jellemeknek, melyek homlokukon hordják az emberiség boldogításárai hivatásukat, s melyek megpihenni sem nem tudnak, sem nem akarnak, míg kitűzött közcélú törekvésöket nem létesítik.

Az említettem pozsonyi káptalannak prépostja lévén, midőn annak ügyeit is rendezendő, 1773-ban oda siet; véletlenül megbetegszik s megállapodik Aradon.

Arad szomszédságában azon időben Szent-Annán piaristák laktak, s a nemes és elhatározott lelkű főpap betegsége terheit egyre nehezedeni érezvén s felgyógyu-

lásához kevés reménye lévén: lelke megmeg csak azok közé vágyakodék, kikkel ifjú korának gondjait osztá. Beüzen, s a kegyeletes lelkű honfi- és rendtársak csakhamar megjelennek. — Már ekkor élte végperceiben vala, s számára nem volt gyógyszer az élők körében. Megkondult fölötte is a halálharang, s bár egyike volt az élők legnagyobbikának, a halandóság útját neki is be kellett végeznie.

Hamvai Erdélybe vitettek vissza, s eltakarítottak Gyula-Fejérvárott 1773-ban.

Piarista volt 27 évig, püspök 13 évig.

Sírfeliratának végsorai ezek:

Da lacrimas magno cineri,
Publica jactura est,
Cum vir Magnus fit cinis.

Mi szerző figyelmét e jeles férfiú életrajzában kikerülte: azt a T. L. Z. F. úr szívességéből meghozák. Olvassuk meg tehát a következő sorokat is, mik egyéb állításainkra is szép világot vetnek.

B. Bajtay Antal József, ki 1760-ban october elején, fölséges Asszonyunk Mária Teréziától erdélyi püspökké lön kinevezve és Migazzi bíbornok-érsek által 1761-ki május I-k én fölszentelve, — Erdélybe ugyanazon hó 22-kén lépett be; 30-kán püspöki székébe Károlyfejérváron, azután meg Nagyszebenben, főkormány-széki tanácsnoki hivatalába bevezettetett. — A néhai érd. püspök, status és főkormány-széki tanácsosnak egyház- és hazára vonatkozó erény- és érdemeit, a Tanodái Lapok-ban elhallgatva, — egyedül a tudomány és neve-

lés azon téréire vezetem a t. olvasót, mely ekén Bajtaynk, honunkban épen oly nagyszerűen, mint üdvösen működött, nem kevésbé a világi, mint egyházi tanítás és nevelés ügyeit illetőleg.

Ugyanis Bajtay, a tanítás és nevelés ezen nagymestere, bölcsen belátván, hogy nincs valódi népnevelés vallásos nevelés nélkül; — ezen vallásos nevelésnek pedig, az ország minden részébe és néprétegre, leginkább a jól rendezett papneveldekből lehet és kell kiindulnia; ott kezdé a dolgot, hol kezdeni kellett, a papságnak tudományos és vallásos nevelésén, mely nélkül a papság restauratiója, szintúgy, mint a népnevelés, csak foltozás és szemfényvesztés, csak palástoló rendszer, mely többet árt mint használ. — Ő tehát Károlyfejérvárott, az iskolás kanonoki széket, a papnövendékeknél egyházas szellem, fegyelem és tudományok taníttatása s behozatala végett, megalapította; — e célra adományozván Lippovány nevű helyen, az Om-poly vizén épült malmát, s ennek fenntartását pénzalappal is biztosítván.

Bajtay ugyancsak Károlyfejérvárott, a papnövendékeket új és alkalmasb épületbe szállítá, és bölcs szabályokkal ellátá; a papnövendét pedig pénzzel segíté; hogy e veteményes kertből felcsirázzanak a népnevelés jó maghintegetői és jó gyümölcsei. — Ha népnevelési akarunk, — a papnöveldékben a jó szellem-, bölcs fegyelem- és paedagogiának hiányzania nem szabad.

Bajtay a magasabb míveltségű és alaposan tudományos egyházi férfiakat, — maga is ilyen lévén — veszélyesek- és üldözendőknek nem tárta, sőt kivívta, hogy

Erdélyből, a bécsi Pázmán-féle intézetbe, három papnövendék vétessék föl; kik ott, ész- és szívben kellőleg kiképeztetvén, honunkba visszatérve, a vallásos tudományt és nevelést tovább terjeszszék.

Midőn Bajtay püspök, mind az érd. kath. tanodák és növeldék főfelügyelője, 1762-ki aug. 1-ső és 2-dik napjaiban a Kolozsvári Convictust, melyben Biró György, rector és Szegedi György, regens név alatt, néhány világi papságra készült clericust s az ország számos előkelői- és szegényeinek fiait, nagy bölcseséggel nevelék, az előre kitűzött 8 pont szerint, szemlére kitűzte, és a jézus társasági előjárókat informatio-adásra szólítá fel: akkor a püspöki-visitorator szép lelkét, egész nagyságában látjuk visszatükrözni. — Ő ugyanis, a volt piarista és jeles szerzetének tartománynoka egy más, ámbár akoron üldözött szerzetes-rend irányában elfogulatlan teljesíté kötelességét.

Bajtay érdemfüzérébe, még egy virágszál füzendő; minthogy ő, nagy befolyással volt azon intézet fölállítására, mely: Orphanotrophium Regium Theresianum Catholicum Cibiniense név alatt, egy, 1770-diki mártius 20-kán, Bécsben kelt oklevélben lőn megalapítva és ma is, az érd. püspök főhatósága alatt s egyházi előjáró vezetése mellett fennáll, virágzik és gyümölcsöz. — A nagy-szebeni növeldébe, mindkétnemű, szegény, árva, catholizáló gyermekek vétetnek föl, neveltetnek és ápoltatnak anyagi- és szellemileg, sőt az intézetből kilépésök után is segítettnek, az életben is elhelyeztetnek. — Fölséges Mária Terézia, a főalapító; az eltörlött Jézus-társaság pénzalapja, gróf Batthyáni József érd. püspök, s más

egyházi és világi jótevőktől vannak a segédforrások a Theresianumban. mely Bajtaynk tanácsa-, segélye-, és befolyásával jött vala létre.

Azonban a tudomány és nevelés pályáján, ennyi erények- és érdemekkel díszeskedő nagy szellemis, testileg magát hanyatlani érezvén, — 1771-ben elhatározá magát, a terhes püspöki hivatalról lemondani; mi a következő évben, ő Felsége- és ő Szentségétől is azon biztosítással, hogy Bajtay részére a pozsonyi prépostság jövedelmei egészen, és az erei püspökség javadalmából haláláig évenkint 4000 fr., adassék ki elfogadtatván: a püspök 1773-diki január elő napjaiban, Erdélyből — valószínűen, nem a pozsonyi káptalan ügyeit rendezendő? hanem munkás életének fáradalmait kipihenendő, Bécs felé indult; de Aradon roncsolt egészsége miatt megállapodni kénytelenülvén, ugyanott istenesen, mikép élt, élni megszűnt, miután 56 évet és 31 napot betöltött.

Szilágyi Erzsébet.

Horogszegi Szilágyi Erzsébet

Ki mondja meg, hol van a világot melengető isteni gondviselés határa? Ki mondja meg, hol van, vagy ki az, kit az úr mély titkainak beszélő példányára választja? A történelem minden lapján lángvonalkint merülnek fel a gondviselés csodái, az élet minden szakában mutatkoznak az irgalom, és kegyelet beszélő emlékei, s mi hamar halandók mégis hidegek vagyunk! a viruló völgyek, az évezredek bérezek, nemzetek, családok, egyének mindannyi szózatossá jelei a határtalan hatalom- és gondviselésnek, s mi mégis kétségbeesett tekintettel pillantunk a jövőbe. Ha egyebünk nem volna is, van történelmünk tartsd ennek tükörét tisztán, hazád múltja nagy képekben ragyog fel abban.

Ott van az 1456-dik év diadalmas emléke, ott tekint le feléd a nagy Hunyadi János, kinek milliók által megsiratott halála nem egy árva határokba szorított hazát, egy világrészt, Európát ejtette gyászba; ez év borostyándús emléke a tied, e halhatlan hős édes mindnyájunké, s mert Erzsébet ennek vala neje, mert ő szüle a nagy Mátyást: ki nem vonzódnék emlékéhez kegyelettel?

Erzsébet Szilágyi Lászlónak A alá szülötte, László nevét a Szilágyságtól vehette, s mert egyike vala Zsigmond kora leghíresebb vitézeinek: fényes tetteinek em-

lékéül Zsigmondtól 1408. Temes vármegyében Horogszeget nyeré, s mert e város örök joggal ruháztatok reá, gyermekei: Mihál, László, Oszvald, Erzsébet, Zsófi, és Orsola mindannyian Horogszegi Szilágyiaknak nevezettek. Hunyadi János e családba házasodott, s Erzsébetet ő véné nőül.

Hunyadi és Erzsébet az évlapok soraiban oly nevek, melyek igézetöket soha nem vesztendik el, s míg nemzet, míg e nemzetnek története leend, míg hazánkat inkább szeretendjük mint magunkat: e nevek emléke előtt mindenkor szent kegyelettel hajjunk meg.

Hunyadi nagyszerű diadalainak a belgrádi bizonyosan koszorúja volt, ez a fenemlített évben vivatott; Belgrádból Hunyadi Zimonba ment, innen mint a kereszténységnek páratlan erélyű és kitartású bajnoka, talán egyenesen mennybe, ott állott a haldokló nagy ember ágyánál Erzsébet, ott fiai: László és Mátyás, ott volt barátja és bajnoktársa Kapisztrán, ki a porlandó test nagy lelkét az örök üdv útjára készíté, — Az ifjú király Belgrád megrongált falait látni akarván, Futakról Nándor-Fejérvárra utazott; László szívében a Hunyadiak ellen már minden gyanú fel vala ébresztve, Hunyadi László pedig boldogult atyja helyett Belgrádban a kormányt átvevén, a várban parancsnoki szerepet vive, így tehát nem csoda, ha a király a legroszabb hangulattal lépe a várba. Erzsébet ekkor Temesvárott vala ifjabbik fiával Mátyással.

Czillei halála által László a király nagyon felháborodott, de mert Hunyadi László térdre borult előtte, s bebizonyita, miszerint Ulrik maga volt oka halálának, a király megbocsáta neki.

Erzsébet a történeteket meghallván, igen jól ismer-
vén a király és Czillei közti viszont, hogy a különben is
féltett fiát a boszútól megmentse, a királyt pedig kön-
nyebben megkérlelhesse: alighogy a király elutazás! szán-
dókaról értesült, követeket küldött hozzá, s telkére, hogy
a különben is útjába eső vári palotáját fogadja el szíve-
sen szállásaul.

Midőn László Belgrádban útra készülé, azon pa-
rancsot adá: hogy őt Hunyadi Budára kísérje, az ifjú,
alig 22 éves várparancsnok megnyugodván a királyi szó-
ban, mi rosztat sem gyanítva örömmel csatlakozók kísé-
retéhez, s az utat csakugyan Temesvárnak vevék.

Erzsébet a király jöveteléről eleve értesülvén, min-
den készüléteket megteve.

Erzsébet nem volt már ifjú arcz, s tán korának sem
volt még sajátja az annyira elharapózott tetszelgés; igaz,
miszerint szívével volt dolga, de e szív nemes érzelmek-
től melenge, minden sebesebb dobbanásában fia halálát
hitte föltárulni; oh az anyai szív ritkán csalódik! Erzsé-
bet e pillanatban igazán szép, igazán hódító kívánt lenni,
termete különben is tekintélyes, különben is méltóság-
teljes vala, ha kellőleg öltözködöm — gondola — meg-
jelenésem még tekintélyesebb leend. Előhozatá fiát Má-
tyást, elmondá teendőit s félre vonula.

Fia már készen volt, ő még nem jelenek meg; tud-
ta a perczet is, melyben indulnia kell, azzal nem sietett,
de annál többet foglalkozott anyai érzetével; egybe-
szedte gondolatait, rendezte érveit, s minden teendője
íránt tisztába jöve magával.

Most egy talpig gyászba borult fenséges alak lép-

del elő, jobbján mintegy 14 éves fiú, kocsi robog elő s egy igen csekély kísérettel azonnal útra kel. E fönséges gyászalak Erzsébet, oldalánál a kis fiú Mátyás vala; mindkettő bús, mindkettő feketében; pedig mindkettő a király elé siete, mindkettő ismerte a László által tudatott királyi nyilatkozatot; tudták azt is, hogy az ifjú király vendégek leend, s mégis oly búsak valának!

Midőn a királyi kíséret a temesvári határokhoz jutta, Erzsébet már ott állá; a fekete öltöny mintha emelné tekintélyét, mindenki főhajtva vonult el előtte; fia a még egyetlen szabad kincse Mátyás mindenütt kezénél, mindenütt oldalánál ez volt élete, kincse, mindene, mint Corneliának; ő nem tudhatta a kétes jövőt, de igen hihető, miszerint sejtette, hogy nagyon is érezte. —

Zaj keletkezek, futárok, csatlósok nyargalóznak; „a király jó!” hangzik minden oldalon, és Erzsébet gyermekével együtt a nyílt térre közelit. A király rövid percek alatt ott terme; tiszteletteljesen állá meg előtte Erzsébet, s most személyesen kére fel még egyszer, alázná meg magát palotájába; a kérelem elfogadtatott, a két kíséret csatlakozik, s rövid idő alatt haza jutnak.

Erzsébetnek első teendője volt a nagy vendég előtt tisztelete és hódolata adóját leróni; a király nyájasan fogadá a még mindig mély gyászba burkolt özvegyet, s a kis Mátyással is barátságos pillantásokat váltá; mielőtt távoznék Erzsébet, még egyszer térdet hajt ura, és királya előtt s László fia botlásaért a legalázatosabban esd bocsánatért. László király megilletődve mind a külső tekintély, mint a jelenet sajátságosága miatt: midőn az anyát és fiút oly őszinte szavakban hallja esdeni, Erzsé-

bethez járul, fölemeli a könyörgőt s fennen igéri: hogy Ulrik megöletését nem csak megbüntetni nem, de Lászlónak szemére sem fogja lobbantani; sőt Erzsébetet anyjának, Lászlót bátyjának, Mátyást pedig öcscsének nyilvánítván, megparancsolá: hogy gyászöltönyeiket levetvén, azonnal örömruhába, bíborba öltözködjének; a király ekkor előhozatá az oltári szentséget, s előbbi szavai - rá ünnepélyes esküt monda 1456. nov. 23.

Volt-e a föld hátán e perczben boldogabb család? vagy volt-e ki a Hunyadi-ház csöndes nyugalma t kétségbe merte volna vonni? Lőn lakoma, és vigalom, a dicsőnekek mind László király nagylelkűségét magasztalák. És mégis boldogtalan lőn e család, mégis meg lőn zavarva a csendes nyugalom; a viszály, az irigység démona mint szű lopakodott be az ujdon kötött frígybe, lerágtá? fölemészté annak legszentebb szirmát; de hagyjuk ezt el, kíséjük tovább Erzsébetet.

A király azt nyilvánítá, hogy szeretné őket kíséretében látni Budáig; ki nem venné ily nagylelkű király óhajtatást nyílt parancsnak? mint akará úgy lőn, együtt mentek fel Budára.

Szekér szomorú szavakban festi a történetet, nekünk elég lesz annak kivonata.

Gara László a nádor, és Bánffy Pál ismét elárulták a Hunyadi-házat, minden tette, minden gondolata gyanú alá esett, s Hunyadi László fölött csakugyan meghuzaték a halálharang.

Martius 21-kén mindkét testvér a királyi várba hivatik, s mindkettő külön záratik, az eseményt mindnyájan ismerjük; a gyász hír senkire nem volt sújtóbb, mint

Erzsébetre, de váratlan és fájdalmas bátyjára is, Szilagy Mihálra. Mihál tevékeny és sokat merő férfin volt, Erzsébet elszánt és határozott jellemű, ha kellé inkább amazon, mint gyenge hölgy; most már nem kérés, könyörgés-, nem siránkozásra gondola, hanem a megszegett és-küt megtorlandónak hívé; tehát fegyverre gondolt, Lászlót megboszulni, Mátyást kiszabadítania kellé, ennyit békés úton kieszközölnie nem leheté reménye. Tervét Mihál is helyeslé, sőt nem helyeslé csak, hanem ha kell, a leghatározottabb szavakban ajánlá fel kezét, és fegyverét.

Midőn a tervvel készek valának, cselekvéshez fogtak; a Hunyadi-háznak sok tisztelője, sok barátja vala; igaz ugyan, miszerint a főbbek u. m. Vitéz János a váradí püspök, Rozgonyi Sebestyén, Kanizsay László, Bodó Gáspár, Madarasy György, Horváth Pál, és több fő emberek szinte elzáratának: de a szabadon hagyottak annál elkeseredettebbek levének, s midőn a boszút kivihe-tőnek láták, mindannyian Erzsébet terve mellett nyilatkozának.

A Hunyadi-ház barátai közt megemléltendő legkivált Sz. Miklósi Pongrácz, egy férfias jellemű és győzni tanult régi hős; ez volt amaz ügyes hadvezetű, ki 1437 beütvén Szerbhonba, oly fényes diadalt aratott, hogy az ellenségnél csak a halottak száma 40,000 menne, persze e csata Hunyadi János esze- és karjával vívatott, de a terv végrehajtója, s a fővezér Pongrácz vala; László korában, tehát ép az említett évszakban szakolczai várparancsnok vala, és az említett harc óta a Hunyadi-családnak válhatlan barátja; ez szilárd férfiú volt, s tekin-

télyes sereggel parancsok; Erzsébet elsőbb is azt hívé megnyerendőnek, s meg is nyerte.

Szilágyi Mihál szinte seregállítással foglalkozék; László gyanakodott ugyan, de még nyíltan mire sem gondola, legfőlebb egy kis vakmerőségnek keresztelé az éledező merényletet, mely egy toppantására is meg fog hunnyászkodni. Erzsébet azonban Mátyás fiának megszabadításáért mindenre kész vala, sőt nyíltan is bevallá, hogy inkább megragadja a végsőt is, semhogy fiát fogságban hagyja.

Mint monda úgy cselekvék. Felüzen Budára s felkéri szép módjával a királyt, hogy Mátyást tegye szabaddá és szolgáltatassa vissza anyjának, de méltányos kérelme figyelemre sem méltatván, azt adja hírül Lászlónak: hogy, ha fiát nem teendi szabaddá, kész érette fegyverrel is boszut állani, s ha szavaiban tán kétkednék, vagy a női fenyegetőzésre nem hajtana, tudja meg: miszerint Mahomed császárt segélyül hívandja, Temesvárt, s minden határszéli várakat inkább az ozmánoknak fogja kezére juttatni, mint neki visszaszolgáltatni. E kemény hangon mondott üzenet, nem marada hatás nélkül, a gyenge király meghökkent, Bécsbe sietett, s hogy a nővel annál határozottabban daczolhasson, Mátyást is magával vivé, Vitézt pedig fogságából kibocsáttatá.

Látván azonban László, hogy a vészfellegek egyre tornyosulnak, alkuba bocsátkozott, megígéré tudniillik Erzsébetnek, hogy Mátyást bizonyosan szabaddá teendi, de csak azon föltétel alatt: ha neki Beszterczét, Dévát, Görgényt, Belgrádot, Sz. Lászlót, Orsovát, Trencsint,

Oroszlánkövet. s egyéb várait visszaadandja. Erzsébet sokkal eszélyesebb nő volt, semhogy be ne látta volna, miszerint a felhozott föltétel egyedül szárnya szegesére ezéloz, ő tehát a föltételre mitsem hajtván egyszerűen csak gyermeke szabadságát sürgeté, s mert békés utón nem hívé a dolgot kieszközölhetőnek: ha kellend, úgy mond, fegyverrel is kivívandom azt.

Az által, hogy távozott, László csak magának ártott: elárulta tehetlenségét, s hogy Mátyást ismét foglalul vivé magával, az úgy is eléggé nyugtalankodó országot még inkább fölingerlé.

Erzsébet anya volt, kebelét fájó érzetek dúlták, idősb fiát már elvesztette, az ifjabbik pedig annak hatalmában vala, ki őt a másikától megfosztá; már akkor is sürgette fia szabadságát, midőn Magyarorszáiban tartóztatott le, már akkor is fegyverrel fenyegetőzék, midőn fogságban tartatott, hát most hogy nyughatott volna meg, midőn oly messzire, midőn idegenek közé vitetett! — A boszu zászlaja már szerte lenge a hazában, a család tisztelői és baráti ezrenkint sereglének alája, az önkéntesek, a fogadottak egész hadcsapatokat képzének; volt pénz, volt fegyver, volt akarat, hadakat állítani könnyű vala; és mert a király ijedettnek látszék, a vállalkozók annál bátrabban sereglének egybe.

Majdnem fél ország álla rendelkezésére Erzsébetnek! Hadserege oly jól szervezett és oly tekintélyes vala, hogy László vele megbirkózni sehogy sem vala képes. Az ország minden részében nyugtalanság uralkodók, a fegyverek mindenfelé villogtak. László nősülni készült.

VII. Károl francia királynak leányát Magdolnát jegyzé el magának, Podiebrád Gryörgy tanácsára abban állapoték meg, hogy menyegzőjét Csehországban, Prágában tartandja. Elhagyá tehát Bécset is, és a nagy-szerű ünnepélyre Prágába sietett, de nem egyedül, elvitte magával kedves foglyát Mátyást is; együtt valának tehát: egy nem sokára letűnendő nap, és egy közeire felmosolygó csillag! egy időben, egy helyen, egy polczon; csakhogy még most elválasztva, egyik a dicsőség sugaraitól környezve, másik egy kétes jövővel fenyegetőző magányban; egyik szabad, és uralgó, másik fogoly, és őrei előtt semmi; pedig mindkettő felé kiterjeszté az éggondviselése kék palástját, mindkettőnek ki vala már mérve útja, egyik a zajos öröm tömkelegéből örök számadásra, másik a börtön penészből milliók fölötti uralomra hivatva; a fényes ara —, a gondtalan királyra a legszebb jövő mosolygott: a gondos anyát, az árva foglyát a homályba burkolt jövő, s a kétség fájdalmai marcangolák; s mindkettőnek ellenkező sorsa lőn!! Ki mondja meg: hol van a világot melengető isteni gondviselés hátára, vagy ki tagadja, hogy a mindenséget ápoló gondviselésnek minden viszonyban vannak élő példányai!

Erzsébet álmait halálképek zaklaták, Mátyás a fényes ünnepélyek zajában a jövőn merengett, László leendő nagyságáról és boldogságáról álmodozott, s mindháromnak igaza volt; ők is emberek voltak, s mit tudánk mi hamar halandó emberek; a jó és gonosz tudása fája homályba rejté jövőnket, az élet fája pedig csak egyszer virul. Ott fen, ott intézik sorsunk fonalát, hova oly ritkán tekintünk, pedig ott lángbetűkben szólnak hozzánk, csak-

hogy keblünk napja elvakítá a lélek szemeit, pedig már sok Mátyás volt e földön! —

A jelen kicsiség, és jövő nagyság gyakran harczra kelnek így egymással, kemény csaták vívattak a szellemi világban, de a mi hússzemeink nem látják azokat, s ha valamit ezekből megtudhatánk, csak a véletlen fordulatok, a váratlan események sejtetek azt; mi a föld emberei vagyunk.

Lászlónak világhírű lakoma, Mátyásnak börtön készítettik; Erzsébet és Mihál nagyszerű hadmozgalmakkal foglalkozának; a király szerelemről álmodék, a népboszút rivalga; ha az úgy jogos-vagy jogtalansága emberekre bizatik, ha fegyver leendett bíró, ki mondja meg: hány ezer esik áldozatul?

S míg a vérontó fegyverek villognak, míg egy rész ünnepély és öröme, az ellenfél pedig boszúra készül: azalatt az történik, mire ki sem számíta. Föltárul a sors könyve, bepillant abba néhány bölc, s benne nem készületeket egy véres harczra, nem házassági ünnepélyt, hanem egy szomorú valóságot, a halált látják. László rövid de kínzó fájdalmak útján hunyt el; kire a sors kinyújtá mutatóujját, az ő vala; ha, mint Belgrádon monda, igazán szerette a lefejezett Lászlót, szellemével egy év után találkozott, halála mindkettőnek egy hó-, s egy napra esett; azaz a király egy év múlva azon hónapban, és azon napon hunyt el, melyen megesküdött: hogy László tettét megboszulni soha nem fogja. Akkor szellemileg, most anyagilag halt meg.

Erzsébet tevékenysége már most tért, és szint nyer-

hetett; 10 nap múlva László halálát az országban mindenki tudá; Szilágyi már ekkor 40,000 harczossal rendelkezett, s ha Mátyás lehető királyságára számított, sarkantyú csak azon gondolat lehet: hogy sok vetélytárs közt sokfelé oszlik az erő; ott áll a VII. Károly a francziák királya, a koronát fiának, vagy leendő vejének követelvén; ott Frigyes császár; Kázmér a lengyel király, a szász vezér, Gara László, a hatalmas nádor, Újlaki Miklós a nevezetes erdélyi vajda.

Erzsébet igen jól érzé, hogy árva, sőt elzárt fiát ennyi hatalom mellett is polczra ültetni, roppant föladat; félretevén tehát kezdetre minden mellékgondolatot, elsőbb is oda törekvék, hogy Mátyást szabaddá tegye. László király végperczében sem feledkezék meg Mátyásról, inert halála óráján is arra kérte Podiebradot hogy Mátyást tömlöczéből soha ki ne bocsássa. Erzsébet ezt hamar megtudá, s elsőbb is tisztes úton kísérte meg, őre szivét megnyerni. Igen természetes, miszerint ama tervről, mely sajátja, és bátyjáié Mihályé vala, mit sem szólván: igen szép hangon, s tiszta anyai érzelemmel kére fel Györgyöt, hogy ha, fiát szabaddá teendi, eddigi atyai gondviselésének jutalma 40,000 arany leend.

Míg Erzsébet Csehország kormányzójával alkudozék, hogy fiát szabaddá tehesse, addig bátyjának Szilágyinak is nagy összeg pénzt küldé, hogy Mátyás királyságán hathatósan működhessék. Az ország rendéi Pestre, január hó elsejére valának egy behíva király választásra; a határ-időre Szilágyi Mihál is megjelent barátai-val: Székely Tamás, Rozgony Sebestyén, Kanizsay László, Szentmiklósi Pongrácz-, s egyebekkel, és 40,000 fegy-

veressel; most már határozottan ama nyilvános szándokkal, hogy Mátyás királylyá választassék.

Hogy a tanakodás tovább húzódott, azt részint a vetélytársak revék, részint pedig ama nyilvános félelem, hogy Mátyás. László bátyjának halálát, és kiállott szenvedéseit megboszulandja; ez érzelem legkivált azokat nyoma, kik a Hunyadi-ház ellenei valának; azonban minden ellentörekvés sikeretlen marada; a sors innét kitárta könyvét, s íng ellenei a világos sorokat is elferdíték, mint József testvérei felszabadítására: úgy emelkedett föl Mátyás hazája, és nemzete boldogítására. Ő király lön, jan. 24-kén 1458, még alig 15 éves.

El lehet képzelni Erzsébet örömét, el anyai érzelmeit.

Az ország rendéi azonnal követeket küldenek Csehországba, hogy Mátyást a legnagyobb tisztelettel vezessék Magyarországra. A követség ezen férfiakból álla: Vitéz János, Székely Tamás, Rozgony Sebestény, Szokoly Péter, és Kanizsay László. Erzsébet nem bír á kitörő örömét palástolni, s ő is a követséghez csatlakozók; ki nem venne részt ily anya örömeben, ha látta őt fájalmában? az említett fő emberekkel Erzsébet is Sztraznicz városig ment fiának, Mátyásnak eléje, s a valódi öröma mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadtatok.

Podiebrád már ezelőtt is tisztesen bánt Mátyással, s hogy ma ismét asztalához ültette, nem vala feltűnő dolog; de midőn dévajkozás közben Mátyást kérdené: „mivel ajándékozná meg azt, ki őt valamely reménytelen de igen örvendetes hírrel vigasztalná meg?” — ekkor felállott székéről s így szóla: „Légy üdvöz Mátyás, a ma-

gyar nemzetnek választott királya. E szerencsédén, melyre igazán méltó vagy, szívemből örvendek; nem kell nekem a te kincsed, csak barátságod;... arra kérlek, liogy szívességemről soha meg ne feledkezzél, s a barátság közöttünk felbonthatlan legyen.” Mátyás e szavakra mint álomból serkent nem tnda válaszolni.

A kormányzó a sztraznicziak által a dologról jó előre értesítettvén, ez üdvözlést megteheté, de Mátyás mind, ezekről szót sem tuda; hát ha még anyját tud távolim oly közel szomszédságában lenni! A követek azonban nem sokára megérkezének, s Mátyást csakugyan mint királyt illeté, úgy üdvözlék, a legnagyobb fény-, és ünnepélylyel vezetéek anyja elé.

Most telt meg örömmel csordultig az anyai szív, s földig borultak mindketten a mennyei gondviselés előtt, mely Mátyást öröklétének mutatoujjául választá.

Midőn Mátyás a határhoz ért, a követek mind leugráltak lovaikról, s az iszonyú néptömeg a követekkel együtt térdet hajta előtte; csak egy anya álla a tömeg fölött érzelem-és örömittasan, Erzsébet, ki nem szólt, mert a túlradó érzelmek miatt nem szólhata, hanem igen, kítárva anyai karjait, szívéhez szorítá szerette magzatát, s mit tenni tuda: néhány égbe röppenő hálafohász, és egy forró csók vala.

Mátyás szinte elfogult, szólni nem bírt, de annál többet szóltak hulló könyei. —

Erzsébet elsőbb is hálaadóját róva le. Megtudván ugyanis, mily kímélet- és tisztelettel bánt legyen fiával Podiebrad. mily örömmel üdvözlé őt királynak, s mily

szívesen szolgáltad ki: saját pecsétével is megerősíté azon kötlevelet, melyben Mátyás a kormányzó leányát Katalint magának eljegyzé; s értesülvén továbbá arról is hogy Podiebrad. ha kell, kész Mátyás szerencsését fegyverrel is előmozdítani, az ígért 40,000 aranyhoz még 20,000-et ada, s így Podiebradnak Mátyáshoz mutatott, szívességét 60,000 aranyjal jutalmazá.

Katalinnal egybekelt Mátyás 1460, de az ifjú királyné csak három évig élt, s 1464. febr. 22. jobb létre szenderült; hamvai Budán nyugszanak, hol az ifjú hölgyet sokan megkönyezték, eltemettetett sz. Zsigmond templomában.

Hunyadi Mátyásnak királylyá lett választása mint villámfény terjedt el mindenfelé; bel- és külföldről a tisztelgéseknek vége hossza nem vala, hogy mindezek közt a fénysugár az anyjára is kiárada, mondani sem kell; többek között csak egyet említek meg.

A szent-szék és pápa, kikkel nem egyszer vala érintkezésben már Hunyadi János, melegen méltányolván a nagy hős tettei, vagy tán előre is belátván a Mátyásban mutatkozó nagyságot, elsőbb is a jó anyát tiszteieé meg levelével, boldog és szerencsésnek nevezvén őt, hogy fia oly magasztos méltóságra emeltetett, kinek őszintén kívánák, hogy ugyan oly keresztény, oly hős, és oly nagy férfiú legyen, mint vala apja.

De ki Erzsébetet leginkább tisztelé, az Mátyás vala ki őt Budai szerint néni egyszer nevezgeté Magyarország királynéjának; nem vágyott ugyan lelke e megtiszteltetésre: de jól esett szívének fiában királyt, magában ki-

rályanyát tiszteltetni, s a kiállott fájdalmak és szenvedések fellegét ily jótékony fényárban oszlni szét.

Vajda-Hunyadón 1465. a ferenczeseknek zárdát építtetett; igen hihető, hogy ezt is az örökké éber gondviselésnek, s a forró hálának emlékezetéül rakatá.

Mátyás igazságos voltának eleven tanúsága az, miszerint a folytonos háborúk miatt pénz dolgában megszorulván, midőn 1470. az ország főbbéit, s a nemeseket megadóztatá, szeretett édes anyját sem menté föl ez adó alól, ki részint a fia iránti meleg vonzalomból, részint pedig őszinte kötelességérettől vezéreltetvén, a kívánt összeget szívesen megfizette, fizetett pedig minden porta egy, száz pénzből álló arany forintot.

Erzsébet sem feledett semmi jót, meghálált mindent, mit vele mellette, mit boldogult férjeért cselekedtek, eleven bizonyosága ennek ama latin nyelven szerkesztett levél, mely 1473. aug. 8. kelt Ó-Budán s melyben pápa ő szentségét arra kéri: hogy Kapisztrán Jánost, ki férje oldalánál oly hathatós támpontul szolgált, ki Belgrád megtartásában oly hatalmas szerepet játszik, a szentek közé számolni kegyeskedjék; s úgy lőn, Kapisztrán a szentek sorába igttatott, s egyike amaz örnemtöknek, kik jövőnk s múltunk fölött virasztnak.

Erzsébet halála bizonytalan, átszellemültét legtöbbször 1484-re teszik.

Mátyásnak magyar királylyá lett választását legkivált ama köz-tisztelet, és villany-szerű lelkesültség idézte elő, melyre a már cselekvésre ébredt nemzeti öntudat a haza legnagyobb fia, leghívebb gyermeke, legvitézebb

hőse, s hasonlíthatlan bajnoka iránt viseltetek; e hírhedt férfiú Hunyadi János vala, az ő szeplőtlen élete, az ő viselt dolgai, s a nevéhez simult meleg kegyelet szülék ama rendkívüli, de dicső eredményt, mely Mátyás koráig e nemzet történetében példátlan dolog vala. Ha Erzsébet lelkének nagy és szép tulajdonai a gyermeket nem melengetik, az ifjút nem lelkesítik, a férfiút a dicsőség röggös útján nem vezérelik: Mátyás, a közpolgárból lett nagy király, Mátyás, kit a nemzet forró szeretete a nemzet szemefényvéve tevé, a nemzet népboldogítója soha nem leendett. Erzsébet kedvelteté meg vele a munkásságot, ő melengeté fogékony keblében a magasztos honszerelmet, általa fogamzott meg szép lelkében még az ellenek irányában is kitüntetendő nagylelkűség; anyja vezérlé sz. egyházba, az ő ajkai segélyével zengé el háladalát: ki fogja tehát tagadni, hogy nemes és öntudatos lelke, és az ennek sugallásából származott nagyszerű cselekedetek nem egy forrón szerető anyai kebelnek ugyanannyi fényes gyémántjai? Kifogja tagadni, hogy Mátyás európai hírű nagysága Erzsébet anyai gondosságának gyümölcse?

Midőn az anyáról szólunk, nem szabad felednünk az apát.

Mátyás egyike a világtörténeti legnagyobb, legönállóbb, legtevékenyebb jellemeknek, ő minden, ha kellett ember, hazafi, ha kellett, egyszerű polgár, ha kellett tudós és legkövetkezetesb uralgó tudott lenni. A polgári ügyekben öntudatos lelki erővel működött, a harczmezőn óvatos és szerencsés bátorsággal küzdött, a jogszolgáltatásban ki nem ismeri el benne a legkövetkezetesebb lélekismeretességet? Atalában fenséges jellem, páratlan

szellem, becsvágy és népboldogító érzület tűnik fel minden cselekedetében, minden léptében; az övéi által szeretett és tisztelt, az ellenség által rettegett Mátyás, kinek nyomdokait követhette volna biztosabban, mint a nagy nevű, a tiszta jellemű apáét?

Ha vallásoságra buzdúla, hogy annak szükségessége és hasznossága felől meggyőződjk, nem kellé egyéb-re gondolnia, mint ama nagyszerű csatákra, melyeket a hős lelkű apa a közkereszténység érdekében annyiszor, és annyi szerencsével vívott; ha csaták lelke szállott álmaira, ismét csak a csaták mesterére, a hadvezető apára kellé gondolnia; bírta az apai kardot, megvolt azon írva a csaták nagyszerűsége, száma, s így a józansággal párosult bátorság, a felette örökű apai szellem mindenkor diadalra vezérelheté.

Mátyás korában a nemzeti történelem szomorű bizonyodalmaknak indult, hogy az ügyes kormánylat szép fejleményeket szűle, az egyedűl Mátyásnak köszönhető.

A nagy király által előidézett fényes korszaknak máig is áll még egy ragyogó csillaga; ott áll még Buda, gazdag fényben; egykor világrázkodtató kar lengett felette, ma bokros emlék simul oldalához; tisztelet és kegyelettel hajiunk meg mais a remek modorban felépített ős emlék előtt, eleven emlékszobra ez a magyar nemzetnek, mely mint Athén vagy Róma nemzetének, úgy mindenkor öntudatos büszkesége leend a magyarnak. —

És bizton merem hinni, hogy míg ez ős emléknek neve leend, míg Mátyást nem szűnik meg zengeni a nép kedélyes ajka: addig a gondos, a meleg lelkű anyának, addig Szilágyi Erzsébetnek nevét is szíves örömmel em-

legetendi az utókor, a fiának nagy neve az anyai névhez olvadand, a fiúi dicsőség az anyai gondossággal párosuland, s míg a hálás, az elismerve méltányló világ Mátyást emlegetendi: az öntudatos kegyelet a szép lelkű anya emlékének is tiszta örömmel hódoland. A fiúi dicsőség legtöbbször az anyai gondosság fényes eredménye. Anyák! ne feledjétek Erzsébetet; gyermek, atyádat és anyádat tiszteljed. —

TARTALOM

	Lap.
Előszó	3
Bevezetés	11
Minő a Magyar?	13
Koháry István	33
Az Eszterházyak	69
Eszterházy Miklós	72
Eszterházy Pál	102
Eszterházy Tamás	140
Eszterházy Miklós	142
Eszterházy Pál	165
A Széchenyiek	183
Széchenyi Mihál	187
Széchenyi György.....	191
Széchenyi Pál.....	219
Széchenyi György.....	255
Széchenyi Ferencz.....	267
Széchenyi István.....	282
Bajtay Antal.....	312
Szilágyi Erzsébet	333